

Misztika a 16–18. századi Magyarországon

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszék

és az

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon

Misztika

a 16–18. századi Magyarországon

Szerkesztette
Bogár Judit

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Piliscsaba, 2013

Készült
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának
Magyar Irodalomtudományi Tanszékén
és az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban

Megjelent a TÁMOP–4.2.2/B–10/1–2010–0014 támogatásával
(Tehetségtámogatás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
kilenc tudományágában)

Lektorálta
Ajkay Alinka

A kötet a Lelkiségtörténeti Műhely ötödik konferenciájának
(Piliscsaba, 2012. április 13–14.) előadásait tartalmazza

A borítón:
metszet Hajnal Mátyás *Szűves könyvecskéjéből*
(Bécs, 1629, 80.)

ISBN 978-963-308-125-9

ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2013
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: Szuromi Szabolcs rektor

Tördelte: Finta Gábor

A sorozat címlapterve: Szentés Éva

|| *Tartalom*

A piliscsabai Lelkiségtörténeti Műhely 2012. április 13–14-én tartott ötödik konferenciájának programja	9
BAJÁKI RITA Misztika és a Pázmány előtti magyar nyelvű imakönyvek	13
BÁN IZABELLA Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában	23
BERHIDAI LAJOS PIUSZ Bonaventura-hagyomány Laskai Osvát prédikációiban	31
BÍRÓ CSILLA Felemelkedési misztika és a hegy-metaphora Andreas Pannonius <i>Énekek éneke</i> -kommentárjában	41
BOGÁR JUDIT A középkori misztikus hagyomány továbbélése Pázmány Péter <i>Imádságos könyvében</i>	65
DÉRI ESZTER A pokol örök börtöne – elrémítés vagy Istenhez vezető út?	73
FAJT ANITA Misztika kezdőknek	81
FARKAS MÁRIA Misztikus élmények lehetősége liturgikus zenei szolgálatunkban.....	93
FARMATI ANNA „Szerzetedet el-hagyod, ha égni, és Szerafim lenni nem akarsz” A misztikus tapasztalat mint argumentum- és identitásképző nyelvezet egy ferences lelkigyakorlatos könyvben	101

FRAUHAMMER KRISZTINA	
„A lélek kincsei”	
Tapasztalatok a természetfölöttiről Szent Gertrúd, Mechtild és	
Martin von Cochem tolmácsolásában	113
GÁBOR CSILLA	
Misztika, struktúra, szöveghasználat –	
egy 17. századi Szent Ignác-kommentár példája	127
HUBERT ILDIKÓ	
Misztika egy népszerű imakönyvben	
(<i>Liliom kertecske</i>)	137
ILKÓ KRISZTINA	
Georg Christoph Kilian Palermói Szent Rozáliát ábrázoló	
metszetének (1757) ikonográfiája	
és a szent tiszteletének emlékei Kassán.....	153
KÓNYA FRANCISKA	
„Távoztasd-el tőled a’ gonoszt, tégy jót,	
és egygyezzél-meg az Istennel”	
Misztikus megismerés Tarnóczy István meditációs könyveiben	169
KOVÁCS ESZTER	
<i>A Makula nélkül való tükör</i> cseh forrása	177
LESTI JUDIT	
Hajnal Mátyás SJ: <i>Szíves könyvecske</i>	
(Bécs, 1629)	189
MACZÁK IBOLYA	
Ferences vagy jezsuita?	
(Misztikus jegyek a barokkban	
egy ferences prédikáció – makula nélkül való – tükrében)	203
MILLEI RITA	
Az Illyés-parafrázisok és forrásaik textológiai megközelítése	211
SZABÓ FERENC SJ	
Szent Bernát hatása Pázmány misztikájára	235

SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban.....	249
SZIGETI JENŐ	
Egy 18. századi gulyáslegény látomásai	263
Személynévmutató	273
Inhalt	283

*A piliscsabai Lelekiségtörténeti Műhely
2012. április 13–14-én tartott ötödik konferenciájának
programja*

BERHIDAI PIUSZ OFM, PhD, főiskolai tanár, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest

Bonaventura-hagyomány Laskai Osvát prédikációiban

SZABÓ FERENC SJ, teológus, író, a Távlatok főszerkesztője, Budapest

Szent Bernát és Pázmány Péter misztikája

BOGÁR JUDIT, PhD, egyetemi adjunktus, PPKE BTK, Piliscsaba

A középkori misztikus hagyomány továbbélése Pázmány Péter Imádságos könyvében

BAJÁKI RITA, PhD, MTA Bolyai ösztöndíjas, Piliscsaba

Misztika és a Pázmány előtti magyar nyelvű imakönyvek

TASI RÉKA, PhD, egyetemi adjunktus, ME BTK, Miskolc

Imagináció, misztikus hagyomány és barokk vallásos irodalom

FARMATI ANNA, PhD, irodalomtörténész, szerkesztő, Kolozsvár

A magyar barokk misztika nyelvezetének sajátosságai és forrásai az egyházi irodalom különböző műfajaiban

FARKAS MÁRIA, énektanár-karnagy, Budapest

Misztikus élmények lehetősége liturgikus zenei szolgálatunkban (A Liszt Ferenc Kórusban és egy világi együttesben: a Victoria Kamarakórusban nyert tapasztalataink megosztása)

PROKOPP MÁRIA, professor emeritus, ELTE BTK, Budapest

A művészi szívonál és a misztika

KOVÁCS ESZTER, PhD, tudományos kutató, OSZK Könyv- és Művelődés-
történeti Kutatások Osztálya, Budapest

A Makula nélkül való tükör cseh forrása

LAUF JUDIT, tudományos kutató, MTA–OSZK Fragmenta Codicum Kuta-
tócsoport, Budapest

Az Érsekújvári Kódex és a Makula nélkül való tükör

HORVÁTH SÁNDOR, PhD, néprajzkutató, Savaria Múzeum, Szombat-
hely/Narda

María de Ágreda látomásai és magyarországi megjelenésük

FRAUHAMMER KRISZTINA, PhD, tudományos munkatárs, GFHF–SZTE Bálint
Sándor Vallástudományi Intézet, Szeged

*„A lélek kincsei” – Tapasztalatok a természetfölöttiről Szent Gertrúd, Szent
Mechtild és Martin von Cochem tolmácsolásában*

SZIGETI JENŐ, professor emeritus, ME BTK, Miskolc

Egy 18. századi gubáslegény látomásai

FAJT ANITA, doktoranda, SZTE BTK, Szeged

„A’ ki az Istent szereti, az ő véle edgyesül” – Misztika kezdőknek

HUBERT ILDIKÓ, irodalomtörténész, Budapest

Misztika egy népszerű imakönyvben (Liliom kertecske)

BÁN IZABELLA, egyetemi hallgató, PPKE BTK, Piliscsaba

Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában

KERTÉSZ BALÁZSNÉ BÍRÓ CSILLA, könyvtáros, OSZK Régi Nyomtatvá-
nyok Tára, Budapest

A hegymetafora Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjában

LESTI JUDIT, doktoranda, PPKE BTK, Piliscsaba

Hajnal Mátyás SJ Szíves könyvecskéje (Bécs, 1629)

DÉRI ESZTER, egyetemi hallgató, PPKE BTK, Piliscsaba

Pokol örök börtöne – Példák a jezsuita elrettentés képeiből

ILKÓ KRISZTINA, egyetemi hallgató, ELTE BTK, Budapest

Georg Christoph Kilian Palermói Szent Rozáliát ábrázoló metszetének (1757) ikonográfiája és a szent tiszteletének emlékei Kassán

GÁBOR CSILLA, egyetemi tanár, BBTE BTK, Kolozsvár

Misztika, nyelv, szöveghasználat – Egy 17. századi Szent Ignác-kommentár példája

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, PPKE BTK, Piliscsaba

A magyar hívek szentmiseimádásai a kora újkorban

MACZÁK IBOLYA, PhD, irodalomtörténész, könyvtáros, Andrassy Gyula
Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Budapest

Ferences vagy jezsuita? (Misztikus jegyek a barokkban egy ferences prédikáció – makula nélkül való – tükrében)

KÓNYA FRANCISKA, doktoranda, BBTE BTK, Kolozsvár

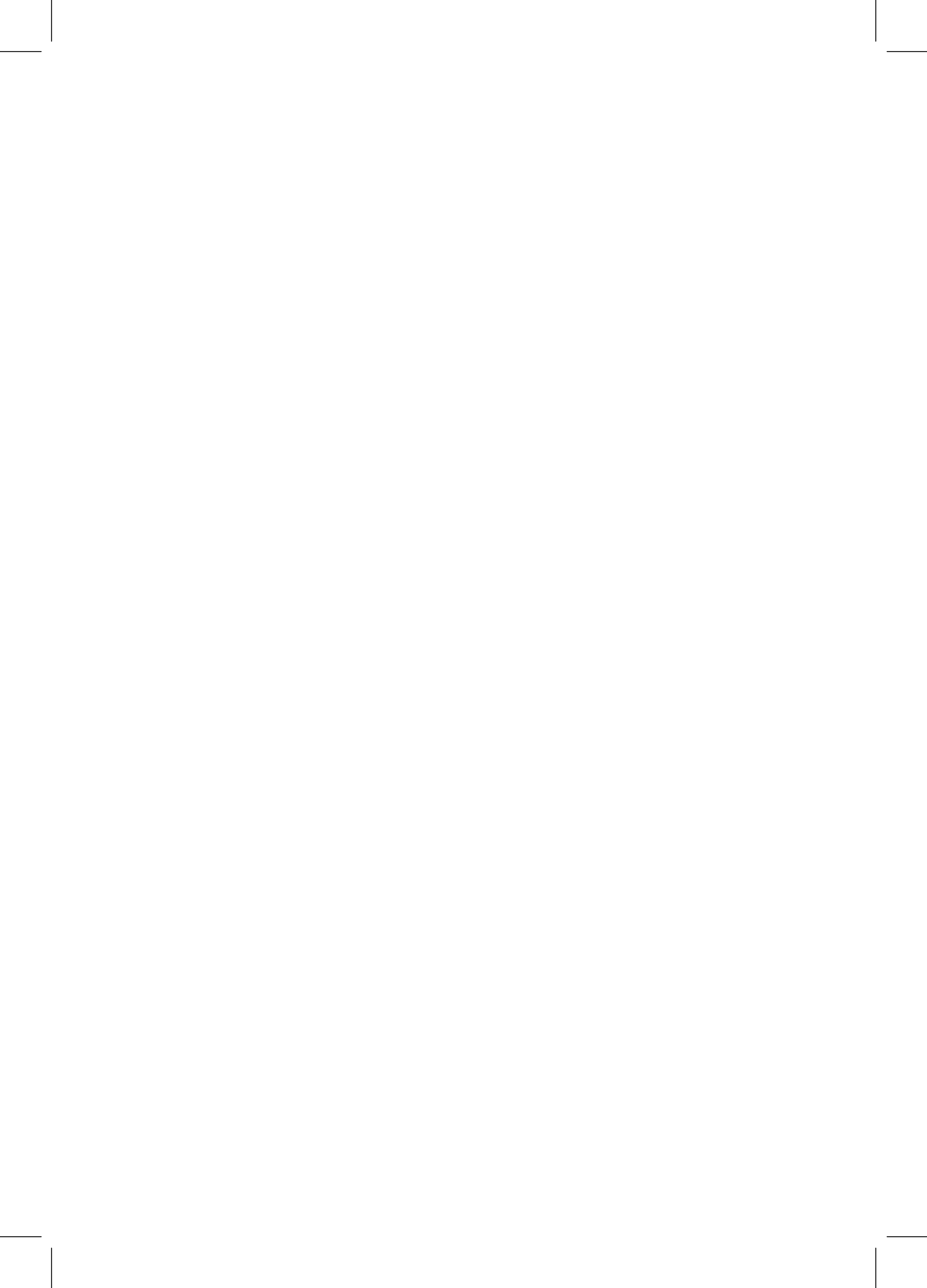
„Távoztasd-el tőled a’ gonoszt, tégy jót, és egygyezzél-meg az Istennel” – Misztikus megismerés Tarnóczy István meditációs könyveiben

MILLEI RITA, tanár, Pilisvörösvár

Illyés István, Sóltári énekek

JUSZTIN PÉTER, levéltáros, Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján

Misztika a 17–18. század fordulójának népénekeiben az Écsi énekeskönyv szövegei alapján

BAJÁKI RITA

Misztika és a Pázmány előtti magyar nyelvű imakönyvek*

Konferenciánk tárgya a misztika a 16–18. századi Magyarországon. Ebből a nagy tortából csak egy picike szeletet választottam vizsgálódásom tárgyául, mégpedig a 16. századi magyar nyelvű imakönyvek szövegeit, s ha maradunk a tortahasonlatnál – és őszinték akarunk lenni –, ez a szelet nem ígérkezik föltétlenül édesnek.

Ennek oka, hogy ebből az időszakból csak néhány protestáns imakönyv maradt ránk, összesen hét különböző, s a közvélekedés szerint a reformáció irodalmának ez az ága semmiképpen nem tartozik a keresztény misztika fősodrába. Ezt a megállapítást járom körül ebben a dolgozatban. A kiadványok vizsgálatával tehát az volt a célom, hogy kiderüljön, a 16. század második felének protestáns imádságos irodalmában vajon jelen van-e az a fajta hév, az a személyes, egyéni hangvétel, lelkesedés, ujjongó vágyakozás, végtelen szeretet és öröm, amelyet hagyományosan a misztika sajátosságának tartunk, vajon van-e arra utaló törekvés, s ha igen, milyen mértékű, hogy kialakuljon az Isten és az ember között az a különleges kapcsolat, amelynek eredménye a földi találkozás, amikor az ember megtapasztalja, meg- és átéli az Istenkeresést, majd az Istennel való egyesülés kegyelmét.¹ Egyszóval, fellelhetők-e ezekben az imakönyvekben misztikára jellemző sajátosságok.

Mint említettem, hét kiadványról van szó, ezek időrendben a következők:
– Heltai Gáspár, *Imádságok a hét napjaira*, Kolozsvár, 1570–1571²
– Huszár Gál, *Keresztényi gyülekezetben való isteni dicséretok és imádságok*, Komjáti, 1574³
– Huszár Dávid, *Egynéhány keresztényi imádságok*, Pápa, 1577⁴

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. A tanulmány megírását az MTA Bolyai ösztöndíja támogatta.

¹ Alois M. HAAS, *Felemelkedés, alászállás, áttörés: A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*, Bp., Vigília, 2011; ALEXA Károly, *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1970, 285–304; SZABÓ Ferenc, *Szent Bernát hatása Pázmány misztikájára* (ld. e kötet 235–248. lapjain).

² RMNy 289.

³ RMNy 353.

⁴ RMNy 395.

- Károlyi András, *Ez mostani visszavonásokról való kis könyvecske*, Krakkó, 1580⁵
- *Fons vitae*, Debrecen, 1589⁶
- Szalaszegi György, *Hetetszaka minden napra megirattatott imádságok*, Sicz (Németlövő) 1593⁷
- Debreceni Szőr Gáspár, *Ajtatos imádságok*, Bártfa, 1599.⁸

Először a Huszár család kiadványait tárgyalom, majd az Avenarius-fordításokat említem, végül a pár nélküliek, a két szélső ponton álló kiadványok következnek. Az imakönyvek vizsgálata során a misztikára leginkább jellemző stílusjegyeket, rétorikai alakzatokat keresem, továbbá igyekszem utalásokat találni a misztikus élmény megélésére vagy az arra való törekvésre, buzdításra. Ezekből idézek is, mondandómat illusztrálandó.

Elsőként vegyük szemügyre a két vegyes tartalmú kötetet. Huszár Gál *Keresztényeni gyűlekezetben való isteni dicséretetek és imádságok* című, Komjátiban, 1574-ben megjelent munkája, ahogy a címéből is következik, vegyes tartalmú kiadvány, sőt, elsősorban énekeskönyv, de számos imádságot is tartalmaz. E munka előszavában olvashatjuk a következő figyelemre méltó sorokat:

Ne legyen valami egyébre olyan nagy gondunk, mint az örök életnek ígéire. Semmit se tudjunk inkább, se szívünkben, elménkben és szánkban ne forogjon semmi olyan ige, mint a Krisztus Jézusnak beszéde. Annyira, hogy annak ugyan bizonyos lakóházai és szállási legyünk, hogy e beszéddel egyetembe az Isten is bennünk lakozzék, s mi is viszontag az Úr Istenben nyugodjunk (Jn 14). Mert csak ez által ismerjük meg a mi üdvözítő Krisztusunkat, ez által tanuljuk meg szolgálni és tisztelni.⁹

Ha a kötet tartalmából, a benne foglalt imádságokból értelmezzük ezt a gondolatot, akkor, bár látszólag misztikus egyesülés elérésére buzdít, valójában a gyakori imádkozásra, énekelésre hívja fel a figyelmet Huszár Gál. Nem a misztika fogalomkincse van itt jelen, hanem egy metaforikus kifejezőmód arra vonatkozóan, hogy ha énekelünk, imádkozunk, szánk tulajdonképpen háza lesz a szónak, és a szó – nem mint logosz, hanem mint pars pro toto Isten – bennünk lakozik, de nem az eggyé válás, hanem Jézus

⁵ RMNy 470.

⁶ RMNy 623. E műnek több kiadása is van, én ezt használtam.

⁷ RMNy 732.

⁸ RMNy 848.

⁹ HUSZÁR GÁL, *Keresztényeni gyűlekezetben való isteni dicséretetek és imádságok*, Komját, 1574, Aij.

megismerése céljából. Az imákat, noha egyúttal ez egy énekeskönyv is, mégsem zengedező, sem nem örömujjongó, hanem kissé távolságtartó hangulat jellemzi. Egy alázatos, saját gyarlóságának tudatában lévő, bűnbánó ember hangja szól az ő irgalmas Istenéhez. Ezt bármelyik ima jól illusztrálhatná, ezúttal az *Igaz hitért* c. imából következik egy rövid részlet:

Hallgasd meg az én tehozzád való kiáltásomat, én igazzá tévő Istenem. Vigasztalj meg engemet a te Lelkednek vigasztalásával, minden keserűségemben könyörülj énrajtam, és hallgasd meg az én imádságomat. Ne hadd, Uram, meggyaláztatni a te dicsőségedet az embereknek hívsága miatt.¹⁰

A következő sorok jól mutatják, az ember hol látja saját helyét az Istennel való viszonyában:

Csak te benned Uram Isten vagyon bizodalmunk, mert sem égen és sem földön nincs több reménységünk, azért hallgass meg minket, mert neked könyörgünk, és tekints le magas mennyből, könyörülj mi rajtunk.¹¹

Típusos imakönyvrészek, de ez a hang jellemzi az imádságokat, a misztikus szövegekből ismert stílusjegyek, mondhatjuk, még nyomokban sem bukkannak fel. Ezekben az imákban nem különleges a kapcsolat Isten és ember között. Az ember Istenhez fordul, de ő messze van, és ez így van rendjén, elsősorban segítségét kéri, könyörületét, miközben végtelenül bízunk benne.

Hasonló megállapításokkal jellemezhető Huszár Dávid *Egynehány keresztényi imádságok* (Pápa, 1577) című munkája is. Ez a kiadvány is vegyes tartalmú, de a különböző műfajú szövegeket nem keverték össze. A kiadvány első fele káté, a második részében található imádságok. A témánkhoz leginkább közel járó idézetek a következők:

Más reggeli imádság minek előtte ember dologtételhez kezd
Megerősítvén és nevelvén bennü[n]k a te ajándékodat, melyeket a te jó voltodból és irgalmasságodból minékünk méltatlan bűnös embereknek adtál, mindaddig, míg nem minket a Krisztussal teljességgel eggyé tesz. Ki miért csak egyedül ő maga igazságának világos napfénye, minket örök világossággal és örömmel tölt be.¹²

Valamivel később magyarázatot kapunk:

Gerjeszd fel elménket a mennyei dolgokról való gondolkodásra és az örökké való országnak keresésére.¹³

---

¹⁰ *Uo.*, XXV.

¹¹ *Uo.*, CCCXLVII.

¹² HUSZÁR DÁVID, *Egynehány keresztényi imádságok*, Pápa, 1577, L. ij[r].

¹³ *Uo.*, [L 7v].

Ezek a szavak a Krisztussal való egységre utalnak, de nem a földi találkozásra, a misztikus egyesülésre vonatkoznak, hanem a túlvilágira, amikor remélhetőleg az ember már Isten országában lesz. Az imák személyes hangvétele, ahogy említettem, nagyon hasonlít Huszár Gál imáira. Kér és könyörög, hogy az Isten legyen irgalmas a szánandó emberhez.

Avenarius evangélikus imakönyvének fordítását Heltai Gáspár adta ki 1570–1571 körül. A hétfővel kezdődő könyörgések sorát néhány imádság vezeti be, pl. *Mint kelljen imádkozni, a keresztény embernek, midőn az egyházba megyen*, majd a kiadvány csonkasága miatt a csütörtöki napon megszakad. Egy napra több ima is jut, reggeli, esti könyörgések, közte hálaadások, egyéb könyörgések. Heltai fordításából egy rövid – jellemző – részlet:

Azt akarom, hogy a te dicsireted mindenkoron legyen az én szájamban, hogy az én lelkem mindenkoron örvendőzzön te benned, és hogy hálákat adjon te neked, a te nagy kegyelmességedért.¹⁴

Ebben az imakönyvben az a fajta bűnbánó és Istent dicsőítő ember van jelen, aki tisztában van saját korlátaival, az ezzel szemben álló mennyei végtelenséggel és az isteni határtalansággal, s tudja, hogy itt a földön soha nem lesz méltó nemhogy az Istennel való egyesülésre, de még az Isten közelébe jutásra sem. Mivel ennek oka az emberi gyarlóság, igen intenzív a bűnbánatot kifejező hang.

Avenarius művének másik ismert fordítása Szalaszegi György munkája 1593-ból. Ebben az imakönyvben is azt láthatjuk, hogy az imádkozó ember még mindig nem lépett túl az Istent kérő, alázatos, bűnbánó ember helyzetén. Önfelelt dicsőítés helyett az isteni irgalmasság elnyeréséért találunk könyörgéseket. A misztika tematikájához leginkább közel álló részletet, talán nem véletlenül, éppen a *Házások imájában* találtam, ezúttal egy lépéssel közelebb lép az ember Istenhez:

Olts az te testödbe, hogy te hozzád én önmagamam adván, meríthessek te belőled, élő kútnak fejből való vizet, és az mennyei bölcsességnek nemös és egészségös újonnan való italát.¹⁵

¹⁴ HELTAI Gáspár, *Imádságok a hét napjaira*, Kolozsvár, 1570–1571, [Büij4v].

¹⁵ SZALASZEGI György, *Hetetszaka minden napra megírtatott imádságok*, Sicz (Németlövő) 1593, [y7r]. – A kötet levélszámozása a 247. levéllel megszűnik, utána csak az ívjelzés ad eligazítást, mint e hivatkozás esetében is.

Ez a közeledés azonban tisztavirág életű, csak villanásnyi. Az imakönyvben egymást érik a könyörgések, a kérések felsorakoztatása, központozástól függetlenül a mondatok soha véget nem érnek, s bár az imák szerkezete az Isten iránti vágyódás rajongó kifejezésének ígérését hordozza magában, mégsem érezzük azt a magával ragadó, sodró lendületet és Istenhez közeledést, ami a szöveg felépítéséből következhetnék; a szavak sokasága egyfajta helyben futást eredményez, nem pedig Isten felé haladást. A következő részletből is, amely a csütörtöki imák közül *Az emböröknek életökért való második imádság* címet viseli, egyértelműen kiviláglik ez:

Áldott vagy Uram Isten, öröktül fogva és mind örökké, az mennyei és földi állatok mind tiéd, kik közül mi reánk legnagyobb gondod vagyon, mert valamit adtál, mind az te kezeidből vettök azokat, és azok mind csak az te nagy kegyelmességöd szerint adatnak minékünk, és nem a mi örömök szerint.¹⁶

A két Avenarius-fordítás lényegesen eltér egymástól. Az egyik jelentősebb tartalmi különbség, hogy Szalaszeginél vasárnapkal kezdődik a könyörgések sora, s maga a fordítás is, amint említettem, roppant bőbeszédű, tekervényes, halmazásokkal, mellékmondatokkal teletűzdelt. Mindezek ellenére a tekervényesség nem a katartikus élmény elérését szolgálja, egyszerűen fordítási technikának tűnik.

Ami váratlanul ért, hogy ugyanígy Avenarius imakönyvéhez kapcsolható a következő imakönyv is: Károlyi András, *Ez mostani visszavonásokról való kis könyvecske*, Krakkó, 1580. Ez is vegyes műfajú kiadvány, az első, nagyobb részében káté található, az utolsó harmadában *Szép ékes könyörgések* címmel imádságok vannak. Valójában „Hetetszaki könyörgések” is lehetne ennek a résznek a címe, ugyanis szerkezetét illetően megegyezik Heltai munkájával, pontosabban Szalaszegiével, mert Károlyinál is vasárnapi könyörgésekkel kezdődik az imák sora, viszont ezúttal csak reggeli és esti könyörgések találhatóak, és azok is jóval szűkszavúbbak, mint Heltai, de főként Szalaszegi munkája.

A napi imák előtt itt is található bevezető imádság, *Mikor bemegy az templomba, mint kell könyörögni* címmel. Több helyen párhuzamos a szöveg Heltai imáival, a gondolatsorok megegyeznek, de szoros szövegegyezést nem találtam. Mindezek fényében felmerül a kérdés, hogy Szalaszegi állítása kapcsán, amelyet kiadásának előszavában olvashatunk, miszerint ismert már korábban

---

¹⁶ *Uo.*, 143[v].

egy magyar fordítást, amely Avenarius munkájából készült, bizonyosan Hel-taira kell-e gondolnunk, amint az a szakirodalomban elfogadott, nem pedig esetleg Károlyi András munkájára. Noha a három imakönyv szövege közötti összefüggés bizonyossága nem sok kétséget hagy maga után, az egymással, valamint az Avenarius-féle művel való kapcsolatuk jellegének tisztázása, alapos egybevetésük még várat magára, mindezeket csak jelezni óhajtottam.

Jelen elemzés utolsó előttiként szerepelő imakönyve a *Fons vitae* címet viseli. E mű latinul már 1533-ban megjelent, a 16. században öt magyar nyelvű kiadása ismert,¹⁷ és feltételeztek egy bártfai kiadást is 1601-ből,¹⁸ egy elkészült címlapmetszet alapján. Előjáróban elmondható, hogy valamennyi most vizsgált imakönyv közül ez áll legtávolabb a misztika világától.

A misztikus élmény előszobája a szemlélődés, a rácsodálkozás. Az eddig tárgyalt imakönyvek körülbelül eddig jutottak el. A *Fons vitae*-ben azonban nincs meg ez az érzelmi többlet. Azt is mondhatnánk, hogy bibliai idézetekből vett, didaktikus céllal összeválogatott „szabálygyűjtemény” ez. Először az ószövetségi idézetek révén az Atya szigorú hangja szól, tettek és következményeik felsorolását olvashatjuk, majd ahogy halad előre – szinte érezni lehet, ahogy az összeállító lapoz a *Bibliában* –, következnek az újszövetségi citátumok. Ezekben már Jézus lágyabb szavai találhatók, de ez a rész is ugyanúgy utasításhalmaz, mint az ószövetségi hang esetében. Jézus szavainak befejezéseképpen a kötet közepén található a *Miatyánk*, ezzel tanítja az embert imádkozni, s ezzel a szó átkerül az emberhez, az ember által elmondható idézetek következnek.

Az imakönyv igazán hatásos, magával ragadó, netán figyelemfelkeltő szöveget, rétorikai eszköztár bevetésével megindító részletet nem tartalmaz. Nem kelt az imádkozóban vágyódást, hogy az Istennel bármilyen módon egyesülhessen, hiszen bűnös volta miatt annyira messze van tőle, hogy ez fel sem merül. A következő néhány idézet segítségével láthatóvá válik, hol is helyezte el magát az ember:

Uram, mi Atyánk vagy te, mi pedig sárok. Mi formálónk vagy te, és mi mindnyájan a te kezeidnek csinálmányi vagyunk. Ne haragudjál Uram felettébb, és ennek utána ne emlékezzél meg az mi álnokságainkról.¹⁹

¹⁷ Bécs, 1572 (RMNy 308B); Debrecen, 1574 (RMNy 337B); Bécs, 1577 (RMNy 373); Brassó, 1580 (RMNy 453); Debrecen, 1589 (RMNy 623).

¹⁸ RMNy 871.

¹⁹ *Fons vitae*, Debrecen, 1589, [E1v].

Előfordul néhány jelző, amely a csodálat irányába mutat, bár ritkán, ebben a zsolttáridézet segít:

Mert te Uram édességes, kegyes és igen irgalmas vagy mindenekhöz, akik tégedet segítségül hívnak.²⁰

A *Makkabeusok könyvéből* való idézet már kevésbé édes:

Úr Isten, mindeneknek teremtője, rettenetes, erős és igaz és irgalmas, ki csak egyedül vagy jó, egyedül hatalmas király, egyedül igaz és mindenható és örökké való. Ki Izraelt minden gonosztól megszabadítottad.²¹

A következő idézetben egy különös retorikai helyzet áll előttünk, amely talán az egész imakönyv legintenzívebb részlete, ugyanis a megközelítőleg egyenlő hosszúságú mondatrészek halmozása révén mintha valamiféle feszültség gerjedezését vélnénk fölfedezni. Ez az intenzív érzés azonban nem csúcsosodik ki az ujjongó, lázas, vágyakozó Istenszeretet érzésében, noha a fokozás módja emlékeztethetne arra, hanem egy roppant fegyelmezett, távolságtartó, tisztelettudó, szinte kimerevedett Istenszeretet szemléltői lehetünk, minthogy az, ami elsősorban fokozásnak tűnt, valójában felsorolás:

Ha Isten velünk vagyon, kicsoda ellenünk, [...] mert bizonyos vagyok, hogy sem Halál, sem Élet, sem Angyalok, sem fejedelmességek, sem erők, sem mostan való, sem jövődők, sem erősség, sem magasság, sem mélység sem egyéb teremtött állat nem választhat el minket az Istennek szeretetétől, mely az mi Urunk Jézus Krisztusban vagyon.²²

Szintén az isteni tökéletességet állítja szembe az emberi tökéletlenséggel Debreceni Szőr Gáspár az 1599-ben Bártfán megjelent imakönyvében, de ezúttal merőben más a stílus. Érzékekre ható szövegalkotási technika figyelhető meg, a jelzős szerkezetek halmozása, a megdöbbenő képek alkalmazása a két véglet közötti érzékletes bemutatást szolgálják. A *Fons vitae* merev, statikus Isten-ember kapcsolatához képest itt egy mozgalmasabb, dinamikus, fejlődésre képes Isten-ember kapcsolattal találkozhatunk. A jellemzések során felcsillan a misztikát idéző intenzitás, szóhalmozás, lelkesedés, Isten esetében ez mindenképpen dicsőségének, az ember esetében pedig gyarlóságának kifejezését szolgálja. A hasonló szerkezetű, de ellentétes jelentésű jelzős szerkezetek, mellékmondatok egymás után következése

---

²⁰ *Uo.*, E3[r].

²¹ *Uo.*, [E11v].

²² *Uo.*, [G7v].

valódi feszültséget kelt, az embernek önmaga teljes megalázásával a különbség isteni és emberi között még szemléletesebbé válik, a távolság látszólag legyőzhetetlennek tűnik:

Te vagy nagy Isten mennynek földnek és minden[eknek] Istene, uralkodóknak ura. Én féreg vagyok, és nem ember, embereknek alávalója, és ez világnak gyaláztatja, te vagy felséges jóság, nagy édesség, szépség. Te vagy az Szenteknek dicsősége gazdagságos kincs, igaz világosság, tündöklő fényesség, életnek kútfeje, és mi lelkünknek eledele, mennyországnak világa, ez világnak fényessége; én mélységes sötétség, nyomorult föld, haragnak fia, gyalázatnak edénye, bűnben fogantatott, nyavalyák közt született, én tisztátalan ganéj, tele bűdös szaggal, és rothadottsággal, erőtelen, vak, sánta, süket, néma, minden jótól üres, fájdalommal teljes, az én kezdetem bűn, végétem halál, ki énnéem bűnnek zsoldja.

Óh édes Uram, ki vagyok én? csak halálnak árnyéka, és teljes hívság, gazos kút, sovány és átkozott föld, kinek gyümölcsei tövisek, bojtortjánok és gyalázat.²³

Ezt követően folytatódik még a különbségek felsorolása, majd egy könyörgést olvashatunk, hogy azért ne vesse meg Isten az embert, s megtudjuk azt is, mindennek mi a célja: „tudhassam meg mi vagyok, mindenekről tenéked hálákat adhassak”.²⁴

Nem szabad tehát megállni ott, hogy az ember saját totális gyarlóságát felismeri, mozdulni kell, egy lépést tenni Isten felé, ami egyébiránt egy nagyon fontos előrelépés, ugyanis itt jelenik meg az az új, a korábbi imakönyvekben még ilyen konkrétan meg nem fogalmazott gondolat, hogy noha az ember bűnös, de Istennek hálával tartozik. A gyarló és (irgalmaságot) kérő ember a hálaadás képességével közelebb kerül Teremtőjéhez. Érzi, hogy Isten nincs messze, nem hatalmas, uralkodó király, hanem jóságos és irgalmas, aki közénk jött. Érzi, hogy hol kellene keresnie, de a misztérium megértése elmarad. A következő hosszabb részlet ezt a keresést mutatja be:

Kereslek vala tégedet, magam kívül, és te lakol vala ez világon az téged keresőkben, és nem talállok vala én meg, mert nem jól kereslek vala tégedet küüül, ki belől valál. Megkérdeztem még a földet is, ha ő volna énnéem Istenem, és ő azt mondta énnéem, hogy nem ő, és mindenek valamelyek az földben vannak, azok is azont mondták. Megkérdeztem az tengert, és az mélységeket, még az csúszó mászó állatokat is, melyek azokban lakoznak, és azt felelték, nem vagyunk mi te Istened, hanem mi fölöttünk keressed ötet. Megkérdeztem az élő ké[k] eget, és azt felelte minden benne valókkal öszve, nem vagyok én te Istened. Megkérdeztem az csillagos eget, Napot, Holdot, csillagokat, azok is mondták,

²³ DEBRECENI SZŐR Gáspár, *Ájtatos imádságok*, Bártfa, 1599, 200–201.

²⁴ *Uo.*, 205.

nem vagyunk mi te Istened. Megkérdeztem oztán minden teremtettt állatokat, és nagy felszóval ezt kiáltották, mondván: Az ki az minket teremtet, igaz Isten, és az az te Urad. Es erre mondtam, hol vagyon hát az én Istened, hol keressem ötet, mutassátok meg énnékem, és hallék ilyen szózatot mondván, minden helyeken vagyon Isten, keresd ötet te magadban, ki be teli az egeket és az földet, az te szüvedet is. És magamhoz térék, mondván az Urnak, hogy hogy jöttél én belém, minémű ajtón. Kezdém kérdezni és vizsgálni, minden érzékeny tagaimat, mellyek által jöt volna belém, mert az szemeim azt mondták, hogy ha valaminémű színe nincsen, mi általunk be nem ment. Füleim így szólanak, ha zendülést nem töt, mi általunk be nem ment. Az orrom is azt monda, hogy ha valaminémű illatja nincsen, én általam be nem ment. Kostolásom is azt jelenti, ha valaminémű ízi nem volt, én általam is be nem ment, illetésem tapogatásom is azt monda, ha testes nem volt, én töllem semmit ne tudakozzál felőle.

Hát oh én szeretetem, hogy jöttél az én lelkembe, hogy semminémű ajtón nem jöttél, ki az sötétségben világosító világosság vagy, de oly, kit az emberi szöm meg nem láthat mostan.²⁵

Nem tudja, nem érti, csak érzi, hogy Istent magában is kell keresnie, de nincs megnyugtató válasz a hogyan történhetik mindez kérdésre. Amit biztosan tud, ami felől nincs kételye, az Isten szeretete. Ez az eddigiekhez képest, úgy vélem, nagy előrelépés, a mindenható, irgalmas, megbocsátó Isten képe kiegészül a szerető Isten képével, s ez a szeretet megnyilvánul a dicsőítés megfogalmazásában is. A misztikus élmény előszobája tehát az a rácso-dálkozás és ámulat, ami kifejeződik a következő részletben is:

Oh drága szeretet, ki mindenkoron lángolsz, és soha meg nem szünöl, Édes Krisztusom, édes Jézusom, édes Istened, gerjz fel engemet a te lángoló szerelmeddel, egészen szeretetteddel kívánságodra, örvendezéssre, mely szent és tiszta, hogy egészen szeretteddel, édességgel tellyes szeretetteddel fel gerjesztvén szeresselek tégedet én Uramat és édes Istenedet, tellyes szüvedből, teljes lelkemből, teljes elméből, és semmi ne legyen én bennem oly, ki téged nem szeretne.²⁶

Bár ebben az imádságos könyvben már a misztikára jellemző rétorikai eszköztár számos eleme, mint a halmozás, a jelzős szerkezetek használata, az örvendezés, a lelkesedés, a csodálat és szeretet kifejezésére alkalmas tipikus szókincs használata felfedezhető, az odaadó és vágyakozó Istenhez fordulás azonban még nem csúcsosodik ki a misztikus egyesülésben, a hívő ember még mindig nem érzi magát méltónak arra, hogy Istent magába fogadja. Ez derül ki a következő részletből is:

---

²⁵ *Uo.*, 106–109.

²⁶ *Uo.*, 104.

Oh áldott örökké való Uram, adgyad, ezt adgyad, hogy magam meg esmerhessem, de tégedet is, mert tégedet valaki igazán meg esmer, szeret is, és az ki tégedet szeret, megutálja önmagát, és téged inkább szeret magánál.²⁷

A 16. századi imakönyvek áttekintése során megismerhetjük az ember és Isten közötti kapcsolat alakulását, hiszen a távolságtartó, merev, a szó szerint istenfélő ember a század végére közelebb kerül Teremtőjéhez. A bűnbánattal teli csodálat kiegészül a hálaadás képességével, odáig is eljut, hogy az irgalmas Istenben felismeri a szerető Istent, érzelmeit ki tudja fejezni irányába, amelynek intenzitását a misztikára jellemző eszköztár segítségével tudja fokozni, noha a misztikus egyesülést még nem ismeri, valójában el sem tudja képzelni. Erre még a 17. század emberének is várnia kell, igaz, csak egy kicsit.

---

²⁷ *Uo.*, 205–206.

BÁN IZABELLA

Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában

A misztikát mint fogalmat nem könnyű definiálni, viszonylag tág térben mozog a jelentése. Puskely Mária gondolatát idézném: „A *misztikus élmény* lényege: *Isten közvetlen megtapasztalása*. [...] Egyszerű, hétköznapi keresztény életünkhöz tartozik, hogy időnként Isten jelenléte »valóság«, élmény, tapasztalat lesz számunkra.”¹

Amikor Istennel való találkozásról, Isten megtapasztalásáról beszélünk, nem feltétlenül kell látomásokra, elragadtatásokra, stigmákra és más látványos jelenségekre gondolnunk, elég hozzá egy egyszerű, de szüntelen és kitartó imádságos élet, hogy érezzük Isten jelenlétét, és mintegy az imákon keresztül bensőségesen beszéljünk vele. Az imakönyvek változatos szövegei ebben segítettek és segítik ma is a hívő embereket.

Magukat az imádságokat különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk. Jelleget tekintve egy ima lehet liturgikus imádság, az egyház hivatalos, közösségben végzett, nyilvános imádsága – gondolhatunk itt elsősorban a szentmisére és a zsolozsmára. Másrészt lehet magánimádság, vagyis liturgián kívül végzett imádság, amely elvégezhető egyedül és közösségben. A közösségben végzett magánimádságok az ún. paraliturgikus imádságok, mint például a litánia, rózsafüzér, keresztút stb.² Az imakönyvek elsősorban a magánáhítatot szolgálják.

Szintén a mindennapok istentapasztalatát segítették a különböző társulatok, amelyek más-más céllal alakultak, a hitéletnek eltérő területeit hangsúlyozva. Egy társulathoz való tartozás és az ezzel vállalt feladatok, kötelezettségek átszótták, mintegy irányították a tagok mindennapi életét, szabályzataikban erre részletes útmutatásokat találunk.

Négy, társulat által kiadott vagy ahhoz kötődő imakönyvet vizsgáltam, ezek a következők: a *Lelki virágos kert* a gyöngyösi Krisztus Halála Társulat kiadványa, a *Myrhából szedett lépes méz* című imádságos könyvet a Szent Ke-

¹ PUSKELY Mária, *Ezer év misztikájából*, [Szeged], Szent Gellért Egyházi Kiadó, 1990, 24.

² *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, V, Bp., Szent István Társulat, 2000, 250.

reszt Társulat jelentette meg, a *Len-kötelecske* a Kordás Társulat könyve, a *Jó illatú rózsás kert* pedig a Jézus Szíve-tisztelethez köthető.

Elsőként érdemes megnézni, hogy mire utalhatnak az imakönyvek címei. Két esetben is a 'kert' (virágos kert, rózsás kert) jelenik meg. A kert, a paradicsom a mennyei boldogságra, az újjászületésre utal, és az imakönyv mintegy eszköz lehet ennek elérésében. Gyakran találkozunk a kerttel mint az imádkozás, szemlélődés, Istennel való találkozás helyszínével. Nem utolsó sorban a Getszemáni kertben imádkozó Krisztus is eszünkbe jut, ami a Krisztus Halála Társulat címválasztásában kiemelt jelentőséggel bírhatott. A *Myrhából szedett lépes méz* esetében a mirha már az *Ószövetségben* is a felszentelés kellékei között volt, majd a napkeleti bölcsek vitték ajándékba a kis Jézusnak. A méz pedig a halhatatlanság, beavatás, újjászületés és erő szimbóluma. A negyedik imakönyv, a *Len-kötelecske* esetében nem találkozunk ilyen jellegű szimbólumokkal, egyszerűen a korda (öv) anyagára utal a címe, azt mondva ki, hogy ez is egy eszköz a Teremtő közelségének érzékeléséhez, a benne foglaltak segítségével eljuthatunk a „hétköznapi misztikus élmény” megtapasztalására.

Az imakönyveket elsősorban tartalmi és szerkezeti szempontból vizsgálom.

A gyöngyösi Krisztus Halála Társulat imakönyve, a *Lelki virágos kert*¹ 1712-ben jelent meg Nagyszombatban. Az előszó és a kalendárium után tematikusan, tizenkét táblában találjuk a fohászokat. Az első fejezet a társaság reguláját, szokásait, búcsúinak leírását és néhány imádságot tartalmaz, amelyekből kiderül, hogy a társulathoz tartozásnak milyen feltételei voltak. A szabályzat hangsúlyozza a napi imádságot, egészen pontos útmutatást ad például a reggeli áhítathoz: „a Kristus öt mélyly sebeinek emlekezetire öt Mi atyánkat, öt üdvözlettel mondani”.² A napi imádságokon túl hétfőn a halottakért, pénteken az élő tagokért mondott misén kellett részt venni, a hónap első vasárnapjára gyónás és szentáldozás volt javasolt, a kongregáció ünne-

¹ *Lelki virágos kert az mennyei udvar tisztelétiről, melyet a kertben halálra vált, és a keresztfán megholt Úr Jesus titulussa alatt virágzó, Gyöngyösi Congregatio, az üdvösséges halált szomjúhozó hiveknek kinyitattott, és újonnan Nemes és Nemzetes Almasi Agnes megújított, hogy ezt gyakorolván, s ebben műlatozván, ki-ki a szent Halálra, és az örökké való bölög feltámadásra magát tehesse érdemessé. Boldogok az Halottak, kik az Urban halnak meg. Apoc. 14. Nagy-Szombatban, az Academiai Bötükkal Geich János, 1712.*

² *Uo.*, 4.

pe pedig nagyböjt ötödik vasárnapja volt, vagyis feketevasárnap, a szenvedés vasárnapja. Az imakönyvben található további fejezetek a szabályzatban foglalt imádságos életet segítették. A következő imatémákkal találkozunk: Atyaisten, Fiúisten, Szentlélek, Szűz Mária, angyalok és szentek, szentekről szóló himnuszok, reggeli és esti imák, gyónáshoz és áldozáshoz köthető szövegek, a betegekért és a halottakért mondandó imák, majd lezárásként az úton levők fohásza. Az egyes fejezeteken belül vannak litániák, officiumok, himnuszok és egyéb, kevésbé kötött formájú szövegek. Feltűnő az officiumok nagy száma. A kisofficium vagy csak egyszerűen officium eredete a középkorra vezethető vissza. Az egyháziak zsolozsmájának mintájára a világi hívőknek ad rövidebb, könnyen elmondható szöveget, hogy ezzel bekapcsolódhassanak az egyház állandó, szüntelen imádságába.

A második vizsgált kiadványt a Szent Kereszt Társulat adta ki 1762-ben, *Myrhából szedett lépes méz*³ címmel. Az előző imakönyvhöz hasonlóan ez is egy rövid bevezetővel indít, amelyben részletezi, hogy milyen dicső dolgok születtek a Szent Kereszt zászlaja alatt. Ebben a nyomtatványban nincsen kalendárium, az előszót „A Szent Kereszt congregatioja avagy társasága” fejezet követi, amely egy rövid történeti összefoglaló az egyesületről. A szabályzat tizenkét pontban foglalja össze a tagokra vonatkozó feladatokat, utasításokat. A napi imádságnak itt is kiemelt szerepe van, részletesen leírja, hogy például reggel és este milyen fohászokat kell elmondani:

Minden nap reggel fel-kelvén, és az Istennek az ő jó-téteményiért hálaát adván, három Mi-Atyánkot is Üdvöz légy Mariát a St. Háromság tisztességére, és egy Hiszek egy Istent mondgyanak, kinek szokott imádságin kívül. Estve pedig minnek előtte le-feküdgyenek, az ő lelki ismértekről számot vévén hasonlóképpen azon végre mondjanak három Mi-Atyánkot és Üdvöz légy Mariát és egy Deprofundist a halottakért azaz 129. Soltárt, vagy e helyett egy Mi-Atyánkot, és Üdvözlégy Mariát.

A regulában megtalálható továbbá a Krisztus szeretetére és dicséretére való buzdítás, a gyakori gyónásra és áldozásra való felszólítás, a szentmiseszolgálat, a társaság vasárnaponkénti találkozásán való részvétel. Olvasható itt egy tizenkét pontos lelki tükör, valamint kiemeli, hogy a gyülekezetet betegek és

---

³ *Myrhából szedett lépes méz, avagy Üdvözítőnk keserves kínszenvedésének buzgó elmélkedésére édesgető Sz. Kereszt zsolozsmája, melyben a Jesus Társaságnak nagyszombati Collegiumban való Szent Kereszt Congregatiojának Regulái, Rend-tartási, Búcsúi, különbféle szép Imádságokkal foglaltatnak.* Nagyszombatban Az Academia Jesus Társaság-béli Colegiumának bötüivel, 1762. Eszt.

haldoklóit a tagoknak kötelességük segíteni. A szabályzat után a helyi társulati szokások és a búcsúk leírása található, ezek után pedig a konkrét imádságok olvashatók. A *Szent Kereszt zsolozsmáját* követi egy litánia Krisztus kínszenvedéséről és egy hálaadás, majd ez a fejezetcím olvasható: „A Congregationnak kezdetire, és végére való könyörgések”. Két rövidebb ima szól a találkozó elejére, majd a *Jézus neve-litánia* és egy hosszabb fohász zárja az eseményt, mintegy hivatalos keretet adva a társulati alkalmaknak. A gyónás és szentáldozás különféle imádságai után a halottak zsolozsmája található. Érdekessége, hogy itt nem officiumok esetében tapasztalható, rövidített zsolozsmáról van szó, hanem a teljes szöveget közli a kötet, teljes zsolta-
rokkal és leckékkel. *Jézus öt sebének litániája* és Szűz Máriához intézett néhány fohász után keresztúti elmélkedésekkel zárul az imakönyv.

A *Len-kötelecske*⁴ a Kordás Társulat kiadványa, amely egy kordát (övet) viselő, ferences lelkiségű társulat. A könyv nincs fejezetekre tagolva, ennek ellenére három egysége különíthető el: a nyomtatvány első fele különböző fohászokat tartalmaz, a közepén a szentmise imádságait találjuk, a harmadik szakasz pedig a társulat reguláit, egyéb útmutatásait részletezi, valamint a kordához fűződő csodákat ír le. A fohászokban a megszokott témák jelennek meg: reggeli és esti könyörgések, bűnbánatra serkentő ima, szentekhez intézett szövegek. A későbbiekben még vissza fogok térni a szentmise imádságainak részletezésére. A korábbiaktól eltérően a társulati szabályok és egyéb leírások a könyv végén találhatóak. Röviden szól a kötet Szent Ferencről, az általa alapított rendről és a Kordás Társulat kialakulásáról, ezután jön tizenkilenc, a kordához kötődő csoda. „Következnek Ezen Sz. Ferencz Szerzetének Congregációjára ellen zúgolódóknak szemre való hányásokra a feleletek” címmel öt pontban olvasható, hogyan kell felelni, ha kinevetik a kordát viselő személyt. A társulat szabályzatát tizenhat articulus foglalja össze, részletes leírásokkal. Útmutatót kapnak a tagok a mindennapi és a társulati való viselkedésre, az engedelmességre az előjárók felé, a korda-

⁴ *Len-kötelecske, az-az Serafikus Sz. Ferencz atyának Magyar-Országai Bóldog-Aszszonyi Provinciában el-terjedett Korda viselő Atyafiak Congregációjának Regulait vagy-is Rend-tartásit, a Sz. Pápáktól engedet Búcsúit, némelly Lelki ájtatosságokat, azon Korda-viselésnek eredetét, folyamattját, más szép tanításokat magában foglaló Könyvecske*, Melly a tisztelendő Pater Sebestyén Pankl Szent Ferencz Szerzetbeli, Magyar-Országai Bóldog-Aszszonyi Provinciának Generalis Lectora, Habitualis Custosa, és mostani Provincialissa engedelmevel. Nyomt: Győrben, Streibig Gergely János és Püsp. Könyv-nyomtató által, [1749].

viselésre, részletezi a szabályzat az egymáshoz való szeretetet, a regulaolvasást, rendelkezik a betegekről, a halottakról, a gyónásról, az ünnepekről, az alamizsnálkodásról és a különböző búcsúkról. Az imakönyv végén néhány Mária-ének szövege olvasható.

A negyedik imakönyv a *Jó illatú rózsás kert*,⁵ amely a Jézus Szíve-tisztelethez köthető. Ez a könyv nem tartalmazza a társulat szabályzatát, ezt más forrásból, a *Jézus Szíve Társaságnak Regulái*⁶ alapján foglalom össze röviden. Az ájtatosság a Jézus Szíve-szeretetből indul ki, így a feladatok között első az Isten iránt való szeretet, ennek naponkénti tudatosítása, megélése. Ebből kiindulva kiemelhető a káromkodás kerülése, az Oltáriszentség gyakori vétele, a keresztútjárás, a betegek és haldoklók látogatása. A szabályzat részletezi a naponta elmondandó imádságokat, valamint külön fejezetben tárgyalja a betegekről és haldoklókról való gondoskodást. A *Jó illatú rózsás kert* hat részből áll: a címnegyed bevezetői az újkori Jézus Szíve-tiszteletről szólnak, Alacoque Szent Margit (1647–1690) jelentőségét és az ájtatosság mibenlétét fogalmazzák meg. Az első fejezet a reggeli és esti imákat tartalmazza, majd a gyónás előtti és utáni fohászok következnek. A harmadik rész Jézus Szívéhez szól, a negyedik a Szentháromsághoz, az ötödik egység imái pedig Szűz Máriához. A könyv utolsó fejezetében a szentekhez intézett szövegek olvashatók. A tematikusan rendezett fejezeteken belül különböző műfajú imaszövegekkel találkozhatunk, ezek legtöbbször Jézus Szívét járják körbe kontemplatív, elmélkedő módon. Az imakönyv későbbi kiadásaihoz rendszeresen hozzáillesztettek miseimádságokat és népénekeket. Ez az imakönyv is a ferences lelkiséghez áll közel, a könyv fordítója Sigray Erzsébet klarissza apáca volt.

Az utoljára bemutatott két könyv, a *Len-kötelecske* és a *Jó illatú rózsás kert* több ponton is kapcsolódik egymáshoz. A ferences lelkiségen és a szemlélődő, elmélkedő szövegeken túl két lényeges dolgot emelek ki, az egyik a miseimák, a másik pedig a szövegek forrása és kapcsolata.

---

⁵ *Jó illatú rosás kert, Mellyben Sok szép Imádságok mint annyi jó illatú Rosák találtak regveli, s estvéllli imádságok Az Úr vétele előtt és utánna való Könyörgések a' Jesus Szentséges szívéhez való officium litania Es egyéb más szép Officiummokkal és Imádságokkal meg bővítetet Vagy az Isten szentséges Anyához Igen szép Ajtatosságok Es az Isten szenteibez, mint annyi Mennyei Paradicsom kertében plántáltatott virágok tisztelére való Imádságok Most pedig ujobban, a' Nepomukébéli Sz. Jánoshoz való Imádságokkal, és képekkel meg-bővítetet; és az Istenek nagyobb dicséretire, és Lelkeknek üdvösségére negyedszer ki nyomtattatott. Posonban, találtak Spajzer Ferencznél, 1734.*

⁶ Szövegközlés: SZELESTEI N. László, *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről* = Sz. N. L., *Rekatolizáció és barokk ábrát, Bp., METEM, 2008, 101–104.*

Az Istennel való találkozás egyik helyszíne a templom, módja pedig a liturgia, az egyház nyilvánosan végzett imádsága. A hétköznapi emberek nem tudtak latinul, ugyanakkor megvolt az igényük, hogy bekapcsolódjanak a szentmisébe. A *Jó illatú rózsás kert* és *Len-kötelecske* tartalmaz miseimádságokat. Két imakönyv három szövegváltozatáról beszélünk, mivel a *Jó illatú rózsás kert* 1734-es pozsonyi kiadásában találunk egy változatot, majd az 1748-as nagyszombati és az ezt követő kiadásokban pedig egy másik szöveg jelenik meg. A három szöveg egyike sem a teljes liturgiának a fordítása, inkább a szentmise részeiben való elmélyüléshez kapunk imádságot, elmélkedést. A liturgia egy-két szövegét a *Jó illatú rózsás kert* fordításban közli, az 1734-es kiadás a *Hiszkegyet*, az 1748-as kiadás pedig a *Dicsőséget* és a *Hiszkegyet*, továbbá a *Krisztus lelke, szentelj meg* kezdetű imádságot.

A másik kapcsolódási pontot a két imakönyv között a szövegek forrásai jelentik. A *Len-kötelecske* esetében Knapp Éva *Pietás és irodalom* című munkájában részletes leírást ad a könyv teljes anyagának származásáról,⁷ amit itt most nem részletezek. Németh Péternek tulajdonítja a szakirodalom az imakönyv összeállítását, amelynek az első felében lévő imádságok egyfajta válogatást adnak *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* című műből. Gertrúd és Mechtild 13. századi misztikus apácák voltak, és látomásaiknak, misztikus élményeiknek a Jézus Szíve-tiszteletben volt jelentőségük. Nem csak a *Len-kötelecske* merít ebből az imakönyvből, a *Jó illatú rózsás kert* is forrásként használja, az első fejezet reggeli és esti imádságainak nagy részét veszi át innen.

A közös forráshasználaton túl négy imádságnak a szövege megegyezik a két imakönyvben, közülük három Nepomuki Szent Jánoshoz írt szöveg, a negyedik pedig Alcantarai Szent Péterhez szóló fohász.

A *Len-kötelecske* a Kordás Társulaton és összeállítóján, a *Jó illatú rózsás kert* pedig fordítóján és a Jézus Szíve-tiszteleten keresztül szorosan kapcsolódik a ferencesekhez, minden bizonnyal ezzel magyarázható az azonos forráshasználat és a megegyező szövegek.

A négy imádságos könyv alapján röviden összefoglalnám a társulati imakönyvek jellemzőit. Természetesen e négy könyv alapján még nem lehet végleges megállapításokat tenni, de néhány dolog elmondható. A könyvek

⁷ KNAPP Éva, *Pietás és irodalom: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9), 124–126.

szerkezetére jellemző – itt a *Jó illatú rózsás kert* kivételt képez –, hogy összefoglalót közölnek a társulat létrejöttéről, a reguláiról, búcsúiról és helyi szokásairól. A *Jó illatú rózsás kert* esetében a Jézus Szíve-tiszteletről kapunk részletes leírást. Az imádságok műfaja változatos, egyedül a *Lelki virágos kertben* feltűnő az officiumok nagy száma. Tartalmilag azokban a szövegekben, amelyeknek nincs konkrét megszólítottja – Szűz Mária, különböző szentek stb. – az adott társulat lelkesége jelenik meg. A *Len-kötelecskéről* és a *Jó illatú rózsás kerttől* pedig elmondható, hogy imádságaik kontemplatív, szemlélődő jellegűek, akár Jézus Szívéről van szó, akár egy-egy szentnek az életszentségét járják körül. A társulatok és ezáltal az imakönyvek az állandó imára buzdítanak, részletes leírásokat találunk a reggeli és esti fohászkodásról, és általában több szöveget közölnek ezekre az alkalmakra. Jelentős szerepe van a gyónásnak és a szentáldozásnak, részletes útmutatások szerepelnek a betegápolásról és a haldoklókról való gondoskodásról. A szentekhez írt imák meglehetősen változatos képet mutatnak, és természetesen egyik imakönyvből sem hiányozhat Szűz Mária tisztelete.

Jelen tanulmány nem terjed ki a szövegek részletes elemzésére, ami további adalékokat adhatna a misztikához, és feladatot a későbbi kutatásnak. Mégis fontosnak tartom, hogy néhány gondolat erejéig kitérjek a szövegek és a misztika kapcsolatára. Ha megnézzük ezeket az imádságokat, azt találjuk, hogy az élet minden területét lefedik, a születéstől a halálig, az ünnepektől a hétköznapokig, de éppúgy a reggeli első gondolattól az esti imáig, ezzel biztosítva Isten állandó jelenlétét a hívő ember életében. A *Len-kötelecske* néhány imája Szent Gertrúd tollából származik, ezek néhány soros bevezetővel kezdődnek, a misztikus szent életéből, látomásaiból közölnek részleteket. A *Jó illatú rózsás kert* pedig a hatodik fejezetben az imák szövegébe építi bele a szent (több esetben is misztikusnak tartott szent) életrajzi eseményeit, lelkeségét, életszentségét. Változatos sorrendben, de szerkezetileg két egységre bonthatók ezek a szövegek: az egyik maga a fohász, amely kérés, felajánlás, közbenjárásért esedezés lehet, a másik pedig a szent dicséretén keresztül az életének vagy annak kiemelt részének a bemutatása, ezzel mintegy példát mutatva, tanítva az olvasót.

Természetesen négy imakönyv kevés ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le, így további kiadványokat lehet bevonni a vizsgáló-

dásba. Érdekes lehet a társulati és az általános imakönyvek több szempont szerinti összehasonlítása is.

Végezetül visszatérnék a tanulmány elején megfogalmazott gondolathoz, miszerint az imádkozáson keresztüli istentapasztalat is lehet – saját szóhasználatával élve – hétköznapi misztikus élmény. Úgy gondolom, az imént vizsgált imakönyvek és a hozzájuk kapcsolódó társulatok is ezt a feltételezést bizonyítják.

BERHIDAI LAJOS PIUSZ

Bonaventura-hagyomány Laskai Osvát prédikációiban

Tanulmányom témája annak a szöveghagyománynak a feltárása a késő középkori obszerváns prédikációkban, amely a 13. századi teológus és misztikus író, szent Bonaventura nevéhez kötődik. A vizsgálat tárgyához Laskai Osvát egyik sermója vezetett. A *Biga salutis* című gyűjteményben a nagyböjti sorozat 16. darabja a 3. parancsolat megtartását taglalja (Az Úr napját szenteld meg). A beszéd nemcsak arról tanúskodik, hogy Laskai ismeri és idézi a megelőző századok misztikus hagyományát, hanem hogy aktívan adja tovább, vagyis saját korának gondolkodásmódja, lelki igénye szerint alakítja. Az említett beszédben szerepel egy hosszabb, csaknem szó szerinti idézet a következő hivatkozással: „ut dicit Seraphicus Doctor Bonaventura in Itinerario mentis in Deum, caput secundum”. A helymegjelölés pontossága és az idézet hosszúsága indított arra, hogy a Laskai-prédikációk explicit Bonaventura-hivatkozásaira figyelmet fordítsak.

A sermók ilyen megközelítése kockázatos, hiszen tudjuk, hogy az egyes hivatkozások nem feltétlenül forrásmegjelölések, gyakran pontatlanok, és nem is azzal a céllal szerepelnek a szövegben, hogy egy esetleges visszakeresést lehetővé tegyenek. Csupán azért lesznek a beszédek visszatérő elemei, hogy a tekintély hatalmát kölcsönözzék a szövegnek. A prédikációs segédkönyvek használata – ahogy erre Bárczi Ildikó elemzése rámutattak – nélkülözhetővé tette az elsődleges források használatát.¹ Ennélfogva vizsgálatom célja nem annyira a forráskeresés, hanem inkább válasz kapni arra a kérdésre, hogy a prédikációkban előforduló „Bonaventura” név voltaképpen milyen szöveghagyományokra utalhat. Még tágabban: mit jelentett a „Bonaventura” név Laskai Osvát számára? További kérdés lehetne, hogy az explicit hivatkozásokon kívül milyen bonaventurái tartalom fordul elő és öröklődik a prédikációkban.

Előljáróban fontos még megjegyezni, hogy a sermo modernus műfajában írt obszerváns prédikációk egyáltalán nem misztikus írások. Ugyanak-

---

¹ BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria, 23), különösen: 108–125.

kor megfigyelhető bennük, hogy a teológiai mondanivalón belül nemegyszer megjelennek a misztika fő témái és kifejezésformái. A misztikatörténet és a prédikáció műfajának alakulása többször is egymásba fonódott a történelem során. Legjellegzetesebb példái ennek többek között Clairvaux-i Szent Bernát *Énekek éneke*-kommentárja (*Sermones super Cantica canticorum*), valamint Eckhart mester és Johannes Tauler prédikációi. Mindenképpen jelzésértékű Kurt Ruh megállapítása: „A misztika célkitűzése leginkább a prédikáció formájában tud teljesülni [...] a nyugati misztika a prédikációban jut el a legmagasabb szintjére, és nyeri el legsajátabb formáját.” Misztika és prédikáció egymásra találásának ténye azért is fontos lehet számunkra, mert – ahogy erre szintén a svájci származású professzor hívja fel a figyelmet – általában a népnyelvi irodalom megerősödésével esik egybe.¹

Mindezek láttán fölvetődik a kérdés, vajon az obszerváns prédikációk, amelyek egyes részletei számos módon szoros kapcsolatban állnak középkor végi kódexeink népnyelvű szövegeivel is, milyen viszonyban állnak a nyugati misztika hagyományával.

Misztikus hagyományok Laskai Osvát prédikációiban

Az obszerváns prédikátor sermóit olvasva három fő hagyománytípus tűnik fel, amely a nyugati misztika történetének egy-egy meghatározó szövegcsoportját jeleníti meg. Kérdés lehet, hogy az egyes idézett művek, műrészletek valóban a misztika körébe tartoznak-e, ennek a kérdésnek a jelentőségét azonban mérsékli, hogy a 15. századig nem is különíthetjük el mereven a misztika körébe tartozó írásokat a teológiai műveken vagy éppen liturgikus költeményeken belül.

Első hagyománytípus: egyházatyák, pl. Nagy Szent Gergely, Dionysius Areopagites, Szent Jeromos, Szent Ágoston, Szent Ambrus stb.

Második hagyománytípus: a 12–13. század szerzetesi teológiája, pl. Szent Anzelm, Clairvaux-i Szent Bernát, Szentviktori Richárd, Szentviktori Hugó, Szent Bonaventura stb.

¹ Kurt RUH, *A nyugati misztika története, I: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, Bp., Akadémiai, 2006, 22.

Harmadik hagyománytípus: „pszeudo”-művek (különböző tekintélyek nevei alatt hagyományozott középkori lelkeségi írások). Például: *De anima libri quattuor* – négy könyvből álló mű, melynek egyes darabjai külön-külön is hagyományozódtak, és a Patrologia Latina sorozata három tekintélyes név alatt szerepelteti: 1. Bernardus Claraevallensis (*Meditationes piissimae*, PL 184); 2. Aurelius Augustinus (*De anima*, PL 40); 3. Bernardus Claraevallensis (*De interiori domo*, PL 184); 4. Hugo de Sancto Victore (*De anima*, PL 177).

A különböző hagyományok teljesen egységesként jelennek meg a szövegben, elkülöníteni csak saját előfeltevéseink és a szövegbe kívülről belevitt elemző szempontjaink alapján lehet, éppen ezért más csoportosítás is elképzelhető.

A különféle hagyományok jól kitapinthatók akkor, ha egyetlen prédikáció hivatkozásait nézzük meg közelebbről. A 16. nagyböjti sermo (*Biga salutis, sermones quadagesimales* – nevezhetjük „kontemplációs beszéd”-nek) vizsgálata a következő eredményt hozza: az összesen 35 hivatkozásból 14 szentírási és 2 liturgikus hivatkozás van, további 2 Arisztotelészre utal, a maradék 17 a következő auktorok között oszlik meg: Aurelius Augustinus (6), Gregorius Magnus (5), Bernardus Claraevallensis (3), Petrus Lombardus („Magister”; 1), Johannes Chrysostomus (1), Bonaventura de Bagnoregio (1).

A források visszakeresése nehéz, olykor lehetetlennek tűnik, mégis a tüzetesebb olvasat során kiderül, hogy egy-egy tekintélyes név többször nem autentikus művet vagy éppen egy másik tekintélytől származó művet takar. Ugyanakkor az is világossá válik, hogy egy-egy idézet – amelynek erejét a prédikátor valamely tekintély nevével igyekszik növelni – a nyugati misztika hagyományának visszatérő eleme, szállóigéje. Három példával szemléltetem mindezt.

Idézi a beszéd a Jn 10, 9² egy lelki magyarázatát, amelyet Szent Ágostonnak tulajdonít: „Secundum Augustinum. Ingredietur ad contemplandum Christi divinitatem, et egredietur ad contemplandum Christi humanitatem.” (Ágoston szerint: Bejár, hogy Krisztus istenségét szemlélje, és kijár, hogy Krisztus emberségét szemlélje.) Ugyanez a gondolat olvasható Aegidius Romanus († 1316) *Expositio in Canticum canticorum* című művében (cap. 5.), amelyet évszázadokon át Aquinói Szent Tamásnak tulajdonítottak.

---

² Jn 10, 9: Én vagyok az ajtó: aki rajtam keresztül megy be, üdvözülni, bejár és kijár, és legelőre talál. (Ó- és újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján, Bp., Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997.)

Nagy Szent Gergelyre hivatkozva olvassuk a beszédben a következőt: „Dulce est esse in rebus humanis, sed eis tamen qui spiritualia non gustant, quia gustatio [gustato] spiritu desipit caro.” (Édes érzés az emberi dolgok között lenni, de mégis inkább csak azoknak, akik a lelkieket nem ízlelik, mert a lelki ízlésre a test érzéketlen.) Szent Bernát 111. levelében ugyanez így fordul elő: „Gustato spiritu necesse est desipere carnem.” Bonaventuránál (*Sententiae* I. dist. XIV. dub. V.): „dicit Gregorius: Gustato spiritu, desipit omnis caro.” Körülbelül háromszáz évvel később Keresztes Szent János népnyelvi művében, *A Kármelhegy útjában* (*Subida al Monte Carmelo*, II. 17. 5.) már önálló latin mondásként és a lelki élet alapszabályaként tér vissza ugyanez: „gustato spiritu, desipit omnis caro”. (Szeghy Ernő fordításában: „Ezért mondja egy a lelki életre vonatkozó alapelv: hogy »ha valakinek sikerült megízlelnie a szellemit, annak nem ízlik többé semmiféle testi dolog«, azaz nincsenek többé hasznára, sem pedig kedvére az érzékek élvezetei és útjai.”³)

A harmadik példa a *Biga salutis* 16. nagyböjti beszédéből egy Bernát-hivatkozással ellátott kijelentés: „Multi multa sciunt, et seipsos nesciunt.” A tömör kijelentés a már említett pseudo-bernáti *Meditationes piissimae* szállóigévé vált kezdősora.

Explicit hivatkozások Bonaventura műveire Laskai Osvát beszédeiben

A prédikátor beszédeinek körülbelül egyötödét átnézve (83 sermo a 351-ből) azt találjuk, hogy a Bonaventura névhez kapcsolt utalás legtöbbször Petrus Lombardus sentenciás könyveinek kommentárjára vonatkozik valamilyen helymegjelöléssel. Pl.: „secundum sanctum Bonaventuram in III di. XXIII ar. I q. I” (*Gemma fidei*, 4. sermo; itt épp egy elég pontos és viszonylag hosszú szó szerinti idézet követi az utalást.)

³ Keresztes Szent JÁNOS *Művei, I: A Kármelhegy útja*, Győr, Győri Kármelita Rendház, 1995, 188.

Gemma fidei

E gyűjtemény egyik legfőbb sajátossága, hogy voltaképpen teológiai értekezéseket foglal magába a keresztény hit és hitélet nagy témáiról, ezért nem csodálkozhatunk, hogy a szöveg Bonaventura-hivatkozásai teológiai művekre utalnak. Az első 15 beszédben a következők fordulnak elő (összesen 35 Bonaventura-hivatkozás, csak elvétve helymegjelölés nélkül): *Commentaria in quattuor libros Sententiarum* (27), *Hexaameron* (2), *Breviloquium* (3), *De reductione artium ad theologiam* (1), *Centiloquium* (Ps.-Bonaventura;⁴ 2).

A szorosabb értelemben vett teológia nem jelenti azt, hogy a misztika, főképp a spekulatív misztika témái ne jelennének meg ezekben a beszédekben. Jelzés értékű, hogy Bonaventura késői és befejezetlen műve, a *Hexaameron* ilyen címek alatt is hagyományozódott: *De septem visionibus* (Laskainál is előfordul így), *De gradibus contemplationis*. Hasonlóképpen tanulságos, amint a *Gemma fidei* 2. beszédében olvasható egyik hivatkozás a *De reductione artium ad theologiam* c. műnek ezt a sorát idézi: „Tota Sacra Scriptura haec tria docet, scilicet Christi aeternam generationem et incarnationem, vivendi ordinem, et Dei et animae unionem. Primum respicit fidem. Secundum mores. Tertius utriusque finem.” A prédikáció műfajában előadott teológiai fejtegetésekben Laskai közvetíti azt a bonaventurái szemléletet, amelyben a teológia egyszersmind misztikus teológia (s így a misztika nem határolható el élesen a teológiától).

A teológiai művek említése mellett még egy Bonaventura-műre találtam utalást, mégpedig a *Gemma fidei* 22. beszédében, ez a Szent Ferenc-életrajzot tartalmazó *Legenda maior*. Ezzel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a ferences renden belül 1266-tól egészen az újkorig az egyetlen hivatalos életrajz, és így meghatározta a Szent Ferencről alkotott képet. Éppen ezért érdemes figyelmet, hogy a legenda voltaképpen az *Itinerarium mentis in Deum* hagiografikus alkalmazása. Ezt tükrözi szerkezete, szóhasználata, valamint a benne feltáruló szentfogalom („vir hierarchicus”).

---

⁴ Spirituális teológiai tekintélyek mondásainak válogatása (feltehetőleg Johannes Marchesinus de Regio Lepidi), 1300 k.

Biga salutis, sermones dominicales

A kötet első 10 beszédét áttekintve 20 Bonaventura-hivatkozást találtam, amelyek többsége szintén a *Sententia-kommentár*, egy alkalommal pedig az *Apologia pauperum*.

Biga salutis, sermones quadragesimales

A nagyböjti beszédsorozat első 20 darabjában a kevesebb mint húsz Bonaventura-hivatkozás jóformán mindig a *Sententia-kommentárt* idézi (15), és néhány általános utalás mellett (vagyis amikor nem szerepel pontos helymegjelölés) egyetlen alkalommal az *Itinerarium* említése és idézése olvasható.

Biga salutis, sermones de sanctis

A beszédgyűjtemény 36 darabját (1–25. és 90–101.) átnézve egy új Bonaventura-mű említésével találkozunk (miközben egyszer itt is szerepel az *Apologia pauperum*). A 14. sermo (*De s. Iohanne evangelista*) a következő utalást hozza: „Unde ait Bonaventura in libro de reformatione mentis”. A *De reformatione mentis* bár egy Bonaventura nevével hagyományozott írás, valójában azonban a kortárs Augsburgi Dávid klasszikusnak számító művének egy része. A teljes mű címe *De exterioris et interioris hominis compositione* (röviden: *De compositione*), „a középkor egyik legfontosabb lelkiségi tankönyve”, keletkezése az 1240-es évek elejére tehető.⁵ Három könyvből áll, melyek közül a második öröklődött *De reformatione mentis* címmel, míg az első *Formula novitiorum*ként lett ismeretes. Ez utóbbival áll szoros kapcsolatban a *Horváth-kódex* egy részlete, amely ott Clairvaux-i Bernátnak tulajdonítva szerepel („Kezdetnek edes mezzel folyo. Edes bezedev zent bernald doctornak mondasy. az zertzetes eletreul”).⁶ A *De compositione* harmadik könyve *De septem processionibus Religiosorum* címen ismeretes. Az említett utalás után a következő idézet olvashatjuk: „Deus dilexit nos ante mundi constitutionem, quando non fuimus, et quando fuimus, sed eius inimici fuimus, et magis quando eius amici erimus.” (Isten szeretett minket már a világ terem-

⁵ Kurt RUH, *A nyugati misztika története, II: A 12. és 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Bp., Akadémiai, 2006, 601.

⁶ Vö. Cornelius BOHL, „A középszerű szerző dicsérete”: *A hagyomány összegyűjtése, megelevenítése és továbbadása = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., PPKÉ BTK–METEM, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák, 1/2), II, 629.

tése előtt is, amikor még nem voltunk, akkor is, amikor már léteztünk, de vele ellenségesek voltunk, és még inkább akkor, amikor barátai lettünk.)

A szentek ünnepeire írt beszédekben szintén találkozhatunk a *Legenda maiorra* tett hivatkozásokkal, magától értetődően a 92–93. – vagyis a Szent Ferencről szóló – beszédekben.

A Szent Bonaventura ünnepére írt beszédet külön is megemlítem. Ez a *De sanctis* kötet 55. darabja, és a következő módon sorolja fel a ferences teológus műveit. Először általánosságban jegyzi meg, hogy igen sok üdvös művet írt a *Szentírásról* („tot salutaria opera in Sacra Scriptura”), majd így folytatja:

Qui scripsit eleganti stilo legendam beati Francisci. Item libellum de sex alis seraphin. Item librum apologiae qui excusatorius dicitur contra Girardum qui religiosos damnabat, et leprosus mortuus est. Scripsit deinde regulam novitiorum. Insuper opus super Genesis, qui intitulatur de septem visionibus. Item super IIII libros sententiarum. Item sermones dominicales per anni circulum et breviliquium, ac alia innumera opuscula mirae devotionis et spiritualis suavitatis, ac si Deus homini loqueretur.

A felsorolásban az eddigiekhez képest három új mű szerepel: *De sex alis seraphin*, *Regula novitiorum* (ennek régi magyar fordításával találkozunk a *Vitkovics-kódexben*), *Sermones dominicales*.

Az explicit Bonaventura-hivatkozások keresésével – átnézve a beszédek jó egyötödét – 12 műcímet találtunk. Feltűnő, hogy a legtöbb hivatkozás teológiai jellegű, ráakadtunk két pseudo-bonaventurái mű említésére és idézésére (*Centiloquium*, *De reformatione mentis*), továbbá megállapíthatjuk, hogy az autentikus misztikus írások közé voltaképpen csak kettő tartozik (*Itinerarium*, *De sex alis seraphin*). Ez utóbbiak közül csak az *Itinerarium* említése után következik egy hosszabb idézet.

Ennek az idézetnek tüzetesebb vizsgálatakor kirajzolódik, hogyan formálódik a 13. századi spekulatív misztika a 15. század végi prédikációban.⁷ Ha Laskai szövegváltozatát az *Itinerarium* eredeti soraival összevetjük, szembetűnő az a gondolkodásmód-beli különbség is, amely az egyes szövegek mögött meghúzódik. Amíg Bonaventura az emberi lélek megismerő képességét írja le az ember mint mikrokozmosz tanítás felelevenítésével, addig Laskai Osvát az emberi test és az embert körülvevő (fizikai) világ párhuz-

---

⁷ A vonatkozó sermót részletesebben elemeztem: *Laskai Osvát prédikációja a kontemplációról*, Sapientiana, 2012/1, 33–47.

mára koncentrálnak. Ezzel voltaképpen megfosztja eredeti kontextusától a szöveget, saját mondanivalójához igazítja, és új jelentéssel gazdagítja. Az érzékelhető világ és benne az ember nem azért csodálatos, mert mint *vestigia Dei* értelmeződik, hanem mert hasonlóak egymáshoz:

Considera igitur, homo Dei, corpus tuum, quam egregie sit formatum, ut quasi totum hunc mundum repraesentet. Unde microcosmus quasi minor mundus vocatur, ad quem macrocosmus, id est maior mundus, intrat per quinque sensus corporis, ut dicit Seraphicus Doctor Bonaventura in Itinerario mentis in Deum, c. II. Nam per visum intrant corpora sublimia, puta luminosa et colorata, per tactum corpora terrestria, per alios tres sensus intermedios intrant intermedia, ut per gustum aqua, per auditum aerea, per odoratum vaporabilia. Haec non intrant per formas suas excepto gustu, sed per similitudines primo generatas in medio, et de medio in organo exteriori, et de organo exteriori in interiori, et sic homo mundo assimilatur. Sicut enim in caelo multae sunt stellae, sic in capite multi capilli. Sicut in firmamento duo magna luminaria, sic in capite duo oculi. Et sicut inferiora reguntur a superioribus, ita a capite cetera membra gubernantur.

Összegzés

Láthattuk, hogy az obszerváns prédikációk – és itt most Laskai sermóiról van szó – magukban foglalnak misztikus hagyományokat, így utalásokat találunk a Bonaventurához köthető misztikus hagyományra is. Azonban az is jól kivehető, hogy a prédikátor számára csak nagyon ritkán válik egy-egy misztikus téma központi jelentőségűvé, és soha nem kifejezett célja egy korábbi misztikus tanítás bemutatása. A misztikus művek idézetei a teológiai hagyomány szerves részeként vannak jelen a prédikációkban.

Az explicit hivatkozások tanúsága szerint Laskai számára a 13. századi ferences elsősorban teológus, és misztikus műveire sokkal ritkábban utal. Ha pedig idézi őket, azt a saját koncepciójának megfelelően teszi. Annak is tanúi lehetünk, hogy Bonaventura misztikus tanítását – valószínűleg koherens volta és az egyes művek erős strukturáltsága miatt – sokkal ritkábban idézik a sermók, mint pl. Szent Bernát nem egyszer szállóigévé vált megállapításait.

Megjegyzem, hogy amikor a szent ünnepére ír beszédet Laskai, és magának Bonaventurának a szentségét igyekszik leírni, akkor a ferences regulához való hűségét emeli ki elsősorban, és csak azután említi tudós teológus és misztikus voltát. (Ebben tetten érhetjük annak a Laskainak az ideálját, aki

obszerváns ferencesek előjárója is volt, s így kiállt a regula szigorúbb megtartása mellett.)

Végül joggal vetődik fel a kérdés: vajon a sermókban jelen van-e bonaventurái tanítás implicit módon (vagyis különösebb utalás nélkül)? Egy ilyen kérdésre csak az egyes beszédek részletesebb elemzése tud elvezetni, és nem feltétlen azoké a beszédeké, amelyekben feltűnik Bonaventura neve. Eddigi kutatásaim során olyan tartalmi sajátosságokra lettem figyelmes a Laskai-beszédekben, amelyek egyrészt rokonságot mutatnak a Bonaventura-féle misztikus hagyománnyal, de nem (vagy nem csak) feltétlen abból származtathatók. Zárszóként néhány ilyen észrevétel következzenek.

Misztikus út: A már említett kontemplációs beszédben (*Biga salutis, sermones quadragesimales* 16.) a szemlélődésre tanítás tölti ki az egész prédikációt, és a leírásban az emberi lélek a felemelkedés útját, valamint a teremtéstől a Teremtő felé tartó utat járja be. A Szent Bonaventura ünnepére írt sermo bevezető divisióját követően a klasszikus hármas út kifejtésével találkozunk (status incipientium / proficientium / perfectorum) – mindez összefüggésbe hozható Bonaventura tanításával a misztikus útról.

Krisztus- és passiómisztika: Jézus (és Mária) életének szemlélése, és főképp Jézus szenvedésének szemlélése többször tárgya a Laskai-beszédeknek (talán ez kapott leginkább teret a szakirodalomban a devóciós passió, illetve a nagypénteki beszédek révén). Mária és Jézus életének szemlélése jelenik meg többek között a *Biga salutis* nagybőjti gyűjteményének 15. beszédekében is (ahol ez két imamód leírásaként szerepel) – ezzel párhuzamba állíthatjuk Bonaventura Krisztus- és passió-misztikáját.

Szent Ferenc ábrázolása: Már említettem, hogy az obszerváns prédikátor Bonaventura *Legenda maior*ára is támaszkodik, amikor a rendalapítóról beszél. Ennek az ábrázolásnak sajátja egy misztikus szemléletmód, amely az *Itinerarium*on alapszik, és amelyben a szent stigmáinak eszkatologikus jelentősége van. E témában azonban meglátásom szerint Laskai sokkal visszafogottabb, ha úgy tetszik, humanistább-rationálisabb, és talán kevésbé misztikus, mint rendi testvére és prédikátortársa, Temesvári Pelbárt.

Az említett három összefüggés pontosabb megállapítása további elemzés tárgya lehet.

BÍRÓ CSILLA

Felemelkedési misztika és a hegy-metafora

Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjában

A középkori magyar szerzetesi irodalom egyik kevésbé ismert alakja a karthauzi Andreas Pannonius.¹ Fennmaradt három latin nyelvű munkája számos kutatási lehetőséget kínál, személye mégis egyelőre a hazai irodalomkutatásnak a perifériáján helyezkedik el. Ahhoz, hogy innen elmozduljon, és nagyobb tudományos érdeklődést vívjon ki magának, még jó pár tanulmányoknak, előadásnak és szövegkiadásnak kell létrejönnie. Két királytükre az *Énekek énekéhez* írott kommentárja bizonyára számos teológiai vonatkozásának köszönhetően került a hittudomány és az irodalomtudomány határmezsgyéjére.²

¹ Andreas Pannoniusról szóló válogatott szakirodalom: RÉVÉSZ Mária, *Andreas Pannonius és Bornio da Sala*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1935, 79–81; HUSZTI József, *Andreas Pannonii Expositio super Cantica canticorum*, Magyar Könyvszemle, 1939, 97–104; ifj. HORVÁTH János, *Andreas Pannonius Cantica canticorum kommentárjának forrásai*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1942, 257–287; DÁM Ince, *A széplőtelen fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és a Jagellók korában*, Róma, 1955, 39–46; UŐ., *Andreas Pannonius ferrarai priorságának viszonyosságai*, Civitas Dei, 1956, 101–110; BÍRÓ Csilla, *Das Leben und das Werk von Andreas Pannonius*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 2001, 109–123; BENE Sándor, *Középkor és reneszánsz határán: teológia és politika = A magyar irodalom története, I: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008², 119–132. – Életéről az eddig megjelent legbővebb összefoglalás: Sándor BENE, *Theology and Politics in Andreas Pannonius' Mirrors for Princes*, Camoenae Hungaricae, 2009, 39–83. – KERTÉSZ Balázsné, *Petrarca-idézetek Andreas Pannonius fennmaradt műveiben = „...mint az gyümölcsös és termett szőlőveszsgőc...”*: Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére, szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Balassi, 2010, 361–371; KERTÉSZ Balázsné BÍRÓ Csilla, *Andreas Pannonius és Petrarca De viris illustribus című életrajzgyűjteménye = Szöveg – emlék – kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungaricae – Gondolat, 2011, 62–76.

² Andreas Pannonius műveinek kiadásai: Andreas PANNONIUS, *Libellus de virtutibus Matthiae Corvino dedicatus; Libellus de virtutibus Herculi Estensi dedicatus = Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus*, kiad. FRAKNÓI Vilmos, ÁBEL Jenő, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1886 (Irodalomtörténeti Emlékek, 1). – A Mátýáshoz írt mű fordítása: Andreas PANNONIUS, *Könyvecske az erényekről Korvin Mátýásnak ajánlva (1467)*, ford. BORONKAI Iván = *A magyar középkor irodalma*, kiad. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Remekírók), 371–529.

Andreas Pannonius valószínűleg a bolognai San Girolamo di Casara karthauzi rendházban állította össze az *Énekek énekéhez* írott kommentárját, az *Expositio super Cantica canticorum*ot az 1460-as évek folyamán. A szöveg egyetlen fennmaradt példánya egy 1505 folyamán másolt, 1506-ban befejezett kézirat,¹ amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz.² A kommentár nyomtatott kiadása jelenleg készül.

A Salamon és Szulamit szerelméről szóló héber dalciklust Jabnéban,³ a zsidóság szellemi központjában emelte a zsidó főtanács az ószövetségi kánon könyvei közé a Kr. u. 90–95-ös években. Ekkor a színódus Rabbi Akiba vezetésével végérvényesen rögzítette azt a tant, hogy az *Énekek éneke* Istennek a választott nép iránti szeretetéről szól.⁴

A kereszténység számára az *Énekek éneke* elfogadása nem jelentett nehézséget. A szöveg keresztény exegézisét Órigenész⁵ teremtette meg, kommentárjának fennmaradt részei nagy hatással voltak a későbbi *Énekek éneke*-magyarázatokra. Órigenész kommentárjában magát a szövegmagyarázatot hosszú bevezető előzi meg, ahol a szerző tisztázza az *Énekek éneke* műfaját, témáját, szereplőit, valamint helyét a salamoni könyvek között.⁶ Előszavának szerkezete és fő pontjai a késő antikvitás szövegmagyarázataihoz írt előszavakkal együtt nagyban befolyásolták azokat a témaköröket, amelyeket az *Énekek éneke* értelmezése kapcsán figyelembe kellett venni.⁷

Órigenész értelmezésében a három salamoni könyv a filozófia három részének felel meg: a *Példabeszédek*ben Salamon az etikát tanítja, a *Prédikátor*

¹ A kézirat két helyen utal a keletkezés idejére. 73r: „Unde doctor gloriosus Hieronymus, cuius natalitius dies hodie illuxit, videlicet MCCCCCV novissima septembris die [...]” – azaz a *Én* 5, 1-hez fűzött kommentárrészek másolása szeptember 30-án történt. Ez ugyanis a világegyházban Szent Jeromos ünnepnapja. 111r, kolofón: „Beati Gregorii pape et ecclesie sponse Dei doctoris illustrissimi expositio moralis super Cantica canticorum, que tota in marginibus habetur, explicit die 16 Martii 1506. Incohata et ad finem usque perducta una cum toto volumine in Carthusia Ferrarie per me fratrem A. professum domus Bononie primo anno liberationis mee ex Egypto.”

² Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 443.

³ TAPODI Zsuzsa, *Irodalmi kánonok*, București, Ed. Univ. din București, 2000, 8.

⁴ ÓRIGENÉSZ, *Kommentár az Énekek énekéhez*, ford., kiad. PESTHY Mónika, Bp., Atlantisz, 1993, 7; SOMOS Róbert, *Az órigenészi misztika kérdéséhez*, Orpheus Noster, 2011/3–4, 10–17.

⁵ ÓRIGENÉSZ, *i. m.*, 24.

⁶ *Uo.*, 20, 45–51.

⁷ Alastair J. MINNIS, *Medieval Theory of Authorship: Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, Aldershot, Wildwood House, 1988, 41; JANKOVITS László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 27), 17.

könyvében a fizikát, az *Énekek énekében* a teóriát, azaz a szemlélődés tudományát. A szemlélődéshez csak az juthat el, aki előbb erkölcsiben tökéletesedett, és megismerkedett a világ dolgainak mibenlétével. Az *Énekek éneke* tehát Isten megismerésének lehetőségét nyújtja a szemlélődés segítségével. Salamon három könyvének ezen értelmezése az *Énekek éneke*-kommentárok hagyományában gyakori elem, általában a kommentárok előszavai tartalmazzák Órigenész hármass felosztását.⁸ Ennek megfelelően maguk a kommentárok gyakran utalnak a vita contemplatívára, azaz a szemlélődő életformára, amely elvezethet Isten egyre pontosabb és mélyebb megismeréséhez.

A keresztény exegézisben az *Énekek énekének* az úgynevezett ekkleziológiai értelmezése vált mérvadóvá a patrisztikus kortól kezdve, amely szerint a vőlegény Krisztust, a menyasszony pedig az egyházat jelenti.⁹ Ettől való eltérést a korai kommentárok között csak Órigenész és Szent Ambrus kommentárjai jelentettek: Órigenésznél a vőlegény Krisztus, a menyasszony az egyház mellett az emberi lelket is jelenti; Ambrus pedig a bibliai könyv mariológiai értelmezését¹⁰ dolgozta ki. Ennek értelmében az *Énekek éneke*-beli menyasszony Szűz Mária, a vőlegény Krisztus, menyegzőjük pedig Krisztus megtestesülése, az incarnatio.

A mariológiai értelmezés, amely a 12. század végétől vált általánossá,¹¹ sosem fosztotta meg jelentőségétől az ekkleziológiai magyarázatot. A mariológiai síkon mozgó és a misztikus egybekelést kiemelő kommentátorok soha nem hagyták figyelmen kívül az egyházra vonatkoztatott magyarázatot, a két értelmezési forma nem zárja ki egymást.

Andreas Pannonius kommentárja az *Énekek éneke* mariológiai értelmezését nyújtja, több ponton felhasználva az ekkleziológiai értelmezés elemeit. Az előszóból megtudjuk, hogy a kommentár elsődleges célja Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának védelme.¹² Nem véletlen a témaválasztás: az immaculata conceptio témája aktuális volt Andreas Pannonius korában, a 15. század második felében. A vita központi kérdése az volt, hogy Szűz

---

⁸ Néhány példa erre a teljesség igénye nélkül: HONORIUS Augustodunensis, *Expositio in Cantica canticorum*; Glossa Ordinaria; Laoni ANZELM, *Enarrationes in Cantica canticorum*.

⁹ Ann W. ASTELL, *The Song of Songs in the Middle Ages*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1990, 50–60.

¹⁰ AMBROSIUS, *Commentarius in Cantica canticorum*, Patrologia Latina [a továbbiakban PL] 15, 1851–1962; *De virginibus*, PL 16, 339–397.

¹¹ *Uo.*, 44.

¹² A témát részletesen tárgyalja az *Expositio* 2.2.1.–2.2.15. része (33r–38v).

Mária fogantatása pillanatában mentesült-e az eredendő bűntől.¹³ Az újra és újra fellángoló vitában a ferencesek és a remeterendek, például a karthauziak képviselték a szeplőtelen fogantatás tanát.

Andreas Pannonius kiindulópontja az, hogy az ószövetségi *Énekek éneke*, amely betű szerint Salamon király és Szulamit szerelméről szóló nászdal, valójában Jézus Krisztus megtestesülését mutatja be. A szövegbeli vőlegény és menyasszony alakja Jézust és Máriát jelképezi. A mariológiai kommentárok gyakori jellemzője, hogy az *Énekek éneke* szó szerinti jelentését Szűz Mária életrajzának tipologikus előképeként értelmezik.¹⁴ Ehhez az exegetikai hagyományhoz Andreas Pannonius is csatlakozik: az *Énekek énekét* invenciózusan állítja párhuzamba a *Lukács-evangélium* 1. részének 26–38. verseiben leírtakkal, azaz Jézus születésének hírüladásával, sőt a Máriáról szóló kanonizált híradásokon felül az apokrif *Jakab-evangélium* egyes életrajzi elemeit is beépíti kommentárjába.

Az angyali üdvözet eseményeinek és Mária csodálatos fogadásának gondolati és érzelmi háttere nagy egyéni leleményességgel bontakozik ki Andreas Pannonius írásában. A nyolc fejezetből álló értelmezés tagolását illetően igazodik az *Énekek éneke* nyolc részéhez. A szerző értelmezésében megmarad a szentírási szöveg dialogikus formája. A párbeszéd szereplői: Mária, Jézus, az angyalok seregei és a Szentháromság. Az *Énekek éneke* cselekményének a magja Andreas Pannonius szerint: Mária kiválasztása a feladatra, hogy világra hozza a Megváltót. A Boldogságos Szűz – aki életét már jóval az angyali üdvözet előtt Istennek szentelte – nem érti pontosan, hogy mit tervez vele az Úr. Elbizonytalanodik, először azt hiszi, hogy tisztasági fogadalmát kell feláldoznia a földi dolgok, azaz egy gyermek felnevelése miatt. Végül megtudja, hogy a Megváltó fog benne testet öltetni, s így már vállalja hivatását.

Andreas Pannonius kommentárszerkesztő módszerének egyik jellegzetessége, hogy egy-egy teológiai témát az *Énekek éneke* valamely szövegrészletéhez kapcsolódóan tárgyal részletesen. Mivel azonban az *Énekek éneke* verseiben ismétlődések találhatók, egy-egy értelmezési lehetőség a kommentár több pontján is megjelenik. Ehhez járul még, hogy Andreas Pannonius egy

¹³ DÁM, *A szeplőtelen fogantatás...*, i. m.; DEÁK Viktória Hedvig, „Mária, aki anyja méhében megtisztult az eredeti bűntől”: Aquinói Szent Tamás Mária eredeti bűntől való mentességéről = *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája*, Bp., Vigília, 2007 (Sapientia Füzetek, 7), 25–44.

¹⁴ ASTELL, i. m., 45.

olyan koherens értelmezési rendszert dolgozott ki, amelyben az *Énekek éneke* különböző szöveghelyeihez is társíthat hasonló magyarázatot. Így, ha pontos képet szeretnénk alkotni gondolatvilágának egyes részleteiről, akkor járunk el a legszerencsésebben, ha az egész *Expositio*ból kigyűjtjük az egy-egy témakörhöz tartozó értelmezési lehetőségeket. Ennek megfelelően az alábbi táblázat azokat a részleteket foglalja össze, amelyekben a felemelkedési misztikához és hozzá kapcsolódóan a hegy-metaforához köthető gondolatok szerepelnek. A táblázat első két oszlopa az *Énekek éneke*-részlet számát és szövegét tartalmazza, a harmadik oszlop a kommentár vonatkozó részeit, a negyedik pedig a kommentárrészlethez felhasznált forrást tünteti fel.

Ct	Cantica canticorum	<i>Expositio</i> ¹⁵	A kommentárban található forrás
1, 9	Pulchrae sunt genae tuae sicut turturis, collum tuum sicut monilia.	1.9.2. 1.9.5. 1.9.6. 1.9.11. 1.9.13.	Gregorius: Dialogorum libri III. 34. Gregorius: Moralia in Iob XXVII. 19. Isidorus: Etymologiarum lib. XII. 7. 60. Chrysostomus: De compunctione cordis II. 1–3. Herp: Theologiae mysticae lib. III. p. I. c. 5. Cicero: Cato Maior de senectute XII. 39, 40. Petrarca: De otio religioso II.
2, 7	Adiuvo vos filiae Hierusalem per capreas cervosque camporum, ne suscitatis neque evigilare faciatis dilectam, quoadusque ipsa velit.	2.7.1.	–
2, 8	Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.	2.8.1. 2.8.2. 2.8.3.	Isidorus: Etymologiarum lib. XII. 1. 15–21.

¹⁵ A kézirat fejezeteinek beosztását magam végeztem.

4, 1	Quam pulchra es amica mea, quam pulchra es, oculi tui columbarum absque eo, quod intrinsecus latet. Capilli tui sicut greges caprarum, quae ascenderunt de monte Galaad.	4.1.2. 4.1.3.	–
4, 5	Duo ubera tua sicut duo hinuli capreae gemelli, qui pascuntur in liliis, donec aspiret dies et inclinentur umbrae.	4.5.1 4.5.2.	–
5, 6	Quaesivi et non inveni illum, vocavi et non respondit mihi.	5.6.1. 5.6.2.	Augustinus: De trinitate II.
7, 3	Duo ubera tua sicut duo hinuli gemelli capreae.	7.3.1.	Haimo: Enarratio in Cantica canticorum c. VII.
8, 14	Fuge dilecte mi et adsimilare capreae hinuloque cervorum super montes aromatum.	8.14.2. 8.14.3.	Isidorus: Etymologiarum lib. XII. 1. 15–21.

Pál elragadtatásán kívül (2Kor 12, 2–4) Mózes istentapasztalatai (Kiv 19, 9–25; 33, 9–21) váltak a keresztény misztika legfontosabb alapszövegeivé. A *Kivonulás könyvének* 19. fejezete Isten és a zsidó nép szövetségekötésének előkészítéséről szól. Az Úr a Sínai hegyen jelenik meg virradatkor egy sűrű felhőben, mennydörgés, villámlás, füst, tűz és harsonazúgás közepette. A nép tagjai közül az első alkalommal egyedül Mózes részesül abban a kegyelmi ajándékban, hogy felmehet az Úrhoz. A második alkalommal pedig, azaz a tízparancsolat kihirdetésekor Áron kíséretében térhet vissza a Sínai hegy csúcsára. Az eseményben megfigyelhető kétirányú mozgás, azaz az Úr leereszkedése a hegyre, illetve Mózes felmenetele a felemelkedési misztika bibliai alapját nyújtja. Az ószövetségi eseményt először Nagy Szent Gergely¹⁶ kötötte össze a kontemplációval a *Moralia in Iob* V. könyvének 36. fejezetében: „Mózes felfelé tartott, Isten pedig alászállt a hegyre. Maga a hegy ugyanis a mi szemlélődésünk, amelyre felmegyünk, hogy azokhoz a dolgokhoz emelkedjünk, amelyek az emberi esendőségünkön túl láthatóak. Az Úr pedig leereszkedik erre a hegyre, mivel – míg mi sokat haladunk elő-

¹⁶ Kurt RUH, *A nyugati misztika története, I: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Akadémiai, 2006, 185.

re – ő saját magából alig mutat meg valamit az érzékeinknek.”¹⁷ A hegy metaforája ezután már visszatérő eleme a misztikához köthető írásoknak.

Andreas Pannonius a szemlélődés hegye témát műve több pontján röviden érinti. Ilyen az *Énekek éneke* 4. énekének 5. verse: „Két emlőd mint két őzgidá, amelyek a liliumok között legelnek.”¹⁸ A részlethez írt magyarázatában az őzgidák lakhelyét, azaz a hegycsúcsokat hozza összefüggésbe a kontemplációval. Az őzek éles szemét a *Szentírás* mélyreható tanulmányozásával értelmezi, a sziklás hegycsúcsokat pedig a kontempláció magasságaival. A karthauzi szerző exegétikai módszerére jellemző, hogy az *Énekek éneke*-ben felbukkanó állatokhoz és növényekhez fűzött magyarázataiban előszeretettel használja – hivatkozva vagy hivatkozás nélkül – Sevillai Isidorus (556–636) *Etymologiarum libri* című népszerű munkáját. Először Isidorus alapján bemutatja a *Szentírás* szövegében szereplő élőlény tulajdonságait, majd ezek segítségével értelmezi az adott szentírási szakaszt. Ebben az esetben is pontosan így jár el: az *Etymologiarum libri* XII. könyve I. fejezetének (*De pecoribus et iumentis*) 15–21. része tárgyalja azoknak a párosujjú patásoknak a jellemzőit, amelyek az *Expositio* szempontjából jelentőséggel bírnak: a kecskék (*capra*) élesen látnak, és a sziklás hegycsúcsokon élnek. Ugyanez jellemző az őzekre (*caprea*) is; a szarvasok (*cervus*) jellegzetessége, hogy a kígyók ellenségei; a szarvasborjú (*hinulus*) pedig a ’bólintani’ (*innuere*) főnévi igenév alapján kapta az elnevezését, mivel az anyja bólintására elrejtőzik.¹⁹

Az őz, a szarvas és a kecske kifejezések hasonló interpretációjával találkozunk az *Énekek éneke* 2, 7; 4, 1; 7, 3 és 8, 14 versével kapcsolatban. Az

---

¹⁷ „Quod bene ipsa legis acceptione signatur, cum dicitur, quia Moyses ascendit, et Dominus in monte descendit. Mons quippe est ipsa nostra contemplatio, in quam nos ascendimus, ut ad ea, quae ultra infirmitatem nostram sunt videnda sublevemur. Sed in hanc Dominus descendit, quia nobis multum proficientibus parum de se aliquid nostris sensibus aperit [...]” *Moralia in Iob*, V. 36.; PL 75, 715. (Ford. Bíró Csilla.)

¹⁸ „Duo ubera tua sicut duo hinuli capreae gemelli, qui pascuntur in liliiis.” Ct 4, 5.

¹⁹ „(15) Capros et capras a carpendis virgultis quidam dixerunt. Alii quod captent aspera. Nonnulli a crepitu crurum, unde eas crepas vocitatas. [...] (16) Morantur enim in excelsis montibus, et quamvis de longinquo, vident tamen omnes, qui veniunt. Idem autem et capreae: idem ibices, quasi avices, eo quod ad instar avium ardua et excelsa teneant et in sublime inhabitent, ita ut de sublimitate vix humanis obtutibus pateant. [...] (18) Cervi dicti από τῶν κέρατων, id est cornibus; κέρατα enim Graece cornua dicuntur. Hi serpentium inimici cum se gravatos infirmitate persenserint, spiritu narium eos extrahunt de cavernis, et superata pernicie veneni eorum pabulo reparantur. [...] (21) Hinnuli filii sunt cervorum ab innuere dicti, quia ad nutum matris absconduntur.” *Etymologiarum libri*, XII. 1. 15–21; PL 82, 426–427.

Énekek éneke 2, 7 verséhez („Jeruzsálem leányai, kérlek benneteket az őzekre és a mezők szarvasaira, fel ne keltsétek és fel ne ébresszétek a szerelmemet, amíg nem akarja.”²⁰) írt 2.7.1. részben Andreas Pannonius az őzet az angyalokkal hozza összefüggésbe: az őz élesen lát, azaz az angyalok számára semmi sem marad rejtve a teremtmények között; az őz feljut a meredek sziklákra, azaz az angyalok az Istenhez emelkednek a szemlélődés során; az őz zöld növényeket legel, azaz az angyalok a vízió által egyfajta belső jó érzéshez jutnak. Az összes isteni kinyilatkoztatást az angyalok kapják, és rajtuk keresztül jutnak el hozzánk. Andreas Pannoniusnak ez a kijelentése összhangban áll a Dionüsziosz Areopagitész (5. sz. utolsó harmada) *Mennyei hierarchiájában* megfogalmazott gondolattal: „[Az angyalok] tehát azok, akik elsőként és sokrétűen részesülnek az isteni létben, s akik elsőként és sokféleképpen kinyilatkoztatják az ősisenség titkát. Ezért mindenki másnál inkább ők találatnak méltónak, hogy »angyalnak« nevezzék őket, hiszen az ősisteni megvilágítás először rájuk sugárzik, aztán az ő közvetítésükkel jutnak el hozzánk a természetünket meghaladó kinyilatkoztatások.”²¹ Andreas Pannonius műve hét különböző pontján is idézi a *De caelesti hierarchiát*, minden alkalommal az isteni kinyilatkoztatások lépcsőzetes, közbenjárókon, angyalokon keresztül való közvetítésével kapcsolatban. Dionüsziosz tanát azzal egészíti ki, hogy a hierarchiában az angyalok fölé helyezi Szűz Máriát – aki közvetítő Isten és az emberek között –, hangsúlyozva ezzel a Szűzanya mediatrix szerepét.²²

Az *Énekek éneke* 4, 3 verséhez („[...] a hajad miként a kecskenyáj, amely a Galaad hegyéről ereszkedik le.”²³) írt 4.1.3. részben, amelyben Jézus beszél a Szűzanyához, magát a Szűzanyát azonosítja a kecskenyájjal a cselekvő és a szemlélődő életforma tökéletes gyakorlása alapján. A kecskére is az a három tulajdonság jellemző, mint az őzre: meredek helyekre jut fel – itt az isteni rendelkezések végrehajtása következtében; zöld növényeket legel – ezt úgy értelmezhetnénk, hogy megérti az isteni szövegek lényegét a folyamatos

²⁰ „Adiuo vos, filiae Hierusalem per capreas cervosque camporum, ne suscitatis neque evigilare faciatis dilectam donec ipsa velit.” Ct 2, 7.

²¹ Pszeudo-DIONÜSZIOSZ Areopagitész, *A mennyei hierarchiáról = Az isteni és az emberi természetéről, II: Görög egyházatyák*, szerk. HÁY János, ford. ERDŐ Péter, Bp., Atlantisz, 1994, 225.

²² Dionüsziosz hatásáról Andreas Pannoniusra ld. íj. HORVÁTH, i. m. 277–281.

²³ „[...] capilli tui sicut greges caprarum, quae ascenderunt de monte Galaad.” Ct 4, 1.

meditáció során; és látja a magasán lévő dolgokat, azaz a mennyei dolgokat a tökéletes szemlélődés során.

Az *Énekek éneke* 7, 3 verséhez („Két emlőd miként az őz ikrei.”²⁴) írt 7.3.1. rész szintén a Szűzanyával hozza összefüggésbe ezúttal az őz kicsinyeit (hinuli gemelli capreae). Andreas Pannonius Auxerre-i Haimo²⁵ (?–855 k.) bencés szerzetestől kölcsönzi a részletet, amelyben elmondja az őzről, hogy magas helyekre jut fel, magasán lévő dolgokat lát meg, gyorsabb a többi állatnál, tejjel táplálja az utódait, tiszta állat, párosujjú patás és kérődző. Hogyan feleltethetők meg ezek a jellemzők a Szűzanya tulajdonságainak? Mária lélekben mennyei magasságokba jutott a szemlélődés során, lelki éleslátásával az Isten dolgait szemlélte, a szent cselekedetekben gyors volt, az egyház fiait az isteni tanítások tejjével táplálta, minden bűntől mentes volt, és lelki ikrei voltak, akiket a szent tudományokkal és a szentség példái-val szült.

Az *Énekek éneke* 8, 14 verséhez („Fuss, szerelmem, legyél hasonló az őzhöz és a szarvasborjúhoz a balzsamhegyeken.”²⁶) kapcsolódó 8.14.2–4. rész érdekessége, hogy az *Énekek éneke* párbeszédese formájából eredően ezúttal a Szűzanya beszél Jézushoz, így a szövegben szereplő őzet és szarvasborjút a szerzőnek a Megváltóval kell azonosítania. Andreas Pannonius ezt a feladatot úgy oldja meg, hogy olvasatában Mária arra biztatja Jézust, térjen vissza a mennybe, miután itt a földön betöltötte a születés és a passió misztériumát. Legyen hasonló az őzhöz és a szarvasborjúhoz, hiszen ezek az állatok kerülnek az ember közelségét, és inkább a hegyekben tartózkodnak. Az őz gyorsasága megfeleltethető annak, hogy Jézus gyorsan ment fel a mennybe, az őz éles szeme pedig itt szintén az isteni dolgokról való szemlélődéssel áll összefüggésben. Az *Énekek énekében* szereplő balzsamhegyek (montes aromatum) a szentek és az angyalok rendjeit jelentik, amelyek fölé emelkedett Jézus.

A hegy mint a szemlélődés, illetve mint az isteni kinyilatkoztatás jelképe az *Énekek éneke* 2, 8 verséhez írt kommentárrészletben jól nyomon követhető: „A szerelmem hangja, íme ő jön ugrálva a hegyekben és átugorva a

---

²⁴ „Duo ubera tua sicut duo hinuli gemelli capreae.” Ct 7, 3.

²⁵ HAYMO, *Enarratio in Cantica canticorum*, c. VII., PL 117, 343.

²⁶ „Fuge, dilecte mi et adsimilare capreae hinuloque cervorum super montes aromatum.” Ct 8, 14.

dombokat.”²⁷ A szövegrészlethez három jól elkülöníthető magyarázat tartozik: a 2.8.1. részben az ’íme, ő jön’ (ecce iste venit) kifejezés Jézus incarnációját jelenti, a 2.8.2. részben pedig pontosabban megismerhetjük, hogy Jézus földi életében mit jelentenek a hegyek és az ugrások. A karthauzi szerzetes először három ugrást nevez meg: elsőként a tanítás ugrását (saltus eruditionis), értve ezen a hegyi beszédet (Mt 5–7 és Lk 6, 20–49), amely átmenetet jelent két állapot, a Törvény és a Kegyelem állapota között. A második ugrás az átalakulás ugrása (saltus transfigurationis), amely Jézus színeváltozását (Mt 17, 1–9; Mk 9, 2–8; Lk 9, 28–36) jelenti. A hegyen lezajlott csodás látomásban Jézus három legközelebb tanítványa a Megváltó küldetésének titkába nyer betekintést. A látomás mondandója, hogy Jézus által válik teljessé mindaz, amit Isten az *Ószövetségben* törvényei (Mózes) és prófétái (Illés) által elkezdett.²⁸ A harmadik ugrás pedig Jézus különböző csodatételeit jelenti (saltus mirificae operationis), amelyekkel szintén isteni hatalmát nyilvánította ki.

Ezek mellett még több újszövetségi helyet említhetünk, amelyben egy meghatározó esemény hegyen történik: ilyen, amikor Jézus elhívja tizenkét tanítványát (Mk 3, 13–19) vagy gyötrődése az Olajfák hegyén (Mt 26, 30–46; Mk 14, 26–42; Lk 22, 39–46).

A 2.8.3. részben Andreas Pannonius az *Énekek éneke*-szöveghely egy másik értelmezési lehetőségét adja: a hegyek (montes) a szemlélődő embereket jelképezik, hiszen kimagaslanak a többiek közül életük kiválóságával és a mennyei dolgokról való szemlélődésükkel. Az ő szívükben megjelenik Jézus, míg átugorja a dombokat (colles), azaz a cselekvő életet élőket, akik elfoglaltságaik miatt nem tudnak az Isten dolgaival foglalkozni. Az ő vigasztalásukra a szerző a *103. zsoltár* 18. versét hozza: „A magas hegyek a szarvasoknak, a szikla a sünöknek a menedéke.”²⁹ Krisztus a vita activát élőknél is menedék, szenvedéseiről elmélkedve pedig eljuthatnak a vita contemplatívához.

Andreas Pannonius a saját felemelkedési modelljét az *Énekek éneke* 1. énekének 9. verséhez fűzött magyarázataiban mutatja be. A szentírási részlet így hangzik: „Szép az arcod, miként a gerléé, a nyakad, miként a nyak-

²⁷ „Vox dilecti mei, ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.” Ct 2, 8.

²⁸ TARJÁNYI Béla, *Jézus színeváltozása*, Új Ember, 2001/10, 2.

²⁹ „Montes excelsi cervis, petra refugium erinacis.” Ps 103, 18. (Ford. Bíró Csilla.)

lánc.”³⁰ A kommentárrészletben a szerző a kontempláció külső és belső körülményeit fejt ki részletesen. Andreas Pannonius interpretációja szerint ebben a részletben Jézus a Boldogságos Szűz szemlélődő életformáját dicséri. A gerle-hasonlattal a kommentár szemléletesen érzékelteti a kontempláló Szűzanya három vonását: a bűnbánatot, melynek sóhajai a gerle hangjával állíthatók párhuzamba; a magányt, mivel a gerle természeténél fogva magányos, és csak egyszer választ párt; valamint a tisztaságot, amelynek a gerle félnksége feleltethető meg. Andreas Pannonius a gerle kifejezés értelmezése esetében is Sevillai Isidorus *Etymologiarum libri*jét tekinti kiindulási pontnak: „A gerle – [latinul turtur] – a hangjáról kapta a nevét. Félnék madár, folyton a hegyekben vagy az elhagyatott sivatagban tartózkodik. Az emberlakta területeket elkerüli, és inkább az erdőkben él.”³¹

A kommentárrészletben Andreas Pannonius bemutatja az Istenhez vezető út három fokát: az első lépcsőfok a compunctio, vagyis a bűnbánat; a második lépcsőfok a solitudo, azaz a magány; a harmadik pedig a castimonia, a tisztaság. Mindhárom fokozatot részletesen ismerteti, és forrásokkal támasztja alá a szerző.

Mielőtt rátérnék az Istenhez vezető út fokozatainak egyenkénti bemutatására, részletesen ismertetem Andreas Pannonius felemelkedési modelljének fő forrását, Aranyszájú Szent János *De compunctione cordis*³² című értekezését. Andreas Pannonius a műből kommentárja több pontján is átvesz egy-egy rövid szó szerinti részletet,³³ két helyen pedig említi a Chrysostomus nevet,³⁴ a felhasznált mű címét azonban nem. A rövid szövegátvételek mellett kiemelt szerepe van Khrüszosztomosz munkájának Andreas Pannonius felemelkedési misztikáról vallott felfogásában. A *De compunctione cordis* második könyve az alapja, miként azt látni fogjuk, Andreas Pannonius felemelkedési modelljének, és feltételezhetően kulcsszerepet játszik abban a programban, amellyel a karthauzi szerző megkezdí az *Énekek éneke* 1, 1

---

³⁰ „Pulchrae sunt genae tuae sicut turturis, collum tuum sicut monilia.” Ct 1, 9.

³¹ „Turtur de voce vocatur; avis pudica, et semper in montium iugis et in desertis solitudinibus commorans. Tecta enim hominum et conversationem fugit, et commoratur in silvis. Quae etiam hieme deplumata in truncis arborum concavis habitare perhibetur.” *Etymologiarum libri*, XII. 7. 60; PL 82, 467. (Ford. Bíró Csilla.)

³² Az általam használt szövegkiadás: Sancti patris JOANNIS Chrysostomi archi-episcopi Constantinopolitani *De compunctione cordis libri II.*, Agriae, 1760 (OSZK, 604.712).

³³ *Expositio*, 1.1.1.; 1.9.6.; 1.9.10.; 2.7.2.; 3.1.2.

³⁴ *Expositio*, 1.9.6.; 1.9.10.

versének értelmezését. Khrüszosztomosz, azaz Aranyszájú Szent János (344/354–407) egyházatya és Konstantinápoly püspöke volt, bár nem kedvelte a zajos városi életet.³⁵ Számos írása maradt ránk a teológia legkülönbözőbb területeiről, munkásságának terjedelme Órigenészéhez mérhető. Művei mind a keleti, mind a nyugati egyházban nagy népszerűségnek örvendtek, számos írását fordították le latinra. A *De compunctione cordis* – keletkezési ideje a 375–376 körüli évekre tehető – első könyvének címettje Demetrius, a másodiké Stelechius: két barátja, akik a bűnbánattal kapcsolatban kértek tőle felvilágosítást. Az értekezés első könyve kilenc fejezetet foglal magában, amelyek egy-egy újszövetségi részlet elemzéséből kiindulva különböző, bűnökhöz és érényekhez köthető témákat tárgyalnak: egész életünkben gyászolnunk kell bűneink miatt (c. I.); szitkok és káromlások (c. II.); a harag (c. III.); a megbocsátás (c. V.); a keskeny és a széles út (c. VI.); a Krisztus iránti szeretetből mennyi mindent eltűr az ember (c. VII.); Krisztus szeretete (c. VIII.); mindig emlékezzünk a bűneinkre (c. IX.).

Andreas Pannonius tanulmányozása szempontjából a második könyvnek van kiemelt jelentősége: a hat fejezetet tartalmazó szakasz egyes témái meghatározó szerepet játszottak az *Énekek éneke*-kommentár szellemiségének kialakításában. A második könyv hat fejezete koherensebb egységet alkot, mint az első könyv témái. Az első, bevezető fejezetben Khrüszosztomosz a földi dolgoktól való legteljesebb elszakadást hirdeti: csak e módon juthatunk közelebb Istenhez:

Ha valaki ebbe a magasságba a lélek istenibb szárnyalásával felemelkedett, nem pillanthat le a földre, sem azokra a dolgokra, amelyek a földön történnek. Annak fentről szabad kell, hogy legyen a látása, szabad kell, hogy legyen a hallása, hogy a nyelve szabad segítséget tudjon adni a szónak. Aki ennek a jónak a kezdetéhez el szeretne jutni, annak előbb lélekben és szellemben a látható dolgok minden zavaró körülményétől és változásától el kell távolodnia, és ahhoz a csendhez eljutnia, ahol tökéletes a nyugalom, folyamatos a béke, tiszta a derű, és semmi olyan nincs, ami megmozdítaná, semmi, ami megzavarná a feszülten figyelő lelket, vagy

³⁵ Az Aranyszájú Szent Jánosról szóló alapvető szakirodalom: VANYÓ László, *Ókeresztény írók lexikona*, Bp., Szent István Társulat, 2004, 275–284; Chrysostomus BAUR, *Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, I–II, München, Max Hueber Verlag, 1929–1930; Manfred KERTSCH, *Exempla Chrysostomica: Zu Exegese, Stil und Bildersprache bei Johannes Chrysostomus*, Graz, 1995; HANULA Gergely, *Biblikus exegézis Chrysostomos János evangéliumához írt homíliáiban*, Debreceni Egyetem, 2008 (doktori disszertáció), <http://hdl.handle.net/2437/108731>; John Norman Davidson KELLY, *Aranyszájú Szent János: szerzetes, prédikátor, püspök*, ford. M. DALNOKI Fanni, RÁKOS-ZICHY Johanna, ÜRMÖSSY Zsuzsanna, Bp., Kairosz, 2011.

félbeszakítaná a gondolkodás megfeszített tevékenységét. Hanem legyen a lélek szeme mozdulatlan, és minden törekvésével függjön az Isten utáni vágyon, a hallgatás legyen csendes, nyugodt, megfeszített, és csak arra figyeljen, hogy hallja az Isten szavát, és még pihenést se követeljen.³⁶

Ez a Khrüszosztomosz-idézet az, amelyet Andreas Pannonius kommentárja négy pontján is felhasznál hosszabb-rövidebb formában.³⁷ Ezek közül az első idézés kiemelt helyen, a kommentár elején található.

A földi dolgoktól való elszakadás gondolatmenetét folytatja a második fejezet. Itt az isteni dolgokhoz való felemelkedésre használja a szerző a hegy (mons) és a csúcs (culmen) kifejezéseket. Ahhoz, hogy minél tökéletesebben át tudja adni magát az emberi lélek a bűnbánatnak, fokozatosan szabályoznia kell őt érzékét, mert ezek alapvetően az evilági gyönyörűségek érzékelésére alkalmasak. Khrüszosztomosz gondolatmenetei pontosabb érzékeltetésére előszeretettel használ hasonlatokat. Ebben a fejezetben is szerepel egy részletesen kifejtett hasonlat: a lélek egy szigorú úrnő, a bűnbánat aktuusa a kenőcskészítés folyamata, az őt érzék pedig az úrnő szolgálói:

Miként egy félelmetes és meglehetősen szigorú úrnő, aki valamiféle szükséges és értékes kenőcsöt akar készíteni, és akinek ehhez több segédre is szüksége van, és sok kezet igényel, felkelti a szolgálóleányait, és magához hívja őket, valakinek megparancsolja, hogy tartsa a mérleget, hogy minden egyes összetevőt egyenlő súlyban keverjen össze, és egyikből se tegyen többet vagy kevesebbet, mint amennyi szükséges, tudván, hogy nem lesz hasznos, amit összeállít, hacsak nem figyel a mérés pontosságára. Másra rábízta, hogy törje össze a durvább darabokat, és alapos munkával porítsa, nehogy durva vagy éles maradjon benne. Másnak megparancsolja, hogy válassza szét kis szitákkal, amit őről, hogy a keményebb festékszemesek az apróbbaktól és a lágyabbaktól elkülönüljenek. Másnak azt a parancsot adja, hogy szórja egybe és keverje össze, amiket különbözőképpen készítettek elő. Másnak azt rendeli, hogy hozza az olajtartó palackot, és másvalakire mást bíz. Miután ily módon az érzékeiket, lelküket és kezüket lefoglalta, és a kitűzött feladathoz hozzárendelte, nem engedi, hogy az érzékelésük bármikor is elköszál-

---

³⁶ „Nisi enim quis ad illam celsitudinem volatu animae diviniore conscenderit, non poterit terram despiciere, neque ea, quae geruntur in terris. Liber enim ei de supernis debet esse aspectus, liber auditus, ut et lingua possit liberum verbo praeberere ministerium. Oportet ergo boni huius volentem adire principia, prius animo et menti secedere ab omni perturbatione ac fluctuatione visibilium, atque ad illa conscendere et penetrare silentia, ubi quies summa, tranquillitas iugis, pura serenitas et nihil prorsus, quod moveat, nihil, quod intentum sollicitet animum, aut indaginem cogitationis interrumpat; sed sit immobilis oculus mentis, et in desiderium Dei tota intentione defixus, sit auditus silens, quietus, intentus, in hoc solum directus, ut audiat verbum Dei, neque somnum requirat.” *De compunctione cordis*, I. II. c. I. (Ford. Bíró Csilla.)

³⁷ *Expositio*, 1.1.1.; 1.9.6.; 2.7.2.; 3.1.2.

jon, hogy a kitűzött munka félbeszakadjon. Folyamatosan fenyegetve és a sarkukban járva nem tűri, hogy segédkező szolgálóleányai pillantása bárhová is elkalandozzon. Így tehát a lélek is, amely ezt az igen értékes kenőcsöt, azaz a bűnbánatot megalkotni és őrizni akarja, a test minden érzékét magához gyűjti, lustaságukat és hanyagságukat elűzve arra kényszeríti őket, hogy minden aggodalmukkal azon őrködjenek, és csak arra törekedjenek, amit eltervezett.³⁸

Mivel a bűn az Istentől elforduló lelkület megnyilatkozása,³⁹ a bűnbánatnak központi szerepe van az Istenhez való tartozás szándékának kifejezésében. A bűnbánat előfeltétele a megigazulásnak, és csak a kegyelem hatására születik meg a lélekben. A tökéletes bűnbánatban az ember Isten iránt érzett szeretete nyilvánul meg.

A bűnbánat jelentőségének hangsúlyozása mellett a *De compunctione cordis* második könyvében kiemelt szerepe van Pál apostolnak és Dávid királynak, illetve említi a szerző Elizeust, Illés próféta tanítványát és utódját. Andreas Pannonius a Dávidról és az Elizeusról szóló részletekből is kölcsönöz a böjtölés kapcsán.⁴⁰

A következő, harmadik fejezet az előző fejezetben megkezdett úton halad tovább: az őszinte bűnbánathoz és az Isten titkaiba való bepillantáshoz csendre (*silentium*) és nyugalomra (*quies*) van szükség – de nemcsak nyu-

---

³⁸ „Sicuti enim domina quaedam terribilis, satisque severa, volens aliquod unguentum conficere necessarium et pretiosum, pluribus ad hoc indigens ministris, multasque manus requirens, suscitavit famulas suas, atque ad semetipsam congregat, imperat aliis tenere libram, ut aequis ponderibus unaquaeque species misceatur, et neque amplius aliquid, neque minus quam oportet, habeat: sciens, non posse utile effici, quod componitur, nisi summa librationis mensura servetur. Alii terere iniungit, quae duriora sunt, et summo cum labore laevigare, ne quid durum inveniatur aut asperum. Aliam discernere cum cribellis, quod tunditur, iubet, ut crassiora quaeque pigmenta a minutis et mollioribus secernat ac segreget. Aliam iubet miscere, et in unum conspergere, quae ex diversis praeparata sunt, alia cum alabastro adstare praecipitur, et aliud aliis iniungitur. Atque hoc modo sensibus earum et animis ac manibus occupatis, et operi proposito affixis, non permittitur sensus usquam evagari, intentionemque operis propositi interrumpi, imminens iugiter et insistens, nec aliquo prorsus indulgens oculo saltem aspectumque dispergi ministrantium famularum. Ita ergo et anima, quae pretiosissimum unguentum istud, compunctionem dico cordis, componere ac servare desiderat, omnes corporis sui sensus ad semetipsam congreget, segnitiamque ipsorum ac negligentiam deturbans, tota sollicitudine vigilare et in hoc tantum, quod proposuit, cogat intendere.” *De compunctione cordis*, I. II. c. II. (Ford. Bíró Csilla.)

³⁹ GÁL Ferenc, *Bűnbánat = Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, II, Bp., Szent István Társulat, 1993, 132.

⁴⁰ *Expositio*, 1.9.10.

godt körülményekre, hanem a lélek és a szándék nyugalma is.⁴¹ Egy zajos nagyvárosban is el lehet érni a nyugalmat, sőt még úgy is, ha valaki magas tisztséget tölt be. Kivételes példa erre Dávid király, akinek evilági teendői mellett mindig jutott alkalma a bűnbánatra:

És mégis, a boldog Dávid [...] elszakadva mindentől, ami őt, úgy tűnt, hogy körülveszi és akadályozza, úgy volt hatalmon, hogy mintegy mindennek alárendelte magát, és úgy ült a trónszéken, mintha börtönben lett volna megbilincselve, és úgy feküdt a bíbor takaró alatt, mint cilíciumban, hamut hintve magára és szívében bűnbánatot tartva. A királyi csarnok olyan volt a számára, mint a remetének a legnagyobb magány. Mindezt a bűnbánat vitte véghez a szívében. Ez az egy az ugyanis, amely elrettenti a lelket a bíbor takarótól, vágyat kelt a cilíciumra, megszeretteti a könnyeket, és elúzi a nevetést. Egyedül, úgymond, a bűnbánat az, amely, miként a tűz, a lélek összes bűnét elégeti és megsemmisíti, és akármennyi hibát is talál benne, az összeset eltávolítja, és teljesen eltörli.⁴²

A negyedik fejezet Isten jótéteményeivel és a teremtett világ részleteivel foglalkozik. Az ötödik és a hatodik fejezetben Khrüszosztomosz arra hívja fel a figyelmet, hogy bűneinkre – a megbocsátott bűneinkre is – folyton emlékeznünk kell.

A *De compunctione cordis*ről elmondottak fényében nézzük, hogyan épül fel Andreas Pannonius felemelkedési modellje! A bűnbánat az első lépcsőfok (primus gradus), amely hozzásegít, hogy minél közelebb kerülhessünk Isten látásához. Andreas Pannonius hivatkozott forrása ebben az esetben Nagy Szent Gergely, az itt idézett műve a *Dialogorum libri III.* könyvének 34. fejezete (*Quot sunt compunctionis genera*), amely a bűnbánat két fajtájáról szól:⁴³ a

---

⁴¹ „Ut ergo dicebamus, requirenda sunt silentia, requirenda est quies, non solum locorum, sed et animi ac propositi, et ad huiusmodi secreta invitanda est anima.” *De compunctione cordis*, l. II. c. III.

⁴² „Et tamen ille beatus David [...] cunctis, quae eum circumstare et constringere videbantur, abruptis, ita erat in potestate positus, tanquam omnibus esset ipse subiectus, et in solio regali erat ut vincitus in carcere, et in purpura quasi in cilicio iacebat, cinere conspersus et corde compunctus, aula regalis erat ei tanquam eremi vastissima solitudo. Haec autem omnia agebat in eo cordis compunctio. Sola enim est, quae facit animam horrescere purpuram, desiderare cilicium, amare lachrymas, fugere risum. Sola est, inquam, cordis compunctio, quae sicut ignis omne animae vitium perurit et adimit, et quantacunque in ea reperit mala, abstergit universa et penitus delet.” *De compunctione cordis*, l. II. c. III. (Ford. Bíró Csilla.)

⁴³ „Principaliter vero compunctionis genera duo sunt, quia Deum sitiens anima prius timore compungitur, post amore. Prius enim sese in lacrymis afficit, quia dum malorum suorum recolit, pro his perpeti aeterna supplicia pertimescit. At vero eum longa moeroris anxietudine fuerit formido consumpta, quaedam iam de praesumptione veniae securitas nascitur,

kevésbé tökéletes bűnbánatról (attritio), amelyet a büntetéstől való félelem vezérel, és a tökéletes bűnbánatról (contritio), amely az Isten iránt érzett szeretetből valósul meg.⁴⁴ A karthauzi szerzetes Gergely szövegét hivatkozás nélkül olvasztja össze Johannes Cassianus *Collationes*-ének 9.27. részével, ahol is Izsák apát fejt ki tanításait a buzgóság és a töredelem fajairól:

Gyakran kimondhatatlan öröm, a lélek ujjongása érleli meg az üdvös töredelem gyümölcsét, úgyhogy nem tudja többé magába fojtani a nagy boldogságot, hanem hangos kiáltásban tör ki, és még a szomszéd cellába is áthangzik szíve öröme és nagy ujjongása. Néha meg oly nagy csendben merül el a lélek a mélységes hallgatás titkaiba, hogy a hirtelen támadt megvilágosodás feletti bámulatában elakad a szava. Ilyenkor a megdöbbsent lélek minden tehetsége szinte megbénul, s vágyait szavakba nem foglalható sóhajtásokban önti ki Isten felé. Máskor meg oly heves töredelem és bánat fogja el, hogy csak könnyhullatással tud könnyíteni rajta.⁴⁵

Cassianus két írása, az említett *Collationes patrum* (Az egyiptomi szerzetesek tanítása) 420 körülről és a *De institutis coenobiorum* (A keleti szerzetesek szabályai) a nyugati szerzetesség számára íródtak, és a középkor folyamán méltán váltak a különböző szerzetesrendek népszerű olvasmányává: erős hatással voltak a domonkos rendre,⁴⁶ Szent Benedek *Regulájának* 73. fejezete pedig ajánlja olvasásukat.⁴⁷

A második lépcsőfok (secundus gradus) a magány (solitudo) és ennek járuléka, a csend – ezek segítik tovább a szemlélődőt, hogy közelebb kerül-

---

et in amore coelestium gaudiorum animus inflammatur; et qui prius flebat ne duceretur ad supplicium, postmodum amarissime flere incipit, quia differtur a regno. Contemplatur etenim mens qui sint illi angelorum chori, quae ipsa societas beatorum spirituum, quae maiestas aeternae visionis Dei; et amplius plangit, quia a bonis perennibus deest, quam flevit prius cum mala aeternae metuebat. Sicque fit, ut perfecta compunctio formidinis trahat animum compunctioni dilectionis.” *Dialogorum libri*, III. 34; PL 77, 300–301.

⁴⁴ GÁL, *i. m.*, 132.

⁴⁵ Johannes CASSIANUS, *Az egyiptomi szerzetesek tanítása*, ford. SIMON Árkád, I, Pannonhalma–Tihany, 1998, 265. – „Frequenter enim per ineffabile gaudium et alacritatem spiritus saluberrimae compunctionis fructus emergit, ita ut etiam in clamores quosdam intolerabilis gaudii immensitate prorumpat, et cellam vicini iucunditas cordis, et exsultationis penetret magnitudo. Nonnumquam vero tanto silentio mens intra secretum profundae taciturnitatis absconditur, ut omnem penitus sonum vocis stupor subitae illuminationis includat, omnesque sensus attonitus spiritus vel contineat intrinsecus, vel emittat, ac desideria sua gemitibus inenarrabilibus effundat ad Deum. Interdum vero tanta compunctionis abundantia ac dolore suppletur, ut alias eam digerere nisi lacrymarum evaporatione non possit.” PL 49, 803–804.

⁴⁶ RUH, *i. m.*, 132–133, 153.

⁴⁷ Szent BENEDEK *Regulája*, ford. SÖVEGES Dávid, Pannonhalma, Bencés, 2005, 109–110.

hessen Istenhez. Andreas Pannonius hivatkozott forrása itt Aranyszájú Szent János, hivatkozás nélküli kölcsönzése pedig Jean Gerson *De theologia mystica* című művének *Tempus idoneum et locum inquirere* című fejezete. Gerson a 14. század második felének és a 15. század elejének egyik legtermékenyebb és legismertebb, karthauzi körökben népszerű egyházi szerzője. Ismertségét több dolognak köszönhetette: latin és francia nyelven írt, rövid, áttekinthető műveinek, magas tisztségeinek – 1395 és 1415 között a párizsi egyetem kancellárja – és fontos kapcsolatainak, valamint annak, hogy művei terjesztéséről saját maga gondoskodott. Ha egy szöveg a középkori kéziratok hagyományban száz körüli példányban fennmaradt, arról feltételezhető, hogy kifejezetten elterjedt lehetett. Gerson művei közül a legnépszerűbb, az *Opus tripartitum*, több mint kétszáz kéziratban hagyományozódott, és 1500-ig 23 alkalommal nyomtatták ki öt különböző nyelven. Szintén nagy népszerűségnek örvendett az Andreas Pannonius által is felhasznált *De theologia mystica*, ezt a művét körülbelül száz kézirat tartotta fenn.⁴⁸ Gersontól származó egyéb részletet az *Expositiō*-ban nem fedeztem fel.

Az Istenhez vezető út harmadik foka (tertius gradus) a tisztaság (castitas), amelynek a szerző három fajtáját különbözteti meg Hendrik Herp (1400?–1478) *Theologiae mysticae [...] libri tres* című misztikus írása alapján. A flamand obszerváns ferences munkáját először a karthauzi Dietrich Loher (1495–1554) jelentette meg nyomtatásban, 1538-ban Kölnben. Herp írása népszerű volt, 1611-ig még ötször adták ki újra. A legismertebb része, a második könyv (*Directorium aureum contemplativorum*) eredetileg holland nyelven íródott. Az Andreas Pannonius által idézett részlet Herp művének harmadik könyvéből származik:⁴⁹ a tisztaság három foka a test tisztasága (castitas corporis), a szív tisztasága (castitas cordis) és a legmagasabb szint, az ész tisztasága (castitas mentis), amely által a legközelebb kerülhetünk Istenhez.

A tisztaság jelentőségét Andreas Pannonius szerint már a pogány filozófusok is felismerték. A karthauzi szerző kommentárjában ritkaságnak számító forráshivatkozás található ebben a részben, Arisztotelész mellett az

---

⁴⁸ Daniel HOBBS, *The Schoolman as Public Intellectual: Jean Gerson and the Late Medieval Tract*, *American Historical Review*, 2003, 1311–1312.

⁴⁹ *Theologiae Mysticae D. Henrici HARPPII [...] libri tres*, Coloniae Agrippinae, apud haeredes Arnoldi Birckmanni, 1556, CXCI, lib. III., pars I. (*Directorium aureum contemplativorum, cuius pars prima in se complectitur XII mortificationes vivificas*), c. V. (*De ornatu vitae activae per virtutes morales*).

egyetlen megnevezett pogány szerző Cicero, akinek a *Cato Maior de senectute* című értekezéséből olvashatunk egy rövid részletet a gyönyörök pusztító hatásáról. A kommentár 1.9.11. részében szereplő Cicero-idézet⁵⁰ valószínűleg nagy hatással lehetett Andreas Pannoniusra, hiszen a *Libellus de virtutibus Matthiae Corvino dedicatus*ban is megtalálható bővebb formában, a *De luxuria* című fejezetben.

A pogány kölcsönzés után egy keresztény is következik: Andreas Pannonius Jeromosnak a *Szent Hilárion élete*⁵¹ című életrajzára hivatkozik.⁵² A rövid részletből megtudhatjuk, hogy Gázai Szent Hilárion (291–371), aki Remete Szent Antal követője volt, hogyan zabolázta meg testét – amelyet szemléletesen számár-metáforával⁵³ mutat be –, hogy az evilági örömök helyett Istenre figyeljen:

A Sion hegyére, azaz a mennyei dolgok szemléléséhez vezető út rögös és keskeny, mivel a test, amely megkísérthető, elnehezíti a lelket. A lélek a test ellen törekszik, a test viszont a lélek ellen. És bár a mennyei dolgok szemléléséhez vezető út meredek, keményebben kell törekedni, teljes erőnkkel és minden szorgalmunkkal igyekezni, hogy elérjük a mennyei dolgok szemlélésének a csúcását. Ha el akarunk ehhez jutni, kényszeríteni kell a számarat, amelyen ülünk, hogy fogadja el a zablát, és tűrje el az ütlegeteket, nehogy szokása szerint csintalankodva megmakacsolja magát, és minket az égi dolgok szemlélésétől visszahúzzon, és az evilági kívánságok mélységébe rántsón. Ahogy az Apostol is mondja: Megsanyargatom a testemet, és szolgálává teszem, hogy míg másoknak prédikálok, magam valami módon méltatlanná ne legyek. Ezt a szent kijelentést a legnagyobb mértékben utánozza Szent Hilárion atya, akiről a dicsőséges tudós, Jeromos így írt: Hilárion haragudván magára verte a mellét, mintha a rossz gondolatokat a kezével ki tudná űzni. Én – így szólt – téged, számár, megtanítalak arra, hogy ne csökkönyösködj. Nem zabot adok neked, hanem szalmát, éheztetéssel és szomjazta-

⁵⁰ CICERO, *Cato Maior de senectute*, XII. 39–40.

⁵¹ S. HIERONYMUS, *Vita S. Hilarionis eremita*, PL 23, 32.

⁵² Jeromos reneszánsz kori recepciójához ld.: Eugene F. RICE Jr., *Saint Jerome in the Renaissance*, Baltimore–London, Johns Hopkins University Press, 1985; Hilmar M. PABEL, *Herculean labours: Erasmus and the editing of St. Jerome's letters in the Renaissance*, Leiden–Boston, Brill, 2008.

⁵³ A számár-metáfora valószínűleg más szerzők számára is ismert lehetett: például Saint-Thierry Vilmos is használja a *De contemplando Deo* című írásának első fejezetében: „Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Iacob, et docebit nos vias suas (Isa 2,3). Intentiones, cogitationes, voluntates, affectiones et omnia interiora mea, venite, ascendamus in montem, vel locum, ubi Dominus videt, vel videtur. Curae, sollicitudines, anxietates, labores, poenae, sevitates, expectate me hic, cum asino, corpore isto.” PL 184, 367.

tással meggyengítelek, súlyos teherrel pakollak meg. Forrósággal és hideggel fogom élni, hogy inkább az eleségen, mint a pajkosságon járjon az agyad.⁵⁴

A szöveg érdekessége, hogy ez esetben valójában nem Szent Jeromos Hiláron-életrajza a közvetlen forrása, hanem Petrarca *De otio religioso* című értekezése.⁵⁵ Andreas Pannonius viszont nem Petrarca-ra hivatkozik, hanem a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Jeromosra. A szövegegyezéseket kurzívval jelöltem.

Petrarca, *De otio religioso* II.

Servus quidem, imo vero asellus hic noster nutritus in pascuis voluptatum letis ac mollibus, inter flumina illa de quibus multa diximus assuetus per plantas et latas seculi vias, quid ni piger evaserit *ad ascendendum montem Syon*, cuius in verticem arduus et *angustus* et scrupus trames fert? Quid hic vero remediū est, nisi ut quo serius, eo *acrius summa vi et omni studio incumbamus*, ut solita dediscens insueta condiscat? Durum opus et laboriosum, fateor, sed salubre; nam profecto si salvi esse volumus frenum excipere et pati verbera cogendus est *asellus iste cui insistimus, ne suo more lascivens atque recalcitrans nos in praecipitum trahat*. Fecisse id quosdam vidimus, sed plures audivimus aut legimus, sed in primis illos eximios contemptores rerum mundanarum Hilariōnem monachum ac Franciscum, quorum primus adversus flammas voluptatis generosa indignatione vix dum pubes viriliter inardescens et, ut Ieronimus de illo scribit, *iratus sibi et pectus pugnīs verberans quasi cogitationes cede manus posset excludere* «Ego te – inquit – aselle, faciam, ut non calcitres, nec te ordeo alam, sed paleis, et fame conficiam et siti, gravi onerabo pondere, per estus indagabo et

Andreas Pannonius, *Expositio super Cantica canticorum* 1.9.13

Via verumtamen difficilis est et *angusta ascendendi in monte Syon*, id est speculationem celestium, quia corpus, quod corrumpitur, aggravat animam et spiritus concupiscit adversus carnem, caro vero adversus spiritum. Et quamvis via illa celestis speculationis sit ardua, nitendum tamen est et *acrius summa vi et omni studio incumbendum* ad arcem contemplationis attingere celestium, quam si attingere volumus, *asellus iste, cui insidemus, ne suo more lascivens recalcitrans nos a celestium contemplatione retrahat* et in *praecipitum* terrene concupiscentie precipitet. Unde Apostolus: «Castigo – inquit – corpus meum, et in servitatem redigo, ne forte aliis predicans ipse reprobus efficiar.» (I Cor 8,27) Cuius sancti sermonis emulator sanctus pater Hilariōn maxime fuit, de quo doctor gloriosus Hieronymus scribit: «*Qui iratus sibi ipsi et pectus pugnīs verberans quasi cogitationes cede manus posset excludere. Ego – inquit – aselle, te faciam, ut non calcitres. Nec te ordeo alam, sed paleis, et fame conficiam et siti, gravi onerabo pondere. Per estus indagabo et frigora, ut cibum potius, quam lasciviam cogites.*»

---

⁵⁴ *Expositio*, 1.9.13.

⁵⁵ *Il »De otio religioso« di Francesco Petrarca*, a cura di Giuseppe ROTONDI, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1958, 73–74.

frigora, ut cibum potius quam lasciviam cogites.»
 Secundus vero similia et dixisse legitur et fecisse, suum nempe asinum, sic enim et ipse suum corpus apellabat, nudum noctu nivis in cumulum demergens fedum voluptatis incendium pulcro mentis ardore et carnis algore superavit. Hec vobis exempla sequenda sunt, fratres; hoc tenendum iter et nobis noster asellus loris agitandus, cibo arcendus, gravioribus sarcinis premendus et urendus, denique modis omnibus castigandus et redigendus in servitutem. Quod si celestis ille vir Paulus faciebat, quid agendum nobis extimamus, nisi standum in armis et, quod comune cum seculari militia vobis est, sub pellibus hibernandum orandumque non modo ter, sed milies, ut colaphizans spiritus a nobis auferatur?

A tartalmi egyezések jól mutatják, hogy Andreas Pannonius nem szolgai másoló: Petrarca művének részleteit nem pusztán bemásolja az írásába, hanem a saját mondanivalójának megfelelően átalakítja azokat. A szöveg megrövidül, kimarad belőle Szent Ferenc példája, a Petrarca-szövegben utalásszerűen megjelenő Szent Pál-idézet Andreas Pannoniusnál nagyobb hangsúlyt kap: szó szerinti citátumként jelenik meg, és a helye is megváltozik.

Andreas Pannonius fennmaradt műveiben nem ez az egyetlen Petrarca-részlet, maga az *Expositio super Cantica canticorum* több hivatkozás nélküli Petrarca-szöveget is megőrzött,⁵⁶ ezek közül jelentős a fent említett *De otio religioso*-részlet, valamint egy hosszú átdolgozás a *De vita solitaria* I. könyvéből, amelyben Petrarca a szemlélődő és a cselekvő életforma egy-egy képviselőjének egy napját hasonlítja össze.

1342 és 1353 között Petrarca gondolatvilágára különösen jellemzőek a hithez és a szerzetességhez köthető témák: ezt bizonyítják ekkor keletkezett művei és életének egyes eseményei.⁵⁷ Kifejezetten a szerzetesség témakörét

⁵⁶ KERTÉSZ, *Petrarca-idézetek...*, i. m.

⁵⁷ Giles CONSTABLE, *Petrarch and Monasticism = Francesco Petrarca Citizen of the World: Proceedings of the World Petrararch Congress*, Washington, D. C., April 6–13, 1974, ed. Aldo S. BERNARDO, Padova–Albany, Antenore – State University of New York, Press, 1980, 57.

tárgyalja az ebben a periódusban létrejött *De vita solitaria*, a *De otio religioso*, a *Bucolicum carmen I.*, valamint testvéréhez, Gherardóhoz írott levelei.⁵⁸ Petrarca ismertsége a karthauzi renden belül annak is köszönhető, hogy 1343 áprilisában Gherardo éppen a karthauzi rendbe lépett be. Petrarca két alkalommal is meglátogatta testvérét a montrieux-i kolostorban, először 1347-ben – ezen találkozásuk után született meg a *De otio religioso*, melyet a kolostor szerzeteseinek ajánl. A szerzetességhez köthető műveiből árad az őszinte csodálat és tisztelet egy olyan életforma iránt, melyet ő maga nem ért el, de elemeit igyekezett beépíteni saját életébe. Ezt a törekvését jól tükrözi Petrarca vágya a nyugalom (otium) és a magány (solitudo) iránt, ami összefüggésbe hozható a remeterendek világtól elzárt életformájával. Számos életrajzi adata bizonyítja, hogy barátai között szerzetesek is voltak, és ő maga is többször élt kolostorok közelében, csatlakozott a szerzetesek napi zsolozsmázásához, illetve tett hosszabb-rövidebb látogatást egyes rendházakban.⁵⁹

Petrarca szerzetesi élethez köthető művei közül elsősorban a *De vita solitariá*ról mutatható ki, hogy hatott, Itáliában leginkább a koldulórendekre és az ágostonos remetékre, német és francia területen pedig a monasztikus rendekre. A mű kézírata számos kolostorban megvolt, de szellemiségének hatása már kevésbé követhető nyomon.⁶⁰

Andreas Pannonius *Énekek éneke*-kommentárja jó példát jelent arra, hogy Petrarcat nemcsak ismerték, hanem fel is használták a 15. század közepén a karthauzi rendben. Külön érdemes kiemelni, hogy egy kifejezetten a szerzetességhez köthető témánál, az Istenhez való felemelkedés tárgyalásánál dolgozza fel a szerző a *De otio religioso* részletét. A *De otió*t befogadói a középkori aszketikus irodalom egyik darabjának tekintették, ezért is volt meg számos kolostori könyvtárban Európa-szerte. Az Andreas Pannoniusnál található Petrarca-kölcsönzések hosszú terjedelme és tudatos, aprólékos átalakítása azt támasztja alá, hogy környezetében megvoltak ezek a szövegek.

Ha valaki az Istenhez való felemelkedés mindhárom fokát végigjárta, a közvetlen istentapasztalathoz juthat. Az *Expositio* 5.6.1. és az 5.6.2. része az

---

⁵⁸ Ad fam. X. 3.; Ad fam. X. 4.; Ad fam. X. 5.; Ad fam. XVI. 2.; Ad fam. XVII. 1.; Ad fam. XVIII. 5. és Sen. XV. 5.

⁵⁹ Anna Maria VOICI, *Petrarca e la vita religiosa: il mito umanista della vita eremitica*, Roma, Istituto storico italiano per l'eta moderna e contemporanea, 1983.

⁶⁰ *Uo.*, 129–156.

Énekek éneke 5, 6 versrészletének („Kerestem és nem találtam, hívtam és nem válaszolt nekem.”⁶¹) az Isten látásával és megismerhetőségével kapcsolatos értelmezési lehetőségét nyújtja. Az 5.6.1. részben a téma teológiai alapjaival találkozunk, hasonlóképpen a 4.1.2. részhez, az 5.6.2. részben pedig olyan bibliai személyek és szöveghelyek kerülnek bemutatásra, akik és amelyek kapcsolatba hozhatók valamilyen misztikus élménnyel. A szerző hivatkozott forrásai a visio Dei kérdéskörében Szent Ágoston három műve, a *Super Genesim ad litteram*, melynek utolsó, 12. könyvében Pál apostol elragadtatását (raptus) elemzi, a *De videndo Deo ad Paulinam* és a *De Trinitate* második könyve.

Andreas Pannonius magyarázatait az *Énekek éneke* 5, 6 verséhez a következőképpen foglalhatjuk össze. Az 5.6.1. rész: kerestem őt (quaesivi illum) – Mária keresi Isten lényegét (essentia); és nem találtam (et non inveni) – lehetetlen, hogy egy teremtett lény értelme felfoghassa Isten lényegét. Ebből következőleg egy teremtett lény nem is láthatja Istent teljes valójában. Az 5.6.2. részben folytatódnak a magyarázatok, elsősorban a visio Dei témakörére koncentrálva: hívtam (vocavi), és nem válaszolt nekem (et non respondit mihi) – Mária imádkozott és szemlélődött, de nem részesült a teljes megértésben, illetve a színről színre való látásban. Andreas Pannonius konklúziója itt is, miként a 4.1.2. részben, hogy a földi életben nem láthatjuk Isten lényegét, nem történhet meg Isten színről színre való látása. Ez csak néhány kiválasztottnak adatott meg, mint például Mózesnek és Pálnak, és – Andreas Pannonius véleménye szerint – Máriának Jézus fogantatása után.

Az Isten lényegének szemlélése a contemplatio végső határa, melyhez csak két úton lehet eljutni: vagy a halálban, vagy az elragadtatás (raptus) által, amikor a lélek (mens) teljes egészében elkülönül a test érzékeitől. Példaként részletesen elemzi a *Szentírásból* Mózes találkozását az Úrral.

A középkori, felemelkedési misztikával foglalkozó teológiai írások nagy részének jellemzője a felfelé irányuló mozgást érzékeltető három elemből álló modell. De a három elem mellett megtalálhatóak a négy,⁶² illetve hat⁶³ fokozatból álló elképzelések is. A felemelkedési misztika ősmintája Dionüsziosz Areopagitész hármasság útja, a megtisztulás, a megvilágosodás és a be-

⁶¹ „Quaesivi et non inveni illum, vocavi et non respondit mihi.” Ct 5, 6.

⁶² Például II. GUIGO, *Scala Claustralium*; Szentviktori RICHÁRD, *De quatuor gradibus violentae caritatis*.

⁶³ Például Szent BONAVENTURA, *Itinerarium mentis in Deum*.

teljesedés útja.⁶⁴ Bár Andreas Pannonius kommentárja több pontján is hivatkozik Dionüszioszra, háromtagú felemelkedési modelljéhez nem tőle veszi az ötletet. Mint láttuk, az Istenhez vezető út három fokának bemutatásához, a bűnbánathoz, a magányhoz és a tisztasághoz több forrást is felhasznált, felemelkedési modelljét nem egy nagy egyházi tekintélytől vette át, hanem saját maga állította össze Aranyszájú Szent János *De compunctione cordis*ának második könyve és Hendrik Herp *Theologiae mysticae [...] libri tres*ének harmadik könyve alapján.

---

⁶⁴ RUH, *i. m.*, 61–67.

BOGÁR JUDIT

A középkori misztikus hagyomány továbbélése

Pázmány Péter Imádságos könyvében*

Pázmány Pétert általában nem sorolja a szakirodalom a misztikus szerzők közé, bár prédikációiból idéznek olykor egy-egy érzelmesebb, szárnyalóbb szakaszt,¹ Alexa Károly pedig ezt írja: „a kegyességi iratok vitathatatlanul a gótikus »édes stílus« hangulatát árasztják” – példát azonban csak az *Imitatio Christi*-fordításból hoz.² Pázmány *Imádságos könyvét* nem említi Rónay György sem az ellenreformációs magyar irodalom misztikájáról írt tanulmányában.³ Gajtkó István szerint az imakönyv erősen értelmi színezetű, benne az érzelmek az értelemnek alávetve jelennek meg: ez megóvjá az érzelgősségbe süllyedéstől, a könyörgések pedig férfias szint kapnak anélkül, hogy a hideg ész a szív melegségét kiölné vagy gátolná. A középkori hagyományt szerinte főleg a ferencesek alacsonyabb igények kielégítésére készült népies imakönyvei viszik tovább, amelyekben az érzelmeké a főszerep, ezáltal költőibek; a racionális jezsuita imakönyvekben csak az 1640-es évektől jelentkezik érzelmi színeződés.⁴

A helyzet azért nem ennyire egyszerű és egyértelmű: Pázmány *Imádságos könyvében* valóban többségben vannak a tanító jellegű, értelemre hatni kívánó imák, ezek mellett azonban szép számmal található érzelmesebb, a középkori misztikus hagyományhoz sorolt és a misztika stíluselemeit felvontató részek is. Ezeket mutatom most be, elsősorban magukra a szövegekre koncentrálva, mellőzve az elméleti kérdéseket.

Merít Pázmány az első nagy nyugati misztikusnak tartott Szent Ambrustól, akinek áldozás előtti imájában például ezt olvashatjuk:

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ Pl. MÜLLER Lajos, *A Jézus Szíve-tisztelet története*, Bp., 1944, 171–173; ALEXA Károly, *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1970, 293.

² ALEXA, *i. m.*, 293.

³ RÓNAY György, *Misztika az ellenreformáció magyar irodalmában*, Katolikus Szemle, 1937, 647–655.

⁴ GAJTKÓ István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Bp., 1936 (Palaestra Calasanciana, 15), 22, 38–39.

Azért, oh igaz Kenyér, gyógyítsd-meg az én szívem sebeit, hogy érezze szerelmednek édességét, és te-kivülled ne tudgyon semmi gyönyörüséget, ne kedvellyen semmi szépséget, ne érezzen semmi szerelmet. Oh tisztaságos Szent Kenyér, melyben vagon minden gyönyörüségnek édessége: a' te gyönyörüséggel meg-elégedgyék az én lelkem: te légy szarándokságomnak úti kenyere, melly erőt adgyon gyarlóságomnak, hogy az Istennek hegyére fel-mehessen. Oh szent, eleven, szép, tiszta Kenyér, melly az égből szállottál-alá, és életet adsz e' világnak: jöj-bé az én szívembe, tisztíts-ki minden ocsmányságot lelkemből.¹

A pszeudo-ágostoni *Soliloquia, Meditationes* és *Manuale* Pécsi Lukács által készített fordítását (Nagyszombat, 1591)² a magyar barokk misztika egyik legfontosabb alkotásaként tartja számon a szakirodalom.³ E művekből Pázmány is többször idéz, néha csak egy-egy gondolatot, olykor viszont hosszabb részeket is, bizonyára saját fordításában, mert a szöveg nem egyezik Pécsi Lukácséval. A misében az Úrfelmutatás utáni imához e sorokat kölcsönzi:

Tekíncsd-meg azért, Uram, kegyes szemekkel, a' te irgalmasságodnak foghatatlan példáját: Lásd szerelmes Fiadnak fel-függesztet szent Testét, Vérrrel folyó szent kezét: és bocsásd-meg irgalmassan, az én ragadozó kezeim vétkét. Lásd mezítelen oldalának kegyetlen fegyverrel meg-nyittatott reytkeit: és ebből ki-folyó szent Vérének forrásával, tisztítsd-meg szívemnek sok titkos gonosságait. [...] Nézzed, a' Kereszt-fának kemény ágán, Szent Fiadnak tövis koszoróval koronázot fejét, halálra vált színével, vérrrel folyó oldalát, ki-terjesztet kezét, bé-eset szép szemét, el-sárgúlt orcáját, vérben úszó lábát, szent vérrével meg-festet Kereszt-fának óltárát. Ihon én Istenem, a' mi Aldozatunk: [...] Ennél drágább kincset, kedvesb ajándékot, Szent Felségednek nem adhatunk.⁴

Az áldozás utáni imádságok között szerepel egy Szent Bonaventura ihlette ima, tipikus misztikus képekkel:

SEbesítsd-meg Uram az én lelkemet, a' te üdvösséges, és gyönyörüséges szerelmed sebeivel. Adgy az én szívemben, tiszta, és fel-gerjett Apostoli szeretetet,

¹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, s. a. r. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, 3), 249. – Az imádság latin szövege Petrus Canisius *Manuale Catholicorum*ában (Rothomagi, Ioannes Osmont, 1614, 226–229) *D. Ambrosii precatio ante sacram Communionem* címmel szerepel.

² Hasonmás kiadása: PÉCSI Lukács, *Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági*, kiad. KŐSZEGHY Péter, tan. URAY Piroska, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 17).

³ RÓNAY, *i. m.*, 648–650; ALEXA, *i. m.*, 293.

⁴ PÁZMÁNY, *i. m.*, 118–119. – Eredetije: Pseudo-AUGUSTINUS, *Meditationes*, ld. PL 40, 905, 907.

hogy el-ájúllyon, és ugyan el-olvadgyon az én lelkem, a' te szerelmed- és kívánságod-miat: tégedet szomjúhozzon: te-hozzád fohászkodgyék. [...].⁵

A középkori misztika egyik legismertebb alakja Svéd Szent Brigitta. A neki tulajdonított, Krisztus szenvedéséről szóló imádságok nyolc középkori kódexünkben is szerepelnek, Pázmánynál „SZ. BRIGYINANAK, igaz Penitencia-tartásért, és boldog ki-mulásért, XV. aitasos Imadsági” címmel olvashatók.⁶

OH IESUS Christus, szeretődnek örökké-való, édes, gyönyörűséges öröme: minden kívánságod, és vigaságod fellyül-haladó vigasága: bünösöknek élete, és szeretője: ki valóban meg-bizonyítád, hogy a' te gyönyörűséged, emberekkel-való nyájaskodásban gyogyon [...].⁷

– kezdődik az első könyörgés. Jézust többek közt az „örökké-való szerelemnek fényes tükrö”, „szerelmes Királyunk, és tekéletes jó barátunk”, „szívünknek édessége, lelkünknek ki-mondhatatlan vigasága” megszólításokkal illeti.

Pázmány imái közül jó néhány megtalálható latinul a *Hortulus animae*⁸ című népszerű középkori gyűjteményben, Szent Brigitta említett imádságai mellett például a „Christus kin-szenvedésének emlekezetirül”⁹ című rész több darabja is. A 14. századtól uralkodóvá válik az imádságokban a szenvedő Jézus képe és tisztelete.¹⁰ Az ún. passiómisztikában az imádkozó átel-mélikedi és átéli Krisztus kínjait, együtt szenved vele. Ez a 17. század áhítati irodalmában is gyakori, a középkori hagyomány mellett Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos módszerének köszönhetően is.

A *Hortulus animae* nemcsak a 16. század eleji magyar nyelvű kódexek imádságainak gyakori forrása¹¹ (a Pázmány *Imádságos könyvében* szereplő szövegek egyébként nem egyeznek a kódexek fordításaival), hanem számos fo-

---

⁵ *Uo.*, 257. – *Alia Oratio Sancti Bonaventurae* címmel szerepel a római misekönyv áldozás utáni imái között, ld. *Missale Romanum: Editio Princeps (1570)*, Edizione anastatica, ed. Manlio SODI, Achille Maria TRIACCA, Carlo M. MARTINI, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1998 (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini, 2), 35–36.

⁶ *Uo.*, 164–170.

⁷ *Uo.*, 164.

⁸ A következő kiadást használtam: *Hortulus animae*, Argentinae, Johannes Knoblouch, 1505 (OSZK Ant. 8447).

⁹ PÁZMÁNY, *i. m.*, 171–175.

¹⁰ GULYÁS István, *A XVII. század katolikus aszketikus irodalma*, Bp., 1939 (Palaestra Calasanciana, 26), 14.

¹¹ MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Balassi, 2003², 68.

hásza olvasható korabeli jezsuita imakönyvekben is. E gyűjtemények közül a legnépszerűbbek Canisius Szent Péter imádságoskönyvei voltak, amelyek jó néhány darabja Pázmánynál is megtalálható. Látható tehát, hogy megvan a folytonosság, tovább él a középkori hagyomány az újkorban nemcsak a ferences, amint a szakirodalom hangsúlyozza,¹² hanem a jezsuita gyűjteményekben is.

A jezsuita rend alapítója, Loyolai Szent Ignác nem szerette a középkori misztikát, s ez „annál feltűnőbb, mivel *Ignác maga is misztikus* volt” – írja Söveges Dávid.¹³ Idegenkedett a misztika külső kísérőjelenségeitől; a bensőséges imádkozásra, lelkiismeretvizsgálatra és bűnbánatra, az értelmileg és érzelmileg is átélt elmélkedésre helyezte a hangsúlyt – akárcsak Pázmány.¹⁴ „Képzelmem magam elé Krisztus Urunkat, a keresztre szegezetten.” – mondja lelkigyakorlatos könyvében Ignác.¹⁵ „Iusson eszedbe, a’ mi Eüdvözítőnknek a’ Kereszt-fán fel-emelése: és, mint-ha testi szemeiddel látnád ötet a’ Szent Kereszten, imigy könyörögj:” – olvashatjuk Pázmánynál.¹⁶ Felveszi imakönyvébe – kétszer is – Ignác kedves imádságát, a „Krisztus lelke, szentelj meg engem” kezdetű, Ignác nevét azonban egyszer sem említi.

A misztikus szerzőktől átvett művekben természetes a misztika jellegzetességeinek megjelenése. Nézzük most Pázmánynak azokat az imádságait, amelyek szerzőjének – legalábbis amíg forrásuk elő nem kerül – őt magát tarthatjuk.

Alexa Károly a misztikus stílus legfőbb jellemzőjeként a „túlfűtött, már-már önfelédtt érzelmesség”-et említi, amelyet a szerzők jelzőbokrokkal vagy képek bőkezű halmozásával fejeznek ki.¹⁷ Pázmány imái ugyan nem lángolnak, de főleg a megszólításokban találunk azért érzelmet kifejező, halmozott jelzőket: pl. „En mennyei szerelmes szent Atyám”.¹⁸ Megjelennek az amor sanctus képei:

¹² Pl. GAJTKÓ, *i. m.*, 38.

¹³ SÖVEGES, *i. m.*, II, 23.

¹⁴ *Uo.*, 19, 23–25.

¹⁵ Loyolai Szent IGNÁC, *Lelkigyakorlatok*, kiad. SZABÓ Ferenc, Kecskemét, Korda, 2009⁴, 84.

¹⁶ PÁZMÁNY, *i. m.*, 116.

¹⁷ ALEXA, *i. m.*, 285.

¹⁸ PÁZMÁNY, *i. m.*, 43.

Gerjeszd-fel az én szívemnek restségét, a' te szerelmednek tüzével [...].¹⁹

Adgyad azért, én édes Istenem, hogy az én lelkem gerjedezzen, és megemésztessék szerelmedtül [...] El-olvad az én szívem és testem, oh én szívemnek Istene, a' te szerelmedben [...].²⁰

A' te nagy szerelmednek égő kemenczéjébe [...] rejtem az en bűnös lelkemet [...].²¹

Többször használja Pázmány a jegyes-metaforát, például:

Oh én lelkemnek jegyese IESUS Christus [...].²²

Bé-fogadál ismét, Uram, a' te véghetetlen jó-vóltodból: ujonnan fel-ékesítél: drága malasztodnak fényes ruhájában öltöztetél: az ártatlan Báránynak szent testéből, nékem nagy lakodalmot szerzél: Sz. Fiad vérében meg-föröszted, megmosád, és meg-tisztítád lelkemet:és drága szép függőkkel fel-ékesítvén, jegyessedé fogadád: Atyai óltalmat, és örök boldogságot ígírvén néki.²³

Mert te, az en lelkemet Templomoddá szenteled: és, nem tekintvén mezítelen, fertelmes, és minden nyavalyákkal tellyes-vóltát, Igyeseddé választád, szent Vérédben meg-mosád, drága ajándékiddal fel-ékesítéd: En pedig téged, szép és nemes, gazdag és szerelmes Igyesemet meg-vetvén, a' te színed-előt, szent szemeid-láttára, számtalanszor, nagy éktelenül, ellenségedhez ragaszkodtam [...].²⁴

Ezek a képek azonban nem kizárólag az *Énekek énekén* alapulnak, bennük más bibliai elemek is megjelennek, gyakoriak például a zsoltáridézetek. Az alaphang inkább a tékozló fiúé, mintsem a vágyódó szerelmesé. Nem is szerepel az *Énekek éneke* az *Imádságos könyv* több száz bibliai hivatkozása között, csak az ún. *Cavate-litánia* néhány megszólítása mellett.

A „mézes szó” – vagy ahogy Balassi írja: „méznél édesb szép szók” – kifejezést ugyancsak a misztika jellegzetes képei közé sorolja Alexa Károly.²⁵ Megtalálhatók különféle változatai középkor végi kódexeinkben, s használja Pázmány is: „Mely gyönyörűséges, Uram, az én lelkemnek a te szent Igéd. Édesb minden méznél [...]”.²⁶ Megadja forrását is (bár hibásan), a *118/119. zsoltár* 113. versét (helyesen 103). Ugyanakkor a kódexekben és a misztikában egyaránt gyakori virágyszimbólika, a rózsa és liliom csak a litániákban és

---

¹⁹ *Uo.*, 93.

²⁰ *Uo.*, 145.

²¹ *Uo.*, 208.

²² *Uo.*, 151.

²³ *Uo.*, 103.

²⁴ *Uo.*, 207.

²⁵ ALEXA, *i. m.*, 289.

²⁶ PÁZMÁNY, *i. m.*, 109.

Mária-antifónákban jelenik meg az *Imádságos könyv*ben, Pázmány saját(nak tartott) szövegeiben nem.

Bőven él viszont a fényvel kapcsolatos kifejezésekkel: fény, fényes, fényesség, fényeskedő, fényeskedjék, napfény, szeme fénye, szemfényvesztő stb. Egy példa a fényszimbolika alkalmazására az első reggeli imádságból:

Te azért Igazságnak el-enyészhetetlen Napja, és homály-nélkül-való Világosság, ki meg-világosítod, élteted, vigasztalod szárandok fiaidat, és minden teremtet-állatidat: Vedd-el az én szívemnek vakságát, és tudatlanságát: világosítsad értelmemet: roncsd-el bennem a' bűnnek setétségét, a' tudatlanságnak homályát, hogy érthessem mindenekben akaratodat. [...] és a' bűnnek setétségére, melyből egyszer ki-hozál Szent Fiad-által, vissza ne térjek: hanem, mint a' Világosságnak fiához illik, a' setétségnek cselekedetiből ki-tisztúlyak, a' bűnnek álmából felkellyek, tekéletes életben öltözzem: és e' világon a' belső setétséget, a' más világon pedig, az örökké-való külső setétséget el-távoztassam [...].²⁷

Számtalanszor használja a szép, szépség; gyönyörű, gyönyörűség, gyönyörűsége, gyönyörködik; ékes, felékesít stb. szavakat:

Mert ugyan-is, ha a' te szám-kivetet fiaidnak tömlőczét, az oktalan állatok istálló-ját, ezt a' földet, ennyi sok szépséggel fel-ékesítetted: ily szép menyezettel, ugyan-mint, fényes csillagokkal tündöklő kerek éggel bé-födted: mentül szeb, és gyönyörűségeseb az örökké-való menyegzőre készítettet ház, melynek öröme, és világossága te-magad vagy? Serkeny-fel, oh én lelkem, serkeny-fel: és, ha részes akarsz lenni ama' boldog örömben, melynek bővséges folyamit, csak meg sem gondolhattya az emberi elme, mennyei erkölcsökben öltözzél. mert semmi undokság, és fertelmesség, bé nem mégyen a' te Atyádnak országába.²⁸

Az édes, édesség viszont, néhány „Édes Istenem”, „Édes Jézusom” megszólítástól eltekintve, főként a másoktól átvett imádságokban fordul elő.

A szakirodalom számos szerzője szerint a misztika nőies jelenség: Krisztus a Vőlegény, így jegyese női szerepet kell, hogy magára öltön, még ha férfiról van is szó. A stigmatizáltak túlnyomó többsége nő volt,²⁹ az érzelmes, később egyre inkább érzelmőssé váló imák többnyire apácáknak, illetve női olvasóknak-használóknak készültek. Pázmány *Imádságos könyve* szintén erősen kapcsolódik a női közönséghez: a gyűjteményt Kapi Anna kérésére állította össze, és a későbbi kiadások ajánlásai is főként nőkhöz szólnak. Pongrácz Eszter női olvasók, imádkozók számára készült *Igaz isteni szeretet-*

²⁷ *Uo.*, 81–82.

²⁸ *Uo.*, 46.

²⁹ SÖVEGES, *i. m.*, I, 207.

nek harmatjából nevedett, drágakövekkel kirakott arany korona című, először 1719-ben, majd még sokszor kiadott imakönyvébe a Pázmány-imák több mint felét átvette.³⁰

Számos dolgot viszont hiába keresünk az *Imádságos könyv*ben a misztika jellegzetességei közül. Nincsenek víziók, elragadtatás, evilági színelátás, unio mystica. Az Istennel való találkozás a mennyországban vár a hívőre, az imádságokban a bűnbánat, az Atya kegyelméért való könyörgés ezt készíti elő. Nem nagyon jelenik meg az általában Assisi Szent Ferenc nevéhez kapcsolt naiv „természet-misztika”, amelyben minden teremtmény boldogan hirdeti Isten dicsőségét.³¹ Nem említi a kötet a nagy misztikusok közül Kempis Tamás, Avilai Szent Teréz, Keresztes Szent János nevét sem.

Természetesen nem tekinthetjük az *Imádságos könyvet* és szerzőjét a barokk misztika legnevezetesebb képviselőjének, „nem ez a stílusréteg az uralkodó Pázmány életművében”,³² de egy vonulata egyértelműen jelen van az imádságokban, így semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül Pázmánynak és imakönyvének szerepe a középkori hagyomány folytatásában és továbbörökítésében.

---

³⁰ HOLL Béla, *Anyanyelvünk, imádságunk*, Vigilia, 1957, 28.

³¹ Vö. Otrókócsi NAGY Gábor, *A misztika kódexirodalmunkban*, Debrecen, 1937, 29, 59–61.

³² ALEXA, *i. m.*, 293.

DÉRI ESZTER

A pokol örök börtöne

– *elrémités vagy Istenhez vezető út?**

*Örök pokoli börtön, avagy szörnyű pokoli kínok képei és példái [...], amelyek negyvenedik alkalommal jelentek meg: [...] minden hitetlen ember [...] félelmére és figyelmeztetésére [...]*¹ – e cím lehetne a magyar fordítása a Kassán, 1742-ben kiadott cseh munkának, amelynek olasz nyelvű eredetije a velencei kiadású *La prigione eterna dell'Inferno*² (azaz *A pokol örök börtöne*). A riasztó címezést megelőző lapon rácsok mögött szenvedő, kígyóktól, bogaraktól és tüztől kínzott alakok zokognak. A bevezető képen kívül a kötet huszonhat metszetet tartalmaz, amelyek mindegyikén a legkülönfélébb kínokat átélő, a fájdalomtól eltorzult arcú embereket ábrázoltak lángok, kígyók, démoni és állati alakok között (1–2. kép). A kínok képei mellett egy-egy elmélkedés részletezi szavakkal is a pokol megpróbáltatásait, a leírások végén pedig könyörgések olvashatók. Olyan kiadványról van tehát szó, amely az otthoni elmélkedést kívánta szolgálni, és amely a pokol kínjainak leírását, a képek feszültségét az imádságokkal oldotta fel a hívőben.

Az eredeti művet 1666-ban adta ki a jezsuita szerzetes, Giovanni Battista Manni. (3–4. kép.) A metszetek kvalitását tekintve a cseh változathoz képest színvonalasabb munkáról van szó. A képek kompozíciója és témája egyezik, a könyvben való sorrendjük azonban különbözik. Feltételezhetően érdekes eredményekkel járna a szövegek szó szerinti összevetése és a képek elhelyezésében eszközölt módosítások megvizsgálása, de erre e dolgozat egyelőre nem vállalkozik.

Giovanni Battista Manni művét elsősorban a szöveg felől közelítik – különösen a cseh irodalomban, ahol a *Pokol örök börtöne* a 2002-es hasonmás kiadás által is aktualitást nyert.³ A mai kor emberének érdeklődését azonban mégis a kötet metszetei keltik fel, azokban ugyanis elsősorban a hívők elré-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ *Wěčny pekelný žalář [...]*, Kassa, 1742.

² Giovanni Battista MANNI, *La prigione eterna dell'Inferno*, Venetia, 1666.

³ Giovanni Battista MANNI, *Věčný pekelný žalář*, Brno, Atlantis, 2002.

mítését véli felfedezni. Hiszen mi más szerepe lehetett volna a kínokat ábrázoló kötetnek egy olyan korban, amelyben egyébként szinte minden képzőművészeti kifejezés a hívők lelkének égbe emelését tűzte ki célul? A dolgozat e képek kapcsán éppen arra keresi a választ, hogy milyen más, az elrisztátsátnál összetettebb mögöttes szándékot rejthettek ezek a metszetek. A gondolatindító válaszkeresés útján talán sikerül bizonyítanunk, hogy az, ami a mai ember számára groteszk figurák sorozata, a 18. században lehetett Isten felé vezető eszköz, és szolgálhatott a halál utáni eseményekről való kontempláció pozitív hatású tárgyául.

A trienti zsinatot követő időszak művészetelméleti írásaiban az egykori képrombolási viták érvei éledtek újjá.¹ A jezsuiták, akik az emberek számára az érzékek megmozgatásán keresztül akarták valóságossá tenni a krisztusi szenvedéseket, kezdettől élen jártak a képek propagandisztikus felhasználásában. Az értekezésekből kirajzolódik az az állásfoglalás, amely szerint a képek elengedhetetlenek a hitben való elmélyüléshez, hiszen elősegítik, hogy a hívők hatásosabban éljék át vallásuk tételeit.²

Ezt a 18. században még mindig élő hagyományt illusztrálja többek között egy nagyszombati töredékes metszetsorozat, amelyet a jezsuita akadémia nyomdájában adtak ki az 1740–50-es évek folyamán több alkalommal.³ A sorozat darabjai az egyes szentek képeivel és a hozzájuk szóló fohászokkal különböző erényekre hívták fel a figyelmet, és az erényekről való elmélkedést szolgálták. A képekkel a készítettők azt a befogadóra tett nyilvánvaló hatást próbálták erősíteni, amely a privát, otthoni meditáció közegében még intenzívebb lehetett. Ennek elmélete a 16. századi Jerónimo Nadalhoz, az egyik első illusztrált jezsuita meditáció szerzőjéhez vezethető vissza,⁴ akinek az evangélium eseményein alapuló elmélkedése arra ösztönözte olvasóit, hogy a képeket, mint a szövegeket, meghatározott sorrendben olvassák, és hogy a metszetek elemeit a leírt magyarázatok segítségével értelmezzék. (5. kép.) Felfedezhetjük ebben már azt a rejtett szándékot is, amellyel a szerző

¹ Hans BELTING, *Kép és kultusz*, Bp., Balassi, 2000, 485–498.

² Erről ír bővebben a négy végső dolog ábrázolása kapcsán: Christine GÖTTLER, *Last things: Art and the Religious Imagination in the Age of Reform*, Turnhout, Brepols, 2010, 1–5, 273–282.

³ A sorozat darabjait az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának szentképgyűjteményében vizsgáltam.

⁴ Jerónimo NADAL, *Evangelicae Historiae Imagines: Ex ordine Euangeliorum*, Antwerpen, 1593, valamint a későbbi, bővített kiadás: *Adnotationes et Meditationes in Evangelia*, Antwerpen, 1594.

a fantáziát, a befogadó képzeletét óvta az eltévelyedéstől, hamis képzelgésektől. Mind a látható, tapintható dolgokon való kontemplációhoz, mind a láthatatlan, testetlen dolgok feletti elmélkedéshez a képi gondolkodás volt szükséges, hogy a hívő érzelmeit az elmélkedés tárgyára irányítsa. Azt azonban a jezsuita szerzők már veszélyesnek ítélték, ha a hívő képzelete irányítás nélkül tévelyeg.⁵

A képekhez való viszonyulás kettősségét, veszélyének és előnyének együttes megfontolását ábrázolja az 1601-ben kiadott *Veridicus Christianus* egyik emblémája.⁶ Ez a kép lényegre törően ábrázolja azt a jezsuita hozzáállást, amely egyrészt fontosnak tartja a képek, a képzelet szerepét, de amely mégsem mulasztja el olvasóit arra emlékeztetni, hogy irányítás nélkül eltévedhet a gondolat. A *Veridicus Christianus* emblémája *A vigyázatlan nézés/tekintet ára* cím alatt Jeremiás szavait illusztrálja: „A halál bemászott ablakainkon, behatolt palotáinkba. Letarolta csecsemőinket az utcán, és ifjainkat tereinken”.⁷ A metszeten egy házzá alakított emberi arc szemein igyekszik bejutni a halál alakja, ezzel figyelmeztetve az ízelet, a hallás, a látás, az érzékek útján való észlelés veszélyeire (6. kép).

Nem véletlen tehát, hogy a pokol képeit közrebocsátó szerző sem érezte elegendőnek a gondolatot irányító példák nélkül közrebocsátani a metszeteiket. Giovanni Battista Manni művét az olvasónak ajánlja, aki egyben néző is (spettatore).

Barátom, akinek kezeibe vetődik ez a művecske, akár olvasó akár néző legyen is, vagy egyik is, másik is egyszerre [...] ebben a néhány lapban képekben [figure] megjelennek, szavakkal kifejeződnek, és példákkal szemetek elé tétetett a nyomorult elkárhozottak boldogtalan állapota.⁸

A képek a könyvnyomtatás terjedésével, a gyakorló hívő által kézben tartható, gyakran illusztrált nyomtatványoknak, metszeteknek köszönhetően a 17–18. században egyre inkább a mélyebb érzelmi hatás elérésének eszközeivé válhatnak. Ahogyan az elmélkedés módozatai, a képek is egyre inkább képesek

---

⁵ Feltételezhetően ezzel magyarázható az is, hogy az elmélkedések szerzői igyekeztek minél többször hangsúlyozni, hogy az erős képzeletű emberek ne terheljék túl magukat a túlvilági helyek képzeletbeli megformálásával. Azok a jezsuita kommentárok, amelyek a meditáció képzeletre gyakorolt hatását véleményezik, összhangban vannak a kor képekről vallott nézeteivel. GÖTLER, *i. m.*, 276–277.

⁶ Jan DAVID, *Veridicus Christianus*, Antwerpen, 1601, 219, 66. metszet.

⁷ Jer 9, 21.

⁸ MANNI, *La prigione...*, *i. m.*, 7. (Ford. Déri Eszter.)

betölteni azt a célt, amely a barokk kulcsfogalma: a közvetlen megtapasztalást, a vallásos tapasztalatot. Az elmélkedésen keresztül történő megtapasztalás egyik fajtája az ima is, amely nem más, mint beszélgetés Istennel, amelynek egyik első és legszükségesebb lépcsője a felkészülés: megvizsgáljuk bűneinket, hogy méltóak vagyunk-e arra, hogy az imában Istenhez forduljunk.⁹

Az ima előtti bűnbánat egyik legeredményesebb módját a jezsuita Paolo Segneri neve alatt megjelent mű¹⁰ magyar fordítása, az *Igazat mutató tükkör* így ábrázolja:

Menj bé a figyelmes elmélkedés által a te alá való undokságodban, és a te semiségedet valld meg, és esmérd meg, azután úgy bánj azzal, mint sárral, és lábaiddal tapodd meg, mivel nem érdemel egyebet [...].¹¹

Ebben a témában Kassán, 1763-ban jelent meg magyar nyelven Alessandro Diotallevi eredetileg latin nyelven írt elmélkedése.¹² *Az igaz penitencia-tartó bűnösnek eleven példája* a bűnbánat fontosságát hangsúlyozza, és Dávid király bűnbánatának példáján azt a következtetést vonja le, hogy nem elegendő pusztán megbánni vétkeinket, hanem, mint Dávid király tette, éjjel-nappal elmélkednünk szükséges róluk, forgatnunk fejünkben, és egész nap magunkkal hordoznunk bűneink tudatát, képét.

Bűneid emlékezetedből soha ki ne tűnyenek, azokat te szemeid előtt hordozd; azok pedig szemeidet könny-hullatásba merítsék. Most kínozzanak, hogy akkor ne kínozzanak. Olly mélylen légyenek emlékezetedbe metszve, hogy onnét azokat ki ne lehessen törölni, s akkor fogja azokat a jó Isten az ő tulajdon emlékezetéből levonni.¹³

A bűnbánat, a poklon való elmélkedés tehát nem elsősorban elrémítés. Eszköz is arra, hogy elindulhassunk az Istennel való párbeszédre. Másként

a folyó víz nem folyhat különben vissza a maga eredendő kútfeje magasságához, hanem ha előbb lefelé folydogál: úgy a lélek nem emelkedhetik fel az Istenhez, mint maga eredetéhez, csak a maga megaláztatása által.¹⁴

⁹ *A keresztyéni tökéletes életre intő tíz bétre rendeltetett elmélkedések tanúságokkal és könyörgésekkel*, Nagyszombat, 1715, 10.

¹⁰ Valódi szerzőjükről: SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri művei Magyarországon*, Magyar Könyvszemle, 2008/2, 123–140, 12. lábjegyzet.

¹¹ *Igazat mutató tükkör, vagy a magunk esmeretéről-való tudomány, és annak gyakorlása. Hét elmélkedésre felosztva, a hétnek napjai szerént*, Vác, 1799, 11.

¹² *Az igaz penitencia-tartó bűnösnek eleven példája*, melyet [...] olasz nyelven elé-adott DIOTALLEVI Sándor [...], Nagyszombat, 1763. (Alessandro DIOTALLEVI, *L'idea d'un vero penitente*, Venezia, 1716.)

¹³ *Az igaz penitencia-tartó...*, i. m., 60.

¹⁴ *Igazat mutató tükkör...*, i. m., 10.

Az ima előtti bűnbánat azonban nem pusztán egyszeri, lezárható alkalom. Dávid királyhoz hasonlóan minden nap gondolnunk kell vétkeinkre, forgatnunk és siratnunk kell őket. Ennek egyik módja lehet, ahogyan Possidónus Dávid hét zsoltárát betűkkel leírattatta magának, „s az ágya mellé a falra függesztette, és szüntelenül olvasgatván sűrű könny-hullatást eresztett szeméből”,¹⁵ a másik mód pedig a kép forgatása, szem előtt tartása, azaz Manni bevezetője alapján: „Nem elég nektek, Nézők, mindössze egyszer megcsodálni ezeket a képeket, de térjete vissza százszor és százszor elmélkedni rajtuk.”¹⁶

Ha figyelembe vesszük a bűnbánat szerepét és e módozatait, Manni poklát tükörnek, a bűnbánat egy lehetséges előmozdítójának tekinthetjük. A képek nem az elrémités eszközei, hanem az Istenhez vezető út, az imádság első lépcsőfokai, amelyben a szövegek és a képek együttese a hívők bűneinek mélyebb rögzítését szolgálja, ezzel elősegítve a mélyebb elmélkedést.

Az ókortól a szónoki gyakorlatban élő ars memoriae is, ahogyan az ignáci *Lelki gyakorlatok*, vagy mint a barokk képekre építő concettók, az emberi képzelet lehetőségeit használták ki. Aki az ókori ars memoriae módszerét alkalmazta, egy épületet képzelt maga elé, és ezen kívül minden megjegyzendő dolgot egy-egy képpel azonosított, amelyeket aztán az épület terein, termeiben, folyosóin gondolatban elhelyezett. Ezután elegendő volt képzeletben átsétálni az épületen, és az elhelyezett képek újra emlékezetébe idézték a megjegyzendőket.¹⁷

Giovanni Battista Manni a *Pokol örök börtönét* így adja az olvasó (vagy néző) kezébe:

Én személy szerint sohasem ismertem olyan embert, akinek kedve lett volna nagy áron, gyors alkuval egész élete végéig megvásárolhatatlan házat venni anélkül, hogy azelőtt látta volna a házat [...] És mégis ti, lelketek nagy árával vásároltatok egy örök szobát a Pokolban anélkül hogy tudnátok vagy gondolnátok, mi is a Pokol. [...] Nos íme, barátom, egy rajzolat a Pokol Házáról.¹⁸

Az itáliai szerző bevezetőjével a még az újkorban is ismert ars memoriae gyakorlatához tűnik kapcsolódni, és a kínok képeit a „Pokol Házában” helyezi el.

---

¹⁵ *Az igaz penitenzia-tartó...*, i. m., XXII–XXIII.

¹⁶ MANNI, *La prigione...*, i. m., 8. (Ford. Déri Eszter.)

¹⁷ Douwe DRAAISMA, *A metaforamasina*, Bp., Typotex, 2002, 43–46.

¹⁸ MANNI, *La prigione...*, i. m., 3. (Ford. Déri Eszter.)

A lélek túlvilági lakhelyének házként való ábrázolása a misztikus Avilai Szent Teréz írásában is feltűnik:

gondoljuk el lelkünket úgy, mint egy egyetlen gyémántból vagy igen tiszta kristályból készült várkastélyt, amelyben sok szoba van, amint az égben is sok lakás van [...] egyesek fent, mások lent vagy oldalt, és mindezek között középen van a legfőbb lakás, ahol nagyon titokzatos dolgok történnek Isten és a lélek között. Szükséges, hogy észben tartsátok ezt a hasonlatot. Talán ezen keresztül Isten segítségével képes leszek megértetni valamit azokból a kegyelmekből, amelyeket Isten jónak lát megadni a léleknek [...].¹⁹

Míg azonban Szent Teréz és más misztikusok a lélek Istenhez való felemelkedésének módját öntötték a hegy vagy a kastély képeibe, Manni az ellenkező utat mutatja: bevezető soraiban a képek feletti kontempláció mellett egy történet megfontolását kéri az olvasótól. A történet szerint egy ciszterci szerzetest megtámadott a gonosz, aki e támadás miatt három napig eszméletlenül feküdt. Ez időben megjelent neki Szent Benedek, és egy szűkös lépcsőhöz vezette. A lépcső démonokkal kísért akadályokon keresztül egy csillogó teremhez vezetett. A teremben Szűz Máriával találkozott a szerzetes, aki Rafael arkangyala bízta őt. Az angyal ezután elkísérte őt, hogy láthassa a paradicsomot és a poklot.²⁰

Manni lefelé, a mennytől távolodva vezet minket, látszólag a misztikus hagyományokkal ellenkező irányba. A szerző a könyv e lefelé vezető útját éppen Szent Benedek kíséretében mutatja be, akinek nevéhez az alázatosság tizenkét fokú létrája kapcsolódik. Regulája hangsúlyozza, hogy az ember minél inkább megalázza magát, annál magasabbra emelkedik.

Ebben a motívumban, az önmagunk megalázásából születő áldásban, az alászállás által történő felemelkedésben érthető meg Manni pokla: a misztikusok útjával ellenkező irány, az alászállás a bűnbánatot szolgálja, amely épp az Istenhez vezető út első lépése. A bűnbánat szerepének hangsúlyával az elrémítés eszközei, a groteszk démonok képei és az Istenhez közelítő úttal látszólag ellenkező irány a bűnbánat által kiérdemelt örökkévalóságot segítik.

Keresztény Olvasó, ezzel a képpel és ezzel a példával elvezettelek, hogy lásd a borzalmas börtönt, a poklot. Ennélfogva legyetek bölcssek, sirassátok vétkeiteket

¹⁹ Avilai Szent TERÉZ, *A belső várkastély*, [Magyarszék]–Bp., Sarutlan Kármelita Nővérek – Jel, 2011, 58–59. Első lakás, 1. fejezet.

²⁰ MANNI, *La prigione...*, i. m., 9–12.

és ne sértsétek meg Istent, és amikor a kísértések gyötörnek, verjétek vissza azokat ti magatok kimondva: Én láttam a poklot.²¹

A hívő a képek által a poklóról olyan képzeletbeli házat építhetett, amely nem elriasztásul szolgált, hanem az Istennel való párbeszédhez, az imához jelenthetett közvetlen utat. A kísértések pillanataiban olyan emlékeztetővé vált, amelyet a hívő valóságosan megélt élményként idézhetett fel.

1. *Wěčny pekelný žalář* [...],
Kassa, 1742, 4. metszetes tábla.

2. *Wěčny pekelný žalář* [...],
Kassa, 1742, 17. metszetes tábla.

---

²¹ *Uo.*, 12. (Ford. Déri Eszter.)

TORMENTO DEL GVSTARE.

Calix dextera Domini, & vomitus ignominia.
Bibe in quoque Habacuc. c.2.

3. Giovanni Battista MANNI,
La prigione eterna dell'Inferno,
Venetia, 1666, 26.

60
**DANNATO TORMENTATO
IN VARIJ MODI.**

Ignis, sulphur, spiritus procellarum pars calicis
eorum. Pf.10.

4. Giovanni Battista MANNI,
La prigione eterna dell'Inferno,
Venetia, 1666, 60.

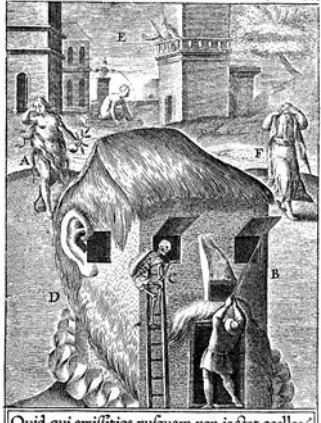
FERIA IIII. POST DOMIN. IIII. QVADRAG. 57
Sanatur Cæcus natus.
Ioh. 9. An. 1529.

A. Trophæus, vnde gressus fuerat IESVS.
Cui respondit, si cum eam viderem
lapidari, Iudas.
B. Cæcus lapsus, & mendicans non proci-
dit a templo.
C. Christiani interrogant Apostolum, quia
procurator, respondit IESVS, Cui
dicit ep.
D. Episcopus Cæcus in terram, facit lapsum.
E. Integri oculos aperit; nec lausari.
F. In naturam sibi, vna ratione haurit,
que oppressit xvij. homines.
G. Laus cæcus, redit videns.
H. Hæc cæcitas, prope, inter videns,
hic est non est, sed simul et Cæ.
I. Duxit ad Phariseos; interrogat, si
filius israel sit.
K. Honorat parentes, qui via audeat dicere.
L. Exiit rursus a domo, inter Phariseos,
& episcopus, qui cæcus fuerat, conditatus.
M. Pharisei derisum hominem excoerant,
& Synagoga episcopi.
N. Incurat dicit, quia Cæcus se recipit,
Ipsus in Dei Filium esse declarat.

5. Jerónimo NADAL, Evangelicæ Historiæ
Imagines: Ex ordine Euangeliorum,
Antwerpen, 1593, 57. metszetes tábla.

ADSPICITVS INCAUTI DISPENDIVM. 66.

Quid, qui emissitios nunquam non iactat ocellos?
Hoc agit, vt pandas mors inuolet atra fenestras.
Wat doet hy die hyn ooght int sij niet en verbaert?
Hy seft die venselvoe hoogh, al waer de doot inbaert.
Qui laisse ses traits / Sa veue folatre / Quel malheur l'attend?
La mort aternelle, Par ces trous eschelle, L'ame, et la surprend.

6. Jan DAVID, Veridicus Christianus,
Antwerpen, 1601, 219,
66. metszetes tábla.

FAJT ANITA

Misztika kezdőknek

„A' ki az Istent szereti, az ő véle edgyesül”¹

A kissé távolabbi és közelebbi múltban is sokat tárgyalt kérdés volt, hogyan is viszonyultak az evangélikusok, illetve az utódoknak állandó például szolgáló Martin Luther a misztikus tanokhoz, írásokhoz.² Sokáig szilárdan állni látszó megállapítás volt, hogy Luther alapvetően elutasító volt a misztikus tanokkal, és azokkal szemben egy racionálisabb alapokon nyugvó vallásosság megalapításán fáradozott. Ez a kép azóta már árnyaltabbá vált, bevettebb inkább azt mondani, hogy Luther – különösen pályájának elején – vonzódott a középkori misztikához (ezt nehéz is lenne tagadni annak fényében, hogy neki köszönhetjük a *Theologia Deutsch* első kiadását), később viszont, amikor az evangélikus tanokat és egyházát igyekezett megszilárdítani, valamint egyes követői között a misztikus gondolatok gyakran ötvöződtek egyéb spiritualista, apokaliptikus hagyományokkal, és radikális tanításoknak lettek ösztönzői, egyre visszafogottabb lett a misztikus gondolatokat illetően.

Luther után következett az evangélikus egyházon belül egy olyan generáció a 16. század második felében, akik kegyességi műveikben (itt imádságos könyvekre és elmélkedésgyűjteményekre kell gondolni, sokszor ez a két műfaj elválaszthatatlanul egymásba fonódik) nagymértékben visszanyúltak a középkori misztikus hagyományhoz, és német nyelven közvetítették azt könyveik olvasói – és így nem feltétlenül a magasan művelt rétegek – felé. Itt elsősorban Martin Moller *Meditationes sanctorum patrum* című munkáját

---

¹ SZENCI FEKETE István, *Lelki nyugosztaló órák, avagy háromszáz házi és asztali elmélkedések*, Lőcse, [é. n.], 329 (RMK I. 1601).

² Clairvaux-i Szent Bernát hatása mellett egyrészt Johannes Taulert is ki szokták emelni, másrészt azt is hangsúlyozni szokták: a misztikus teológia annyira foglalkoztatta Luthert, hogy nem érdemes egy-két szerzőre korlátozni forrásait. Az ezzel foglalkozó szakirodalomból egy tanulmánykötetet kell megemlíteni, amelyben három dolgozat is foglalkozik Luther és a misztika kapcsolatával: *Gottes Nähe unmittelbar erfahren: Mystik im Mittelalter und bei Martin Luther*, hrsg. Berndt HAMM, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.

kell kiemelni, amely gyakorlatilag egy szöveggyűjtemény, valamint Andreas Musculus *Betbüchleinjét*.¹

A lelki nyugosztaló órák, az általam tárgyalt munka, egy háromszáz elmélkedésből álló léleképítő olvasmány, amelynek szerzője Szenci Fekete István.² Ez egy 1670-es évek második felében született fordítás, eredetije Szenci Fekete egy kortársának, Heinrich Müllernek³ *Geistliche Erquickstunden* című munkája. A fordítás körülményeiről és Szenci személyéről itt nem szeretnék bővebben szólni, a legfontosabb, hogy Feketét is beidéztek 1673-ban a pozsonyi vésztörvényszék elé, de a kihallgatás elől külföldre menekült. Pár év múltán mégis hazatért, ekkor elfogták, bebörtönözték, majd konverzióra kényszerítették, ami nagy felháborodást keltett az evangélikusok körében, ezek voltak a fordítás keletkezésének (meglehetősen viharos) körülményei.

Heinrich Müller a rostocki eklézsia egyik vezetője volt, hagyományosan a pietizmus egyik előkészítőjének szokták tekinteni, korábban vita folyt heterodox, illetve ortodox lutheránus voltáról. Mára már sokan úgy gondolják, a heterodox-ortodox szembeállítás kevésbé gyümölcsöző, különösen egy olyan prédikátornál, aki nem mint teológus, hanem mint épületes irodalmi művek szerzője vált híressé.⁴ Átala is bevallottan szellemi elődje a 17. század legnépszerűbb protestáns kegyességi szerzője, Johann Arndt, aki írásaival szintén nagyban hozzájárult egyes misztikus elemek elterjedéséhez a protestánsok körében.

Dolgozatom célja nem az, hogy megállapítsam, Müller munkája bővelkedik a misztikusok írásaiból származó elemekben, ezt már megtették előttem mások.⁵ Sokkal inkább a tipikus példák számbavételét és rendszerező

¹ Elke AXEMACHER, *Praxis Evangeliorum: Theologie und Frömmigkeit bei Martin Moller (1547–1606)*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, 106–115, 131–138.

² PAYR Sándor, *Szenczi Fekete István, a hitehagyott püspök: Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából*, Sopron, 1918.

³ Müller életéről eddig egy monográfia jelent meg: Otto KRABBE, *Heinrich Müller und seine Zeit*, Rostock, 1866.

⁴ Legújabbán Heinrich Müller személyével és megítélésével Thomas Kaufmann foglalkozott legrészletesebben a rostocki teológusokról szóló monográfiájában: Thomas KAUFMANN, *Universität und lutherische Konfessionalisierung: die Rostocker Theologieprofessoren und ihr Beitrag zur theologischen Bildung und kirchlichen Gestaltung im Herzogtum Mecklenburg zwischen 1550 und 1675*, Gütersloh, Mohn, 1997.

⁵ Christian BUNNERS, *Mystik bei Heinrich Müller: Forschungsbeiträge und Forschungsfragen = Zur Rezeption mystischer Traditionen im Protestantismus des 16. bis 19. Jahrhunderts: Beiträge eines*

bemutatását, a szövegben betöltött esetleges funkciójuk feltárását tartottam feladatomnak. Egy magyar irodalomtörténész számára pedig az a legfontosabb, hogy Szenci Fekete István fordításában látható, ezek az elemek hogyan formálódtak meg magyarul, és hogyan szólították meg a 17. század utolsó harmadának protestáns olvasóközönségét.

Az elmékedésgyűjtemény olvasása során sokszor találkozhatunk az unio mysticával kapcsolatos kifejezésekkel: olykor múlt időben, mint már végbement élményről beszél, máskor viszont mint az igaz keresztények számára elérendő célt említi Müller/Szenci. Az Istennel való egyesülés alapja a szeretet, a hívó saját belső fundamentumának megismerése. Az Istenhez való felemelkedés, a vele való egyesülés felé vezető misztikus út és annak a három állomása (via purgativa, via illuminativa, via perfectiva) nem hangsúlyozódik kifejezetten a szövegben, alább az utolsó idézetben a „megvilágosítson” kifejezés utal a második fázisra, és bár a kontempláció fontosságát Müller is permanensen hangsúlyozza, a legtöbbször mégis csak a végző, egyesült létállapot ábrázolódik (hol Istennel, hol Jézussal).

Az én szívem olly erőssen edgyesült az Istennel, hogy engem semmi meg nem szomorit, hane[m] egyedül NB. *a'mi a' Jezus meg-haragithattya [...]*.⁶

Itt alatt az én szívem, az én Menyországom. A'hol az Isten az ő kegyelmével lakozik, ott kell a' Menyországnak lenni [...].⁷

Nem szükség az Istent kérnem, hogy ő hozzám jöjön, mivel már bennem lakik, és közeleb van hozzám, hogy nem én magamhoz [...].⁸

Azon légy, hogy itt az Hit által Istennel edgyesülhess, ugy osztán jövendőben mindent látni és érteni fogsz az Istenben. Valamint hogy a' Napot nap nélkül nem láthadd, és víz nélkül a' vizen nem járhatz; ugy az Istent, Isten nélkül meg nem ismerhedd. Minek-okáért kérd ötet, hogy tégedet meg-világosítson.⁹

A szövegben eltérő Isten-képekkel találkozunk. Egyaránt van haragvó, büntető Isten és kedveskedő, anyaszerepben megjelenő, a mariológiai hagyományokból kölcsönzött tulajdonságokkal rendelkező Úr. Isten és az istenfélő kapcsolatát gyakran jellemzi a klasszikus misztikus pozíció, misze-

---

Symposiums zum Tersteegen-Jubiläum, hrsg. Dietrich MEYER, Köln, Rheinland-Verlag, 2002, 91–111.

⁶ SZENCI FEKETE, *i. m.*, 13.

⁷ *Uo.*, 31–32.

⁸ *Uo.*, 302.

⁹ *Uo.*, 424.

rint a hívő lélek általában alapvetően passzív, és Isten mozgatja, hajlítja, vonja magához. A legérdekesebb, hogy emellett ugyanakkor feltűnik egy, a keresztény után futó Isten is, aki maga esedezik a hívő lélek szeretetéért, illetve olykor a hívőnek van hatalma Isten akarata felett.

Az Isten maga fút a' bűnös ember után, kinállya az ő kegyelmét reá, édesgeti ötet és hija [...].¹⁰

Az Isten naponként ki veti az ő szeretetinek horgát, melyen edgy férgetske függ, és az nevezetik Mennyei vigasztalásnak. Én frissen hozzá kápok mivel jó izü az a' férgetske [...].¹¹

Még most-is olly égő szeretettel viseltetel te én hozzám, hogy a' te szivedet örömost velem közleni akarnád. A' te szived meg-hasad, midön engemet nyomorúságba[n] lenni látz [...].¹²

ha az Isten, tsak edgy szem-pillantásig meg vonnya töled az ó vigasztaló emlőjét, tellyességgel el akarsz ájulni [...].¹³

Avagy te tellyesited-bé az Istennek igéjét, és ugy élsz a'mint az tanit, avagy az bé tellyesíti te rajtad minden ő haragját és öldöklését, mellyel a' pártütöket fenyegeti [...].¹⁴

Ha én azt tselekeszem, a'mit Iste[n] akar, ugy ő-is azt tselekeszi a'mit én akarok. Ő a' Férfiú, s' én Asszony vagyok: Ha én ő néki hatalmat adok az én akaratomon, ugy ő-is hatalmat ad nékem az ő akarattján.¹⁵

Az Hit mindenben meg-győzi az Istent (szégyenlem ki-is mondani) valamint az Ur az ő szolgáját.¹⁶

Istent mágnes-hasonlatban megjeleníteni a 17. századi német nyelvű kegyességi irodalomban kedvelt kép volt. Az akkori emberek számára a mágneskő, jóllehet már a középkorban is ismert volt, még rejtélyes és izgalmas jelenségnek tűnt, és a hasonlatban a megmagyarázhatatlan erő, mely a mágnesben lakozik, megfeleltethető az ember számára felfoghatatlan isteni nagyság gondolatának. Általában a metaforában Krisztus feleltethető meg a mágnesnek, a hívő lelke (más szóhasználatban szíve) pedig a vasnak, amelyet a mágnes magához von. Ettől eltérő használatai is voltak a képnek, egy

¹⁰ *Uo.*, 52.

¹¹ *Uo.*, 54.

¹² *Uo.*, 283.

¹³ *Uo.*, 1093.

¹⁴ *Uo.*, 882.

¹⁵ *Uo.*, 977.

¹⁶ *Uo.*, 978.

példát találhatunk erre Andreas Gryphiusnál, akinél a hívő lelke a mágnes, amely Jézust magához vonzza.¹⁷ A *Lelki nyugosztaló órák*ban szintén nem szokott hasonlattal találkozunk, itt a *Biblia* – igaz, erősen megszemélyesített szerepben – a mágnes, amely az igaz keresztény hívőt magához vonja.

Ö [a Biblia] a szívet fel-emeli mint edgy Magnes-kő, ha szintén azt az természet-béli gonosz a' földre alányomja is. Ha a' szív rest az jóra; ö azt az Istennek megmutatott jóságával magához édesgeti, és az Istennek irgalmassága által könyörög néki.¹⁸

Isten mellett Jézus lángoló szeretete, valamint a passiómisztika is kitüntetett szerephez jut az elmélkedésgyűjteményben. Isten és Jézus alakja nagyon hasonló, szinte ugyanazokkal az attribútumokkal rendelkeznek, ugyanazokkal a hasonlatokkal ábrázoltatnak.

Valamint hogy azért énnékem sohol jobban nints dolgom, mint az én Jesusomnál, ugy sohol nints jobban dolgom, mint a' kereszt viselésben, Ott találom én a' Jésust, s' ott kostolom meg [...].¹⁹

Az ö [Isten] mellyei mindenkor teli vannak, és ö tsak a' szomjú lélekre várakozik, kinek kívánsága vólna azokat meg-szopni, s' ki-üresíteni. Tellyes szarval fut ö utánnunk, és az ö kegyelmét utánnunk hordozván, esedez nékünk, hogy azt elvegyük. Ha elől futunk, követ bennünket. És ha azt el nem akarjuk venni, ottan bánkodik ö és panaszkodik [...].²⁰

A' Jesus szeret tégedet. A' szeretet penig azt keresi, hog' azzal edgyesülhesse[n] a'kit szeret. Hogy azért a' Jesus téged magával edgyé tehessen, edgyesült ö te veled a' te testedben [...] Á' mint ö a' kereszt fán függött, ugy áll a' te szemeid előtt, az ö száját hozzád tarttya hogy tégedet meg-tsokollyon, karjait ki-terjeszti, hogy tégedet meg-ölellyen, kezéit által liggatni hadgya, hogy téged azokra fel-jegyez-hessen, szívet edgy dárdával meg-nyitnia engedí, hogy ott néked nyúgovo helyet készithessen; lábait a' kereszt-fához szegezni hadgya, hogy téged az ö hűségéről bizonyossá tégyen, hogy ö te melletted akar maradni. Nem kellene-é tehát néked a' te Jesusodhoz sietned, mint a' Meny-aszszonynak, a' Völegényhez? Az ö vigasztaló szája vár téged, hogy a' te hitednek száját hozzá tartanád ezt mondván: Ö édes Jesusom tsokolly meg engem, a' te szádnak tsokjával.²¹

---

¹⁷ Misia Sophia DOMS, *Die 'Wirklichkeit der Transzendenz': Überlegung zur Magnetbildlichkeit in der Leibdankung Magnetische Verbindung des HErren JESV / und der in Jhn verliebten Seelen von Andreas Gryphius*, Daphnis, 2009/1–2, 9–37.

¹⁸ SZENCI FEKETE, *i. m.*, 413.

¹⁹ *Uo.*, 117.

²⁰ *Uo.*, 183–184. Nem csak Istennek lehetnek mellei: *Uo.*, 565: „A' Praedikátorok a' Gyülekezetnek Dajkái, és azért egészséges es édes tejet kell adni az ö mellyeknek, és magoknak kell elsöben az Isten igéjének eledélet meg kostolni, rágni, meg-emészteni, és életekké változtatni.”

²¹ *Uo.*, 1029–1031.

A középkori misztikusoknak a kifinomultabb ízlésű irodalomtörténések gyakran róják fel az édeskedést, ebben ez a szöveg sem szenved hiányt.

A' Mennyei édességnek edgy tsöppötskéje, sokkal drágább s' gyönyörösebb, hogy nem mint a' világnak minden gyönyörösege [...].²²

Téj és méz vagyon a' Jesus szájában, és Rosás Nád-mézet hordoz az ő ajakin, mint a' Salamon éneke bizonyítja [...].²³

O édes Jesusom melly édes vagy te annak, aki az ő lelkének hévséges szorongatásában, szive szerint keres tégedet! tapsolni s' vigadni kell an[n]ak mondván: *Öröm, s' öröm felett öröm, Jesus legeltető mezőm, vigasság felett való vigasság, Jesus kegyes világosság.* Az én szívem tellyes ugrálással, a' midőn én a te édességedet kostolom, és minden ugrás a' menyországban hat bé.²⁴

Leggyakrabban a jegyesmisztika jut szerephez a szövegben, amelyben általában Isten/Jézus tölti be a vőlegény szerepét, és a hívő lélek a menyasszonyét. A vőlegény-menyasszony kapcsolata is az Istennel való egyesült, nyugvó létállapot szemléltetésére szolgál. A jegyesmisztikának ugyanakkor már túlzó alkalmazásával is találkozunk, amikor az ember az ördöggel tartozik együvé. Ez alapján úgy tűnik, hogy a vőlegény-menyasszony trópus mintegy univerzális metaforaként működik, egyszerűen a szoros összetartozás szinonimájaként funkcionál, ezért jöhet például létre egy olyan hasonlat (az utolsó példa), amelyben a világ (ebben a szövegben a hiúságnak, csalfaságnak, világi élvezeteknek az összefoglaló megnevezése) az ördöggel lép frigyre.

O ugyan-is ugy édes Jesusom, te enyim vagy, s' én tiéd vagyok, ki választhat el minket? Te az én Pásztorom vagy, én a' te juhotskád vagyok, te nálad találok én legeltető mezőt s' pászitot. Te vagy az én fias Tyukom, én a' te tyuk-fiad vagyok, a' te kegyelmednek szárnyaival befödöszz te engem. Te vagy az én Vőlegényem, s' én a' te Jegyesed vagyok, és a' te szádnak tsókjával meg-tsokolsz engem. A' mi te vagy az énekem vagy, a' mi tiéd, az mind enyim [...].²⁵

O vigy-bé engemet a' Mennyégben Uram Jesus hamarébb! Én edgy Juhotska vagyok, s' az én Pásztorom Mennyégben van. Én egy Pizséte vagyok s' az én Fias-tyukom Mennyégben van. Én Meny-Aszszony vagyok, s az én Vőlegényem Mennyégben van.²⁶

²² *Uo.*, 410.

²³ *Uo.*, 752.

²⁴ *Uo.*, 894.

²⁵ *Uo.*, 491; az elmélkedés címe: *A Christussal való edgyesülésről.*

²⁶ *Uo.*, 530.

Az ördög és az ember ez aránt edgyek, mint a' Meny-Asszony, s' a' Vö-legény. Az ember a' paripa, s' az ördög a' nyargaló. Az ördögtül nem örizheti az ember magát, kiváltképpen a'midön az, világosságnak Angyalává változik.²⁷

A' gonoszra sok segítő eszköznink vannak, de az jóban, sok akadéink. Meg tapasztalod ezt magadon jó atyámfia. Ha a' te munkád az ördögtül vagyon; ugy jó elő menetele lesz annak. A' te tulajdon testedben, leg nagyobb ereje van az ördögnek te ellened. Még a' világ-is segítségére jö ö néki, mint Menny-asszony a' Vö-legénynek.²⁸

Később a pietisták által is kedvelt, Arndtnál több helyütt megjelenő misztikus kifejezés a lelki részegség (*Geistliche Trunkenheit*), melynek klaszikusan hivatkozott helye a *36. zsoltság* 8–10. verse.²⁹ A *Lelki nyugosztaló órákban* egy egész elmélkedés foglalkozik ezzel a képpel, egybefűzve az *Énekek éneke* egy helyével. Itt Müller pontosan a szokott zsoltság helyre hivatkozik:

A Lelki részegségrül: A'ki a' Men[n]yeknek erejét meg-kostolta, eszében-vészi, hogy én részeg vagyok. Hallyad. Midön engem az én Jesusom keservesen megszomorított, és ismét jót akar velem tenni, akkor az ö boros pintzéjébe viszen engem Cant. 2.4. és a' gyönyörüséggel, mint edgy folyó vizzel ugy itat engem. Ps. 36.9.³⁰

A szöveg hagyományos értelemben vett legmisztikusabb helye az, ahol maga egy misztikus elragadtatás íródik le. Müllernél ezt minden hívő átélheti gyakran, imádkozás és kontempláció segítségével. A jegyesmisztika és a mágnes-hasonlat itt sem marad el.

Szent elmélkedések, imádság, éneklés és minden lelki gondolatok által meg tüzesítettél te lélekben, a' mennyeknek keresésére. A' lelki beszélgetés-is segít ahoz. És sebes szárnyakat szerez a' léleknek, hogy az azok által a' Menyország felé repülhessen. Mely sokszor ragattatol te el a' te imádságodban, el annyira, hogy nem különben gondolkodol, mint ha már a' Menyországban vólnál, és mint ha már a' Jesust a' szeretetnek ölébe[n] vettél vólna, és ölelgetnéd s' tsokolgatnád ötöt, mint a' Menyasszony és Völegény szoktak tselekedni. Tudom hogy én, én magamtúl az én szivemet szintén ugy nem vihetem az ég felé, valamint hogy edgy darab vas ö magát fel nem emelheti. Az Istennek szerelme az a' Magnes

---

²⁷ *Uo.*, 399.

²⁸ *Uo.*, 948–949.

²⁹ Friedrich DE BOOR, „*Geistliche Trunkenheit*” und „*göttliche Wollust*”: August Hermann Franckes Beitrag zur Auslegungsgeschichte von Psalm 36, 8–10, Pietismus und Neuzeit, 28, 2002, 118–146.

³⁰ SZENCI FEKETE, *i. m.*, 99. – Ugyanakkor a szövegben megjelenik ez a kép hivatkozás nélkül is: *Uo.*, 1043. „Hit, ne rettegj, mivel nálad van a' Jesus, a' Jesusnál pedig jó lenni, mivel ö gyönyörüséggel itat tégedet, mint edgy folyó vizzel. O édes Jesusom, melly édes vagy te! Meg-részegedtem örömben. Tsak itt maradgyunk; jó a' Jesus kebelében nyugodnunk.”

kö, mely a' szívet az ég felé magához vonnya. *Vonny utánnad engem, s ugy kedvesen jutunk. Amen.*³¹

Az elmélkedésgyűjteményhez ezidáig nem készült névmutató, ezért munkám során ezt is összeállítottam. Nem sorolhatom fel az összes említett nevet, itt csak a leggyakrabban citáltak és a misztikus hagyomány szempontjából fontos személyek szerepelnek. A legtöbbet idézett szerző Martin Luther (25), utána következnek: Ágoston (11), Aranyszájú Szent János (6), Bernát (5), Seneca (5), Jeromos (4), Órigenész (2), Tauler (2), Dionüsziosz Areopagitész (1), Szent Tamás (1). Bibliai helyek: *Zsoltárok könyve* (59), *Énekek Éneke* (5)[1]. Általánosságban elmondható, hogy az ó- és újszövetségi helyek hasonló arányban vannak jelen. A lista egyébként ennél nem jóval hosszabb, feltűnően kevés szám ez a mű egyébként nagy terjedelméhez képest, de jól kirajzolódik belőle a tipikus Luther-Ágoston-Bernát jelenlét, ami jellemzőnek mondható az evangélikus hagyományban.³²

Megemlítendő, hogy a *Lelki nyugosztaló órák* sok helyen idéz idegen szövegeket, ahol nincsenek megemlítve az eredeti szerzők nevei, ezek tipikusan a kötet verses betétei, amelyek szinte kivétel nélkül egyházi énekek. Az első (a második elmélkedés végén) magától Angelus Silesiustól való,³³ a többi versbetét jellegét figyelembe véve viszont valószínűleg itt közvetett hatásról lehet beszélni, Silesiusnak ez a verse ugyanis bekerült, majd hagyományozódott az evangélikus énekeskönyvekben, és szövegét Dietrich Buxtehude is kölcsönözte egy kantátájához.³⁴

A szakirodalom a *Geistliche Erquickstunden* elemzése során Johann Arndt mellett általánosságban Szent Ágoston személyes hangjának és Szent Bernát Jézus-misztikájának a hatását szokta kiemelni, a névmutató is ezt támasztja alá, de érdemes közelebbről is megvizsgálni az idézések módját. Konkrét,

³¹ *Uo.*, 911–912.

³² Bernhard LOHSE, *Luther und Bernhard von Clairvaux = Bernhard von Clairvaux: Rezeption und Wirkung im Mittelalter und in der Neuzeit*, hrsg. Kaspar ELM, Wiesbaden, Harrassowitz, 1994, 271–301.

³³ A német eredeti így szól: „Nim alles und jedes was mein / Zu deiner Belustigung ein! / Mein Hertze sol werden / Dein Himmel auff Erden / Jesu/ wie kanstu denn anderswo seyn?“ – Szenci fordításában: „Vedd te magadnak tellyessen / Mindenemet gyönyörűen! / Az én szivem légyen / Te Mennyed e' Földön, / O Jesus hol lehetnél jobb helyen.“ – Ez az utolsó strófája Silesius *Sie hat gefunden, den ihre Seele liebt* című versének, ami a *Heilige Seelenlust oder geistliche Hirtenlieder* kötetben jelent meg.

³⁴ BuxWV 80. *Nun freut euch, ihr Frommen, mit mir.*

szövegszerű Szent Bernát-idézettel csupán öt alkalommal találkozhatunk. Nem akkor idézi Müller, amikor jegyesmisztikáról, Jézus lángoló szeretetéről, passiómisztikáról vagy Jézus sebeiről beszél, amelyekről egyébként hemzseg a szöveg, hanem például az eredendő bűnnel kapcsolatban.³⁵ Megfontolandó, hogy nem lenne-e érdemesebb finomítani ezen a kijelentésen, és inkább egy speciálisan 16–17. századi, bernáti gondolatokon alapuló jegyesmisztikáról beszélni. A Bernát-recepció feltérképezésében legtöbbet tett kötet egy wolfenbütteli szimpózium előadásait tartalmazó gyűjtemény,³⁶ amelyben három tanulmány is foglalkozik Bernát írásainak (és a pszeudo-bernáti szövegeknek) fogadtatástörténetével az evangélikusok körében a 16. és 17. században. A tanulmányok szerzői egyetértenek abban, hogy Bernát (igen nagy) szerepe ebben a korban inkább csak sejthető, mintsem pontosan feltérképezhető.³⁷ Bernát-hatásként elsősorban a jegyesmisztikát, Jézus lángoló szeretetét, a passiómisztikát, Jézus sebeinek dicsőítését szokták említeni,³⁸ mint láttuk, Müller szövege is pontosan ezekkel a képekkel van átítatva Bernát említése nélkül.³⁹

Szent Ágoston a második leggyakrabban idézett szerző, személye főként az emberi lélek Istennel való összetartozásának bemutatásakor jelenik meg legitimizáló erővel.

Hallyad mit mond Agoston Doctor: *Szállj tsak te tennen magadban. Mert te sobol jobban meg nem talalod az Istent, mint te magadban. Ha te, te magadban szállasz, akkor az Istenben szállasz. Mert az Isten te benned vagyon, te pedig ő benne; és te egy vagy ő véle.* Helyes mondás: Te az Istenben és az Isten te ben[n]jed.⁴⁰

---

³⁵ SZENCI FEKETE, *i. m.*, 347: „Igen jól mondgya Bernárd Doctor: En mindgyárt az én első eredetemben, és így mindgyárt a’ gyökértül fogva meg-igéztettem, s’ rontattam, és az én fogantatásom tisztátalan.”

³⁶ *Bernhard von Clairvaux: Rezeption und Wirkung im Mittelalter und in der Neuzeit*, hrsg. Kaspar ELM, Wiesbaden, Harrassowitz, 1994.

³⁷ A legfontosabb tanulmány ezek közül: Ernst KOCH, *Die Bernhard-Rezeption im Luthertum des 16. und 17. Jabrbunderts* = *Bernhard von Clairvaux: Rezeption und Wirkung im Mittelalter und in der Neuzeit*, hrsg. Kaspar ELM, Wiesbaden, Harrassowitz, 1994, 333–351.

³⁸ Ernst Koch még egy saját műfajt is említ, a bernáti Jézus-énekeket (Bernhardische Jesus-Lieder), amelyek a pszeudo-bernáti *Jesus dulcis memoria* himnusz mintájára íródtak. Ld. KOCH, *i. m.*, 349.

³⁹ A jegyesmisztika később, a 18. században a református kegyességi irodalomnak is általános jellemzője a Krisztus-misztika és a forró Jézus-szeretet mellett, ehhez ld. DIENES Dénes, *A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon*, Sárospatak, 2002, 65–69.

⁴⁰ SZENCI FEKETE, *i. m.*, 207.

A szerző ugyanitt egy misztikus elragadtatásról is beszámol Tauler nyomán. A rajnai misztikusok közül egyedül őt idézi, mint láttuk, két esetben, másodsorra a vele kapcsolatban gyakran kiemelt önmegismerést említi:

Taulerus mond edgy helyen: *En az én személyemre nézve bátran azt mondom hogy a'ki leg alább minden nap edgyszer telhes erejébiül maga lelkében és lelki isméretibe[n] nem száll, az, még nem ugy él, mint igaz s' kegyes Keresztyénnek kellene élni.*⁴¹

A *Geistliche Erquickstunden*ben egy keresztény viselkedésének fontos eleme a 'Gelassenheit'. Ennek a fogalomnak a megteremtését Eckhart mester nevéhez kötik,⁴² de a kifejezés a 17. századi protestáns kegyességi irodalom egyik legközkedveltebb fordulatává vált. Müllernél sem lehet kimutatni a konkrét forrást, Eckhart mesterre nem hivatkozik, azonban Luthert hosszan idézi ezzel összefüggésben.⁴³ Luther nem csak leggyakrabban jelenik meg az írásban, az idézési technika is más vele kapcsolatban. Míg mások írásaiból néhány sornál több átemeléssel nem találkozunk, a reformátor szövegeit gyakran több lapon keresztül is olvashatjuk az elmélkedésekben.⁴⁴

A képek tematikus szétszalazása dolgozatomban vállalt illúzió volt csupán, de az idézetekben, úgy gondolom, így is egyértelműen észlelhető a trópusok sűrítettsége. A *Lelki nyugosztaló órák* példáján láthatjuk, melyek azok a misztikus eredetű képek, amelyek egy 17. század második felében keletkezett protestáns áhítatos könyvben is népszerűek még. Müller szövegalkotási stratégiájára jellemző az elragadtatottabb szemléletű részeknél a halmozás, fokozás. A szövegben, ha stílusa elér egy bizonyos hőfokot, törvényszerűen misztikus képek bukkannak föl, és nem járnak egyedül. A képes beszéd ilyen mértékű, sokszor már az értelem határait feszegető társítása hasonlatos a misztikusok által is kedvelt módszerekhez. Az elmélkedések között elkülönülnek a didaktikusabb, a hétköznapi életre vonatkozó tanácsokat adók az érzelmileg túlfűtöttektől. Az előbbieken misztikus képek

⁴¹ *Uo.*, 72.

⁴² Alois M. HAAS, *Gelassenheit – Semantik eines mystischen Begriffs* = A. M. H., *Kunst rechter Gelassenheit: Themen und Schwerpunkte von Heinrich Seuses Mystik*, Bern, Lang, 1996, 247–269.

⁴³ SZENCI FEKETE, *i. m.*, 555–556: „A' keresztyénnek, ugy mond D. Lutherus Tom. I. Jen. fol. 76. kell önnön magát gyakorolni, hogy az ő akarattya ellen más fellyebb való akarattya légyen, és soha feledékenyebb s' bizontalanabb ne légyen ő, mint a' mikor érzi hogy tsak egy akarat, és nem két edgymással ellenkező akarat van ő benne, és így magát arra kell szoktatni ő néki, hogy az fellyebb való akaratot kövesse az ő maga akarattya ellen.”

⁴⁴ A Luther-idézetek oldalszámai a szövegben: 80, 131–133, 333, 555, 583, 590, 630, 666, 690, 721, 741, 808, 820–821, 825, 839, 896, 963, 970, 978, 1177, 1198, 1199, 1211, 1234.

ritkán jelennek meg, azok inkább zsúfoltan a második típusban fordulnak elő. Utóbbiak az érzelmesség ilyen mértékű felfokozásával már imaszöveggé is olvashatók, nemegyszer 'Amen' formulával is záródnak. A sok kicsinyítő képzőtől hemzsegő stílus idegen a hivatkozott szerzőktől, például Ágostontól. A legtöbb nagy misztikus nyelve már (még?) szigorúbb, komolyabb ennél. Az Istennel való egyesülés Müllernél nem teológiai kérdés, ritkán él valós teológiai fogalmakkal, az unio mystica tana ebben a műben dolgozatom mottójával tulajdonképpen definiálható: Aki az Istent szereti, az övéle egyesül.

FARKAS MÁRIA

*Misztikus élmények lehetősége
liturgikus zenei szolgálatunkban*

Szeretnék tanúságot tenni arról, hogy hogyan valósul meg kórusunk liturgikus szolgálatában Isten jelenlétének megtapasztalása.

A musica sacra művelésének két fázisa van. Először is a kórus tagjai találkoznak a szent zene szerzőjének egy művével. Ezt hosszú időn keresztül gyakorolják, ez alatt az idő alatt minden szónak a jelentését befogadják. Egyszer csak megszólalnak ezek az igék. Maga Jézus szólal meg bennük, általuk. Krisztus misztériumának szemlélése bevonja a kórus tagjait az Isten végtelenségével való találkozásba.

A második fázis a mű előadása. Ezzel kapcsolatban idézzük Karl Rahner-t, aki a misztikus élmény, a misztikus üzenet hirdetését mindig csak nehezen érthető „dadogásnak” nevezi, hiszen a természetfölötti misztikus tapasztalás nem nyújt biztosítékot arra, hogy az utólagos közlés igaz és pontos lesz.¹ A kórus szemlélődő énekében Istennél időzik, Isten jelenlétét éli át. És éppen az a mi megajándékozottságunknak a lényege, hogy nem utólag kell megküzdenuünk a lehetetlennel, hogy igaz és pontos közlést adjunk Istennel való egységünkről, hanem a „dadogást” hangokba felszabadító zene lesz az, ami hordozza Jézus Krisztus dicsőségének fényét, és egyidejűleg meg is szólaltatja azt.

VI. Pál pápa mondta egyszer, hogy „ha nem lennének művészek, a papjainkat kéne művésszé nevelni, mert ezek lebbentik fel a fátylat a kimondhatatlanról. A művész az alkotó Isten inasaként olyan ajtókat nyitogat, amelyekhez csak neki van kulcsa.”²

Liturgikus szolgálatunkban megtapasztaljuk, hogy a liturgia az a cselekmény, amelybe hitünk szerint Isten belép, és mi megérintjük őt. Ugyanakkor kilépünk önmagunkból, hogy önmagunkon túl átadjuk magunkat neki,

---

¹ Karl RAHNER, Herbert VORGRIMLER, *Teológiai kislexikon*, ford. ENDREFFY Zoltán, Bp., Szent István Társulat, 1980¹⁰, 497.

² VI. PÁL, *Beszéd a művészekhez*, 1967. május 7.; idézte: XVI. BENEDEK, *Beszéd a művészekhez*, Sixtusi kápolna, 2009. november 21.

hogy ő is megérintsen minket. Természetesen mindig a Krisztus-misztérium ünnepeit zengjük.

1. Tomás Luis de Victoria: *O magnum mysterium*

Elsőként a karácsony titkába hallgassunk bele! Vezetőnk Tomás Luis de Victoria, aki a spanyol reneszánsz zene misztikusa. 1548 környékén, több mint 450 évvel ezelőtt Avilában született. A 16. század a spanyol misztika nagy korszaka. Avilai Szent Teréz, Keresztes Szent János, Alcantarai Szent Péter vagy Loyolai Szent Ignác tanúsítják, hogy lehetséges az egyes ember belső találkozása a végtelen Istennel, aki a Szeretetet. A misztika nagy szentjei mindenkit be akarnak vonni a Szentháromság szeretetközösségébe. De nem könnyű a misztikus üzenet közvetítése, hiszen a transzcendenciát, a természetfölöttit kell emberi szavakkal kifejeznie. Ősidők óta a zene képes a szavak helyébe lépni, a szó határán túl megragadni valamit a mennyország előzéből. Victoria a zene misztikusa. A láthatatlan Isten képmását (Kol 1, 15), Jézus Krisztust szemléli, aki Isten emberré lett Szava, aki a Megtestesült, a Megfeszített és a Föltámadott. Krisztus e hármas misztériumába vezet minden műve. Motettájában a végtelen, ajándékozó, önmagát kiüresítő isteni Szeretetet szólal meg. „Úgy szerette Isten a világot, hogy Egyszülött Fiát adta érte” (Jn 3, 16).

Óh, milyen nagy titok és csodálatos szentség,
 hogy állatok láthatják az újszülött Urat jászolban fekvél!
 Óh, boldog Szűz, kinek bensője méltó volt arra, hogy
 az Úr Jézus Krisztust hordozza!
 Alleluja, alleluja!

A kor szokása szerint a motetta minden szövegrészét más és más dallammal írta a szerző, négy szólam csodálatos polifóniája alkotja az egésznek egységét.

Mi történik itt? Karácsony titka megérintette Victoria szívét, aki – mint kora egyik legnagyobb zeneszerzője – csodálatos motettát írt, valószínűleg a Sixtusi kápolna karácsonyi liturgiájának ünneplésére. Ezzel a művel azután négyszázegynéhány év múlva találkozik egy kórus, akinek a szívét megérinti a mű szépsége és a benne rejlő misztérium. Hosszú hónapokon keresztül tanulja, a mű minden szavát a „torkára illeszti”, hogy minél szebben szólaljon meg. A kóruspróbák zárt közösségében meg-megszületik a csoda:

Krisztus fénye betölti a szíveket, közös titkunk keletkezik, amelyet szeretnénk másokkal is megosztani. Majd következik a nyilvános előadás, melyben megszólal valami, ami évszázadok üzenetét hordozza, de ugyanakkor a mindig jelen lévő Krisztus fényét árasztja.

2. Esterházy Pál: *Dormi, Jesu dulcissime* (részlet a *Harmonia caelestis*ből)

Esterházy Pál 1635. október 8-án született Kismartonban. Kezdetben a család kismartoni és fraknoi birtokain élt. Tízéves korában árvaságra jutott, majd – a főúri gyermekek korabeli neveltetési szokásainak megfelelően – hamar elkerült otthonról. 1646-ban rövid ideig Grácban, majd a nagyszombati jezsuita gimnáziumban tanult. Alighanem itt érték az első meghatározó zenei élmények: megismerkedett a latin egyházi zenével és az anyanyelvű népénekekkel. Később mint jelentős politikai befolyással bíró arisztokrata részt vett az európai élvonalat képviselő bécsi udvari zenei életben. Jelentős művészetpártoló tevékenységet folytatott, világi és egyházi területen egyaránt bőkezűen adományozott és adott megbízásokat. Többek között a budavári Nagyboldogasszony-templom karzata és orgonája is az ő kezdeményezésére készült. 1690-től egy sor magyar és latin nyelvű imádságot, prédikációt, vallásos értekezést, litániát adott ki. Egyházi alapítványokat tett, 1692-ben hatalmas méretű mariazelli zárandoklatot vezetett. 1706-tól egy jelentősebb udvari zenekart alapított. Két évvel a *Harmonia caelestis* megjelenése után, 1713-ban, hetvennyolc éves korában halt meg.

Aludj, legédesebb Jézus,
pihenj, legkedvesebb gyermek,
Te ezerszer kedves,
Téged akarlak leginkább szeretni, óh, Gyermek.

(Ezzel a tétellel kívánunk hűségesek lenni a konferencia szándékához: térben-időben egy ehhez tartozó szerző művét mutatjuk be).

A szemlélődés iskolájában a Krisztus-misztérium eseményeiben egy-egy szereplő helyébe képzeljük magunkat. Esterházy Pál herceg így képzelte magát szépséges zenéjében a kisdud Jézust altatgató Szűzanya szerepébe.

3. Tomás Luis de Victoria: *Vere languores nostros*

A megtestesülés misztériuma után a szent három nap liturgiájába, a szenvedés titkába vezet a következő motetta. A nagypénteki szertartás egyetlen hatalmas elmélkedés a kinyilatkoztatás csúcspontjáról. Isten legnagyobb történelmi tettét ünnepeljük, mely számunkra a hitben fogható: az idő és tér megváltását, a teljes emberi élet és minden teremtett dolog egzisztenciájának megváltását.¹

A kóruséneklésben a transzcendencia-tapasztalást, a lélek fölemelését ugyanúgy a kegyelem és az Isten és ember kölcsönös önközlésében áradó szeretet végzi el, mint minden ember misztikus élményében. A kinyilatkoztatás csúcsa a kereszten értünk kínhalált szenvedő Krisztus. Amikor a nagyheti liturgiában részt veszünk, egyre inkább egyesül a szívünk vele. A nagypénteki rezponzóriumok megrázó zenék, megszólaltatásuk évről évre egyre mélyebb megtapasztalása a kereszt titkának. Victoria *Vere languores nostros* a mélypont ünnepében ragyogtatja föl annak arcát, aki valóban viselte és ma is viseli betegségeinket, hordozta és ma is hordozza fájdalmainkat, az ő kéklő sebeiben nyerünk gyógyulást. Szemléljük szent keresztjét, a szögeket, melyek egyedül voltak méltók, hogy a mennyek Királyát és Urát tartsák.

A nagypénteki liturgia egy mozzanatát idézi a mű. Az üres tabernákulum előtt kezdődik a szertartás. Nyitva áll az üres tabernákulum, akárcsak a keleti egyházakban a királykapu, mert a katona lándzsájával megnyitotta Jézus oldalát, és abból vér és víz folyt ki (Jn 19, 34). Máté, Márk és Lukács Jézus halálának pillanatát kapcsolják össze a templom kárpitjának kettéhasadásával. Nincs tehát többé a templomot a szentélytől elválasztó függöny. János az új templomról, Jézus testéről mondja el ugyanezt ünnepélyesen, amikor oldalának megnyitásáról beszél. Ezzel új szentély nyílt meg, ahogy az egyházatyák oly szépen tanítják.²

Mi tehát az ő sebeiben nyertünk gyógyulást, ahogy az igeliturgia ószövetségi olvasmányában Izajásnál (53, 4) olvassuk:

Valóban: a mi betegségeinket viselte és a mi fájdalmainkat hordozta,

¹ BARSZ Balázs, DOBSZAY László, „*Íme, most fölmegyünk Jeruzsálembe*”: *Hitünk misztériumai a nagyheti liturgiában*, Bp., Országos Lelkipásztori Intézet – Márton Áron, 2001 (Fons et Culmen, 1), 63.

² *Uo.*, 67–68.

az ő kéklő sebeiben nyertünk gyógyulást.

A motetta második fele pedig a szent keresztről való szemlélődés a nagyheti laudes himnuszának szövegével:

Édes fa, édes szöggel hordod édes terhedet. Egyedül te voltál méltó, hogy a mennyek Királyát és Urát magasba emeld.

4. Marc Antonio Ingegneri: *O bone Jesu*

Amikor egy kórusművet megszólaltatunk, olyan régióba vonjuk a lelkeket, ahová maguktól talán nem mennének. A kórustagok átélik, hogy a misztikus megtapasztalás a lélek „rendes” állapota. Jézusnál időzik, Jézussal beszélget az énekes lelke. Mint a következő motettában, melyet egy szentségimádáson énekeltünk, a kihelyezett Oltáriszentség közelében. „Ó, jó Jézus!” Jézus őszinte szentzívű megszólítása igényli a kórustagok közt lévő tökéletes harmóniát. A hármashangzat maga is a Szentháromságot fejezi ki (egy és három, az alaphang és felhangjai...).

Marc Antonio Ingegneri (Verona, 1545 – Cremona, 1592. július 1.) kiváló olasz késő reneszánsz zeneszerző. 1572 körül nevezték ki a cremonai katedrális kórusvezetőjévé. Monteverdit is tanítványai között tudhatta. Leghíresebb műve az a huszonnégy nagyheti *Responsoria*, amelyeket mesteri szerkesztésük okán (de modern harmóniáik és modulációik ellenére) évszázadokig Palestrina műveinek tartottak. Egy eredeti, Ingegneri nevét viselő példány 1897-es felbukkanása lendületet adott műveinek tanulmányozásához. Két kötet mise, három kötet motetta, nyolc kötet madrigál és egy kötetnyi himnusz maradt ránk tőle, melyek mind kiváló zeneszerzői képességeit bizonyítják.

Ó, jóságos Jézus, irgalmazz nekünk, hiszen Te teremtettél és Te váltottál meg minket drága véred árán!

5. Johann Sebastian Bach: *Máté-passió* (részlet)

Minden egyházi kórus tagja minden héten jó néhány órát imádkozik, hangosan, több szólamban, testestül-lelkestül belehelyezve magát ebbe az imá-

ba. Ez az intenzív részvétel a mi hozzájárulásunk ahhoz, hogy lelkünk – ahogy Nisszai Szent Gergely mondja –, bejárva a mennyei dolgok felé vezető ösvényt, esetleg elhagyja a földi valóságot, és behatoljon az isteni megismerés szentélyébe.³ Az értelem és lélek útja Istenhez lehet nehéz, de a Kálvária dombon az Istenember, a Názáreti Jézus örökre egyesítette az embert Istennel.

A szemlélődő élet titka az egyidejűség. A múlt és jelen eseményei különös módon fonódnak össze.⁴ Amikor a kórus Bach *Máté-passióját* éneklí a nagycsütörtöki virrasztásban, szívét kitágítja, szinte szétfeszíti az, hogy az egyik percben a Jézust elítélő dühös tömeget jeleníti meg a hangjával, a következő pillanatban pedig szíve szerelmével fordul Jézusa felé a korálban. (43. *Recitativo és Kórus*; 44. *Korál*.)

És szembe köpték, arcul is csapták őt, és ököllel is verték. Némelyek pedig bottal ütötték meg őt, és szóltak: Mondd nekünk, mondd nekünk, mondd nekünk meg Krisztus, ki az, ki az, aki vert.

Ki vert meg így, te Áldott, jó Megváltóm, ki bántott, ki bánhat így Veled? Te nem vagy bűnös lélek, miként mi, földi lények, a vétkezést nem ismered.

6. Bárdos Lajos: *Alleluja*

Az Eucharisztia ünneplésében Krisztus valóságosan jelen van, ez a központi esemény. XVI. Benedek pápa mondja: Döntő erő, melyből változások forrasozhatnak.⁵ Hiszen csúcs és forrás, ahogyan a II. vatikáni zsinat tanítja (*Sacrosanctum concilium*, 1.10).

A keresztény misztikus tapasztalat a világ bevonása a személyes Istennel való találkozásba. „Halálotat hirdetjük, Urunk, és hittel valljuk föltámadásodat, amíg el nem jössz” – kiáltunk föl minden szentmisében. Ez a hittel vallott feltámadás határozza meg életünk minden napját.

Bárdos Lajos művében, melyet az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus tiszteletére írt, maga Jézus szólal meg, az eucharisztikus beszéd mondatai-

³ Idézte: P. Raniero CANTALAMESSA, *Negyedik nagybőjti elmélkedés*, Vatikán, Apostoli Palota Redemptoris Mater Kápolnája, 2012. március 30.

⁴ *Keresztút*, bev. TERES Gusztáv, Bp., Szent István Társulat, 1986, 9.

⁵ XVI. BENEDEK, *A világ világossága: A pápa, az egyház és az idők jelei: Peter Seewald beszélgetései a pápával*, Bp., Duna International – Új Ember, [2011], 175.

val. Itt valóban lángol a szívünk az emmauszi tanítványokkal, majd megilletődve énekeljük mi magunk, mintha mi ő volnánk, a Kenyér és Bor titkát, az általuk átjárt, egészen neki szentelt életünk titkát.

Alleluja! Alleluja! Fölsímték a tanítványok Jézust a kenyértörésben.
Alleluja. »Az én testem valóban étel és az én vérem valóban ital.
Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, énbennem marad és én őbenne.«
Alleluja! Alleluja!

A műben megszólaló Jézus és az ő szavait visszhangzó, ízlelgető nép hangvétele emlékeztet Kodály Zoltán *Jézus és a kufárok* című műve Jézus-kórusának hangjára. Még korábbi előzménye Liszt *Krisztus oratóriumából* a *Beatitudes (A nyolc boldogság)* tétel.⁶

***

Az előadás során elhangzott hangfelvételeken a motettákat, Bach-részleteket a Budapesti Victoria Kamarakórus, valamint a Liszt Ferenc Kórus és Zenekar adta elő. A *Máté-passió* recitativóját Molnár András énekelte. A felvételek a Belvárosi Szent Mihály-templomban és az Egyetemi templomban készültek. Vezényelt: Farkas Mária.

Az elhangzott részletek:

1. Tomás Luis de Victoria: *O magnum mysterium* 2' 50"
(a Victoria-Esterházy-Purcell CD-ről, 2006. október)
2. Esterházy Pál: *Dormi, Jesu dulcissime* 2' 15"
(a Victoria-Esterházy-Purcell CD-ről, 2006. október)
3. Tomás Luis de Victoria: *Vere languores nostros* 3' 36"
(a Victoria 400 CD-ről, 2011. április 2.)
4. Marc Antonio Ingegneri: *O bone Jesu* 1' 30"
(a Liszt-Bach FM 60 CD-ről, 2005. október 16.)

---

⁶ További irodalom: Henri BOULAD, *Isten misztériuma*, Kecskemét, Korda, 2010 (Ω-füzetek, 20); Uő., *Az élet megszentelése*, Kecskemét, Korda, 2011 (Ω-füzetek, 21); Sienai Szent KATALIN, *Dialógus*, ford. CSERTŐ György, Bp., Paulus Hungarus – Kairoosz, 2003.

5. Johann Sebastian Bach: *Máté Passió* (részletek) 1' 35"
43. *Recitativo és Kórus*, 44. *Korál*
(a 2005-ös előadás CD-jéről)
6. Bárdos Lajos: *Alleluja* 2' 55"
(a Liszt-Bach FM 60 CD-ről, 2005. október 16.)
7. Johann Sebastian Bach: *H-moll Mise* (részlet) 2' 54"
6. *Gratias agimus tibi*
(a 2009-es előadás CD-jéről)

FARMATI ANNA

„Szerzetedet el-hagyod, ha égni,
és Szerafim lenni nem akarsz”

*A misztikus tapasztalat mint argumentum- és identitásképző nyelvezet
egy ferences lelkigyakorlatos könyvben*

Egy szinte máig népszerű ferences lelki útmutató –
kifejezetten szerzeteseknek

Aemilianus Nieberle, a felső-németországi ferences tartomány szerzetese *Octava Seraphica* címmel jelentetett meg 1715-ben latinul egy lelkigyakorlatos könyvet,¹ ebből való a címben szereplő idézet. A könyv Európa-szerte igencsak népszerű lett, sok kiadást ért meg, több nyelvre lefordították (köztük németre, lengyelre, angolra), sőt még a 20. század elején, 1918-ban is újra kiadták angolul, és minden szerzetesintézmény használatára adaptálták.² 2011-ben olaszul is újra megjelent.³

A 18. század kezdetén latin változata a legtöbb magyar ferences könyvtárban előfordult, sok könyvtár máig őrzi ezeket a latin nyelvű példányokat: a kaplonyi könyvtár jegyzékében több példány is előfordul,⁴ Csíksomlyón az 1734-es jegyzék tartalmazza, sőt úgy tűnik, hogy 1733-ban ott ki is adták.⁵

---

¹ *Octava Seraphica Religioso Spiritualia Exerctia Facienti: Singulis annis per Octo Continuos Dies Studiosè pariter ac devotè celebranda*, Augustae Vindelicorum, 1715.

² Aemilian NIEBERLE, *The seraphic octave: Or Spiritual retreat of eight days for all children of St. Francis of Assisi: Adapted for the use of all religions*, St. Louis, B. Herder, 1918.

³ Az 1923-as könyv újrakiadása: Nabu Press, US, 2011.

⁴ *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, szerk. MAGYAR Árpád, ZVARA Edina, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2009 (A Kárpát-medence Magyar Könyvtárainak Régi könyvei, 4), 317–318. Az 1733-as csíki és az 1746-os pozsonyi kiadásból is találhatóak itt példányok. – A *Calendarium serphicum* szintén megtalálható. *Uo.*, 316.

⁵ Aemilianus NIEBERLE, *Octava seraphica [...]*, Reimpressum: In Conventu Csikiensi, Sumptibus Spect. ac Generosi D. Michaelis Bors. Anno 1733. – A könyv a csíkszentkirályi Bors Mihály támogatásával jelent meg. A kötet előfordul a medgyesi, vajdahunyadi, dési, marosvásárhelyi, szamosújvári, szászsebesi, brassói rendházak könyvtáraiban, illetve katalógusaikban. – PAP Leonárd, *Erdélyi ferences nyomdák és kiadványok*, szerk. SAS Péter, Csíkszereda, Pallas–Akadémia, 2009, 54.

Fellelhető az eperjesi minoritáknál (1731, 1750),¹ a nagyváradi kapucinusoknál és a füleki ferenceseknél is.² Zágrábi (1723) és pozsonyi (1746) kiadása is ismert.

A műnek – úgy tűnik az adatokból – két magyar fordítása is van, az egyik 1768-ban készült Csíksomlyón,³ a másik 1770-ben jelent meg,⁴ és Takács Antal mariánus ferences⁵ fordította. A címléírásokon alapuló sejtésünk szerint a két fordítás egymástól független. A jelen tanulmány a győri kiadás alapján készült.

A könyv gyakori használatát azonban a fordítás elkészülte előtt is feltételezhetjük, és ez a használat hatását tekintve nem mellékes, és nem pusztán tartalmi szempontból, hiszen Takács Ince szerint⁶ a könyv latin változatában meglévő, a magyarból viszont kimaradt rendtartás (*Rubricae generales*) szerint szervezték meg évszázadokon át a magyar ferencesek lelkigyakorlatait. Talán ezért történhetett meg, hogy a fordító ki is hagyta ezt a rubrikás részt és az imagyűjteményt a magyar nyelvű kiadásból. Nyilván nagy hiányt

¹ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: Ferences könyvtárak 1681–1750*, s. a. r. ZVARA Edina, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3), 106, 152.

² EMÓDI András, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad–Bp., Egyházmegyei Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár – Partiumi Keresztény Egyetem, 2006, 49; *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya: Katalógus*, összeáll. MARTÍ Tibor, Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 7), 472.

³ *Octava seraphica. Avagy nyolcz napok alatt tartó Exercitium az-az: a keresztényi és szerzetesi tekéletes életre vezérlő lelki elmélkedéseknek s tanuságoknak Gyakorlása; mely Seraphikus Szent Ferencz szorosabb Rendin, Erdélyi Szent István Király Provinciájában levő szerzetes Fratereknek különös lelki épületére alkalmaztatott és nyomtatott Az Elöl Járók Parancsolattjából*, A Csiki Sarlós Bódog Aszszony Klastromában, 1768. – A fordítás kiadása Péterffi Kornél provinciális alatt történt. Vö. PAP, i. m., 121.

⁴ *Lelki-isméretnek ösztöne, az az egy tükös értelmű tövisszes kert, melyben a nyolczad napig kesergő buzgó áhétatos Lélek tsendes nyugodalommal, és meg-sebített kesergő szívvel köteles hivatalyáról meg-emlékezzém magánossan munkálódik, és a Mennyei Serafimokkal Istenessen beszélgetvén el-töltött idejének napjait, és sokféle fogyatkozásokkal telyes életének zűrzava óráit számban vezí. Azt, A' mi abban héjánossan nőtt ki-írtya, ki-gyomlályya, és meg-újúlamdó, szépen illatozó üdvösséges jó plántákkal újra bé-plántályya, meg-igazétya*. T. Pr. Fr. Aemilianus NIEBERLE Felső Németh-Országi Szerafikus Szent Ferenc Provintziabéli Szerzetesse által. A magyar mariánus provincia méltatlan szolgája fordította, Győr, 1770.

⁵ Életrajzi adatok: Esztergomban született 1727-ben, 1805-ben halt meg Andacson. 1745-ben lépett a rendbe, 1799-ben szentelték pappá, hitszónokként működött elsősorban.

⁶ TAKÁCS Ince, *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*, Bp., 1942, 58–59.

pótolhatott magyar földön a latinul nem tudók szempontjából, hiszen a fordítás kifejezetten ferences szerzetesek és apácák számára – a magyar kiadásban következetesen ott találjuk a fia (leánya) vagy szolgája (szolgálója) kiegészítést – készült.⁷ Hatása azon is lemérhető, hogy a csíksomlyói misztériumdrámák is merítettek belőle.⁸

A lelkigyakorlatos könyv nyolc napra elosztva tartalmazza a ferences lelkiségben elkötelezett szerzetes lelki megújulását célzó elmélkedési anyagot. Minden egyes nap repertoárja három – gyakran imádságba áthajló – elmélkedést, két számvetést, valamint egy reggeli és egy esti lelki olvasmányt tartalmaz. A fordítás meglehetősen hű, de a jelzett bevezető szövegek mellett olykor kimaradnak egész bekezdések is.

A lelkigyakorlatos könyv és a misztika útjai

A misztika, a misztikus nyelvezet és retorika elméleti kérdéseibe itt most nem bonyolódunk bele, annyit azonban fontos megjegyeznünk, hogy ebben az esetben a misztikának egy mondhatni periferikus értelmezésével állunk szemben: elsődlegesen nem misztikus tapasztalatot megfogalmazó, hanem ún. épületes irodalomról van szó – melynek azonban vannak „misztikus kiszólásai” a misztikára vezető útmutatások, illetve a szerzői tapasztalat szintjén egyaránt. Ez adott esetben nyelvi kifejezésben is megnyilvánul, de nemcsak ezt tekintjük nyelvezetnek, hanem a kommunikáció más szintjeit is.

Ilyen kommunikációs szint már maga a létállapot is: a ferences szerzetesnek, az alapító nyomán, egyszerűen kötelező misztikusnak lenni – erre utal a tanulmány főcíméül kiemelt idézet is. Ennek a kíváncsalmnak viszont csak egyik összetevője a rendalapító misztikus volta, akinek lelki útját bejárni valamilyen mértékben minden ferences szerzetes kötelessége. A másik összetevő a korabeli szerzetesi teológiában gyökerezik.

---

⁷ *Lelki-isméretnek őszöne...*, i. m., 20: „Istennek rest szolgája (szolgálója) vagy”; 30: „Oh Istenem! légy kegyelmes nékem leg-nagyobb bünös fiadnak (vagy leányodnak.)”

⁸ Vö. MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba–Bp., PPKÉ BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009, 238. (A Stanihurstus-féle vércseppek száma.)

A (ferences) szerzetesség mint eleve misztikus állapot

Érdeemes ezért kicsit szemügyre venni a szerzetesrend, illetve a szerzetes itt előforduló metaforáit: „Istennek Várossa a Szerzetes Rend”;⁹ „A’ Szerzetes rend mi egyéb? ha nem Angyali Rend, a’ mit a Angyalok az égben, azt művellyed a’ te lakó-helyeden, ők meg-nem szűnnek a tellyes Szent Háromság-nak ditséretitől, te se szűnnyél-meg a’ tökéletességre való igyekezettől”¹⁰ – mert ez az alapvető dolga szerzetesnek.

A misztika hármas útján való felemelkedés tehát nemcsak elérendő követelmény, hanem bizonyos értelemben már adott állapot a szerzetes számára, amiből viszont gyarlósága folytán vissza-visszacsúszik – ezért van szükség a lelkigyakorlatra, ezáltal pedig az akár a kis lazaságokból való megtérésre is.

A vétek ugyanis a szerzetes életében a legnagyobb rossz, még nagyobb, mint a világiakéban, mert „a Szerzetesek az Istennek baráti és hozzája eskütt fiai”,¹¹ akik a fogadalmakkal együtt megígérték azt is, hogy a tökéletességre törekcsenek. Szent Bonaventurára és Szent Antal idevágó szavaira hivatkozik a szerző ennek bizonyítása végett. Mindebből az is következik, hogy „A’ Szerzet Tábor, és abban a’ mi életünk vitézkedés, a’ jó tselekedeteknek érdemi a’ mi nyereségünk” (IV. nap, I/3).¹² A szerzetes teljes mértékben az Istennel való egyesülésre hivatott, hiszen a rend a fogadalmak által „az Egek Királynának el-jegyzette”.¹³

A jegyismisztika vonásai nem csak normatív formában tűnnek fel a szövegben: a ferences ’*donna poverta*’ talán még inkább követelményként lép fel a szegénységi fogadalomról szóló számvetésben, a tiszta szüzességről szóló harmadik elmélkedés azonban ilyen imádsággal zárul:

Édes az Isten Lelke, de a’ test szerént való ember nem érzi annak édességét. Az Egekben némelly különös gyönyörűség rendeltetett a’ tisztaságot szeretőknek, sőt a’ földön is legnagyobb gyönyörűség, meg-gyözni a’ veszedelmes gyönyörűséget [...] Távozzál fertelmes gyönyörűség, megtsókollak Téged óh gyönyörűséges Jésum! Te a’ ki bal kezedet fejem alá tetted, és jobb-kezedd

⁹ *Lelki-isméretnek öszjtöne...*, i. m., 99.

¹⁰ *Uo.*, 101.

¹¹ *Uo.*, 38.

¹² *Uo.*, 83.

¹³ *Uo.*, 98.

meg-öleltél engem, szeress engem erőssen, hogy téged szüzen kedvellyelek, és így már engem töled semmi kísértet el-ne válaszszon.¹⁴

Általában erről szoktuk mondani, hogy „jellegzetes ferences misztikus nyelvezet”, és a kora újkori ferences elmékedésekből a legtöbb kutató ezt hiányolja. Hogy mennyire van ebben igazuk, erre még visszatérünk.

Az élményre vezetés nyelvezete

A mű szempontjából fontos megjegyezni, hogy nemcsak a misztikus tapasztalatnak, hanem a tapasztalatra vezetésnek is megvan a sajátos nyelvezete és módszere. Ennek művészetét Augustinus alkalmazta először misztagógiájában, mégpedig teljes tudatossággal.¹⁵ A nyelvezet ebben az értelmezésben nem csupán a stílust jelenti, hanem az egész lelkigyakorlatos könyv megszerkesztettségét. A nyolcnapos sorozat negyedik része a szerzetesi élet méltóságával és követelményeivel foglalkozik. Az elhelyezés beszédes, de témánk szempontjából mégsem ez tartalmazza a legfontosabb részleteket. Ez a rész sokkal inkább a szerzetesi teológia korabeli árnyalatait hangsúlyozza metaforikusan, és hűen tükrözi ennek a teológiának erőteljesen morális jellegét. A nap elmékedései és olvasmányai tehát tanítást és lelkiismeret-vizsgálati alkalmat kínálnak a lelkigyakorlatozónak, olykor meglehetősen kíméletlenül, és szinte kizárólag észérvekre hivatkozva. A fenti értelemben elvárt misztikáról szó sincs ebben a diskurzusban, csupán teoretikusan hangzik el, hogy „A’ Kalastrom mint egy a’ Tábor Hegye, azért mondhatod: Uram jó nekünk itt lennünk”.¹⁶

Világos, hogy a szerző – akárcsak Szent Ágoston a saját megtérésének eseményére – előzetes és meghatározó misztikus élményre apellál, ami ebben az esetben maga a szerzetesi hivatás. A tematika és a beszédmód pedig egyaránt ennek a sajátos és személyes szerzői alapállásnak, beszédhelyzetnek a következménye.

---

¹⁴ *Uo.*, 129.

¹⁵ Erről bővebben: HEIDL György, *Szent Ágoston misztikája*, Bp., Kairosz, 2004, 13–14.

¹⁶ *Lelki-isméretnek ösztöne...*, i. m., 94.

A forráshasználat nyelvezteremtő szerepe

Egy olyan művel van dolgunk, amely közvetíti a magyar lelkiismereti irodalom számára a 16–17. század európai misztikájának néhány elemét. Ludovicus Blosius bencés, Pazzi Szent Mária Magdolna kármelita misztikus gondolatai gyakran tűnnek fel a szövegben. Blosius inkább elméleti, Pazzi Magdolna inkább tapasztalati szinten közelít: „Ha tudnám, hogy csak egy szót is ejtenék-is más végből, mint sem az Isten szeretetéből, ha mindgyárt Istent meg nem bánthanám-is azzal, ha tudnám hogy olyanná lehetnék mint egy a’ Szerafimok közzül, még sem mondanám; illik tehát, hogy te is [...]”.¹⁷

Nieberle forrásai főleg észérveket hoznak, elsősorban elméleti jellegűek, meggyőzni akarnak, ennek ellenére nem fél a szerző a misztikus szentek által kapott próféciákat vagy éppen a róluk fennmaradt misztikus legendákat és vallomásokat is argumentumként vagy éppen a ’movere’ szándékával beidézni. Tény viszont, hogy maga az egész könyv meglehetősen nagy hangsúlyt helyez az emberi teljesítményekre. Ennek jelentőségére még visszatérünk.

A lelkigyakorlatos könyvben találunk olyan elemeket, amelyek a Szent Ignác-i lelkigyakorlatok logikájára emlékeztetnek, sőt néhányszor kifejezetten idézi is a jezsuita bölcsességet, a könyv felépítése mégis olyan, hogy egyértelműen a ferences spiritualításra irányítja a figyelmet, és annak elemeit mélyíti el a lelkigyakorlatozóban, aki ferences szerzetes(nő).

A legnagyobb nyelvezteremtő ereje nyilván a ferences forrásoknak van, a regula is többször szerepel mint argumentum, de Szent Ferenc élete még ennél is erőteljesebb forrás. Alakját és példáját majdnem mindig beszédes állandó jelzőkkel eleveníti meg a szerző: „Isteni szeretettel lán-godozó Szent Ferenc”, „a’ mi Ditsőséges Szerafikus Atyánk”, „én megsebesítettett Serafim Pátriárkám”.¹⁸ Ezek a megidézések és szövegrészek érezhetően egy más szférába lendítik át a gondolkodást, az értelmi megfontoláson túl az embert minden képességével együtt ragadják meg. Ilyen hatá-sú a Szent Ferenc lelkületét és a karimádság összefüggéseit bemutató rész: Szent Dulcelina szűz az 1290-es *Annales* szerint Szent Ferenc templomában

¹⁷ *Uo.*, 11.

¹⁸ *Uo.*, 17, 21, 117.

látta, hogy a Szentlélek az éneklők fejére szállott.¹⁹ Egy 1626-os feljegyzésre hivatkozva pedig a szerző Burgundus András legendáját idézi:

Ennek a' kised gyermek képében megjelent az Ur, és midőn a' dél utáni Vetsernyékere szállana a' harang, kételkedett András hogy mit tselekedgyen; halljátok és csudálljátok választását, a' látható és testi ölelgetésétől a' Kristus Jésusnak megszűnik, ott hagyja, és siet a' Karban a' Sóltáros éneklésekre; 's mi történt? az, hogy meg-várta czellájában a' Kristus Jésus, és helyben hagyta tselekedetét mondván: „Ez a' kegyelem azért adatott most néked, hogy a' te Szerzeted rendeléseinek engedelmeskedtél, és ha másként tselekedtél volna, el-mulatván buzgó éneklésedet a' Vetsernyékben, itt engem nem szemlélnél. [...]”²⁰

A szegénység dicsérete után ezt olvashatjuk:

A szegénységnek tollai vannak és szárnyai, röpködni fogok azokon, és megnyúszom. Előre röpködni az én meg-sebesített Serafim Pátriárkám, éjjel nappal kiáltván szívbéli indúlattal: Én Istenem, és mindenem! Utána indúlok.²¹

A jelenlét misztikája és a rumináció

Az egyes napokat bevezető sorok 'oratio jaculatoria' gyanánt való használatának módjára csupán utalás történik a könyvben, mégis feltételezhetjük ennek használatát, annál is inkább, hogy hasonló funkcióval gyakran fordul elő a szövegben az „Istenem és mindenem” ferences jelmondat, illetve rövid tanítást is találunk erről:

És valóban illy gyönyörűséges jelen-lételének emlékezetét illik hogy el-ne mulassad. Az Isten kedves hív szolgainak némelly rövid fohászokodó s' könyörgő esedezések voltak mindennapi kenyeréi. A' mi Ditsőséges Szerafikus Atyánknak egész éjtszakának idején ezen szóból állott imádsága: *Deus meus et omnia mea!* Én Istenem és mindenem! Valamint tehát mindenütt az Isten jelen vagy; úgy mindenütt hozzája való fohászokodásra adatik alkalmatosság.²²

A módszer maga általánosnak mondható, az ajánlott szöveg viszont identitást ad és erősít.

---

¹⁹ *Uo.*, 64.

²⁰ *Uo.*, 65.

²¹ *Uo.*, 117.

²² *Uo.*, 21.

Stílus szempontjából jellegzetes szövegrészek

A többnyire exhortatív jellegű elmélkedő szövegben – ahogyan erre már utaltam – gyakran találkozunk az imádságba való áthajlás jelenségével (a latin változatban 'affectus'), aminek természetesen stílusbeli következményei is vannak:

Oh, Uram, én Istenem! Alkotóm és mindenem, Gondviselőm és Vezérem! Oh vég nélkül való Végem! Te vagy az én emlékezetemnek a' vége, hogy felőlem emlékezzem, Te vagy az én értelmemnek vége, hogy egyedül csak Téged értselek, Te vagy az én akaratomnak vége, hogy csak Téged kedvellyelek, s. a' t.²³

Ennek a misztikus nyelvezetnek nagyon gyakori eleme egyébként a 'stb.', vagyis a szerző a lelkigyakorlatozóra bízva a folytatást, ezen a ponton válik személyessé az imádság – ami folytatódhat verbálisan vagy ún. belső ima-ként egyaránt –, tehát ezen a ponton eltűnhet maga a nyelv is.

A misztika nyelvének jellegzetességei²⁴ közül is feltűnik jó néhány.

Paradoxonok: „Én a' te szolgád, mert te szolgálsz énnékem, szolgál nékem a' te mindenhatóságod, óltalmaz engem a' te szereteted, és szeret engem, igazgat engem a' te bölcsességed, szolgál nékem az Isten angyalok által, hogy meg-örizzen [...]”.²⁵ A paradoxon gondolati szinten is előfordul: az imádkozó hajlandó elkárhozni is akár, csak hogy Isten akaratát teljesíthesse.²⁶

Ellentétek: „Oh Jézusom! A' te haláloed legyen az én életem, engeddd, hadd haljak-meg szerelmedért, hogy a' ki a' szerelemedért meghóltam, örökké élhessek. Így meghalván, élni meg nem szünöm stb.”.²⁷

Ritmusos ismétlések (különösen gyakori az imádságos és buzdító részekben):

Mi gondod vélek? te kövess engem [Joan. uit. v. 23.]: ha engem nem követsz, ellenem vagy, üldözöl engemet. Én vagyok az út az égben, mellyen járnod kell, Igazság, mellyért futnod kell, élet, mellyben megmaradnod kell; hogy el ne tévedgyél Ut vagyok, hogy meg-ne tsalattassál, Igazság, hogy meg-ne hally Élet.

²³ *Uo.*, 4.

²⁴ Vö. Dom Pierre MIGUEL, *Les oppositions symboliques dans le langage mystique*, Paris, Harmattan, 2001.

²⁵ *Lelki-isméretnek ösztöne...*, i. m., 17.

²⁶ *Uo.*, 76.

²⁷ *Uo.*, 61.

(A Krisztus követéséről szóló hatodik napi Első elmélkedés 2. része.)²⁸ Vagy:

Tsudálljad a’ szeretetnek tsudáját! A’ szeretetnek Mártíromsága, a’ szeretetnek álmélkodása a’ Keresztnak akasztó-fája, a’ szeretetnek tsudája, és a’ felfeszített Isten a’ szeretetnek gyözedelmes jegye. Tsudálljad a’ szeretetnek szeretetét! Oh buzgó Lélek! ez a’ Jézus szeretete nem tsak azt kívánja, hogy te nézője légy; hanem leginkább azt akarja, hogy követője légy: szeret, hogy szerettessék; bizonyítsd-meg tehát a’ fel-feszített Szeretethez szívedben a’ szeretetedet, kezeidben, lábaidban, és elmédben valósággal. (VI. nap, Harmadik elmélkedés vége.)²⁹

Teológia meghatározta misztika és a szeráf-szimbolika

A fenti részletek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy a könyv egészére elsősorban a teológiai okfejtésre alapozott buzdítás jellemző, így a nyelvezeteremtés nem a stílus szintjén történik elsősorban. A halálról szóló elmélkedésben például a 115. *szoltár* alapján azért gyönyörűséges a halál, mert a munka vége a megérdemelt örök élet ajtaja.³⁰ Előtte a halálos és bocsánatos bűnről szóló kimerítő tanítás és lelkiismeret-vizsgálatra készítő elmélkedés található. A morális jellegre jó példa.

A gondolat, mely szerint a szerzetesnek könnyebb eljutni az üdvösségre, feltűnik a szerzetesi teológiát tárgyaló részben:

Oh mely gyönyörűséges meghalni azoknak, akiket mostani haláluk nem gyönyörködtet! Oh mely köllemetes azoknak halálok, a’ kik a’ jelen-való életben semmi örömet nem keresnek! Oh mely nagy örvendetességes lészen a’ jó Szerzetesnek halála óráján! Midőn a’ haldokló Urának azt mondhattya: *Bé-telhesedett!* Mondani fogja akkor bátorsággal, Uram, te mondottad: *Ha bé akarsz menni az örök életre, tartsd meg a’ parancsolatokat, ha tökéletes akarsz lenni, menny-el és add-el mindenedet amid vagyón, és kövess engem,* – elhagytam mindeneket.

Itt átvált imába (Harmadik nap, I. elmélkedés, 3. rész.)³¹

A status perfectionis megfogalmazása: Világosan látszik a részletből, hogy a morális összetevő dominál a gondolkodásmódban. Egy ilyen – egyébként a korban megszokott, sőt előírt – szemléletmód mellett nem várhatjuk el, hogy a középkori vagy ahhoz hasonló misztikának stílusbeli jellegzetességei tűnjenek fel – ami egyébként nem lényeges eleme a ferences

---

²⁸ *Uo.*, 133.

²⁹ *Uo.*, 162.

³⁰ *Uo.*, 60–61.

³¹ *Uo.*, 61.

misztikának, bármennyire is szeretjük irodalmi szempontból annak tartani. Ezzel együtt mégis jellegzetes ferences misztikával állunk szemben, viszont magát a misztikát itt megelőzi a teológia: a jellegzetesen ferences voluntarizmus, ami viszont nem a stílusban, hanem tartalmában misztikus. És ami egyébként nagyon is összecseng gondolati szinten a tridentinum szellemével.³² Sőt, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a könyv annak ellenére, hogy szerzetesi használatra íródott, nem a misztika csúcsein levőkhöz szól elsősorban, hanem a becsületes lelki életre törekvőkhöz: a szerző több helyen meglehetősen keményen inti a hanyag szerzeteseket. A Krisztus követéséről szóló fejezet kifejezetten az önfegyelmest és a jóakaratot, vagyis a törekvő lelkületet szorgalmazza. Realitásérzéke beszédes:

Kérlek, mond-meg hogyan hidgyem el, hogy te valóban, igazán, ezer meg ezer szent Miséken jelen kívánnál lenni minden nap, a' ki tsak egyet-is midön könnyen ki-telhet töled restelsz hallgatni, és könnyen el-is múlatod? Söt arra a' Pappra-is neheztelsz a' ki egy kevésse buzgóbb, hosszab ajtatossággal végzi; igaz-é kérek? meg-kell vallanod, hogy tagadhatatlan igazság; innét pirülly-el, és menny tovább a szent Letzkének olvasásában.³³

A ferences lelkiség talán legfontosabb és központi jellegzetessége azonban a szeráfi szeretet. A VII. napi reggeli istenes olvasgatás szól erről (*Az Istenhez való Szeráfimos Szeretetről*).³⁴ Előtte az első elmélkedés témája még a jó erkölcs, az olvasmányban viszont már az isteni szeretet megmagyarázhatatlanságáról olvasunk: „De az Istennek szeretete nem tanétással, hanem szeretettel tanúztatik meg.” Szent Bernát jubiliusát idézi, majd Szentviktori Hugó magyarázata következik: a kerubok a tudománynak, a szeráfok a lángoló szeretetnek az angyalai – és ezzel a magyarázattal mintegy lelövi az egész eddigit: „[...] azok hagyják magukban nyugodni az Istent, akik ötet nem a' büntetésnek félelméért, sem az érdemnek reménségéért, hanem az ő maga Isteni jóságáért szeretik.” Itt ütközni látszik a ferences személetmód az általánossal. A Szent Ferentől átörökített misztikus tapasztalat és az arra történő buzdítás olyan mozzanat az általános keresztény lelki életben, amely specifikumot kölcsönöz ennek a fajta misztikának, ez pedig identitást ad annak, aki megéli.³⁵

³² SCHÜTZ Antal, *A klasszikus ferences teológia*, Bp., 1927, 45–46.

³³ *Lelki-isméretnek ösztöne...*, i. m., 151.

³⁴ *Uo.*, 167.

³⁵ Maga a látomás így módon ment végbe: „Halála előtt két esztendővel a toszkánai tartományban fekvő alvernai remetességben – ahol mélységes szemlélődésbe merülve már szinte a mennyei dicsőséget élvezte –, látomásban egy Szeráfot látott maga fölött lebegni, akinek

A szeráfok a legfelsőbb hatalmak, Isten lángoló szeretetét példázzák. Megidézésük szükségszerűen kép- és jelképteremtéssel jár: „A’ földi Szeráfimoknak-is hasonlóképpen kettő a’ szárnyok tudni-illik a’ buzgó szeretet, amellyel szeretni igyekeznek, és annak tselekedettel való bétellyesítése”³⁶ – ennek a szeretetnek a szárnyával repül az ember Istenhez. A szeráfok az isteni egyesülés példái:

a’ mit a’ Szeráfimok tselekesznek az égben, azt tselekedd te-is Serafinikus Szerzetnek Fia (Leánya) e’ földön: Szeressed az Istent, óhajtsd szíves kívánságoddal az ő nagyobb dicsőségét, szolgálattját, a’ mi abban áll, hogy az Úrnak Szent Neve meg-szenteltessék, ditsőitessék, és mindenektől ditsértessék, szeretessék, magasztaltassék, áldassék, és hogy mindenben az ő szent akarattya meg-ismértessék, és telyesítettessék.³⁷

A szeráf-szimbólum az, ami összekapcsolja a sajátos ferences teológiát a tapasztalati szinttel, a spiritualitás gyakorlati oldalával. Ennek a teológiának jellemzője a voluntarizmuson kívül a természet és a kegyelem élesebb elkülönítése, az angyalok szubsztanciális jelenlétében való hit, és éppen ennek a teológiának a következménye az a gyakorlatias és érzelmi színezet, amit sajátosan ferences stílusnak szoktunk nevezni, és elvárásainkban is élő tapasztalati-nyelvi világgént könyvelünk el.

Az alábbi részletben nagyon jól nyomon követhető a képteremtés, az érzelmi színezet, de nem lehet nem észrevenni a kép mögötti misztikus egyesülést célzó erkölcssteológiát:

Légy szeráfim: légyen az első szárny a’ te szivednél, hogy az Istenhez felröpüllyön, egész szivedet teremtette az Isten, egészlen kívánnya, nem is akarja, hogy másvalakivel fel-oszszad [...] Légyen a’ második szárnya te Lelkeden, melly az Istennek képét viseli, és ugyan azért lett az Istenhez hasonló, hogy egyedül ötet szeresse; Emelyle fel a’ te elmédet a’ harmadik szárny, és az elmélkedések,

---

hat szárnya volt, s aki kezeivel és lábaival egy keresztre volt szegezve. Két szárnya magasan a feje fölé nyúlt, kettő repülésre, a másik kettő pedig egész testének befödésére szolgált. Miközben ezt látta, nagy csodálkozással telt el. Mivel azonban semmiképpen sem tudta kihámozni, mire magyarazza a látomást, örömmel vegyes szomorúság szállotta meg lelkét. Egyrészt örült a kegyes tekintetnek, melyet a Szeráf reá vetett, másrészt meg a keresztre feszítettség mély rémülettel töltötte el. Egy pillanatra sem szűnt meg törni rajta a fejét, mit is jelent voltaképpen ez a látomás. Mialatt így magánkívül ide-oda tekingetett és semmi elfogadható magyarázatot nem tudott kieszelni, íme, a rajta végbemenő változás egy-kettőre megadta a keresett felvilágosítást.” Celanói TAMÁS, *Tractatus de miraculis, Szent Ferenc csodái*, II. 4. <http://www.fvr.hu/forras/3Cel.htm> (2013. június 11.)

³⁶ *Uo.*, 167–168.

³⁷ *Uo.*, 169.

imádságok által oda siessen ahonnan eredetét vette; Emelyle-fel magossan a' negyedik szárny a' te egész erödet, úgy hogy a' felső parantsoló szeretet rajtod uralkodgyék; Az ötödik szárny segítsen minden tehetségednek, hogy mind a' testi, mind a' lelki Embernek érzékenységi, munkái az Istennek alkalmaztassanak: [...] A hatodik szárny, minden tellyes eröböl gyözzön meg mindeneket, úgy hogy sem a' háborúság, sem a' sanyarúság, sem a' késértet, sem az üldözés, a' te édes és szerelmes Szeretetedtől el-ne választthasson.³⁸

A lelkigyakorlatos könyv tehát, annak ellenére, hogy korának lelkiségi irányzataihoz is igazodni látszik, az élményre (vissza)vezetés nyelvezetével egy olyan misztikus tapasztalat közvetett kifejezője, olyan misztikus potencialitás hordozója, amely egy jellegzetes rendi lelkiség identitását munkálja: a szeráfi misztika egyszerűen megkerülhetetlen valóságként/követelményként áll a ferences szerzetes előtt:

A szeretetnek köteleivel húzott téged Isten a' Szerzetben, mellyet ő annyira szeretett, és helyhezettett tégedet a' Szerafim Szerzetben, hogy a' Szerafimok módgyára szüntelen az ő szeretetének tüzével égnél; Szerzetedet elhagyod, ha égni, és Szerafim lenni nem akarsz.³⁹

---

³⁸ *Uo.*, 172.

³⁹ *Uo.*, 173.

FRAUHAMMER KRISZTINA

„A lélek kincsei”

Tapasztalatok a természetfölöttiről

Szent Gertrúd, Mechtild és Martin von Cochem tolmácsolásában*

Misztika és népi áhítat

Az egyszerű, paraszti környezetben és közegben élő mélyen vallásos ember folyamatosan kereste a transzcendenssel való közelséget. A természettel szorosan együtt élve nap mint nap megtapasztalta a földi lét szűkre szabott kereteit. Így folyamatosan törekedett arra, hogy valamiképp felülemelkedjen ezen a megfogható, fizikai világon. Hitte, hogy a mindennapok sikere múlhat a felsőbb világgal való kapcsolatteremtésen, hiszen sok évszázados tapasztalata volt, hogy a természetfölötti valóság egy elsődleges realitás.¹

A népi vallásosság tárgykörébe tartozó folklór szövegeket olvasva gyakran szembesülhetünk a mára már eltűnőfélben lévő hagyományos paraszti társadalom ilyenfajta, misztikához való „vonzódásával”. Ez elsősorban a Máriával és Jézussal való bizalmas együttélésében volt megragadható. Őket a mindennapi élet kereteibe helyezte, és egy meleg, közvetlen valóságként felfogott kapcsolatot alakított ki velük. Ezáltal váltak megérthetővé és megközelíthetővé, és így kapcsolódtak egybe bennük az emberi és emberfeletti, földi és mennyei elemek.²

Hogy tudta e személyeket megközelíteni, és közvetlen kapcsolatba lépni, találkozni velük? A folyamatos együttérzés, a folyamatos imitáció, utánzás révén. Úgy, hogy Máriát saját anyjaként szerette, Jézushoz pedig jegyesként, szerelmesként vagy épp fiaként fordult. Az isteni személyeket földi lénynek kijáró érzelmi telítettséggel vette körbe, és ez adott az egész hozzájuk kapcsolódó kultusznak valós hátteret.³

---

* A kutatás megvalósulását az OTKA NK 81502-es pályázata és a Bolyai ösztöndíj támogatta.

¹ HETÉNY János, *A magyarok Máriája: Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza*, Bp., Szent István Társulat, 2011, 548.

² *Uo.*, 547.

³ ERDÉLYI Zsuzsanna, „... Magyarországot a Máriára bízta”, *Új Írás*, 1990/5, 61–62.

E sajátos kapcsolatnak legfőbb forrásai és közvetítő eszközei a különféle ima-, ének- és elmélkedésszövegek voltak. Az ünnepek és kultuszgyakorlatok mellett ezekben, illetve ezek segítségével juttatta kifejezésre a hívő ember a transzcendenshez való kötődését.

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén évek óta zajló imakönyvgyűjtési akció és a kötetek megkezdett feldolgozása további értékes adalékkal is szolgál a népi áhítat és a misztika összekapcsolódásáról. Célkitűzésünk szerint elsősorban a 19–20. századi imakönyvnyagra fókuszálunk, részben feldolgozatlanságuk miatt, részben amiatt, hogy e könyvek népi kultúrában való használata, olvasása és a könyvek számának ugrásszerű gyarapodása ekkortól jelenik meg nagyobb mértékben. Ezekbe esztétikailag és vallásos-morális értelemben megújított, a modern, megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodó imák kerültek. A könyvek számbavétele azonban újra és újra arra a felismerésre késztet minket, hogy megállapítsuk: a társadalom alsóbb rétegeiben, az egyszerű parasztemberek körében továbbra is a 17–18. században kiadott, érzelmekkel gazdagon átítatott imakönyvek utánnomásai voltak a legnépszerűbbek. Ezt jelzik a könyvek elején található, családi adatokat és fontos eseményeket felsorakoztató belső borítólapok, a kiadói példányszámok, a családi hagyatékok és gyűjtések adatai. E népszerű olvasmányok sorában ott található az Újfalusi Judit-féle *Makula nélkül való tükör*, a Pongrácz Eszter-féle *Arany korona* és Martin von Cochem német barokk szerző több imakönyve is, a *Kleine-*, a *Mittlere-* és a *Grosse-Himmelschlüssel*, a *Baumgärtlein*, a *Palmgärtlein* és utolsóként, de nem utolsó sorban a *Gertrudenbüchlein* is.

Tanulmányomban ez utóbbi imakönyvet szeretném részletesebben bemutatni, melyben a szerző a két 13. századi apáca, Helftai Gertrúd és Mechtild von Hackeborn misztikus lelkületét és írásait felhasználva kívánja az egyszerű embert a természetfölöttivel való bensőséges kapcsolathoz segíteni.

Gertrúd és Mechtild imái magyar tolmácsolásban

Az alábbi táblázat jól szemlélteti, hogy Martin von Cochem 1666-os *Gertrudenbuch* című imakönyve¹ és annak magyar fordításai milyen hallatlan sikertörténetet futottak be az évszázadokon átívelve.

¹ A könyv 1674-ben latinul is megjelent *Preces Gertrudiana* címen.

Német nyelvű kiadások	Magyar nyelvű kiadások
Coloniae: 1666, 1668, 1670, 1673, 1676, 1684, 1693 Cölln, Landenberg: 1711, 1721, 1731, 1735 Cölln, Mertens: 1738, 1746 Cölln, Odendall: 1764 Einsiedeln: 1672, 1676, 1685, 1689 München, Jäcklin: 1687, 1689, 1690, 1694, 1698, 1700, 1704 Fancfurt, Bencard: 1688, 1704 Nürnberg, Bleuls: 1702 Sulzbach, Seidel: 1812, 1813, 1827 Maria Zell, Baumgartner: 1841 Regensburg, Pustet (hrsg. P. Seeböck OFM): 1867, 1883 Regensburg, Manz (hrsg. M. Sintzel): 1886 Mainz, Kirchenheim (hrsg. P. Benedikt von Calcar OFM): 1887–1910 ²	<i>Mennyei követek</i> címen: Nagyszombat: 1681, 1691 ³ Kassa: 1727 ⁴ <i>A két atyafi szent szűzek</i> címen: Buda: 1737 Buda, Veronika Nottenstein: 1743 Vác, Ambró: 1778 Győr, Streibig József: 1784 Komárom, Weinmüller: 1799 Vác, Máramarossy Gottlieb Antal: 1804 Buda, Landerer: 1807 Pest, Trattner: 1820 Révkomárom, Weinmüller: 1833 Szeged, Grün Orbán: 1833 Pest, nyomda megnevezés nélkül: 1838, 1848, 1856, 1857, 1859 Vác, Plöszl: 1841 Komárom: 1854 Pest, Bucsánszky: 1860 Pest, Heckenast Gusztáv: 1860 ⁵

Ahogy a táblázat is jelzi, a magyar kiadások két cím alatt jelentek meg. A legkorábbiak a *Mennyei követek, avagy szent Gertrudis és Mechtildis imádsági* címet viselik. E változat fordítója és összeállítója a neves jezsuita hitszónok és tanár, Ágoston Péter, akinek a nevéhez több egyéb imakönyv összeállítása is köthető.⁶ Az eredeti latin, illetve német szöveg és a magyar kiadás alapos,

² Konradin ROTH, *Pater Martin von Cochem, Kapuziner 1634 Cochem – 1712 Weghäusel: Festschrift zur Feier des 350. Geburtstages in seiner Heimatstadt*, Cochem, Kirchengemeinde St. Martin, 1984, 48.

³ SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvészeti adalékok*, Magyar Könyvszemle, 1878, 317; SZTRIPSKY Híador, *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez: Pótlások és igazítások 1472–1711*, Bp., Lantos, 1912, 311.

⁴ Magyarország bibliográfiája 1712–1860, VII: Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliográfiája 1712–1860 c. művéhez: 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok, szerk. PAVERCSEK Ilona, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1989, 331.

⁵ A *Két atyafi szent szűzek* cím alatt megjelent magyar nyelvű kiadások listáját Holl Béla kéziratol imakönyv-bibliográfiája, a szegedi Klebelsberg Kunó Könyvtár Régi Könyvek Tára, a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, valamint az OSZK anyaga alapján állítottam össze. A Holl-kézirat a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában található: Saját írárok sorozat, Holl Béla kézirat, Dr. HOLL Béla, *A magyar nyelvű nyomtatott katolikus imádságok könyveink bibliográfiája*, Bp., 1958, 121. tétel.

⁶ *Lelki Patika*, Lócse, 1699 (RMK I. 1087a); *Szűzek Kincse*, Nagyszombat, 1671 (RMK I. 1120), Csíki Klastrom, 1685 (RMK I. 1329); *Mirrhazódó zarándok*, Nagyszombat, 1672

részletes egybevetése még előttünk áll, annyit azonban az első összeolvasások is mutatnak, hogy Ágoston Péter szerkezeti átalakításokkal, a látomás-szövegek lerövidítésével és kisebb elhagyásokkal élhetett fordítása során.⁷

Az 1727 után megjelent kiadások a *Két Atyafi Szent Szűzűzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* címmel jelentek meg, és különösen a 19. század folyamán voltak népszerűek. Sem Holl Béla kéziratban maradt bibliográfiájában, sem az OSZK példányadatai között, sem a szegedi Grün Orbán-féle kiadásban nem találhatóak a fordítóra, összeállítóra vonatkozó adatok, így annak személyéről semmit nem tudunk. A címben olvasható utalás („A⁷ mézzel folyó Könyvekből kivétetvén, minden ájtatos Lelkek’ hasznára legelőször kiadattatott és szép imádságokkal meghosszabbított”) és a példányok összehasonlítása alapján megállapítható, hogy ezek a kiadások több tekintetben is eltértek Ágoston Péter munkájától. Jelen tanulmány keretein túlmutat egy ilyen jellegű vizsgálódás tanulságainak részletes bemutatása, így annak csak lényegi vonásaira utalnék. Legfőképp azokra az elhagyásokra, melyekben a két misztikus látomásai és magyarázatai voltak az egyes imák előtt röviden idézve. Ezek a későbbi kiadásokból kimaradtak, az összeállító csupán az imaszövegeket emelte át. Ez némileg tompította a korábbi kiadások szövegeinél hangsúlyosan megjelenő égi eredetnek és az imák ezzel indokolt különleges erejének a gondolatát.

(RMK I. 1140); *Mennyei Dicsőség*, Nagyszombat, 1674 (RMK I. 1170). – SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I, Bp., Hornyánszky, 1891, 87–88.

⁷ Az első német nyelvű kiadáshoz nem jutottam hozzá, egy 1674-es latin nyelvű kiadásba azonban sikerült beletekintennem. Ennek fejezetei: 1. Reggeli, napközbeni és esti imádságok; 2. A szentmiseáldozatról; 3. A Szentháromságról; 4. Krisztusról; 5. Urunk kinszenvedéséről; 6. Szűz Máriáról; 7. A szentek napjairól; 8. Egyházért, barátokért, lelki bánatban, betegségben, haldoklásban és halál esetén; 9. Gyónás előtt és után; 10. Áldozás előtt és után; ezt követi: Szent Gertrúd, majd Mechtild élete, Előkészület a szentmisére, Mise előtti imák, Mise utáni dicsőítések, A Szeplőtelenül Fogantatott Szűz Mária zsolozsmája, összesen 362 oldal terjedelemben. (A teljes imakönyv letölthető: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10262965.html>; utolsó letöltés dátuma: 2013. június 18.) – Ágoston Péter némileg módosít ezen a felosztáson, és a következőképpen építi fel munkáját: 1. Reggeli és estvéli könyörgések; 2. A szentmise áldozattjáról; 3. A megfoghatatlan Szent Háromságról öt dicséret mondás; 4. Krisztus Urunkhoz könyörgések; 5. Boldogságos Szűz Máriához; 6. Bűnökből kitérő és Angyali kenyérrel élő emberek könyörgési (ez az eredetiben a 9–10. fejezet); 7. Isten szenteiről; 8. Sokféle szükségbeli könyörgések, betegség idején óhajtás; ezt követi: Szent Gertrúd és Mechtild élete, Énekek a szentmiséhez, Különbféle időkre való énekek, összesen 280 oldal terjedelemben. – ÁGOSTON Péter, *Mennyei követek, avagy szent Gertrudis és Mechtildis imádsági*, Nagyszombat, a városi tanácsnak költségén és ennek ajánlva, 1681.

Isten megtapasztalása az örökkévaló imádság útján

A kapucinus szerint az Istennel való bensőséges kapcsolathoz az örökkévaló imádságon keresztül vezet az út, hiszen ilyenkor a hívő ember Isten szívével beszélget. Csakúgy, mint Cochem összes többi – szám szerint összesen tizenöt – imakönyvével, a *Gertrudenburg*bal is ezt a célt kívánta megvalósítani: a laikusokat a szívből jövő, személyes imára akarta buzdítani.⁸ Ő ezt az Isten szívével való beszélgetést sokkal értékesebbnek tartotta, mint a szóbeli és könyvekből olvasott liturgikus imádságokat, zsoltárokat.⁹ Vélekedése szerint „[...] szívünk a vezetőnk az imához és szeretetünk készíti fohászainkat [...] amit csak a szájunk mond, nem ima, az ima forrása a szívünkben és a szeretetünkben van.”¹⁰

Az isteni és emberi szívnek imában való titokzatos társalgása mellett a szemlélődés fontosságát hangsúlyozza még a német szerző. A *Gertrudenburg* 35 oldalas, imáról szóló bevezető elmélkedésében így ír erről:

ha szívedet szomorúság éri, gondolj Krisztus kínszenvedésére [...] Nézd, ellenségei milyen gonosan bántak veled! Nézd, hogyan folyik vére izzadságceppjei és a töviskorona alatt! és te hű tudsz maradni bujaságodhoz? és hogy tudod vétkeid és álnokságod által elszorítani isteni barátodat és végtelenül nagy jótevődöt, aki egyedül, elhagyatottan és nyomorúságosan függött a kereszten, hogy miattad meghaljon? Sokkal inkább ébreszd fel szívedben efféle szemlélődések által a szent hálát, a szép és áhítatos szeretetet iránta, és határozd el, hogy ahogy ő a halálban türelmes volt, hogy általa életedet megváltsa, úgy bátorsággal felvértezve te is vedd fel kereszted és kövesd őt.¹¹

---

⁸ Cochem imakönyvei: *Gertrudenburg* (1666), *Antoni-Büchlein* (1673), *Novena S. Antoni* (1675), *Krankenbuch* (1675), *Myrrhengarten* (1687), *Der große Liliengarten* (1687), *Soldaten-Büchlein* (1690), *Goldener Himmelschlüssel* (1690), *Ablaß-Büchlein* (1693), *Prager Lauretten-Büchlein* (1694), *Baumgarten* (1675/1696), *Herziges Büchlein* (1699), *Heiliger Zeiten Gebet-Buch* (1706), *Büchlein von Gott* (1708), *Waghäuseler Gebetbuch* (1710). Forrás: ROTH, *i. m.*, 45–72.

⁹ Leonhard LEHMANN, *Durch Bücher zum beten bewegen: Zum 350. Geburtstag des Volksschriftstellers Martin von Cochem (1634–1712)*, Wissenschaft und Weisheit, 1985, 224.

¹⁰ *Gertrudenburg, oder auserlesenes geistliches undandächtiges Gebetbuch, darin die auserlesensten andächtigen, von Christo und der Mutter Gottes der zweien Hl. Kloster: Jungfrauen und leiblichen Schwestern Gertruden und Mechtilden theils mündlich, theils durch den H. Geist geoffenbarten Gebete begriffen sind*, Sulzbach, Seibelschen Kunst- und Buchhandlung, 1827, 60–61. Az eredeti német szöveg letölthető: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10262965.html>, utolsó letöltés dátuma: 2013. június 18.

¹¹ *Uo.*, 36–37.

Cochem ezt a ferences tradíciókban gyökerező bensőséges és meditatív imádságos lelkületet próbálja meg átadni imái által, elsődlegesen a női olvasóknak címezve munkáját. Ebben nincs helye sem dogmatikai ismeretek közvetítésének, sem a tanításoknak, csak tüzesíteni, lánggra lobbantani és Istenhez emelni kívánja az imádkozót.¹² Segítségül a nép nyelvén, az ő érzelmeiket előnyben részesítő stílusában, nagyon közvetlen módon elő- és együtt imádkozik imakönyveiben az olvasóval. Vélhetőleg többek között ebben is rejlik az ő műveinek hallatlan népszerűsége, melyekkel az egyszerű emberekre is nagy hatást tudott gyakorolni.¹³

Milyen eszközöket használ fel ahhoz a szerző, hogy olvasójában ezt a lelkületet felébressze? A hívő szívének megindításához – ugyancsak a ferences hagyományokat követve – érzelmi telítettségű, erős felindulások által (óhajtások, sóhajtások, könyörgések, vágyakozások, örvendezések, dicséretetek, nyájaskodások) kívánja eljuttatni olvasóját. Vélekedése szerint ugyanis az imában nincs szükség sok szóra, csak egyes hatásos, rövid imák kiválasztására és arra, hogy a nagyobb buzgalom felébresztése miatt ezeket ismételjük.¹⁴ Ezek a szövegek éppen egyszerűségük miatt a laikusoknak is mély imaélményt nyújtó lehetőséget kínálnak.¹⁵ Számos ilyet gyűjt össze ebben az imakönyvében is, köztük a *Gyöngykorona* cím alatt olvasható egy-két soros arany gyöngyöket, ezüst gyöngyöket vagy a következő rövid magyarázattal ellátott fohászt: „Mechtildnek megjelenvén neki Christus, arra tanította, hogy 7x e következő imádságot mondgya: Úr Isten, légy irgalmas nékem bűnösnek. Szilidségnek báránya irgalmazz nékem, és az én fogyatkozásomért tégy eleget”.¹⁶ E rövid, egy-két soros fohászok ismétlése hatékony eszköze a meditációnak is. Ez egy olyan imatechnika, amely a keresztény ima és általában az imádkozás gyakorlatában is évezredek óta jelen van, egészen napjainkig.¹⁷ Jálícs Ferenc jezsuita szerzetesnek, a kontemplatív imamód egyik legnagyobb ma élő mesterének szavait olvasva, valóban visszaköszönnek Cochem évszázadokkal ezelőtt írt elképzelései a helyes imádkozásról:

¹² Johannes Chrysostomus SCHULTE, *P. Martin von Cochem 1634–1712: Sein Leben und seine Schriften*, Freiburg i. Br., Herder, 1910, 96.

¹³ LEHMANN, *i. m.*, 213–227.

¹⁴ *Gertrudenbuch...*, *i. m.*, 45.

¹⁵ Albrecht RUTH, *Jesusgebet = Wörterbuch der Mystik*, hrsg. Peter DINZELBACHER, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1989, 227.

¹⁶ ÁGOSTON, *Mennyei követek...*, *i. m.*, 13–14.

¹⁷ LEHMANN, *i. m.*, 223–227; JÁLÍCS Ferenc, *Tanuljunk imádkozni*, Kecskemét, Korda, 1992.

[...] az ima táplálja a belső áhitatot, bár az ember figyelmével nem követi lépésről lépésre a szöveget. Nem is fontos. A szöveg végső célja az Istenre irányított figyelem, ami ebben az esetben megvalósul. [...] Akik olvasót szoktak imádkozni, tudják, hogy az Üdvözlégyek ismételt elimádkozása nem jelenti szükségszerűen, hogy mindegyiknek a szövegét hűségesen kell követni. Mialatt az ember imádkozza, értelmével egyik vagy másik mondatot kíséri, vagy az egyes szakaszok titkait. Habár nem figyel mindenre, amit mond, szívében imádkozik.¹⁸

A technikán túl a fent idézett imaszöveg is figyelmet érdemel, hiszen itt a szintén régi hagyományokra visszanyúló Jézus-imáról van szó. Ennek gyakori ismétlése által az ember képessé válik arra, hogy az örökkévaló isteni békeesség őállapotába jusson, átalakuljon benne, és így egy legyen az Atyával.¹⁹ A mű e kicsi aspektusa is rámutat a szerző ama kimagasló képességére, amelynek segítségével az egyszerű olvasót is magával ragadóan vezeti be a keresztény hagyományok évszázados gyakorlataiba.

Cochem tanítómesterei: Gertrúd és Mechtild

A Cochem-életrajzokból és munkásságát feldolgozó művekből jól tudjuk, hogy a kapucinus szerzetes szemlélődő imádságos lelkületének kialakításában számos nagy misztikus tanítómester közreműködött. Leginkább Szent Brigitta, Szent Bonaventura, és ha nem is ilyen meghatározó erővel, de itt bemutatott imakönyvünk ihletői is: a két nagy német középkori misztikus, Nagy Szent Gertrúd és Mechtild von Hackeborn. Mindketten az Eisleben melletti Helftában, a ciszterciek kolostorában nevelkedtek és éltek, egy olyan korszakban (13. század), amikor a hely legnagyobb virágzását élte. Kitűnt mind a német középkori nőképzés, mind pedig az itt megélt imaélet különleges kegyelmei miatt. Szent Bernát Jézus-misztikája és Szent Benedek ünnepi liturgiája mellett a szomszédos hallei domonkos kolostor szenvedéstörténetet középpontba állító lelkisége hatott leginkább az itt élő apácák vallási életére. Mindezen hatások mellett a természetfölötti kegyelmek különös kiáradása tette a kolostor apácáit a középkori német női misztika egyik leghíresebb központjává.²⁰

---

¹⁸ JÁLICS, *i. m.*, 12.

¹⁹ Amos PICHLER, *Jesusgebet, Jesusmystik = Lexikon für Theologie und Kirche*, hrsg. Walter KASPER, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2006, V, 846–847.

²⁰ Josef STIERLI, *Die Herz-Jesu-Verehrung vom Ausgang der Väterzeit bis zur hl. Margareta M. Alacoque = Cor Salvatoris: Wege zur Herz-Jesu-Verehrung*, hrsg. J. S., Freiburg, Herder, 1954, 90.

A két ciszterci apácát, Mechtildet és Gertrúdot azonban nem csupán az kapcsolja össze, hogy egyaránt Helfta kolostorában éltek, és misztikus élményekben, különleges látomásokban részesültek, hanem irodalmi életművük egysége is.²¹ A *Liber specialis gratiae*-ben Gertrúd tanítójának, Mechtildnek a látomásait és kinyilatkoztatásait tárta irodalmi formában az olvasó elé. Ez „idővel a nyugati misztika legsikeresebb könyve lett. A Jézus szívének és az Eucharisztjának a bensőséges tiszteletét tükröző, továbbá úgyszólván meghitt Jézus-misztikát tartalmazó művet a 15. századtól a 17. század második harmadáig egyre nagyobb érdeklődéssel övezte az a sajátos katolikus vallásosság, amely a hitbeli lelkületet és a lelki érzékenységet helyezi előtérbe.”²² Másik híres műve a *Legatus divinae*, amelyben saját misztikus élményeiről tudósít. Ennek öt kötetéből csak a második köthető hozzá.²³ Szintén Gertrúdhhoz kötődik az *Exercitia spiritualia* című lelkigyakorlatos könyv, amelyben vélhetőleg saját meditációi és imái olvashatóak hét napra elosztva, az Istennel való egyre tökéletesebb egyesülés módjáról.²⁴

Gertrúd alakja írásainak köszönhetően, nem elsősorban reflexiói, hanem példája és gyakorlati útmutatása, valamint imái által az ima és az áhítat tanítójává vált. Carl Richstätter, majd később Josef Stierli a Jézus szíve-tisztelet középkori misztikus apostolaként is említik, hiszen imái nagyon fontos láncszemet képeznek e kultusz egyházatyák korától adatolható kibontakozásában.²⁵ Jóllehet művei csak a karthauzi Lansperg 1536-os nyomtatott kiadásának köszönhetően jutottak el szélesebb olvasóközönséghez, ezután gyors ütemben világhírré tettek szert, többek között Peter Canisius és Martin von Cochem imakönyveinek köszönhetően.²⁶

Cochem a tőle megszokott alaposággal „meghivatkozta” forrásait, ezek alapján a *Liber specialist* és az *Exercitiát* használta leginkább imakönyve ösz-

²¹ Kurt RUH, *A nyugati misztika története, II: A 12. és 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Bp., Akadémiai, 2006, 338.

²² *Uo.*, 346–347.

²³ A maradék négyet egy névtelen rendtárs jegyzi, ezek közül az I. egy életrajz, a III–V.-ben Gertrúd Mechtild lelki ikertestvéreként jelenik meg. – Margot SCHMIDT, *Gertrud die Große v. Helfta = Lexikon für Theologie und Kirche*, hrsg. Walter KASPER, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2006, IV, 538.

²⁴ *Uo.*, 538.

²⁵ STIERLI, *i. m.*, 96; Carl RICHSTÄTTER, *Die Herz-Jesu-Verehrung des deutschen Mittelalters, I: Predigt und Mystik*, Paderborn, Bonifacius-Druckerei, 1919, 11–13.

²⁶ RUH, *i. m.*, 363; SCHMIDT, *i. m.*, 538. – Lansperg műveit, például prédikációit Cochem jól ismeri, *Das Grosse Leben Christi* című művében hivatkozta is azokat.

szeállításához. Az ezekben leírt látomásszövegekből sűrűn és olykor egészen hosszan (egy-másfél oldalt) idéz, bevezetve, magyarázva az egyes imaszövegeket. A szerző jegyzetei alapján arra is következtethetünk, hogy a víziószövegeken túl sokszor maguk az imaszövegek is a fenti művekből való átvételek. Ágoston Péter részben követi ezt a gyakorlatot, nála is olvashatóak a látomásokból vett idézetek, igaz, sokkal szűkebbre szabottan. Az imaszövegek forrásaira nála nincs utalás, e tekintetben további összevetésekre lesz még szükség. Ahogy arra már utaltam, a későbbi kiadásokból ezek a hivatkozások teljesen kimaradtak.

Cochem úgy tekintett ezekre a művekre és a bennük olvasható imákra, mint Isten lelkének a közvetítőire, amelyben Isten és az ő szent anyja maga nyilatkozik meg. Ez nem meglepő, hiszen, ahogy Kurt Ruh is rámutatott, a két apáca írásaiból egyértelműen kiderül, sőt részletesen is bemutatásra kerül az a mozzanat, amikor Mechtildnek mise közben megjelent az Úr, és tudomására hozta, hogy Gertrúd és rendtársa könyvet írtak vallási tapasztalatairól, és „minden, ami le van írva ebben a könyvben, isteni szívemből fakadt, és oda is tér vissza.”²⁷ Vélhetőleg épp ezt az isteni eredetet kívánta aláhúzni és hangsúlyozni Cochem az imák elé illesztett víziókkal: „Jézussal való nyájaskodás: Az következő imádságra az égből tanították Szent Gertrudist, ilyen szóval, valaki ezt aitosan elmondgya az én ismeretem annak lelkiben nevelkedik, és Istenségem fényességiből része leszen”.²⁸

Ezeknek az imáknak a különleges ereje azonban nem csak abban rejlik, hogy imádkozásuk által lehetővé válik Isten mélyebb és jobb megismerése, néhol egyéb ígéret is társul hozzájuk: „Szent Mechtildisnek megjelenvén Christus Urunk azt mondotta, hogy valaki ájtatosan Szent Mísét halgat, én annak utolsó oráján anyi Szenteimmel Szolgáltatok menyi Mísét halgatot”.²⁹ Az Isten által kinyilatkoztatott és ezért különleges erejű imák Cochem számára különösen is nagy jelentőséggel bírtak, ahogy ezt az eredeti német mű előszavában ki is fejtí:

Többet tartok ezekről az imákról, mint a szentek által írtakról, mert úgy vélem, ezeket Isten maga csinálta. Mert mi lehet édesebb, találóbb és vigasztalóbb imádság, mint az, amelyet Krisztus szívében maga édesgetett, és szent szájában megszentelt. Ezért amikor azt látod, hogy ezeket Krisztus nyilatkoztatta ki, arra kell

---

²⁷ Idézi RUH, *i. m.*, 345–346.

²⁸ ÁGOSTON, *Mennyei követek...*, *i. m.*, 117.

²⁹ *Uo.*, 21.

gondolnod, hogy ezeket nem ember, hanem maga az Isten készítette, és ezért ezeket a szavakat különös áhítattal mondjad.³⁰

Az első magyar fordítás előszavában is az égi imáknak és ezek rendkívüli hatásának gondolata kerül a középpontba, igaz, teljesen „magyarosítva”, és a korszak eseményeihez igazítva:

ezt is az kis könyvecskét mely Szent Gertrudis és Mechtildis mennyből vött imádsága [...] jól eszibe vevén kegyelmek, hogy ezek, Nemes várostokot és utolsó romlásra hajlot hazánkot ellenség haragos fegyveritől megmenthetik, olly erővel bírván, hogy az föld kerekéségin az csillagos Egfalain, az tenger mélylségein uralkodnak. Mert ha az Egbe elmétek szárnyain felmetek, megtapasztaljátok, hogy Angyali kéz által kenyeret avagy mannát az imádság csenyáltott.³¹

A későbbi, látomásokat nem tartalmazó kötetekből ez az előszó is elmaradt.

Gertrúd és Mechtild misztikájának fő jegyei az imaszövegekben

Az idézett látomásokon túl az imákban megjelenő képek és témák is hűen tükrözik Gertrúd és Mechtild középkori spirituális misztikáját és Cochemnek ehhez való vonzódását. A Mechtildnél és Gertrúdnál is megjelenő Krisztus iránti bensőséges jegyesi szeretet és szerelem az imák szövegét is gyakran áthatja, ezáltal kerülhet az olvasó Istennel különlegesen bensőséges, meghitt kapcsolatba:

Oh! Szerelmes Istenem, Oh véghetetlen jó szeretlek tégedet most és mindörökké, tégedet Szívemnek minden ereivel és szeretetmnek karjaihoz magamhoz szoritlak, mert te vagy az én édes kívánatos vágyom, te vagy az én kedves édeségem, te veled az én szívem megelégszik. Oh! kedves , édes, szerelmes Istenem, te vagy az én lelkem élete, te az én szívemnek öröme, én Istenem, én szerelmem, kívánságom, édességem [...].³²

Még erősebben kifejezi a Jézushoz való nagyon mély és különleges kötődést a két nő Jézus szívéhez való viszonyulása: mindjárt a kezdő sorok erről tesznek tanúságot, ahol édes, virágzó, kegyelmek mézforrásaként jelenik meg Jézus Szíve és a hívő dicséretének fő tárgya. Egy másik helyen a Szentháromság tárházaként dicsőíti őt a szerző: „Üdvözlégy Jézus Christusnak Szent Szíve, a Szentháromságnak orgonája, minden jóságnak élő

³⁰ *Gertrudenbuch*, i. m., 50.

³¹ ÁGOSTON, *Mennyei követek...*, i. m., előszó.

³² *Uo.*, 98–99.

kútfeje, isteni kincsnek bőséges tárháza ezerszer és ezerszer áldalak téged!”³³

Megint másutt Isten kinyilatkoztatásának forrása: „Gertrudisnak Urunk egy üdőben meg jelentette, hogy az következendő meg: imádsága felette tetszenék Szent Anyának, mellyet elmondvánaz Szűz ezerszer, látá, hogy Urunk nyitaná Szivit mint valami arany pohárt Szent Anyának, mellyből gyönyörűséges italt adott, ezeket az dicséreteket [...]”³⁴

Találkozhatunk még a szent szívvel mint egy nyugalmat, védelmet adó menedékkal több alkalommal is: „Az én lelkemet a te édes Szívednek szent-séges Sebibe rekesztem hogy ottan ellenségeim incselkedésétől megmenekedgyék.”³⁵ Vagy: „Oh szerelmes Jézusom édes Szive, néked ajánlom az éjel szivemet és testemet hogy benned édesen nyugogyék.”³⁶

A Jézus szíve iránti odaadás Gertrúdisnál és Mechtildnél az Istenhez való tartozás és az isteni szeretet záloga: ez ténylegesen, képi formában is megjelenik az idézett látomásokban: „Midőn egy üdőben Szent Gertrudis az Krisztus szentséges testit magához vötte volna, megnyitá isten lelki szemeit, és az következendő dolgot néki mutatá, mert láttya vala hogy az Isten Sziviből egy gyönyörűséges arany drága kövekkel rakot láncs jöve ki, amelly el szakadhatatlanképpen az Szűznek lelkít Istenhez kapcsolá.” Vagy: „Szent Gertrudis lelki Szemeivel lélekben elragadtattván, látta, hogy az Szent áldozat idein, gyönyörűséges menybéli galamb szállott le szivibe kedves fészket szerzett; annak utána megjelent néki, az Isten fia és mind két kezeivel az Szűz Szívét magához szorította.”³⁷

Ezeket az imákat Cochem minden bizonnyal a két apáca műveiből emelte át, hiszen mindketten kitűntek a Jézus Szíve iránti odaadásukban, melyekről fennmaradt imaszövegeik, lelkigyakorlatos elmélkedéseik tanúskodnak.

Több alkalommal találkozhatunk az imádságokban, főképp a Gertrúdtól származókban a szent sebek dicséretével is, a hozzájuk való fohászkodással, elsősorban Krisztus passiójával, a szenvedéstörténet compassiójával összefüggésben. Ez szintén a Krisztussal való bensőséges kapcsolat kialakításának egy forrása: „Szent Gertrudis midőn aitasosan Christus Urunk Sebeit

---

³³ *Uo.*, 127.

³⁴ *Uo.*, 160.

³⁵ *Uo.*, 3.

³⁶ *Uo.*, 17.

³⁷ *Uo.*, 224–226.

köszöntötte volna, azokból gyönyörűséges fényesség származván lelkit megvalósította.”³⁸ Ezt követően a szent imájában Jézus testének minden porcikáját számba véve mindent üdvözöl és dicsérettel illet – a testét, fejét, orcácskáját, két szemét, száját, szent fülét, nyakát, hátát, kezét, oldalát, térdét, egész testét, sebeit, véréit. Ezt a fajta szemlélődő, belehelyezkedő imádságos lelkület fontos eleme a máig népszerű kontemplatív imamódszereknek is.

A két misztikus apáca imakönyvében olvasható Gertrúdnak az az imádsága is, amelyben kifejezésre juttatja vágyát, hogy részesedhessen a Krisztushoz való hasonlatosság jegyeiben: „Irdi irgalmasságnak Ura Sebeidet [...]”³⁹ Az imádság bevezetője utal rá, hogy ez meg is történt. Gertrúdnak „Urunk az ő sebeit szívebe írni méltóztatott.”⁴⁰ A látomásait leíró *Legatus*-ból tudjuk, hogy valóban rendelkezett – jóllehet láthatatlan, belső – stigmákkal, ami hallatlan nagy kegyelmi ajándéknak számított.⁴¹ Később a sebek mint az isteni kinyilatkoztatás forrásai is megjelennek:

Egy időben Szent Gertrudis Urunkat kéré, hogy tanítaná meg őtet arra, az imádságra melly Szűz Annának legkedvesebb. Urunk sebeihez téve a Szűz Száját, ilyen szóval innen merisd, amit Szent Anyámnak akars adni. Vévé Szívibe az Szűz, hogy az következő köszöntsék mint valami őt csöpek szájában volnának.⁴²

Az Isten iránti mélységes szeretet kifejezéseként hangsúlyos szerepet kap még az imákban Istennek, az ő tetteinek, a Szentháromságnak, Szűz Máriának, sőt Gertrúdnak és Mechtildnek a dicsérete is. Ennek különösen szép példája a Krisztushoz szóló gyöngykorona:

Szent Gertrudis egy időben imádsági Rosák képiben megjelentek és mindenikről arany csengetyű függött, gyönyörűséges Szép zengéssel, melly az Isten szívit örvendeztette. [...] Aranyból való gyöngy: »Üdvözlég, Isteni nemességnek gyöngye, Üdvözlég Jézus méltóságos emberségének virága, te vagy az én egyetlen egy üdvösségem; te teremtőm, te megváltóm; ki elhagyván boldogságodot, az halál szorongatási által megtaláltál engemet.«⁴³

³⁸ *Uo.*, 147.

³⁹ *Uo.*, 142.

⁴⁰ *Uo.*, 141.

⁴¹ Kurt Ruh felhívja a figyelmet arra, hogy Gertrúd és Mechtild korában a stigmákat a legnagyobb kegyelmi ajándéknak tartották, főképp a nem is olyan sokkal korábban Szent Ferencen megjelent sebhelyek miatt. Az esetről az egész korabeli világ tudomást szerzett, és megindult a szent tisztelete, amely a helftai kolostorban is élő volt. RUH, *i. m.*, 371.

⁴² ÁGOSTON, *Mennyei követek...*, *i. m.*, 157.

⁴³ *Uo.*, 111.

Zárszó

Sík Sándor a misztika Istenhez vezető útjairól a következőket írja: „Az Isten megismerését az emberhez valami közvetíti (gondolkodás, írás, emberi szó). A vallástörténet és a tapasztalat bizonyossága szerint van azonban az embernek Istenhez – helyesebben az Istennek az emberhez – olyan útja is, amely nem szorul közvetítő közegre, amelyen át az ember »közvetlenül« tapasztalja meg Istent.” Ez a tapasztalati megismerés a szemlélődés, a belénk öntött elmélkedés, azaz a misztika, írja a szerző.⁴⁴ Cochem imáival ezt az évszázados hagyományokkal rendelkező utat és utazást mutatja meg. A tőle megszokott, érzelmekkel átitatott, plasztikussá tett, egyszerű nyelvezetű imáiban megtanítja olvasóit, miként léphetnek erre az útra, hogy aztán ők is részesedhessenek az istentapasztalás nagyszerű élményéből.

---

⁴⁴ Sík Sándor, *A misztika útjai Istenhez*, Szeged, Szegedi Piaristák, 2010, 4.

GÁBOR CSILLA

*Misztika, struktúra, szöveghasználat –
egy 17. századi Szent Ignác-kommentár példája**

Loyolai Ignác *Lelkigyakorlatos könyvének* átütő sikeressége éppúgy közismert, mint az a tény, hogy, mondjuk, magánolvasmányként semmiképpen sem nevezhető a népszerűségi lista vezetőjének (minthogy nem is olvasmány-szövegnek íródott).¹ Az is köztudomású, hogy hatékony befogadását egyrészt azok a különféle témájú elmélkedőkönyvek segítették, amelyek szentignáci szellemben íródtak,² másrészt az *Exercitia spiritualia* alapján készült (és annak felépítését követő) kézikönyvek mozdították elő, amelyek a „forgatókönyvet” mintegy olvasmány-szöveggé oldva tették hozzáférhetővé annak anyagát az elmélkedők vagy lelkigyakorlatozók számára.³

Jelen írásban egy ilyen kézikönyvvel, a Rajna vidékéről származó Nikolaus Elffen (Traben an der Mosel, 1626 – Köln, 1706) *Scintilla ad commovendum cor nostrum* (elterjedt „rövidítése” *Scintilla cordis*) című könyvecskéjével foglalkozunk.⁴ A szerző életpályája sok tekintetben tipikusnak mondható a

---

* A tanulmány az OTKA K 101571 számú pályázat támogatásával készült.

¹ Vö. John W. O'MALLEY, *Az első jezsuiták*, Bp., Szent István Társulat, 2006, 49–50: „A *Lelekgyakorlatok* a világ leghíresebb könyveinek egyike, mégis a legkevésbé olvasott és leginkább félreértelmezett könyvek kategóriájába tartozik. [...] Valójában azok számára gyűjtött egybe eszközöket, utasításokat és javaslatokat, akik egy másik személyt kísértek végig a kurzuson. Ilyen értelemben sokkal inkább hasonlít egy tanári kézikönyvre, mint egy iskolai tankönyvre.”

² Magyar vonatkozásban egyetlen példát említünk itt: Marosvásárhelyi Gergely elmélkedésgyűjteményét, amely Jézus életének eseményeit az egyházi év szerkezete szerint rendezi el, kombinálva ily módon az ignáci spiritualitást a liturgikus szempontokkal. MAROSVÁSÁRHELYI Gergely, *Eszterendő által az Anyaszentegyházról rendeltetel Vasárnapokra és Innepekre Evangeliumok és Epistolák es ezekre való Lelki elmélkedések*, Bécs, 1618 (RMNY 1151).

³ Az *Exercitia spiritualia* első, rendszeres, közérthető kommentárjának Claudio Acquaviva generális *Directorium exercitiorum spiritualiuma* (Róma, 1591) tekinthető; ez ugyan még mindig a lelkigyakorlat kísérőjének szól elsősorban, de hatása felismerhető a későbbi munkákban is, például az ugyancsak jezsuita Antoine GAUDIER (1572–1622) *Praxis meditandi* (Dillingen, 1627) című imádság- és meditációelméleti traktátusában – ez azonban már magát az elmélkedőt vagy lelkigyakorlatozót kívánja segíteni.

⁴ *Exercitia S. P. Ignatii Authore Nicolao ELFFEN Societatis JESU Sacerdote. Scintilla ad commovendum cor nostrum Sap. 2. v. 2.*, Coloniae, 1674.

korban: lutheránus szülőktől származott, Trierben tizennyolc évesen katolizált, és lépett (talán az őt nevelő katolikus nagynénje hatására is) a jezsuita rendbe, a humaniőrak tanára lett Düsseldorfban, filozófiatanár Trierben, majd megalapította a jezsuita kollégiumot működésének fő színterén, Kölnben. A hitszónokként és lelkivezetőként ismertté vált – és minő csoda: német Ciceróként aposztrofált – Elffen (például a kölni érsek és választófejedelem, Bajorországi Maximilian Heinrich gyóntatója és udvari papja)¹ több, a korban igen népszerű devóciós mű szerzője, könyvecskéit szinte párhuzamosan jelentette meg latin és német nyelven (pl. *Panis coeli*, latin, német: 1667; *Panis parvulorum*, német: 1668, latin: 1672; *Cibus electus*, latin: 1667; *Catholisch schlecht und recht*, német: 1684). A *Scintilla cordis* is számtalan edíciót megért az 1672-es latin, valamint 1674-es német első megjelenés után mindkét nyelven. Elnagyolt keresés eredményeképpen francia és cseh fordításokra is sikerült még rábukkannom.

Magyar fordítása bizonyára a jezsuita Kecskeméti János (1633–1712) munkája, s valószínűleg mindössze öt évvel az eredeti megjelenése után már napvilágot látott² (a bizonytalan fogalmazás oka, hogy a fordítót nem jelöli meg a könyvecske, és nem közli a megjelenés évét sem). Tudomásom szerint ez az első „közvetlen” magyar nyelvű „lelkigyakorlat” a részleges recepció – egyébként nagyszámú – emlékein kívül, amelyeket korábban eléggé alaposan számba vett a kutatás.

Kecskeméti a rendi források szerint Sopronban, Komáromban, Pozsonyban, Kassán tanárként dolgozott, Győrben, Kőszegen, Nagyszombatban hitszónokként működött, a nagyszombati egyetem és a bécsi Pázmáneum rektora is volt; a renden belül különféle előjárói funkciókat is ellátott,³ és több más jezsuita elődje, Pázmány Péter vagy Csete István mellett

¹ Vö. Christian von STRAMBERG, *Das Moselthal zwischen Zell und Konz; Mit Städten, Ortschaften, Ritterburgen*, Koblenz, Verlag von J. Hölscher, 1837, 69–70. Továbbá: Angelus HÄUBLING, *Nikolaus Elffen SJ (1626–1706) aus Traben und die „Demokratisierung“ der Liturgie: Die erstannliche Geschichte einer deutschen Übersetzung des Ordo missae in der Barockzeit*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte, 32, 1980, 55–60.

² [KECSKEMÉTI János] (ford.), *Nagy tűz, kis szikra. Loyola Szent Ignatz Exercitiuma. az az: A' keresztlyén léleknek Istenes dolgokban maga gyakorlása. Elfen Miklós Jesuita irasiból*. Bécs, [1677] (RMK I. 1575). A művet 1760-ban Nagyszombatban másodszer is kiadták.

³ Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, II, Romae, IHSI, 1988, 697.

– érdemes egy szót szánni a motívum ismétlődésének – ugyancsak magyar Ciceróként aposztrófálták.⁴

A *Scintilla cordis* a harmincnapos *Lelkiyakorlatok* nyolc napra átszerkesztett változata, egyféle kommentár tehát Szent Ignác könyvéhez. Persze nem csupán lerövidítésről és a kényszerű szelekcióból következő esetleges hangsúlymódosulásokról van itt szó, nem is csupán a nyelvtani személy megváltozásáról: míg az *Exercitia* szokásos fordulatai arról szólnak, hogy én mit tegyek vagy ne tegyek (vagyis az önmegszólítás eszközt használja), Elffen szövege „kifele” fordul, az olvasót szólítja meg egyes szám második személyben: te vond el magadat például az ismerőseiddel, rokonaiddal való beszélgetésektől. A grammatika egyébként már utal a címzett változására is: Elffen a munkát a lelkiyakorlatozónak szánja útmutatásul, az elmélkedési „forgatókönyvet” tehát olvasmányszöveggé alakítja. Ez már akkor feltűnhet, ha a két munkát az elején felütjük: Elffennél hiányoznak a lelkiyakorlat vezetőjének szóló, a tőle megkívánt magatartást részletező ún. *Bevezető megjegyzések*.⁵ Jelen vannak ellenben a lelkiyakorlatozót tanácsokkal ellátó *Közönséges intések az exercitiumnak jól végben viteléről*.⁶ A kis kötet aztán ennek megfelelően nagyjából a *Lelkiyakorlatos könyv* pontjai mentén haladva közöl a maguk szövegiségében végigírt, ugyanakkor folytatható – mert az olvasót további fontolgatásra felhívó – elmélkedéseket. A pokolról szóló rész – hogy az untilig ismételt passzusra hivatkozzunk – például felsorakoztatja, kiszínezve részletezi a jól ismert képzeteket: szoros tömlőc, amely „sötétségtől, s-büdös gaz szeméttől környül vétetett”, lakói között csak gyűlölködés és zűrzavar, örök iszonyúság van, és persze ki-ki abban kínoztatik, amiben vétkezett földi élete során. Azt talán megemlíteni is szükségtelen, hogy a rettenetet az örökkévalósággal történő fenyegetés is fokozza.⁷ A lineáris szöveget azonban olykor meg-megakaszt-

---

⁴ Vö. Franciscus KAZY, *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*, Nagyszombat, 1737, 308.

⁵ Szent IGNÁC *Lelkiyakorlatos könyve* = Loyolai Szent IGNÁC *Írásai*ból, összeáll. SZABÓ Ferenc, Róma, Detti, 1990, 1–20. (A műre, tekintettel a megszámlálhatatlanul sok kiadásra, nem a lapszám szerint, hanem az utasítások számának megadásával hivatkozom.)

⁶ Vö. KECSKEMÉTI, *i. m.*, 1–17. – Mivel jelen dolgozatnak nem fordítási kérdések számbavétele a célja, és mivel a forrás- és célnyelvi szövegek között nincsenek az értelmet jelentősen befolyásoló eltérések, csupán a magyar szöveget idézem, a fordítóra pedig szerző funkcióban utalok.

⁷ *Uo.*, 109–120. – Egy fontos mondat a 110. lapról: „Gondold, mely nehéz azokkal együtt lenned, s-még pedig örökké el válhatatlanul, a kikre csak jó szemmel sem tékinthetsz?”

ják az elmondottak továbbgondolására hívó felszólítások: tekintsd lelki szemiddel, gondold meg, halljad. A *Lelki gyakorlatos könyv*ben foglaltakhoz képest az átdolgozó által elkezdett amplifikációt tehát a lelki gyakorlatozónak kell a feladat szerint továbbfejlesztenie.

A kommentátor-utód egyes helyeken azonban ki is egészíti vagy szemléletében egyenesen átírja Ignác művét. A rendalapító koncepciója szerint a kísérő feladata, hogy katalizátora, kísérője legyen Isten és a lelki gyakorlatozó közvetlen, a lélek mélyén kialakuló kapcsolatának, amint az a 15. bevezető megjegyzésben olvasható: „A gyakorlatok vezetője tehát ne forduljon, ne hajoljon sem egyik, sem másik oldal felé, hanem középen maradjon, mint a mérleg nyelve, hogy a Teremtő a teremtménnyel és a teremtmény az ő Teremtőjével és Urával közvetlen kapcsolatban tevékenykedjék.”⁸ Elffen szövege ezzel szemben a következőképpen inti a lelki gyakorlatozót: „Lelki Atyád, vagy Oktatódhoz teljes bizodalommal légy, arra bizván életed kétséges folyási kormányozását. Embernek itt magát magára bizni, s-magának hinni, annyi, mint magát megcsalni.”⁹ A lelki gyakorlatozótól elvárt teljes bizodalom még rendben is lenne, enélkül ugyanis nem nagyon lehetséges a hatékony együttműködés. E szöveg azonban mintha éppen Istent magát kapcsolná ki e viszonyrendszerből, pontosabban mintha e közvetlen Isten–ember viszonyt a lelki gyakorlat vezetőjének delegálná, rábízva azt, ami az eredeti elgondolás szerint a Teremtő „kompetenciája”: az Isten akarata szerinti döntés sugalmazását.

Mivel a jezsuita spiritualitás ezen alapl műve (és persze az azt emészthető formában terjesztő kommentár) a meditációval mint eszközzel kíván választásra és döntésre segíteni, érdemes az erre vonatkozó reflexiókra odafigyelni. A könyvben adott meghatározás tehát az elmélkedésről így hangzik:

Az elmélkedés, vagy elmével, s-gondolkodással való imádkozás nem egyéb; hanem valami jeles mondást, vagy cselekedetet embernek eszébe juttatni, s-annak álatos mivóltáról, és körül-állásáról elmével okoskodni, s-eggyet másbol következöt, vagy következhetöt ki hozni, és azokból fel-indítani az akaratot az Istenes jónak kívánására, s-elkövetésére-mely gyümölcse az ájtatos imádságnak, s-fel-tett czéllya az Exerctiumnak.¹⁰

Figyelmezzünk a lelki képességekre (potentia animae, amit Kecskeméti hatalomnak fordít) és ezek használatára: az emlékezetben – esetleg olvasás

⁸ IGNÁC, *i. m.*, 15.

⁹ KECSKEMÉTI, *i. m.*, 7–8.

¹⁰ *Uo.*, 9.

vagy ismételt fontolgatás révén – tárolt információkat rendszerező értelem munkájából indul el a meditációs folyamat, és az intellektus munkája által kialakult felismerések irányítják az akaratot a jóra. Érdeemes ebben az összefüggésben felhívni a figyelmet a *Scintilla cordis* egy párhuzamára: az első nap első elmélkedése az ember teremtése kapcsán az ember istenképiségét a Szentháromság egység-hármassága és a lelki képességek strukturális analógiája mentén világítja meg: „valamint az Isten, egy állatnyában, de személyében három; ugy magában az egy lélek, hatalomban, emlékezettel, értelemmel, akarral három.”¹¹ (Csak zárójelben jegyzem meg, pedig nagyon fontos: egy árva szó sem esik itt az érzelmekről – azokkal szemben, változandóságuk okán, hagyományosan bizalmatlan a spiritualitás!)

A szövegszervezés módozatai elárulják, hogy az értelem és akarat e munkájához kíván teret engedni az olvasónak, az „exercitium” mibenlétével és céljaival összhangban: ezek a lelki számvétel, Isten akaratának felismerése és teljesítése, a saját élet megújítása.¹² Ezzel magyarázható az adhortatív hangnem, a sok, csupán felvillantott, ám részleteiben ki nem dolgozott téma és elmélkedési ötlet, ezért a sok konkrét útmutatás azokról a lehetőségekről, még inkább spirituális technikákról, amelyekkel az áhítat, az összedettség vagy a rettenet elérhető.¹³

Ahogy ez a lelkiségi hagyomány ismeretében már megszokott, valamely kegyes érzelm felkeltése ezúttal nem cél, esetleg csupán eszköz, s erre Ignác nyomán, a *Lelkigyakorlatok* fundamentumának jegyében figyelmeztet is a szerző: „Nem-is a’ végre fogsz az Exercitiumhoz, hogy az által lelki belső édességet érezz; hanem sokkal inkább azért, hogy érthessed mit kíván Isten elkövetned, vagy el-távoztatnod; és hogy meg tanullyad mint kellessék szived vágyódásit a’ világiaktól elvonván a’ te Teremtődhez ragasztanod.”¹⁴

---

¹¹ *Uo.*, 28–29.

¹² *Uo.*, 2.

¹³ Például: „Reggel fel ébredve ágyadból hitesd-el magaddal, mintha valami fekélyes beteg vólnál. Vagy mint valami áruló, kinek árultatása Uránál, Istenénél, s-ennek egész Udvarnépénél az egész üdvözült szenteknél tudva vólna. Avagy mint tehetetlen rab; meg-sebesült lelked fogva tartatván bűneid kötelékében”. (*Uo.*, 19.) Érdeemes megjegyezni, hogy itt a képzelettel rokonítható phantasia lelki képességének hasznosítására buzdít.

¹⁴ *Uo.*, 5. Ignácnál az első hét megalapozása a *Vezérelv és alapigazság*; a fejezet az eseményekkel, érzésekkel kapcsolatos habituális távolságtartás és szabadság (indifferentia) kialakításának szükségességére figyelmeztet. (IGNÁC, *i. m.*, 78–80.)

Bár Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyve* csak mintegy mellékesen hivatkozik a Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitészre visszavezetett és a középkorban elméletileg is szépen végiggondolt via triplex szakaszaira,¹⁵ jelenléte és hatása a mű szerkezetében, belső összefüggéseiben mégis nyilvánvaló: ezt Jerónimo Nadal, Ignác egyik első társa is észrevételezte,¹⁶ de erre hivatkozott Claudio Acquaviva generális 1590-es *Directorium exercitiorum spiritualium*a is, amikor „kiemelte az eredetileg öt részből álló ignáci meditáció hármastagolását, s kapcsolatot létesített a gyakorlatok időtartama és a belső élet három lépcsőfoka (megtisztulás, megvilágosodás, egyesülés) között.”¹⁷ Ezt a hármasságot szervezőelvként is szerepelteti Elffen munkája, amikor az első három nap gyakorlatait a via purgativa szempontjai szerint rendezi, a következő háromét a via illuminativa mentén, míg a két utolsó nap anyaga a via unitiva témáinak felel meg. Mindhárom fázishoz a középkori tradíció lényegét összegző magyarázó jegyzeteket is fűz, ehhez igazítva a lelkiismeret-vizsgálati szempontokat is. Így a „tisztító úti Elmélkedések”¹⁸ célja, „hogy volta képpen meg ismérjed mi végre teremtettél; hogy meg szánnyad, bánnyad, ha mi okért attul el-tevelyedtél; hogy az el-multakért magad büntetésével, jövendőre magad meg jobbitását fogadgyad, meg tartván fogadósodat.”¹⁹ A negyedik nap elmélkedéseit „à Világosító útnak” lényegét ismertető megjegyzés vezeti be: „Arra valók à következő elmélkedések, hogy az Ertelem meg-világosittassék, s-ez által az Akarat minden Istenes jónak gyakorlására gerjesztessék,”²⁰ a lelkiismeretvizsgálat szempontja pedig a Krisztus-követés lehet. A harmadik fázist „Eggyeztető útnak”²¹ nevezi, később azonban nem használja a terminust, hanem „à két utolsó napra való” intésekről szól, mibenlétüket azonban ezúttal is megmagyarázza: „Vege, s-czéllya e két utolsó napnak: Embernek à szeretet által Istennel eggye-

¹⁵ A 10. megjegyzés vezetőnek szóló utasítása szól arról, hogy ha a lelkigyakorlatozót a jónak látszata alatt éri támadás és kísértés, akkor beszéljen neki a második hét szabályairól, mert a jó látszata alatti kísértés a megvilágosodás útjának felel meg (IGNÁC, *i. m.*, 10.). A via triplex alakulás- és hagyománytörténetéről ld. Kurt RUH, *A nyugati misztika története, I: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, Bp., Akadémiai, 2006, 61–67.

¹⁶ O'MALLEY, *i. m.*, 62–63.

¹⁷ TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3), 36–37.

¹⁸ KECSKEMÉTI, *i. m.*, 18.

¹⁹ *Uo.*, 18–19.

²⁰ *Uo.*, 121.

²¹ *Uo.*, 3.

sülése”,²² a neki megfelelő examen témája pedig lehet az Isten szeretete, az ember akaratának Isten akaratához simulása.

Hogy mennyire közkeletű és a szigorúan vett lelkiség határain túlmutató ez az ismeret a 17. század folyamán, annak illusztrálása céljából hadd emlékeztessünk itt röviden egy másik jezsuita, Carolus Regius homiletikájának az Istenhez vezető út fokozatait alapul vevő triadikus szerveződésére: ha a hitszónok a megtisztulás útján járó hallgatóság előtt beszél, cáfolatok és feddések alkalmazásával az értelmet kell tisztítani, az erkölcsöket palléroznia; ha a megvilágosodás útján járók előtt hirdeti az ígét, akkor az értelem megvilágosítását és az erkölcsök ékesítését kell célul tűznie maga elé dramatikusan beszédek és erkölcsi előírások révén; végül, amennyiben a hallgatóság már az egyesülés útján jár, akkor leginkább a legmagasabb dolgok leírása és a dicséretetek szolgálnak épülésére.²³ Ezek a megnyilatkozások ugyanakkor azt is sejtetni engedik, hogy a *via unitiva* mélyen a racionalitásban gyökerezik, s nem feltétlenül jelent látványos, eksztatikus külsőségeket.

Az eredetileg harmincnaposra tervezett lelkigyakorlat nyolcnapos változata Elffen koncepciójában némi szerkezeti átalakítást is maga után vont. Így a harmadik nap halálról és különítéletről (a magyar fordítás terminusa szerint az ember „magános ítélet”-éről) szóló elmélkedése, kiegészítve a megtisztulás útjának megfelelő bűnbánó jelleget, az igazak és választottak örök boldogságáról is szót ejt: a gyorsasága, a számonkérés szigora és keménysége folytán „szörnyű és rettenetes” ítélet megkönnyebbíthető, sőt elkerülhető a penitenciatartással, jócselekedetekkel, Isten akaratának engedelmes elfogadásával, ebben az esetben pedig az ítélet „szív élesztő kívánatos sentenzia”.²⁴ A kétpólusú retorika megszegi a *Lelkigyakorlatos könyv* amaz utasítását, mely szerint ebben a fázisban a lelkigyakorlatozónak nem válik hasznára, ha kellemes vagy örvendetes dolgokra gondol, mint amilyen például az örök dicsőség; a kellemes, örvendetes dolgok által szerzett gyönyörűség ugyanis meggátolhatja a lelket abban, hogy bánatot, fájdalmat és könnyeket érezzen bűnei miatt.²⁵

---

²² *Uo.*, 224.

²³ Carolus REGIUS, *Orator christianus*, Roma, 1612, 244–249. A mű szemelvényes magyar fordítása a szóban forgó résszel: *Retorikák a barokk korból*, vál., szerk., tan. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 176–180.

²⁴ KECSKEMÉTI, *i. m.*, 103–104.

²⁵ IGNÁC, *i. m.*, 78.

Hasonlóképpen áthelyezi Elffen a körülmetélés eseményét: a *Lelki gyakorlatos könyvben* az epizódot Krisztus életének misztériumai között találjuk a negyedik hét anyagában, vagyis az egyesülés fázisában,²⁶ míg Elffennél az ötödik napra kerül, s az Ignácnál megjelenő szükséztudásához képest a képzetet segítségül hívó amplifikációval, allegorikus jelentéstulajdonítással: eszerint ezt Mária vagy maga végezte el, noha szíve fájdalommal, de határozottan, tudva, hogy ez Isten akarata, vagy legalábbis segédkezett benne Józsefnek. Ezután következik a mindenkori lelki gyakorlatozó helyzetére történő alkalmazás: hasonlóképpen te is, aki az exercitiumot végzed, bár szereted magadat, mégsem kell magadnak kedvezned, „hanem inkább azért magadat környül metélned;”²⁷ és nem is akárhogyan: „Ne pedig csak rész szerént, hanem egészen légyen a te környül-metélned, elmetzvé, s-elvetvén töled mindent, a mi mind külső érzékenységidben, s-mind belső vágyodásidban, kívánságidban, mind Emlekezetedben, Ertelmedben, Akaratodban, az el múltando dolgoknak szeretésében, rendetlen, és nem üdvösséges.”²⁸ És minthogy a lelki gyakorlat felénél járunk, szükséges a kétféle való vigyázkodás: „Az Isten szerelme, s-a pokol félelme legyen késed környülmételkedésedre.”²⁹

Ha összegezni kívánjuk a fentieket, csupa közismert dolgot, közhelyet kell mondanunk: az inventio részeként megjelenő amplifikatio ebben a könyvecskében mint a meditációt segítő jellegzetes eszközrendszer működik: szerepe rendszerint a megindítás,³⁰ de lehet a tanítás is.³¹ Továbbá a *Lelki gyakorlatos könyv* (és kommentárja) szellemisége, miközben szorosan kapcsolódik a középkor lelkiismereti hagyományához, egyfelől az isteni lényegről szerzett tapasztalatra, a vele való közvetlen, szerető kapcsolat kialakítására irányul; anélkül azonban, hogy látványos, a hagiográfia kelléktárából ismert „misztikus” elemeket produkálna, vagy azok elérésére buzdítana. Ugyanakkor Elffen könyvecskéje ezzel a megjegyzéssel bátorítja olvasóját: „Azt az egyet biztonnal mondhatom, hogy ez a Szent Exercitium már e’ földön, és számkivetés helyén-is mennyei örömmek előre kóstolása, és fel-

²⁶ *Uo.*, 266.

²⁷ KECSKEMÉTI, *i. m.*, 155.

²⁸ *Uo.*, 155–156.

²⁹ *Uo.*, 157.

³⁰ *Uo.*, 54–55.

³¹ *Uo.*, 155–156.

bonthatatlan békeségnek édessége.”³² Vajon nem valami ehhez hasonló szokott lenni a misztika szoros, klasszikus meghatározása is, amely meghatározás horizontjában a látványos kellékek (víziók, fényjelenségek, levitáció stb.) nem mások, mint a lényegét illusztráló kellékek?

Az iménti idézetnek – amint egyébiránt a teljes könyvnek – másik fontos üzenete, hogy a via unitiva is tanulható, akárcsak a megelőző fázisok, a via purgativa és a via illuminativa.

---

³² *Uo.*, A6v–A7r.

HUBERT ILDIKÓ

Misztika egy népszerű imakönyvben

(Liliom kertecske)

Tanulmányomban egy 1675-ben megjelent és másfél évszázadon át népszerű imádságoskönyv – a *Liliom kertecske*¹ – elragadtatásba emelő imádságairól, az imádságok erős érzelmi töltéseinek előzményeiről, a *Liliom kertecske*-kiadások szűrőpróbaszerű összevetéséről, költői-nyelvi szinten is megragadható frazeológiájáról írok. Azaz a misztika világába való imádság általi felemelkedés útjairól, mert „az Imádság nem egyéb, hanemha az Istennel való beszélés és nyájaskodás, az mely által a lélek Istent nézi és az Isten a lelket”.²

A *Liliom kertecske* Pozsonyban jelent meg először. A vegyes tartalmú imádságoskönyv összeállítója Holl Béla feltételezése szerint pozsonyi klarissza apáca lehetett,³ mégpedig Zsuzsanna, Fodor János kassai főbíró klarisszarendi apáca leánya.⁴ Az adatot átvette Schwarcz Katalin is a klarisszák könyvkultúrájáról írt kötetében.⁵ A *Liliom kertecske*nek 1675-től 1819-ig na-

---

¹ *Liliom kertecske, azaz szép istenes viragokkal öszve szedet külömb külömb-féle imádságokkal, littaniakkal és az szentséges papakntul engedtetet tellyes bucsúkkal be vettetett áetatos könyvecske*, melyet [...] egy áetatos szerzetes lélek maga költségével ki nyomtattatot. Az tisztelendő Pr. Provincialis engedelmével, Pozsony, 1675 (RMK I. 1186). Példány: Bp., Egyetemi Kvt., RMK I. 272. – A továbbiakban: *Liliom kertecske*.

² GAJTKÓ István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Bp., 1936 (Palaestra Calasanciana, 15), 3. (Az idézet Kopcsányi Mártontól származik.)

³ HOLL Béla, *Liliom kertecske = Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1994, II, 1226.

⁴ HOLL Béla, *Liliom kertecske, 1675 = Régi magyar költők tára XVII. század, 15/B: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-as évek): Jegyzetek*, írta HOLL Béla, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1992, 78–80.

⁵ SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum, 1994 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 6), 15: „A legkorábban nyomtatásban megjelent klarissza szerző munkájának az 1675-ben kiadott „Liliom kertecske” című imakönyvet mondhatjuk. Holl Béla az „áetatos lélek” megfogalmazás mögött a szerző személyét Fodor Zsuzsannában feltételezi. Fodor Zsuzsanna életrajzi adatait a nagyszombati protokollum alapján közlöm. Az imakönyv a fogadalom tétele évében jelent meg. Vajon mikor állíthatta össze a szerző könyve kéziratát? Egészen biztos, hogy az 1674. évi belépést követő egyéves noviciatus alatt nem foglalkozhatott ezzel. Azt kell tehát hinnünk, hogy 1674 előtt készítette munkáját.”

gyon sok kiadását ismerjük, nagyszombati kiadásaiból ötöt.¹ 18. századi könyvterjesztői katalógusaink szerint² jóval több alkalommal s esetleg több helyen adhatták ki, mint amiről ma tudomásunk van. A különböző évekből ránk maradt példányokat ma Nagyszombatban, Eperjesen, Turócszentmártonban, Pozsonyban, Kalocsán, Szegeden, Budapesten (több könyvtárunkban is) és Szerbiában őrzik.

E rövid kiadástörténeti ismertetés után, amely maga is sok érdekességet tartalmazna, ha kutatási fázisait ismertetném,³ a kiadások sokaságát látva, természetes a kérdés: mi volt az a többlet, amely a *Liliom kertecskét* ennyire népszerűvé tette? Válaszkeresésemben, bár csak egy imakönyv példaira támaszkodom, általánosabb érvényű következtetésekhez szeretnék eljutni.

Imádságos könyvünk teljes címe, ahogy a korban hasonlóké is legtöbbször, bibliai szimbólumokkal bőven teletűzdelt:⁴ *Liliom kertecske, azaz szép istenes virágokkal öszve szedett, külömb külömb-féle imádságokkal, litániákkal és az szentséges pápáktul engedtetett teljes búcsúkkal bevettetett áttatos könyvecske, melyet [...] egy áttatos szerzetes lélek maga költségével ki nyomtattatott a tisztelendő Pater Provinciális engedelmével.*⁵

Címválasztását így magyarázta bevezetőjében a könyv összeállítója: „Kis könyvecskémet Liliom kertecskének nevezem, és annak jó-illatú Liliomit

¹ Kiadások: Pozsony, 1675; Nagyszombat, 1685–1695 között; Nürnberg, 1701; Nagyszombat, 1713 k., 1720, 1759, 1767; Nagyszombat–Buda, 1779; Buda, 1807; Pozsony–Pest, 1819. Az 1685–1695 közötti kiadásból nem maradt fenn példány, csak utalásból tudunk róla. – KNAPP Éva, *Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: az Officium Rákócziánium története II.* című tanulmányában írta a címben megjelölt imakönyv forgalmazásáról: „A kiadások többnyelvűsége és viszonylag alacsony eladási ára biztosította, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegeihez eljusson ez az összeállítás. 1702–1705 között a nagyszombati nyomda bécsi könyvkereskedőjénél az *Officium Rákócziánium* a legkeresettebb nagyszombati kiadványok között szerepelt, mivel a legtöbb példányt ebből vásárolták 30 krajcáros áron. Ez az ár 1773-ra sem emelkedett jelentősen: a nagyszombati jezsuita nyomda könyvraktári leltára szerint egy bekötött példány ára 51 krajcár volt.” Magyar Könyvszemle, 1997, 296. Nem lehetett másképp ez a *Liliom kertecske* esetében sem.

² A nyomdászok eladásra kínált könyvei közt (ránk maradt katalógusaik alapján) 1743-tól állandóan kapható volt nagyszombati, majd kassai és kolozsvári kiadásban is. Népszerű társainak (*Útitárs, Lelki fegyverház, Jóillatú rózsás kert* stb.) kiadásaiból is csak elvétve maradt ránk példány. A nyolcad- vagy tizenkettedrét kötet ára általában 12 krajcár, de az erdélyi kiadás 1790-ben 20 krajcár, Landerer 1796-ban Kassán és Pesten 8 krajcárért adja.

³ Az imádságelméleti tanulmányok ismertetésétől ezen alkalommal eltekintek.

⁴ A címadás alakulástörténetével sem akarom megterhelni a dolgozatot, ezért meglegedtem a könyvecske összeállításáról írt sorokkal.

⁵ Lásd az 1. sz. jegyzetet.

[azért válogattam, hogy] az ájtatos szűveknek agyában hathatósabban begyökerezzen.”

I.

Iskolázottság (értelem dominanciája) –
magasabb lelki igény – kalauz típusú imakönyv?
Tanulatlanság (érzelem előtérbe kerülése) –
alacsonyabb lelki igény – népi imakönyv?

Gajtkó István piarista szerzetes a 17. század katolikus imádságirodalmáról írt kötetében,⁶ miközben áttekintette a műfaj előzményeit, belehelyezte a *Liliom kertecskét* az áhítati irodalom nagyobb folyamatába, összefoglaltabemutatta a *Liliom kertecske* lényegi jellemzőit. Gajtkó, akárcsak az imádságirodalommal foglalkozó szakemberek,⁷ a lelki olvasmányul szánt virágoskertecske-kötetek (hortulus animae-k) érzelmi betetőzőjének tartotta a *Liliom kertecskét*. Az imádságok szentekhez (Szent Ferenchez, Szent Klárához, Szent Antalhoz) szóló, megkülönböztetett tiszteletű fohászkodásaiból és a könyvecskében fellelhető Szent Ferencet ábrázoló szentképből Gajtkó következtetett legelőször a könyv összeállítójának ferencrendhez tartozására. Tematikailag három részre osztotta a vegyes összetételű szövegeket: 1. Istenhez, Szentháromsághoz, Jézushoz, Máriához intézett imák. 2. Szentek tisztelete. 3. Különböző alkalmakra szóló könyörgések, amelyekben merít a nagy imádkozók ájtatosságaiból (Mechtild, Bernát, Aranyszájú Szent János, Brigitta, Ágoston, Bonaventura).⁸

Gajtkó az imádságoskönyv legfőbb használóit a ferences harmadrendi vagy kordaviselő asszonyokban találta meg. „Míg Pázmány és követői azért ajánlották imáikat, mert ősi eredetűek s mert századok használata szentelte meg; a népies imádságos könyvek [melyek közé a *Liliom kertecske* is tartozik] rendkívüli hatékonyságuk vagy természetfölötti eredetük miatt ajánlják ájtatosságaikat.”⁹

---

⁶ GAJTKÓ, *i. m.*

⁷ Kósa Jenő, Incze Gábor, László Vince, Horváth János, Szigeti Jenő, Révész Imre stb.

⁸ GAJTKÓ, *i. m.*, 42–43.

⁹ *Uo.*, 40.

Az imádságirodalommal foglalkozók közt Gajtó nincs egyedül azzal a véleményével sem, hogy az érzelmileg magas hőfokú, népies imák létrejöttét vagy olvasói táborát legtöbbször a tanulatlanabb, iskolázatlanabb társadalmi rétegben feltételezték, mondván, hogy a lelki kalauzokat a tanultabb használóknak, míg a népies imádságoskönyveket alacsonyabb lelki igényű embereknek szánták a hajdani kiadók.¹⁰ A *Liliom kertcskénél* hangsúlyozta is, hogy „Az imádság itt már végleg nem az ész műve, hanem a szív legforróbb mélyeiből feltörő érzelmé.”¹¹ Anélkül, hogy az imádságirodalom elméletével foglalkozni kívánnék, elgondolkodtam azon, hogy az ima létrejöttékor, amikor még csak formálódnak a lelki érintettség szavai, vajon olyan nagy és mélységbeli különbség van-e szakralitásban a keresztény értékrendben élők között? S vajon az Istennel való belső párbeszéd intenzitásának mennyire fokmérője a tanultság? A keresztény hitéletben, liturgiában folytonosan benne élő embernek nem volt-e meg mindenkor az a tapasztalata és képessége, hogy a középkortól folyamatosan használt imák és maga a liturgia – a személyes érintettség esetén – szakralitásba emelhesse egyéni könyörgéseiket, függetlenül társadalmi hovatartozásuktól?

Szentkuthy Miklós *Frivolitások és hitvallások* című művében¹² az ima létrejöttének folyamatát a következőképpen fogalmazta meg:

[...] az egyházi imákat a legegyszerűbb emberként imádkozom el. [...] A másik típusú ima már nem ilyen egyszerű. Ezeknek az imáknak alapja: a szentek életének állandó olvasása. [...] ima céljára a Schütz-féle négykötettest szoktam használni. Az egyéni imákba belefoglalok életem ezer epizódja, emlékek tömege, utazások, emberek, olvasmányok – melyeket egy-egy szent élete bennem fölidéz, fölkapar, hogy úgy mondjam, lelkem zsigereiből kiprovokál. Ezeknek az egyéni imáknak elsődleges motívuma: a fantázia. [...] Néha változatossággal, azokat a dolgokat is mind imává alakítom át, ami aznap különösképpen foglalkoztatott [...] Az imafantáziák úgy zajlanak, hogy nem az imát rángatom le köznapi tépelődések prózai szintjére, hanem ezeket emelem fel az ima régiójába. A Feszület a katolicizmus jelképe. Én mindig a Kereszttel együtt imádkozom.

Középkori templomaink falfestményei, a szentképek hatalmas mennyisége, a misztériumjátékok stb. ugyanezt az érzelemfelindító, minőségi háttérrel adták/adhatták az írni-olvasni nem tudóknak, mint Szentkuthy Miklósnak

¹⁰ „A gondolati anyag hagyomány leszállása ez szűkebb s magasabb szellemi körből szélesebb s alacsonyabb körbe [...]” *Uo.*, 38. (Horváth János 1924–25. évi előadásaiból.)

¹¹ *Uo.*, 39.

¹² *Titkok játéka: Válogatás Szentkuthy Miklós fényképhagyatékából*, vál., szerk. HEGYI Katalin, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009, 87.

Schütz Antal könyvei. És folytathatnánk a sort: mint Pilinszkynek Bach zenéje, mint Juhász Ferencnek az Erdélyi Zsuzsanna által összegyűjtött archaikus imádságok¹³ stb. Tehát a hit bizonyosságával rendelkező ember a középkorban és a mai korban is ugyanúgy fordult/fordul magánáhitatában Istenhez: magas hőfokon. A kérdés inkább az, hogyan ragadható meg a szakralitásba emelkedés útja az imádságokban? Mielőtt szövegpéldákkal válaszolnék erre a kérdésre, érdemes kiindulópontul hangsúlyoznom, hogy a *Liliom kertecske* gyűjteménye olyan késő középkori vagy kora újkori forrásokra megy vissza, amelyeknek jó néhányát sikerült a szakirodalomnak azonosítania. Mintha a barokk kori imádságokban újra megtalálnánk azokat a középkorban érzelmeiktől, misztikától túlcorduló imákat, amelyek a reneszánsz korai és későbbi szakaszában, a reformációban eltűnni látszottak.

Az ismeretlen szerkesztő a könyvecske forrásait így adta meg: „buzgóságos imádságokbul, és litániákbul plántáltatott”. Egyetlen helyen nevezte meg konkrétan imádságátvételének helyét, amikor odaírta: „Az Jézus litániája az Pázmány könyvecskéjéből”.¹⁴

Vegyük először számba imakönyvünk szakirodalomban már azonosított előzményeit. Korondi Ágnes Szent Bernát nyolc zsoltárának (amelynek „[...] három középkori magyar változatát ismerjük. Ezek a Lobkowicz-, a Thewrewk- és a Peer-kódexben olvashatóak.”¹⁵) fordítását kereste barokk imakönyveinkben, s ezt két helyen találta meg. „A *Liliom Kertecske*ben az ima *Szent Bernárdnak Nyolc versei, az boldog kimúlásért* címmel szerepel. [...] Az ima megőrizte középkori funkcióját, de a kötet összeállítói nem tartották szükségesnek a csodás eredet említését, hiszen a hatékonyságot már a szent neve is éppen elég biztosíthatta.”¹⁶

---

¹³ „Én népköltészetünk legfénylőbb rétegéhez hasonlónak mondom ezeket az imákat [...] Szépségük és erejük nemcsak tartalmaikban van, de nyelvükben is, mert hallván őket, oly erővel ráz meg népem beszélt nyelvének gyönyörűsége, bátorsága, tisztasága és látomásossága, hogy költőszívemben ámuldozva és szégyenkezve csak édesdeden mosolyogni és könnyezni tudok.” JUHÁSZ Ferenc, *Imák, apokrif mámorok*, Új Írás, 1970/9, 74.

¹⁴ *Liliom kertecske*, Előljáró levél.

¹⁵ KORONDI Ágnes, *Szent Bernát nyolc zsoltára a késő középkori és kora újkori imádságirodalomban = A zsoltár a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRÓCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2011 (Károli Könyvek), 15–33.

¹⁶ Korondi Ágnes az előző jegyzetben idézett tanulmányában (26) megemlíti még, hogy a „bevezető rubrika hiányzik, a szokásos versiculus, responsorium és collecta viszont megvan.” S lehetségesnek tartja, hogy a zsoltárfordító „éppen olyan példányból dolgozott, amelyből hiányzott a rubrika.”

A bűnbánati zsoltárok, *Te Deum*, Krisztus szenvedéseiről, Krisztus tagja-iról szóló imák ugyancsak középkori eredetre mennek vissza. (De folytat-
hatnánk a sort a következő imákkal: *Szent Ambrus és Szent Ágoston énekének*,
Szent Bonaventura által a Boldogságos Szűz tisztességére való alkalmaztatása. Téged
Istennek Anyja dicsérünk, téged Szűz Máriának vallunk; Boldogasszonynak tizenöt
öröme; Az Boldogságos Szűznek hét örömi stb.)

Gajtkó István a *Festetics-kódex*ben lelte meg tartalmi előképét a líraisággal
lefestett Szent Szűz tagjait dicsőítő imának.¹⁷ Idézem az ima bevezető sorait
a *Liliom kertecské*ből:

Teljességgel szép vagy Mária és makula nincsen tebenned, ékes vagy és semmifé-
le rútságot nem ismersz: tisztaságos Szűz, mennyeknek királné asszonya, angyalok
császárnéja, világnak asszonya és Istennek Anyja, és azért áldott légy mindörök-
ké, Amen.

Áldott légyen a te fejed, mely teljes mennyei bölcsességgel: áldottak legyenek a
te hajszálaid, melyek a te elmédnek tisztaságos gondolatit jedzik. Áldottak legye-
nek a te kedves szemeid, azokkivel legelőször te érdemletted látni az Isten Fiát.
Áldott légyen az te orcád, melyeket egyedül csak az kis Jézus apolgatott és csó-
kolgatott. Áldott légyen az te mézzel folyó szád, mely az Isten Fiának gyönyörű-
sége csókokat adott. Áldott légyen az te szentséges nyelved, mely első volt
mindjárt az angyal után, azki az Jézus nevét méltó volt nevezni.¹⁸

Holl Béla hét verset azonosított a *Liliom kertecské*ből, amelyek az azt
megelőző és az 1675 utáni évek kiadványaiban voltak jelen: az *Útitárs*ban
(1643), Kopcsányi Márton imádságos könyvében (1637), valamint a
*Penitentiának tükrö*e (1626) címűben.¹⁹

Imakönyvünk anyagának előzményeire és későbbi használatára szaporít-
hatjuk a példákat: *Szent Brigitta 15 ábítatos imádsága a boldog kimúlásért és peni-
tenciatartásért* olvasható Kopcsányi 1622-ben,²⁰ Pázmány 1631-ben²¹ megje-
lent könyvében, az *Útitárs* 1643-as kiadásában.²² A *Megtérő bűnösnek imádsága*
boldog Asszonyhoz című ima a Báthory Zsófia által támogatott kiadásokban is
fellelhető.²³

¹⁷ GAJTKÓ, *i. m.*, 43.

¹⁸ *Boldogasszonyhoz való imádság = Liliom kertecske*, 176–180.

¹⁹ HOLL, *Liliom kertecske*, 1675, *i. m.*, 80.

²⁰ KOPCSÁNYI Márton, *Keresztyén imádságos könyvecske*, Bécs, 1622, 1.

²¹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Pozsony, 1631, 164.

²² *Útitárs*, Pozsony, 1643, 311.

²³ *Három szép imádságos könyvecske*, Bécs, 1680, 208; *Báthory Zsófia imádságoskönyve*, Nagyszom-
bat, 1711, 201.

Természetesen az imádságok további forrásait, azok párhuzamos – tartalmi, s nem szó szerinti – szövegvariációit mindenképpen szisztematikus kutatással kell majd feltárni, mert csak ezen „imaháló” alapján tisztázódhat az imák forrástörténete.

Tehát a *Liliom kertecske* folyamatos imahagyományra épülő lelki igénynek tett eleget, amikor középkor végi misztikus imákat (szöveghez ragaszkodóan vagy csak tartalmában) fogadott magába. Ezek alapján nem állíthatjuk, hogy alacsonyabb lelki igénynek (sőt akár megfogalmazásnak) tett volna eleget. S vajon nem ezt a leegyszerűsített vélekedést bizonytalanítja el az imádságokat válogató személy klarissza volta is?

II.

Az imádságokat válogató személy – a klarisszák mint a középkori/archaikus imák lehetséges használói, ismerői, továbbadói

További kutatást igényel az imakönyv és a klarissza rend kapcsolata, ugyanis az imakönyv szerzője, összeállítója (nagy valószínűséggel) klarissza apáca volt. Olyan rendé, amely rendnek a regulája is előírta a magányos olvasást, s ahol az apácák könyvszeretetére számos közvetlen és közvetett adat maradt fenn.²⁴ Még a gyónásban felsorolt bűnök közt is találkozhatunk azzal, hogy megkívánta más könyvét a bűnbánó. Schwarcz Katalin *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században* című könyve számba vesz minden olyan hozzájuk kapcsolható adatot, egészen letelepedésük kezdetétől (1240), amelyhez kutatásaiban hozzájuthatott. Ő tette közzé a valamikor tulajdonukban lévő kódexek, imakönyvek, posszessori bejegyzések listáját, az olva-

---

²⁴ „A klarisszák 18. századi könyvkultúrája nem nélkülözi a középkori előzményeket. A legkorábbi könyves emlék a magyar klarissza rend történetében – jelenlegi ismereteink szerint – a 14. századból datálódik. Erzsébet királyné, Károly Róbert özvegye, aki az óbudai klarissza zárdát alapította és építette, végrendeletében több mindent hagyott a klarisszákra. 1380. április 6-án kelt végrendeletében egyebek mellett egy breviáriumot hagyott Pukur Klára klarissza apácára. Akarata szerint a megajándékozott haláláig bírta e könyvet, utána a breviárium az óbudai klarisszákra szállt. Az óbudai klarisszák említése különösen indokolt, mert zárdájuk a 16. század elején – a margitszigeti domonkos apácák rendháza mellett – az egyik legjelentősebb központja a magyar nyelvű kódex-irodalomnak.” SCHWARCZ, *i. m.*, 6.

só/alkotó apácák névsorát is, s ezek alapján nem tartom kizártnak, hogy a *Liliom kertecske* összeállítójának a szokványosnál nagyobb rálátása lehetett a kódexekben meglévő, onnan másolt, írásban vagy szóbeliségben őrzött imaanyagra, ugyanis ez a rend volt az, amely nemcsak ajándékokkal gyarapította írásos áhítati irodalmát, hanem – állandó török előli menekülésükkel, amikor sokszor könyveiket is elhagyták – más helyszíneken való letelepedésükkor gazdagították ott megismert imákkal, litániákkal imakincsüket. Elég nagy mozgásterületet mi sem bizonyítja jobban, mint menekülési útvonaluk. (A rend klastromai: Nagyszombat, Pozsony, Óbuda, Váravelence, Sárospatak, Kolozsvár, majd Bécs, Grác, Győr, Zágráb, Bécsújhely, Bruck, Kismarton, Rohonc). Schwarcz Katalin szellemesen jellemezte ezt az időszakukat: „Futással őrizték meg rendi közösségük folyamatos létét a 16–17. század során.”²⁵ A számukra készített fordítások, kódexaik, más rendeket (domonkosokat, premonstreieket) is befogadó nyitottságuk, gyakori helyváltoztatásaik stb. alapján feltételezem, hogy a *Liliom kertecské*nek a középkor misztikájához visszahajló imaanyaga ma már ismeretlen forrásokból is méríthetett – ahogy Pázmány veretes, képekben gazdag költői nyelvének sem egyedül a latin nyelvű egyházi irodalom volt a forrása. A *Bibliát*, a legendák és a prédikációk világát latinul magyarázók ugyanazon formakincsből merítettek, mint az imádságokat fordítók. Jézus, Szűz Mária jellemzésében miért akart volna kevesebb fényt a barokk, mint a középkor? Az imádkozó ember nemcsak az égre akart nézni, hanem meg is akarta fogalmazni az égre nézés érzéseit. S ehhez kapaszkodónak kapott egy imahagyományt, tökéletesség felé törekedő, olykor írásban is lejegyzett kifejezéstartalammal. Talán ezért lenne hasznos azoknak a szókapcsolatoknak az összegyűjtése, amelyek a mai napig megmaradtak például a katolikus és evangélikus imákban Mária, Jézus vagy szentek megszólításaiban, jelzőiben, litániák könyörgéseiben, azaz az égi világhoz való fohászokadásokban.

A következőkben a középkorban rögzült, latin liturgiából eredő liturgikus szóhasználatra, anyanyelvre fordított szókapcsolatokra, a misztika stíluselemeire, azaz a belső áhítat elindításához segítő (olvasni nem tudók esetében sokszor „csak” a napi liturgiából rögzült) „imádság-kapaszkodók”-ra hívom fel a figyelmet.

---

²⁵ *Uo.*, 4.

III.

Az imák és liturgikus szövegek magas érzelmi hőfokának, a lángolásnak és az „Istennel való nyájaskodásnak” nyelvi kifejezőeszközei

Amikor a *Lilium kertecske* – Gajtkó megfogalmazásában – „népi igényt kielégítő” imádságainak égbe kapaszkodási útját keressük, mindenképpen számolnunk kell a középkorból átörökített imákkal, azok szókincsével, még akkor is, ha konkrét szövegazonosítást ritkán tudunk felmutatni. S vajon alacsony lelki igényről beszélhetünk-e a népi imádságoskönyvek esetében akkor, amikor többször kitapinthatók azok régebbi gyökerei, avagy, jelen imádságoskönyvünkben, hivatkozott forrásként megnevezve Pázmány imádságos könyvét, annak érzelmi lángolását ismerhetjük fel az imaválogatásban is? Gajtkó tanulmánya – amelynek nagy érdeme, hogy szinte elsőként foglalkozott az imádság műfajával, s ma is alapirodalom – mintha egykét következtetésében megbicsaklott volna. Ő ugyanis, ahogy fentebb már utaltam rá, a kalauz típusú imakönyveket nem formailag különítette el az egyéb, ún. népi imádságoskönyvektől, hanem tanultsági szint alapján, az érzelem és értelem dominanciája szerint. Vajon nem kézenfekvőbb-e a különbséget úgy megragadnunk, hogy vannak imakönyvek, amelyek tartalmaznak katekétikai ismereteket, tanításokat, érveléseket stb., s vannak, amelyekből mindezek hiányoznak, amiért ez utóbbiakban az emelkedett hangvételt szövegen átütőbbnek érezhetjük? De a misztika hőfokát egyik típusú imakönyvben sem az ész/értelem vagy az érzelem egymást kizáró jelenléte minősítheti.

Visszatérvén imádságos könyvünkhöz, az alábbi kiadásokat használtam: az 1675-ös – az Egyetemi Könyvtárban őrzött – első kiadást, az 1713-as szintén nagyszombati, ma Kalocsán található példányt, valamint az 1779-ben Nagyszombat–Budán nyomtatott OSZK-beli nyomtatványt.

Forgatva a *Lilium kertcskét*, többször találok imák, litániák, könyörgések címében a „szép” jelzővel („Egy szép rózsza koszorú”; „purgatorium-beli lölkökért-való szép imádság”). A „szép” szöveg melletti megjegyzése valami értékesebbnek vélt gondolat, lelki élmény kiemelését hangsúlyozta, ugyanúgy, ahogy tette ezt korunkban Pilinszky Bachról szóló megnyilatkozásában, vagy Szentkuthy Miklós a vallomásaiban.

[...] szépségélményünk akkor van, ha egyrészt a látott „tárgy”, egy elolvasott könyv, egy zene szervezetünk legeslegmélyebb érzéki gyökereit érinti meg, szenzualizmusunkba, vitalitásunkba, ösztöneink gödreibe túr bele – ugyanakkor túlvilági jót és igazat sejtek benne, mintha utalás, üzenet lenne a Végső Igazság felé. A szép dolog – mintegy hidat képezve – sejtelmesen mutat a legelementárisabb, legatavisztikusabb érzékelésünk felől a végső megoldás felé. [...] A híd alsó pillére legmélyebb biológiai létünk, túlsó pillére pedig a létezés megtalált értelmének illúziója.²⁶

Ezt az ún. szépség-hidat, a földi és égi világ összekötésének kifejezési lehetőségét érezhették meg a múlt imádkozói is, amikor egyéni véleményüknek hangot adtak például imaválogatásukban. A misztika világát ragadták meg ezzel a szépségélménnyel, ahogy a halálérzés mélysége is a misztika mélységévé vált észrevétlen, századtól függetlenül.²⁷

Alexa Károly 1970-ben írt tanulmányában (*A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*) a nyelv olyan kódexeinkhez visszanyúló kifejezőeszközzeit gyűjtötte össze, amelyeket a barokk kor is megtartott, ha valamilyen elragadtatott állapot érintettségét szerette volna megfogalmazni. Sokszor ezek a régebbi időkben csiszolódott elragadtatások köznevesültek is, ugyanis az egyházi irodalom transzcendenciáját érzékeltető stíluseszközöket más irányú, lelki elragadtatást jelző érzelmek, például a szerelem kifejezésére is felhasználták. (Alexa Balassi képkincsének, frazeológiájának vizsgálatakor középkori példák sorával bizonyította a költő „szoros kötődését a gótikus misztikánk kimunkálta nyelvi eszközökhöz”.²⁸) Szinte kínálták magukat a túlsorduló liturgikus szövegek más, emberi életérzés megfogalmazására is. Elég, ha beleolvasunk *Szent Brigittának igaz penitencia tartásért és boldog kimúlásért tizenöt ájtatos imádságába*, hogy megérezzük hatásának intenzitását, azt az embert önmaga fölé emelni akaró szándékot, amelyet nem koptatott el az idő akkora sem, amikor leegyszerűsödött az érzelmek kifejezésének eszköztára:

Ó Jézus, Krisztus, szeretődnek örökké való, édes, gyönyörűsége öröme; minden kívánságot felül haladó vigassága, bűnösök élete, és szeretője: ki valóban megbizonyítád, hogy az te gyönyörűséged emberekké való nyájaskodásban vagyon [...].²⁹

²⁶ *Titkok játéka, i. m.*, 89.

²⁷ ANGYAL Endre, *A misztikus Erdély, Vigilia*, 1940, 441–446.

²⁸ ALEXA Károly, *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1970, 285–304.

²⁹ *Liliom kertecske*, 446.

Majd az ötödik könyörgésben így folytatja Jézus dicséretében ezt a kezdeti hangütést:

Ó Jézus, Anyaszentegyház fényes Napja [...]; szegények kincses háza [...]; menyeyei szent templom ajtaja [...]; dicsőségnek lépesméze [...]; boldogsággal folyó kútfő [...]; lelkeknek pelikánja [...]; szeretetnek gyullasztó tüze [...]; szívünk mágnese [...]; egeknek lajtorjája [...].³⁰

S hogy hangzik mindez a magánáhitatra készült kódexeinkben? Mária dicsérete a *Nagyszombati kódex*ben:

Ó szízlé szép szemek, csillagozó fényességgel csillagozván! Ó rózsálló piros tindeklő szép orcák! Ó aranyszínnel fénylő szép sár hajak! Ó mézi édességgel folyó avagy édeslő szép ajakak, Isten fia gyakorlatos csókolgatásával megistenesöltek.³¹

S folytathatnánk a sort a mai napig használatban lévő litániákkal.

Holl Béla, Korondi Ágnes tanulmányai, a misztika stíluselemeinek Imre Sándor, Alexa Károly által gyűjtött középkor- és reneszánsz kori példái stb. megerősítették a *Liliom kertecske* verses és prózai szövegeinek középkorból való hagyományozódását. A középkori misztika égre tekintő elragadtatásával, stílus eszközeivel, szakralitásban használt szókinccsel, halmozott szóképeivel, metaforáival és allegóriáival, elomló hangulataival stb. folyamatosan találkozhatunk a barokk kori imakönyvekben. (Ezek a hétköznapi szóhasználattól eltérő kifejezésmódok nemcsak emelkedettebbé tehettek, hanem bizonyára könnyebben rögzítették memoriterként a szakrális szöveget az olvasni nem tudó imádkozókban.)

A gyakran előforduló tűz, tüzes nyilak, fény, édes/édességes, méz/mézes szavak, szókapcsolatok, a csillag-metaforák, szerelmi allegóriák, virág-motívumok vagy égre fordított tekintet kifejeződései, a hálaérzet mélységei stb., amelyekre példákat hoztam a *Liliom kertecske*ből, kiegészíthetők lennének még azokkal a liturgiából ismert kifejezésmódokkal, fokozást elősegítő és sokszor ismételt retorikai elemekkel stb. is, amelyeket tanult és tanulatlan ember egyaránt előhívhatott emlékezetéből-lelkéből magánáhitatában, ha gyakorló hívő volt. Még a reneszánsz két emberöltőnyi idejében is, amikor középkori anyanyelvű szövegek szóbeliségben őrződtek meg majd száz esztendeig.

---

³⁰ *Uo.*, 489–491.

³¹ GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1962, 263. – *Nagyszombati kódex*, p. 119.

A *Liliom kertecske* talán éppen ezért a középkortól folyamatosan jelenlévő, szóbeliségben is élő imahagyományért lehetett olyan népszerű, hogy sok kiadást ért meg.

Függelék

Nagyon érdekes volt a *Liliom kertecskék* különböző évben (1675, 1713, 1779) megjelent, kiválasztott példányainak összehasonlítása. A kiadó/nyomdász által használt nyelv, a megjelentetés éve és a kiadás helye miatt természetes, hogy sok a formai különbözőség. Eltérő például a hangzók jelölése, a helyesírás, tagolás, kiemelés, a latint magyar szóhasználattal való felváltás (*Pater Noster – Miatyánk; Ave Maria – Üdvözlégy Mária*), de eltérhet az imák/ fohászokodások javasolt száma is („Végezetre olvass két Pater Nostert, és két Áve Máriát” – „Végezetre olvass hét Miatyánkot, és Üdvözlégy Máriát a béfejezésre” stb.). Az ismétlések végtelen sora hangoztatva/kimondva bizonyára az elragadtatásba emelés háttérét segítette. Ha az imádságot megfelelő számban elmondod, megtart téged a hit ereje: „[...] így szoktak sok helyeken könyörögni közönségesen, dög halál ellen, hasznos pedig ezen imádság más veszedelmek ellen is ha buzgó szívvel elmondod.”³² „Ezt következő imádság, melyet Szűzmária mondott egy szűznek, és aki ezt elmondja karácsonykor az éjjeli misén, azt megsegíti.”³³ stb. Ám ami lényegesebb, hogy a későbbi kötetek elhagytak több olyan rubrikát, amelyeket talán a maguk korában már idejét múltnak éreztek a kiadás válogatói vagy a kiadók (pl. döghalál-elhárítás). Eltérések láthatók a szentekhez szóló imákban is. Népszerűségük megváltozhatott, ezért emelhettek be, hagyhattak el vagy rövidíthettek meg a *Liliom kertecske* különböző kiadásaiban fohászokat, imákat, rubrikaszövegeket.

³² *Liliom kertecske*, 187.

³³ *Uo.*, 72.

Gyakori motívumok a *Liliom kertecske* első kiadásában:

– tűz, láng (lásd előzményként: *Érdy-kódex*, *Cornides-kódex*)

[Krisztus követéséről, a bűnösökről szóló imádságban kéri, hogy a bűnösöket] „mindenes-től felgyútsad, és szeretetednek tűzével megégesséd” (57)
„Uram Jézus Krisztus, ki a világnak az szeretetben való meghidegülésekor, az mi szívünknek fölgyullasztására, az te szeretetednek tűzével, az mi boldogságos Szent Ferenc Atyánknak testén” [az Jézus bélyegét megnyitottad] (345)
„Magamat éppen égő áldozatul néked bémutatom” (229)
„az mi szíveinket szeretetednek tűzével felgerjesztenéd” (348)

– fény:

„Oh, mi szerelmes Asszonyunk, szentséges Szűz Mária, te legdrágább és fényesb Gyöngy és margaréta” (75)
[Szent Ágoston imája Szűz Máriához:] „Örülj Istennek kedves jegyese: mert miképpen ez világ az nap sugárral világosíttatik, úgy fényeséted te is ez világot a te világosságodnak telyes fényével.” (160)
[Mária] a jóság fényes edénye (160); napnak világossága (210); „Óh, tengernek fényes csillaga, ne hadgy tétovázni az világosságnak utai[n] kívül” (245)
[Mária Magdolna] világnak lámpása, fényességes drága kő (444)

– virág:

„Üdvöz légy Mária, magas Nemzet: üdvöz légy mély viola, alázatosságnak völgye, üdvöz légy Isteni szeretetnek széles Rózsája” (105)
[szent nevéhez szóló fohász:] „Üdvöz légy gyönyörű Mennyei virág és dűcsőséges paradicsomnak örökös pólgártársa” (378–379)
[Szent Annához szóló ima:] „Te vagy az életnek eleven gyökere, kiből virágos vessző származék, ki mennyei nemes virágot szüle, [a]kin szentlélek nyugovék, mely virágon mind megvirágoztunk és az mennyei paradicsomnak új kertje” (404)
[Jézusról:] „Magad utat mutatsz, ó Szépségek szépsége, illatok illatja, virágok virága, szép Jézus”.
[Sz. Gertrud Szűz imádsága:] „Üdvözlek téged, én virágom, én Jegyesem Jézus! én üdvözlek, én dűcsőötlek téged avval az tisztelettel, és dűtsőséges édes örömmel, az mellyel Menyországban fölmentél. Ámen.” (85)
[Szent Annához ima:] „Te vagy az életnek eleven gyökere: kiből virágos vessző származék: ki mennyei nemes virágot szüle: kin Szentlélek nyugovék, mely virágon mind megvirágoztunk és az, mennyei paradicsomnak új kertje.” (404)

– édességes, édes

„Üdvöz légy óh, én legédességesebb Jézusom” (107)
„áldott [...] az te édességes könnyhullatásid, az te drágalátos szent véred” (109)
[ima Jézushoz:] „Életem, világosságom, koronám és boldogságom, lelkemnek édes vendége, drága kincse, vőlegénye” (17)
„Üdvözlek téged én virágom, én jegyesem Jézus [...] dicsőséges édes örömmel, Kr. Jézusnak szentséges vére részegétsd meg őtet az te isteni édességeddel.” (92)
„Egy szép rózsakószórú az édes Jézus nevérol” (106)
„Óh, édességes és gyönyörűséges Jézusnak anyja” (239)
„te édes patrónusom XY imádj Istent érettem” (379)
„Jézusnak édességes szája” (225)
„Hálát adok tenéked édes megváltó Istenem, Uram Jézus Krisztus, hogy a mai napon az te édességes vendégségedben részesítettél engemet.” (50)
[Szűz Máriától kéri az imádkozó:] „Hints[d] meg az mi szívünket az te édességeddel” (175)

– nyelvi zsúfoltság – fokozás

[<i>Jézus könyörüléséről</i> című imában azokért könyörög,] „az kik valamiben engem megbántottak, szomorítottak, rágalmaztak, vagy valami kárt és nehézséget szerzettenek. Azokért is, az kiket valaha megszorítottam, háborítottam, terheltem, és megbotránkoztattam” (60–61)
„Jaj, az én vétkeim megterheltek engemet, ez világ gyönyörködtet, ez test szorongat, az ellenség reám néz, hogy engemet elveszessen és elvigyen, az én halálomnak óráján, az utolsó íflet rettent engemet, mert sok bünt ellened cselekedtem, és semmi jóra való érdemet nem tudok nálam.” (246–247)
[Szent Annához könyörgés:] „tégedet szeretlek, téged tisztellek, és tégedet az én tehetséggemmel és erőmmel böcsüllek” (405)
[Az Jézus litániája az Pázmány Könyvecskéjéből:] „Óh! Jézus gyönyörűséges név, óh! Jézus édes név, Óh! Jézus erősítő név” (487)
[Jézus,] „szentidnek igaz világosság vagy, véghetetlen öröm, tellyes gyönyörűség, tökéletes boldogság” (52)

– csillag-metafora (lásd Máriát jellemző metaforák, később litániákban is: pl. „Világosságnak fényes ajtója [...]”)

[Szent Anna imájában az imádkozó Máriát így nevezi:] „magasságos napnak fényességes Csillaga” (407)
[Szent Mária Magdolna jelzői:] Tenger Csillagja, Asszonyok tündöklő rózsája, ékes gyönyөг, ragyogó csillag, töredelmességnek rózsája (438–442)

– szerelmi allegoria/égi jegyes

[Szent Ignác tanításában az ima megszólítása:] „Én Istenem, én szerelmem” (364)
[Szent Brigitta imájában mondja Jézusról:] „Szerelmem kötele” (458); „Jézus az tüzes szerelmek lángjával [...] fájdalmakat és sebeket szenvedett” (464)
[Szent Brigittának igaz penitencia tartásért, és boldog kimúlásért, 1. ima:] „Óh Jézus Krisztus, szeretődnek örökké való édes, gyönyörűséges öröme, felül haladó vigasztalása, bűnösök élete és szeretője” (445–446)

– mézes szó (lásd *Pozsonyi kódex* stb.)

[Máriához forduló ima:] „áldott légyen az te mézzel folyó szád” (237); „amely az Isten Fiának gyönyörűséges csókot adott.” (239)

– égre fordított réveteg tekintet

[Imádság Jézushoz:] „Felemelvén szemünket, Istenünknek ítélőszékje eleibe” (23)
„Óh, Jézus, egeknek lajtorjája, melyen út az mennyei szentek, az te országodban felmenenek” (490–491)
„Óh, mennyországak ajtaja, ne légy énnékem bé zárva, hanem vígy az kegyelemnek kapujához, az kitől én méltatlan eljöttem. Óh, áldott kapu, az ki ez világnak életet hoztál.” (245)
[Az Úr vétele utáni ima zárlata:] „téged örökké lássalak, lássalak és szeresselek, szeresselek és dicsírjelek. Ámen.” (50)

ILKÓ KRISZTINA

Georg Christoph Kilian

Palermói Szent Rozáliát ábrázoló metszetének (1757)

ikonográfiája és a szent tiszteletének emlékei Kassán

Quid existis in desertum videre?

Bevezetés

Telek József (1716–1773) a kassai Palermói Szent Rozália-kápolna előtt, 1757-ben elhangzott prédikációja elején egyenesen a városból kivonult tömegnek szegezte a kérdést: „Quid existis in desertum videre? Mit mentél ki látni a pusztában?”¹ Az ügyesen kiválasztott bibliai parafrázis azonban könnyen vonatkoztatható Szent Rozáliára is, hogy ő miért ment a pusztaságba, és adta magát remetééletre? Következő írásomban szeretnék rávilágítani Rozália – többnyire egyoldalúan pestisszentként bemutatott – alakjának egy kevésbé ismert aspektusára, amely éppen az általa folytatott anakhoréta életmódban gyökeredzik, minek okán a remeték pártfogójává és példaképévé is válhatott.

A *Tavaszi Rósa* Telek József legelsőként írásban is megjelent beszéde. Ekkor azonban már többéves gyakorlat állt a háta mögött, hiszen 1750-ben lépett végleg szónoki pályára, miután teológiai tanulmányainak végeztével bölcséleti és teológiai tanárként működött.² A „termékeny és ékes nyelvű magyar író” hamar nagy népszerűsége tett szert, életét pedig a váci rendház főnökeként fejezte be.³ Kiemelt helyet foglal el Rozáliáról írt prédikációja életművében – ahogyan arról a korabeli és 19. századi egyházi irodalomtörténettel foglalkozó források tanúskodnak – közérthető és találó előadásmódja miatt is, ugyanakkor pedig a novíciátusát 1736-ban a szécsényi kolos-

¹ TELEK József, *Tavaszi Rósa az az: Szent Rosália életét Rósákhoz-való hasonlatosságban le-ábrázoló beszéd*, Kassa, 1757, 4. A részlet bibliai idézet: Máté 11, 7; Lukács 7, 24.

² PETER Tamás, *Telek József élete és művei*, Magyar Barát, 1948, 54.

³ PAUER János, *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében*, Székesfejérvár, özv. Számmer Pálné betűivel, 1847, 455.

torban töltő szerzetes magas műveltségét bizonyítja.¹ A kiadás igényességéről tanúskodik, hogy csupán ehhez az egyetlen írásához készült ennyire kvalitásos és valódi művészi színvonalat képviselő metszet – külföldi, neves művészdinasztiából származó² mester kezétől –, amely nem csupán illusztrálja a beszédet, hanem a két mű inkább emeli egymás színvonalát, és tökéletesen kiegészítik egymást. Georg Christoph Kilian tanulóévei alatt járt Magyarországon, rövid ideig pedig Bécsben működött, így Telek esetleg ennek kapcsán szerezhette értesülést munkásságáról.³ Azonban kapott már magyarországi címlapmegrendeléseket egyik felmenője is, dédnagyapja, Philipp Kilian (1628–1693) ugyanis Nádasai János jezsuita szerzetes egyik latin nyelvű művénel működött közre illusztrátorként.⁴ Székesfehérváron, az Egyházmegyei Múzeum gyűjteményében található jelenleg egy általa készített mezzotinto 1740 körülől, amely Boldog Duns Scotus Jánost ábrázolja mint a Szeplőtelen fogantatás tanának védelmezőjét.

Kilian metszetének sajátosságai

A tanulmányom kiindulási pontjául választott, Georg Christoph Kilian (1709–1781) augsburgi rézmetsző által készített, Rozáliát ábrázoló, 16,3×9,2 cm nagyságú metszete mellékletként jelent meg Telek József előbb említett prédikációjának nyomtatott szövegéhez. A képpel, amelynek jelenleg ismert egyetlen fennmaradt példányát a budapesti Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye őrzi, eddig egyedül Szilárdfy Zoltán foglalkozott számottevően, ám behatóbb elemzés mindezidáig nem készült róla.⁵

¹ DANIELIK József, FERENCZY Jakab, *Magyar írók: Életrajz-gyűjtemény*, Pest, Szent-István-Társulat, 1856, 578.

² Vö. Albert HÄMMERLE, *Kilian = Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Hrsg. Ulrich THIEME, Felix BECKER, XX, Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, 1927, 288–305.

³ Irene HABERLAND, *Georg Christoph Kilian = The Dictionary of Art*, ed. Jane TURNER, XVIII, London, Macmillan, 1996, 47.

⁴ KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Populáris grafika a 17–18. században*, Bp., Balassi, 2004, 105.

⁵ SZILÁRDFY Zoltán, *Barokk szentképek Magyarországon*, Bp., Corvina, 1984, 40. kép.

A finom kidolgozású, játékos vonalvezetésű metszet és a barokkos körmondatokban bővelkedő szónoklat sajátos párbeszédet folytatnak egymással. Mindkettő ugyanazon rokokó bájjal hódítja meg közönségét, és egy Jeromoshoz vagy Antalhoz méltó vad, kietlen pusztaság helyett inkább virágokkal és indákkal burjánzó erdőbe helyezett barlangot vázol az áhítatos szemlélő elé. Az egybeesés természetesen nem lehet véletlen, Kilian minden bizonnyal pontos instrukciókat kapott a megrendeléssel, hogy milyen attribútumokkal és hogyan szerepeltesse az itáliai szent remetenőt. Rozália egy hasadék szájában ül, amely Telek József prédikációjában igazi 'locus horribilis'-ként jelenik meg, hiszen a szűk nyílású barlang egyaránt elzárta Rozáliát a fénytől és az ember által lakott civilizált világtól. Amint a remetenőről írta: „juta az iszszonyú kő-szálak között, egy mélyen ki vájott üres barlanghoz, a' mellyben csak egy szűkös bé-menetel vala felü[ll]rúl.”⁶ A hely szörnyűségei ecsetelésének oldalakon keresztül való fokozása egyetlen célt szolgál csupán: Rozália bámulatra méltó szent askézisének kiemelését. A barlangnyílást a képen sűrű folyondárok, különféle növények levélzete és természete-

---

⁶ TELEK, *i. m.*, 23.

sen rózsák veszik körül. Rozália ugyanis nem csupán a napfénytől volt ilyen módon elzárva, hanem a „föld gyökerein-való böjtölés”-re kényszerítették új életkörülményei, és még ezt a nyomorúságos ételt is félelemmelelve merészkedett csak elő keresni, nehogy meglássák a környéken lakó emberek.⁷ Életmódja sok szempontból hasonlított Szent Romualdéra (951/952–1027), aki szintén egy barlangban remetéskedett, tanítványa és első életrajzírója, Damiáni Péter (1007 k.–1072) szavaival élve ez idő alatt „solis arborum pomis, et erbarum radicibus vixit” (csupán a fák gyümölcssein és a fűvek gyökerein élt).⁸ Romuald ugyanis másfél évszázaddal azelőtt ugyanabból a dél-itáliai aszketikus hagyományból merített példát a kamalduli remeterend megalapításához, amelynek egyik legismertebb folytatójává Szent Rozália vált. Mái vita tárgyát képezi Rozália rendi hovatarozása – ha tartozott egyáltalán valamelyik szerzetbe –, amely a legújabb kutatások tükrében a görög rítusú baziliták javára látszik eldőlni.⁹ Ezzel szemben Telek inkább egyszerű remete szűzként mutatja be a szentet, ahogyan a kora 18. századi itáliai hagiográfusok jelentős hányada.¹⁰ Rozália Kílian metszetén egyszerű, hosszú női ruhát visel az ágostonrendi habitus helyett, amelyben néha megjelenítik apácaként.¹¹ Alul, bal oldalt a levelek között jogar és korona tűnik fel a vadon burjánzó levelek között, és köréjük tekeredve díszes aranylánc: fejedelmi származásának jelvényei. Mindezt maga mögött hagyta a Pelegrino hegység magányába vonulva és az önmegtartóztatásnak adván át magát, amelynek eszközei ezek fölött láthatóak. Ugyanúgy a pusztába vonult, ahogyan Mária Magdolna, akire érdemes felhívni a figyelmet egyik fontos ikonográfiai előképeként is.¹² A szent mellett bal oldalt ugyanis egy koponyának támasztva nyitott könyv hever, amelyek Rozália, illetve a remeték hagyományos attribútumai közé tartoznak, és a földi dolgok mulandóságára emlékeztetnek.¹³ A koponya mellett korbács, szigorú aszkézisének

⁷ *Uo.*, 34.

⁸ PETRUS Damiani, *Vita beati Romualdi*, ed. Giovanni TABACCO, Roma, FSI, 1957, 51–52.

⁹ Maria TORRISI, *Santa Rosalia*, Milano, Cinisello Balsamo, 1999 (Santi e Santuari, 26), 43.

¹⁰ Vö. Ottavio GAETANO, *Vitae Sanctorum Siculorum [...]*, Palermo, Cirillus, 1657, 145–152.

¹¹ Alban BUTLER, *Lives of the Saints: September*, ed. Herbert THURSTON, Wellwood, Burns & Oates, 2000, 36.

¹² Ereklýéiket együtt őrzik a palermói dómban napjainkban is. Mike METRAS, *Sicily's Historic Coasts*, Kisslegg, Lulu.com, 2007, 18.

¹³ Friederike TSCHOCHNER, *Rosalía von Palermo = Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, VIII, Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1976, 288–289.

jelvénye. Telek leírásában Rozália „némellykor ágyékát vas cziliciummal, testét sértegető ostorral, annyira sanyargatta, hogy a Kristus Jesus előtt piros vérel elborítatván, valamint a’ szép piros tavaszi rósa illatozna.”¹⁴ A mives aranyláncot tehát vezeklőövre, a hercegi koronát pedig a szüzek el nem hervadó koronájára cserélte. Az előzőekben felsorakoztatott attribútumok megjelennek Anthony Van Dyck (1599–1641) metszetsorozatának egyes darabjain is, amelyek a kor legismertebb ábrázolásainak számítottak Rozáliáról.¹⁵ Kilian műve azonban mindezeket egyetlen képbe sűriti, míg Van Dycknál csupán egy-kettő jelenik meg egy-egy metszet esetén.

Rozália a metszeten egy robusztus feszületet ölel magához. Figyelmesen megszemlélve a jelenetet, azt is fel lehet fedezni, hogy a lehunyt szemű, passzív remetével szemben a keresztre feszített test cselekvő: feje Rozália felé hajlik el. A Zrínyi Miklós által megénekelt, a korban egyébként igen népszerű, szintén megelevenedő feszületábrázolásoknál Kilian metszete sokkal finomabban fogalmaz, azonban a szentet ő is az imitatio Christi egyik hasonló válfajába helyezi. Néhány hasonló, ám a lehajló corpust jóval hangsúlyosabban kiemelő ábrázolás más női szentekkel is fennmaradt a korból, így egy metszet Szent Hedvigről, Hevenesi Gábor (1656–1715) *Ungaricae Sanctitatis Indicia* című hagiográfiai gyűjteményéhez mellékelve.¹⁶ Kilian művén a keresztről Rozália kezében szervesen illeszkedik a kép struktúrájába, és egyszerű attribútum helyett mögöttes jelentéstartalmat hordoz, ellentétben számos más 18. századi Rozália-ábrázolással, mint például azzal az ismeretlen közép-európai festő kezétől származó képpel, ahol a keresztről funkciója alig hivatott többre, mint a szent beazonosításának megkönnyítésére. Ugyanaz a keresztről Telek prédikációjában három sarkalatos helyen jelenik meg.¹⁷ Elsőként, amikor a szent a barlangba költözik, megemlíti, hogy a kínzóeszközökön kívül csupán egy feszületet vitt magával, másodsor, ami-

---

¹⁴ TELEK, *i. m.*, 36.

¹⁵ Zirka Zaremba FILIPCZAK, *Van Dyck's 'Life of St Rosalie'*, *The Burlington Magazine*, October 1989, 693–698.

¹⁶ [Gabriel HEVENESI], *Ungaricae Sanctitatis Indicia. Sive brevis quinquaginta Sanctorum & Beatorum memoria Iconibus expressa, qui vel a Sede Apostolica, vel ab immortalibus temporis communi populi consensu, vel Scriptorum probatorum auctoritate. A Divi Stephani Primi Regis tempore, in Ungaria viventes in Divorum census venerunt. Quibus accessit Appendix, in qua ordine Alphabetico plusquam ducenti alij Sancti & Beati in Ungariam vel natiuitate, vel commoratione spectantes recensentur [...]*, Tyrnaviae, 1692, 16.

¹⁷ TELEK, *i. m.*, 28, 36, 38–44.

kor önsanyargatásának módozatai után Rozália a keresztet magához öleli, és sír az imádság közben. Harmadszorra pedig, amikor az ördög megkísérti, ő ehhez fohászkodik oltalomért. Ezután Telek egy hasonlat keretében Rozáliának előkelő származásával járó előnyeiről való lemondására célozva a sötét barlangot palotájának nevezi, Krisztus keresztjét pedig tükrének, majd Nagy Szent Vazul (329/330–379) – aki regulája révén a szigorú aszketikus hagyományokon alapuló keleti rítusú szerzetesi élet egyik kialakítója volt – szavait idézi a hallgatóság elébe: „Illi divitiae erant crux, et nihil habere.”¹⁸ Érdemes megemlíteni Kilian egy csekélyebb volumenű, ám igen szellemes munkáját, egy nyelvtanuláshoz segítségül nyújtó könyvecskét, amelyben a remeteábrázolásnál szintén keresztel a kezében tűnik elő a szent öreg.

A növényi folyondárba vegyülve pedig természetesen ott vannak Rozália legismertebb attribútumai, a csodálatos rózsák.¹⁹ Ruhájára szórva és koszorúba fonva is rózsákat visel, a hasadék oldalán pedig liliomok nőnek, a szűzi tisztaság jelképes értelmű virágai.

De vita rosarum

Rozália remetebarlangjába különböző formákban jött el megkísérteni őt a Sátán. Főként azzal kecsegtette, ami egy nő számára egyetlen és legfontosabb „tehetség” volt az elmúlt évszázadokban: előkelő származása, amelynek révén egy főúr vagy király felesége is lehetett volna. Sinibaldi hercegnek, Rosalia apjának ősei a hagyomány szerint egészen Nagy Károlyig (800–814) voltak visszavezethetőek, anyja pedig a normann királyi udvarral állt közeli rokonságban.²⁰ A remetenő azonban égi jegyesére hivatkozva utasította vissza a Sátán minden fondorlatos ajánlatát. Rosalia hangsúlyosan Sponsa Christiként jelenik meg Telek prédikációjában is, aki minden meg-

¹⁸ Az ő gazdagsága a kereszt volt és a semmivel bírni. – Telek az idézetet Nazianzoszi Szent Gergely átvételéből is ismerhette, erre utal az is, hogy nem görögül, hanem latinul írja, Gergely beszédeinek pedig több latin kiadása is elterjedt volt a 17–18. század fordulóján. Vö. GREGORII *Operum Pars I: Orationes = Collectio selecta SS. Ecclesiae Patrum*, XV, ed. D. A. B. CAILLAU, D. M. N. S. GUILLON, Parisiis, Parent-Desbarres, 1843, 448.

¹⁹ TŠCHOCHNER, *i. m.*, 288–289.

²⁰ Giordano CASCINI, *Di S. Rosalia Vergine Palermitana*, Palermo, Appresso i Cirilli, 1651, 186.

mérettetést és megalázkodást vállal Krisztus szerelméért.²¹ „És az halálnak kedvezni nem tudó nyilaitúl hervaszatna: kezde szíve a’ Szüzek Jegyesséhez a’ Kristus Jesushoz kívánkozni” – írja, amikor a szent haláláról számol be. A metszeten tehát Rozália rózsakoszorúja egyszerre menyasszonyi fejdísz, de halotti koszorú is. Rozália ugyanis Krisztus hívására halálos álomba szenderült, a Kilian által készített képen is így jelenik meg, már lehuny szemekkel. A metszeten valójában a keresztre szegezett Krisztus az egyetlen élő személy.

Rozália holttestét hat évszázaddal később a magányos barlangban találták meg a Monte Pellegrinón, kezei között a keresztet tartva, ahogy Nursiai Szent Benedeket Subiacóban. Ez ugyanaz a barlang volt, amelyben hosszú remeteéveit töltötte, és amelynek falára a következő feliratot véste: „Ego Rosalia Sinibaldi Quisquinae Et Rosarum Domini Filia Amore D.ni Mei Iesu Christi In Hoc Antro Habitari Decrevi.”²² Éppen az 1624. évi nagy palermói pestisjárvány idején fedezték fel a szent nyugóhelyét, aki ekkor megmentette a város lakóit a dögvésztől. Rozália ezen évszázadok alatt hasonló alakká kezdett válni a népi elképzelésekben, mint Szent László a magyarok számára. Úgy hitték, hogy akkor jelenik meg majd csak újból, amikor végveszedelem fenyegeti Szicíliát, míg végül a 17. században három látomás vezette elő maradványainak csodás megtalálását. 1624. május 26-án egy súlyos pestises beteg feküdt a palermói kórházban, Girolama La Cattura, aki egy látomás során azt a kinyilatkoztatást nyerte: ha elzarándokol a közeli Monte Pellegrinóra, felépül betegségéből.²³ Itt részesült a második látomásban, amelyben Rozália elárulta neki, hogy ennek a hegynek az egyik barlangjában nyugszanak földi maradványai. Az utolsó látomást azonban egy vadász kapta, Vincenzo Bonelli, aki miután felfedezte Rozália barlangját, jelentette a helyi püspöknek is, majd díszes körmenettel a városba szállították a szent relikviákat.²⁴ 1680 táján a Szent Üdvözítő görög rítusú monostor újjáépítése során egy kőlapot fedeztek fel, amelyre a szerzetesek szerint

---

²¹ TELEK, *i. m.*, 36, 46–47.

²² *Uo.*, 29: „Én Rosália, Quisquinának, és a Rósák örökös Urának Sinibáldnak Leánya: Az én Urannak a’ Jesus Kristusnak szerelméért; ezen kő-sziklát választám magamnak lakó helyül.”

²³ Baldassare CONTICELLO, *Da grande farò l’Archeologo, Conticello racconta: Ricordi e fantasia fra Roma e Palermo*, [h. n.], Gangemi Editore, 2011, 312.

²⁴ *Uo.*, 312–313.

Rozália egykori sajátkezű adománylevelének másolata volt írva: „εγω αδελφη ροσαλια Σινιβαλδη βανω ετουτο ξυλο του εδουκουμου Αφεντος εις το μοναστηρι το οποιον παντατινα το ακουλουθησα.”²⁵

Telek József művének elsődleges forrása azonban jóval korábbi, a bocholti születésű flamand jezsuita, Cornelius a Lapide (1567–1637) *Commentaria in Vetus et Novum Testamentum* című műve volt, amely a keleti aszkéták – akár a Szent Üdvözítő monostorban is bevett – szigorú gyakorlatából lezármazott önsanyargatást írt le Rozália esetében.²⁶ A szent remetenő kultusza tehát flamand közvetítéssel jutott el Kassára, noha közvetlen itáliai hatással is számolnunk kell tiszteletének magyarországi aspektusait szemügyre véve.²⁷ Elsősorban a Dunántúlról ismertek ilyen adatok, és elképzelhető a Székesfehérvárhoz közel eső nadapi templom egykori oltárképe esetében is, amely kompozícióját és attribútumait tekintve Kilian metszetének a hatását is mutatja.

Capella Santa Rosalia

Törökország felől érkezett a pestis Kassára, ahol iszonyatos pusztítást vitt véghez 1709–1710-ben, a lakosság számát mintegy felére apasztva.²⁸ A ragály megfékezésére Péchy György (1671–1725) nagyszombati jezsuita szerzetes indítványozta, hogy építsenek kápolnát a domonkosok volt Vereshegy alatti szőlője közelében, a forrás mellett, Szentmártony Imre pedig a városi tanács elé terjesztett indítványt.²⁹ Ez pozitív elbírálásban részesült ugyan, de mivel áprilisban a császári csapatok bevonultak a városba, így a kápolnakérdés bizonytalan időre függőben maradt. Az építkezés elkezdésére csupán 1714 tavaszán történtek lépések. A tanács – jegyzőkönyvének tanúsága szerint – először Korponay Ferenc és Senk Márton tanácsstagokat (majd május-

²⁵ Guglielmo CAPOZZO, *Memorie su la Sicilia [...]*, III, Palermo, Tipografia di Bernardo Virzi, 1842, 110. – Én, Rosalia Sinibaldi nővér, ezt a fadarabját [a Szent Keresztnek] ennek a monostornak adom, amelyhez mindenféleképpen kötődöm.

²⁶ Cornelius a LAPIDE, *Commentaria in Vetus et Novum Testamentum*, Paris, 1642, 22; TELEK, *i. m.*, 33.

²⁷ SZILÁRDFY, *i. m.*, 40.

²⁸ KERÉKESI György, *A kassai kereskedők életéből*, Kassa, Országos Iparegylet, 1913, 165.

²⁹ WICK Béla, *A kassai Szent Rozália kápolna története*, Košice, „Szent Erzsébet”-Nyomda Részvénytársaság, 1935, 4–5.

ban már Máray Bertalant) jelölte ki az építkezés felügyelőinek, és az is kiderül a jelentésből, hogy a felállítandó kápolna Szent Rozália patrocíniumát fogja viselni.³⁰ Az építkezés június 18-án kezdődhetett meg egy helyi kőműves céhmester, Tornyossy Tamás segédletével, akinek nevéhez több felvidéki templom és kastély építése is kötődik, többek között 1730-ban a kassai ispótály Szentlélek temploma. Őt, az egyszerű építőmestert is a kassai dóm kriptájában helyezték végső nyughelyére, ahogyan később Rákóczi Ferencet is. Az építkezés nem vett túl hosszú időt igénybe, 1715. május 30-án, azaz áldozósütőtörtökön Kohányi István kassai plébános már fölszentelte a kápolnát, miután a polgárság kivonult elé népes processio keretében.³¹ Az elkészült épület szabályos nyolcszög alaprajzú lett, egyszerű négyszögű előcsarnokkal. Homlokzatán még a 20. század elején is olvasható volt a felirat: „ob pestem sedatam divae rosaliae dicata MDCCXV”. A 18. századból több, hasonló szabályos sokszög alaprajzú, kis alapterületű Szent Rozália-kápolna ismert a Felvidéken, amilyen a pezinoki és a szepesváraljai, azonban közülük a kassai épület a legnemesebb arányaiban, és – a provinciális viszonyokon belül – messze a legkidolgozottabb belső díszítést kapta.

Tanulmányom szempontjából igazán az ez utáni események érdekesebbek: a Rozália-kápolna körül ugyanis hamarosan remeteség létesült. Az első, már a tanács jegyzőkönyvében is megnevezett remete Pettő Zsigmond volt, ő a várostól pénzbeli támogatást is kapott, egy 1730-as protocollumban már rozáliai remeteként említik.³² Az 1733-i jegyzőkönyv tanúsága szerint hamarosan másik remete érkezett Pettő helyére: „Die 7. Xbr. 1733. Fratri Andreae eremitaе, Eremus ad Capellum S. Rosaliae inhabitanda concessa est” (1733. dec. 7. András remetetestvérnek megengedtetik, hogy a Rozália-kápolnánál lakhasson).³³ András remete vezetékneve, a Trajcsik egy általa írt elismervényből derül ki.³⁴ Ekkoriban már a domonkosok is miséztek itt,

---

³⁰ *Uo.*, 5: „1714. Die 2 Marty. Pro inventatione Rerum Ecclesiae Cathedralis S. Elisabethae D. Franciscus Korponay et Martinus Senk deputantur. – Item Continuato Erigendae Capellae S. Rosaliae Suis Dominationibus qua Inspectoribus conceditur.”

³¹ *Uo.*, 15.

³² *Uo.*, 16: „1730. 14. Xbris. Sigismundo Pettő Eremitaе ad S. Rosaliam resoluti sunt nomine Eleemosynae Mariani Tres Dnos oconomos dandi.; 1731. Die 4 Xbr. Sigismundo Pettő Eremicolaе ad S. Rosaliam resolutus est unus Tallerus per Dnos oconomos assignandus.”

³³ *Uo.*, 17.

³⁴ *Uo.*, 17: „Ego infra scriptus Anno hoc psenti 1734 dje vero 24 Sbris Recognosco me a Domino Daniele Kovacs percepisse Nu: Tres Marianos in Nomine Eleemosynae cujus rei

mivel 1732-ben a tanács 20 évre elengedte a beszolgáltatandó szőlődézszmát számukra annak fejében, hogy évente ötször: május, június, július, augusztus, szeptember hónapban egy-egy misét mondanak a szőlőhegyek áldásáért. Az egykor a rend tulajdonában lévő szőlőt ugyanis már nem volt erejük újra gondozásba venni, hanem – mivel az 1556. évi tűzvész utáni távozásuk és a között, hogy I. Lipót király 1698-ban visszatelepítette őket a városba, igencsak sok idő eltelt – minden igyekezetükkel inkább időközben elprofanizált templomuk és kolostoruk újjáépítésén munkálkodtak.³⁵

1735-ben a városi tanács 40 magyar forint évi segélyt szavazott meg Trajcsik Andrásnak, hogy azután magát pappá szenteltethesse.³⁶ A következő évben, amikor már valóban Egerbe készült utazni Erdődy Gábor püspök által magát felszenteltetni, a tanács a megfelelő ruházatról is gondoskodott számára, méghozzá nem is akármiből: „ex Panno Padvay dicto”, a páduainak nevezett posztóból.³⁷ Fölszentelése után a Rozália-kápolnában ő végezte az istentiszteleteket, a miséhez a bort pedig egyenesen a város pincéjéből kapta, a kassai városi tanács tehát különösen védelmébe vette a remetét. Még több mint egy évtizeden keresztül gondozta a kápolnát és Rozália kultuszát, a kassai plébánia halotti anyakönyvében Trajcsik halálának feljegyzése 1748-ból szerepel.³⁸ A kápolna ezután újabb remetepapot

---

Fidem propria manu subscribo Andreas Trajcsik Eremita a S. Rosalia mp.” (Én, alulírott jelen év, 1734. szeptember 24-én tanúsítom, hogy Kovács Dániel úrtól három máriást elfogadtam alamizsna címén, amely dolog hitelét saját kezemmel írom alá Trajcsik András szent rozáliai remete).

³⁵ BOTTA István, *Huszár Gál művei, élete és kora (1512?–1575)*, Bp., Akadémiai, 1991, 145.

³⁶ Idézi WICK, *i. m.*, 17–18: „Die 15 January 1735. Andreae Trajcsik Eremitae ad Capellam S. Rosaliae degenti ad dies vitae ipsius pro subsistentia nomine Eleemosynariae Dotis resoluti sunt annuatim ex Cassa Cittis solvendi Hung: Flor Quadraginta fine assequendi Presbiteratus taliter, ut eo assecuto pro benedictione Territory hujus continuo Deum exorare, imo Sacrificia Eid. immolare non intermittat.” (1735. január 15. Trajcsik Andrásnak, a Szt. Rozália kápolnánál lévő remetének ellátására, egész életén keresztül alamizsna-adomány címén, évente, a város pénztárából negyven magyar forint utaltatik ki a pápi rend elnyerése céljából, hogy ezt elérve, e terület áldásáért Istennél állandóan esedezni, sőt számára áldozatokat bemutatni meg ne szűnjön.)

³⁷ *Uo.*, 18: „Die 5 Marty 1736. Comissum Dominis oconomis quatenus Andreae Trajcsik Eremicolae Agriam pro Sacris ordinibus proficiscenti Honestum Vestitum Eremicolarem de integro curari noverint ex Panno Padvay dicto.” (1736. március 5. Elrendeltetett a tanácsos urak által, hogy Trajcsik András remete részére, aki Egerbe a szent rendek felvételére utazik, tisztességes remeteruháról gondoskodjanak, a páduainak nevezett posztóból.)

³⁸ *Uo.*, 20: „1748. April. 16. R. P. Andreas Trajcsik S. Ord. S. Francisci Eremicola ad Capellam S. Rosaliae Annor 48 munitus omnibus Sacramentis.”

kapott Lescansky András személyében.³⁹ Walter Lipót után a Kálvárián is – ahol kissé későbből, 1739-ből fennmaradt dokumentum tanúsítja a remeték jelenlétét – ő örökölte a lelkési posztot. Trajcsik András mellett Walter Lipót neve szintén sorozatosan szerepelt a Kassa városi alkalmazottak ekkori járandóságait összeíró *Conventionaléban*.⁴⁰ A Kassa által patronált Kis Pócson is remetelakó testvér volt, Kokovics Ferenc.

A Rozália-kápolna 1762. július 10-én kapott búcsúengedélyt XIII. Kelemen pápától Esterházy Károly egri püspök közbenjárására.⁴¹ Valószínűleg ekkoriban kezdett körülötte kialakulni a – még napjainkban is működő – temető (Szent Rozália temető, Cintorín Svätej Rozálie), mivel a kassai halotti anyakönyv feljegyzése szerint Penner Ferenc remetetestvért 1764. október 6-án, Strohmer János remetét pedig 1766-ban már ide temették.⁴² A mennyezeti freskó datálására mindezidáig nem történt kísérlet, ám mivel a kápolnát 1766-ban kimeszelték,⁴³ a felvidéki barokk hagyományaiba jól illeszkedő festmény elkészültét így stíluskritikai alapon a 18. század második felére teszem.

A freskó középpontjában az Atyaisten látható angyalaival körülvéve, földgolyón trónolva, kezében az emberiséget kormányzó joggal. Mint számos más pestisfreskó esetében, itt is az engesztelés motívuma jelenik meg, azonban sem Mária, sem a megváltó Krisztus nem jut szerephez a kompozícióban, helyettük az oltár fölött Dávid király látható az angyallal. A jelenet a *Királyok könyvének* passzusára utal, az ebből származó szólás pedig jól ismert volt a kora újkori deákság körében is: „fames, bellum, pestis, tria Davidis mala”.⁴⁴ Dávid király három csapása ugyanis az éhség, a háború és a pestis. A szőke hajú, szárnyas angyal vesszőnyalábot, pallost és koponyát

---

³⁹ *Uo.*, 27: „Pro Prandio Primitas celebraturo R. Eremicolaec ad S. Rosaliam et Assistentibus futuro Die Dominico parando resoluti sunt fl. 8. d. – Justae vini N 50 a d. 18 et unus Antalco Cerevisiae” (A Szent Rozálián lévő remetének, aki első szentmiséjét fogja végezni, és a miserésztvevőknek a jövő vasárnapon készítendő ebédjére kiutaltatik 8 Ft, 50 icce bor 18 dénárért és egy kis hordó sör.)

⁴⁰ *Uo.*, 20: „R. P. Trajcsik Eremicolae ad S. Rosaliam 40 fl.; R. P. Valther Eremicolae ad Calvariam 25 fl.”

⁴¹ Esterházy a búcsú időpontját Szent Rozália ünnepnapjában állapította meg, ha az vasárnapra esik, ha pedig nem, akkor a következő vasárnapban.

⁴² Idézi WICK, *i. m.*, 37–38.

⁴³ *Uo.*, 36: „1766. 19. Sept. Determinandum [...] ut Capellam Sanctae Rosariae per Dealbatores Ecclesiae Parochialis priusquam Parochiam inalbare inciperit, dealbari curent.”

⁴⁴ 2Kir 24, 11–25.

nyújt Dávid felé, akinek választania kell közülük.⁴⁵ Lábainál egy férfi tekint fel irgalomért fohászokodva, és egy nyitott könyv hever a következő írással: „Miserere mei Deus”, az 51. *zsolttár* kezdőszavaival. A mennyezet másik végében szintén felirat olvasható egy szalagon a párkány fölött: „Peregrini enim sumus coram te et advenae sicut patres nostri”, vagyis Zarándokok vagyunk ugyanis előtted és jövevények, ahogyan atyáink mindnyájan.⁴⁶ Alatta vándorbot, lopótök, rózsafüzér, egy kagylóval díszített zarándokruha sarka és egy koponya: mind pestisszentek jól ismert attribútumai. Ide írták fel a névtelen megbízók: „Opus Benefactorum”, azaz jótévedők műve.

Peregrini enim sumus

Úgy gondolom, az, hogy már a legkorábbi időktől fogva remeték laktak a kápolna közelében, nem független Rozália patrocíniumától, aki maga is remetenő volt. Tanulmányomban amellet érvelek, hogy ez a remetekultusz megnyilvánul a belső tér ikonográfiai programjában is.

A 18. században számos kápolnánál éltek remeték, főként a Kálvária kápolnák esetében – ahogyan Kassán is –, erről viszonylag megbízható adatokkal rendelkezünk. Ezen esetek túlnyomó többségében azonban ez semmilyen összefüggésben sem állt a kápolna patrocíniumát adó szenttel, illetve annak helyi kultuszával. A kassai Rozália-kápolna esetében azonban képi forrásokkal szeretnék érvelni ezen összefüggés fennállásának alátámasztásához. Élt más Rozália-kápolna mellett is remetetestvér, ahogyan a pesti Szent Rókus- és Rozália-kápolna esetében is tudunk erről. A Kálvária kápolnához hasonlóan papi és gondnoki feladatokat töltött be, ez viszont nem függött össze a templom belső díszítésével vagy Rozália remetenőként való tiszteletével.⁴⁷ Az azonban bizonyos, hogy a korabeli köztudatban benne volt, hogy ezek mellett az épületek mellett remeték tanyáznak, ezt idézi fel Kisfaludy Sándor (1772–1844) *Tátikája* is:

⁴⁵ Bővebben vö. Christine M. BOECKL, *Images of Plague and Pestilence, Iconography and Iconology*, Kirksville, Truman State University Press, 2000, 54–55.

⁴⁶ 1Krón 29, 15.

⁴⁷ RUPP Jakab, *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*, Pest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1868, 263.

Rozália kápolnája
Legyen vesztének helye;
És ideje a jövődő
Karácsonnak éjjele;
Gyilkosa a holt Lázárnak,
Ki ott vala remete,
Járó lelke, kit ember már
Kérdőre nem vehete.⁴⁸

Mivel Rozália elsősorban csak pestisszentként ismert a művészettörténet-írásban és a történelemtudomány más ágaiban egyaránt, ez a látásmód esetenként, így Kassát tekintve is némi korrekcióra szorulhat.⁴⁹

A vizsgálatot sajnos nagymértékben nehezíti, hogy az eredeti, 18. századi Szent Rozália-szobor helyén jelenleg egy 20. századi kép- és szoboregyüttes látható a főoltáron.⁵⁰ A barokk szobor feltehetően Gregorio Tedeschi montepellegrinói művét követhette, amely – ha csak áttételesen is – a halálba szenderült Rozália szobrászati ábrázolásainak fő prototípusát adta.⁵¹ Két hasonló, ismeretlen helyről származó felvidéki alkotást őriz a pozsonyi Národná Galéria is.⁵² Az oltár két oldalán egy-egy festett faajtó látható, rajtuk két, mára viszonylag elfeledett magyarországi szenttel. A két olajfestmény – amelyeknek alja egy későbbi padlószint-megemelés miatt már csak az ajtók nyitott állapotában vehető szemügyre – stíluskritikai alapon szintén a 18. századból maradt fenn. Előbbi tény azért is említést érdemel, mivel csak ekkor olvashatóak a festmények aljára írt feliratok, amelyek ábrázoltjaikról beszélnek. A bal oldali ajtóra írt latin nyelvű szöveg: „S. Andreas Zóérardus, in monte Zobor ad Nitriam Sub S. Stephano Rege Hungariae eremiticam vitam ducens, obyt Martyr.” – amelyből rögtön kiderül, hogy a két zaborhegyi remete egyikéről van szó, Szent Zoerard-Andrásról (?–1030 k.). A másik ajtón remetetársa és tanítványa, Szent Benedek tűnik a néző elé, szinte teljes életnagyságban: „S. Benedictus Sancti Andreae Zoérardi

---

⁴⁸ KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, II, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Heckenast Gusztáv, 1847, 68.

⁴⁹ NÉMETH István, *Művészet a pestis árnyékában*, *Lege Artis Medicinae*, 2006/3, 271–273.

⁵⁰ Alexander FRICKÝ, *Pamiatky – hnutel'né, II: Východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch*, Prešov, Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1969, 84.

⁵¹ SZILÁRDFY Zoltán, *Palermói Szent Rozália ikonográfiájához* = *Sz. Z., Ikonográfia – Kultúrtörténet*, Bp., Balassi, 2003, 205.

⁵² Magda KELETI, *Neskorá renesancia, manierizmus, barok v zbierkach SNG*, Bratislava, SNG, 1983 (Fontes, 2), 225, 257.

discipulus, ab ethnicis latronibus graviter sauciatus, supra Trencinum in Vagum, tunc Szkalkam subterfluentem dejectus. Obyt Martir.” Mindkét festmény Heveneszi Gábor *Ungaricae Sanctitatis Indicia* című könyvének metszetei alapján készülhetett.⁵³ Zoerardus az ezredforduló táján érkezett a frissen szerveződő Magyar Királyságba, és egy pannonhalmi látogatás után a zoborhegyi Szent Ipoly bencés monostorban az András nevet vette fel.⁵⁴ Itt sem időzött azonban hosszú ideig, hanem a vadon magányába vonult, és ott mértéktelenül szigorú anachoréta életmódot folytatott: a képen is önsanyargatása közben jelenik meg, ahogyan feje köré köveket kötözött, és egy éles tüskével kivert fatörzsben ül, nehogy elbóbiskoljon mértéket nem ismerő virrasztása közben.⁵⁵ Az első fennmaradt, Magyarországon keletkezett, latin nyelvű legendánkat éppen a két zoborhegyi remetéről írta Boldog Mór pécsi püspök, 1064–1070 körül.⁵⁶ Zoerardot és Benedeket avatták elsőként szentté hazánkban 1083-ban I. Szent László király kezdeményezésére, ezután következett csak Gellért, István és Imre herceg translációja.⁵⁷ A Rozália-kápolna melletti remetelakot Szent Lászlóról nevezték el, így elképzelhető, hogy egyfelől tudatosan kiemelték a legelső magyarországi kanonizáció jelentőségét, másrészt Zoerard-András és Benedek tiszteletét hangsúlyozták.⁵⁸ Ez esetben ráadásul két felvidéki remeteszentről van szó, akiknek a helyi kultusza ekkoriban még kifejezetten élő lehetett a nép körében, a hagyományok mellett annak a barokk ellenreformációs propagandának

⁵³ HEVENESI, *i. m.*, 100, 102.

⁵⁴ Bővebben vö. SÓLYMOS Szilveszter, *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996.

⁵⁵ Friederike TSCHOCHNER, *Zoerardus (Andreas Swierad) und Benedikt = Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, VIII, Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1976, 641; ILKÓ Krisztina, *Az aszkézis gyakorlatának szélsőséges formái Szent Zoerard-András vitájában = Micae Mediaevales, II: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. PÉTERFI Bence, VADAS András, MIKÓ Gábor, JAKAB Péter, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2012 (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák, 3), 33–44.

⁵⁶ ILKÓ Krisztina, *A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti szöveg-hagyománya a középkor és kora újkor folyamán = Mű és Szerző*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, DOBOZY Nóra Emőke, FÖRKÖLI Gábor, Bp., ELTE BTK, 2012 (Arianna Könyvek, 4), 92.

⁵⁷ *Uo.*

⁵⁸ Idézi WICK, *i. m.*, 37: „1764. October 6. Frater Franciscus Penner Eremicola ad Sanctum Ladislaum circiter 60 annorum, provisus omnibus sacramentis mortuus est ad Stam Rosaliam, ibique sepultus est.”

köszönhetően is, amely újból felkarolta és igyekezett népszerűsíteni tiszteletüket.⁵⁹ Megemlítendő, hogy talán a névválasztás sem véletlen éppen András és Benedek szerepeltetésénél, hiszen a kassai egyházmegye védőszentje Szent András apostol, ami pedig még szembetűnőbb, hogy a Rozália-kápolnánál élő, a város által legbőkezűbben patronált remete Trajcsik András volt. Akár az ő emlékezetére is eshetett a megrendelők választása Zoerard-Andrásra.

E két, merőben szokatlan témájú ábrázolás mellett a korabeli forrásokban szintén kiemelt szerepet kap, hogy a kápolna mellett remeték laktak. Friedrich Orbán egy 1759-es feljegyzése tudósít róla, hogy évente kétszer ünnepélyes körmenet indult a városból a Szent Rozália-kápolnához: áldozócsütörtökön és Rozália ünnepének nyolcadába eső vasárnapon.⁶⁰ A rövid, tömör közlés után kiemelten még azt is hozzáteszi: „hic Sacer locus ab Eremiculis incolitur”, azaz ezen a szent helyen remeték laknak. Számukra Rozália olyan követendő példakép lehetett, mint Szent Zoerard-András vagy Benedek, a remeték pedig Rozália tiszteletének fenntartásán munkálkodtak szüntelen. Az, hogy ezt a kassai városi tanács ugyancsak méltányolta, köszönetük kifejezése volt az okból, hogy Rozália ugyanúgy megmentette Kassát a pestistől, mint egy évszázaddal korábban Palermo városát. Telek is erre utalva választotta prédikációja mottójául ugyanazt a bibliai parafrázist, amely a szent neve mellett megmentő csodájára is utal, és a palermói Chiesa di Immacolata Concezione al Capo barokk Szent Rozália-szobra fölött is olvasható: „Quasi flor rosarum in diebus vernis”.⁶¹

---

⁵⁹ ILKÓ Krisztina, *Vincenzo Dandini (1607–1675) Szent Zoerard-András (Szórád) és Borromeo Szent Károly-oltárképe az arezzói Santa Maria in Gradi templomban*, Művészettörténeti Értesítő, 2013, 47–53.

⁶⁰ *Uo.*

⁶¹ TELEK, *i. m.*, 3: „Mint a’ rósák virága a’ tavaszi napokban”. – Helen HILLS, *Iconography and Ideology: Aristocracy, Immaculacy and Virginity in Seventeenth-Century Palermo*, Oxford Art Journal, 1994/2, 30.

KÓNYA FRANCISKA

„Távoztasd-el tőled a’ gonoszt, tégy jót,
és egygyezezél-meg az Istennel”

Misztikus megismerés Tarnóczy István meditációs könyveiben*

Tudni akarják, mit is értünk a misztikán. Azt felelem erre: senki sem tudja igazán megmondani, hacsak maga is nem misztikus; senki sem képes kellően megérteni, aki maga is nem arra felé halad, hogy azzá váljon.

(Gerhard Tersteegen)¹

Tarnóczy István (1626–1689) megjelent nyomtatványai között egyaránt találunk latin és magyar nyelvű, önálló és fordított műveket. Irodalmi munkásságát műfaji változatosság jellemzi: az uralkodó imádság- és elmélkedésgyűjtemények mellett ugyanis találunk három kötetből álló elogiumsorozatot, egy filozófiai vizsgatétel-gyűjteményt és egy temetési beszédet. Jelen tanulmány a jezsuita szerző imádság- és elmélkedésgyűjteményeiben fellelhető misztikus vonatkozásokat vizsgálja. Kutatásunkban tehát különös figyelmet érdemel a három 1685-ben, Bécsben megjelent könyve: a *Jó akarat*,² a *Választott Nyil*³ és a *Vigyázó Szem*,⁴ és két fordítása: a *Mennybe vezető Kalauz*⁵ (Giovanni Bona, *Manuductio ad coelum*) és a *Nagy mesterség a jó élet*⁶ (Roberto Bellarmino, *De arte bene moriendi*). Tarnóczy István meditációinak központi témája az Istenhez való felemelkedés, ennek leggyakrabban ajánlott eszköze

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ Idézi: Walter NIGG, *A misztika három csillaga: Eckhart–Suso–Tauler domonkos misztikusok*, [Bp.], Paulus Hungarus–Kairosh, [1999], 6.

² TARNÓCZY István, *Választott Nyil, avagy A’ jó igyekezet*, Bécs, 1685 (RMK I. 1326).

³ TARNÓCZY István, *Jó Akarat, melly által az ember Istennel egy értelmővé válik*, Bécs, 1685 (RMK I. 1325).

⁴ TARNÓCZY István, *Vigyázó Szem, avagy Istennek mindenütt jelen léte*, Bécs, 1685 (RMK I. 1327).

⁵ TARNÓCZY István, *Menyben vezető Kalauz*, Nagyszombat, 1675 (RMK I. 1185).

⁶ TARNÓCZY István, *Nagy mesterség a jó élet*, Nagyszombat, 1680 (RMK I. 1252).

pedig az emberi akarathoz az isteni akarathoz való alakítása. Emellett viszont a misztikus megismerés más útjait is kínálja.

A Tarnóczy-életmű egésze közül a *Vigyázó Szem, avagy Istennek mindenütt jelen léte* című elmélkedésgyűjteményt nevezhetnénk a „legmisztikusabbnak”. A szerző a könyv első két részében az Isten jelenlétén való elmélkedést a misztika hármas útjával kapcsolja össze. A lelki felemelkedés hármas útjának tagolását az 5–6. század fordulóján élt (Pseudo-)Dionüsziosz Areopagitésznek tulajdonítják. Az általa kidolgozott hierarchikus rendszer idővel leegyszerűsödött. Az isteni valóság alászálló mozgása (proodosz) elmaradt, egy idő után már csak az ember felfelé irányuló haladására értelmezik.¹ Tarnóczy, mielőtt részletesen kitérne az egyes szakaszokra, a fő gondolat összegzéseként így fogalmaz:

Declina malum, fac bonum, et jungere Deo. Távoztasd-el tőled a' gonoszt, tégy jót, és egygyezzel-meg az Istennel: a' melly három dologban foglaltatik a' három lelki életnek mivólta, ugymint a' Tisztulásnak, a' Világosításnak, és a' meg-egygyezésnek, a' kívül ki tetczik, melly nagy ereje, és munkálkodása vagyon mind ezekben, az Isten jelen létében való gyakorlásának [...].²

Ezután annak kifejtése következik, hogy a lelki élet útjain való haladásban hogyan lesz segítség a rendszeres elmélkedés. A meditáció először is a via purgativa eszközeként értelmezhető, hiszen támasz a kísértések és bűnök elkerülésében. Tarnóczy szentírási történetekkel és egyházi írók idézeteivel gazdagon példázza alaptételét, miszerint ha

valaki ez ilyen gondolatnak fegyverében öltözik, hogy ő tudni illik mindenütt, és mindenkor az Isten vigyázó szeme előtt forog, az bizonyára semi rendetlen gondolatnak, avagy testi, vagy természeti indulatnak soha nem enged, de még a' poklbéli sárkánynak dühösségétül sem retten meg.³

Fordítva viszont, aki elfelejtkezik az isteni jelenlétről, „minden bűnöknek aitaíát, és kapuiát föl nyitva, és nyitva tartva”.⁴ A tisztulás kiűzi a bűnből kilábaló emberből a helytelen vágyódásokat, a rossz szokásokat, hiszen ha valaki állandóan eszébe forgatja Isten jelenlétét, könnyen ellenállhat a kísértéseknek.⁵

¹ Kurt RUH, *A nyugati misztika története, I: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, Bp., Akadémiai, 2006, 62–66.

² TARNÓCZY, *Vigyázó Szem...*, i. m., 11–12.

³ *Uo.*, 27–28.

⁴ *Uo.*, 32.

⁵ *Uo.*, 12–13.

Másodszor, Tarnóczy elgondolásában, az efféle elmélkedésnek fontos szerepe van a via illuminativa esetében szintén, mivel az erények gyakorlására indít:

hogy ha a' tisztuló lelki életnek olly hasznos az Isten jelenléte, mentől inkább nagyobb alkalmatosságára válik, a' világosító lelki életnek és valamint hogy ez zabolán tartóztat, ugy hogy a' gonosztúl el ne ragattassunk, és ne rohannyunk a' bünre, ugy szintén hegyes ösztönünk, és éles sarkantyunk léssen a' jóra, és a' jóságos cselekedeteknek uttyán el igazodott futásra.⁶

Végül a felsorolást azzal zárja, hogy e meditáció „az Egygyező életre-is hasznos”.⁷ A misztikus egyesülés (via unitiva) ugyanis a két fél jelenlétét feltételezi, amelynek elérésére szintén azt ajánlja, hogy az Istent mindig eszünkben tartsuk.⁸

Érdeemes megnéznünk, hogyan értelmezi Tarnóczy ezt az 'unio'-t: az egyező élet „arra igyekezik, hogy az szeretet a' keresztyén lélekben föl gyulladgyon, és lángot vessen, hogy az Istennel meg-eggyezzen, és mint egy öszve forjon, a' kiben áll a' tökéletességnek meg-állapadása.”⁹ Tehát az Istennel való egyesülés jelenti a lelki élet csúcspontját. Az ideális állapot eléréséhez vezető úton pedig hangsúlyos az élet megjobbításának gondolata: a misztika első két útjának megfelelően a bűnök elhagyását és az erények gyakorlását követeli attól, aki „valóságosan az Istennel a' szerelemben meg-akar eggyesülni”.¹⁰

A Tarnóczy által 1675-ben lefordított műben, az olasz Giovanni Bona *Manuductio*ójában szintén megjelenik, Gábor Csilla szavaival élve „távolról követhető” ez a misztikus hármasság. A via purgativának megfeleltethető a hét főbűnt és az azoktól való szabadulást tárgyaló rész, a via illuminativa lépéseiként értelmezhetjük az emberi érzések, indulatok igazgatását taglaló és az erények gyakorlására buzdító részt, a via unitivának pedig a záró fejezet feleltethető meg, amely a tökéletes élet végéről, az Istennel való egyesülésről szól.¹¹

---

⁶ *Uo.*, 37.

⁷ *Uo.*, 51.

⁸ „leg-alkalmatossabb uttya az Isten szeretetihez-való menésére, és jutására ez, ha szüntelenül az Istent szemünk előtt hordozzuk.” *Uo.*, 53.

⁹ *Uo.*, 51.

¹⁰ *Uo.*, 53.

¹¹ GÁBOR Csilla, „*Religiosa actio mentis*”: *Meditációelmélet és meditációtípusok a kora újkorban Európában és Magyarországon = Devóciók, történelmek, identitások*, szerk. G. Cs., Kolozsvár, Scientia, 2004, 40–41 (9–60).

A *Vigyázó Szemben* a hármas út előbb említett beépítése mellett Avilai Szent Teréz (1515–1582) misztikus írásaiból is merít Tarnóczy. Egyrészt példaként állítja az olvasó elé Szent Teréz alakját, aki annyira elmerült az Isten jelenlétében, hogy mindig elméjében tartotta őt,¹² másrészt az isteni jelenlét önmagunkban való feltalálásának módját tárgyalva idézi Szent Teréz *Via perfectionis* (1565) című művét. Ebben a szerző párbeszédesebb formában tanácsokat és útmutatásokat fogalmaz meg szerzetestársainak, hogy bevezesse őket az általa gyakorolt imaéletbe. „Belső imának” nevezi azt a módot, amelyben misztikus találkozás történik. *A tökéletesség útja* 28–29. fejezetéből fordít le a jezsuita szerző egy részt, értelmezve, magyarázva azt. Eszerint aki minden külső gondolat kizárásával magába tud szállni, megtalálni ott az Istent, az „az igaz úton jár”, és lehetősége van arra, hogy igyon az élő víz forrásából. Ezen a forráson Tarnóczy szerint „az szent szüz a’ *contemplatiot*, avagy az mély elmélkedést érté.”¹³ A szavak nélküli, mély belső imára összpontosító spanyol misztikus műveiben ugyanis hangsúlyos szerepe van a meditációnak, szemlélődésnek: ajánlott napközben többször Krisztus életének misztériumán elmélkedni, ez képessé tesz a kontemplációra.¹⁴

Mindezek mellett Tarnóczy szintén idézi Avilai Teréz imamódjáról való tanúságtételét. Vallomása szerint az Úr tanította erre az összeszedett imaformára, „a’ mellyben sok lelki vigasztalást, és szép fortélyokat tapasztaltam, hogy az elmém szüntelenül öszve legyen gyütve, s- ne oszollyék, ide, s-tova.”¹⁵ Tarnóczy a *Jó Akarat* című művében hasonló téma kapcsán szintén előhossa Szent Teréz gondolatait: az általa ideálisnak nevezett imádság módja és titka az, hogy mindenben képesek legyünk ráhagyatkozni az Isten akaratára.¹⁶

Tarnóczy kegyességi műveiben egy-egy gondolat hangsúlyozására előszeretettel használ „szép és világos példákat”. Ezekhez a szentírási és történelmi események mellett gyakran merít a szentek vitájából (életrajzából). Így

¹² TARNÓCZY, *Vigyázó Szem...*, i. m., 138.

¹³ *Uo.*, 96.

¹⁴ Lawrence S. CUNNINGHAM, Keith J. EGAN, *Christian Spirituality: Themes from the tradition*, New Jersey, Paulist Press, 1996, 96–97; SÖVEGES Dávid, *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, 1993, 206–208.

¹⁵ TARNÓCZY, *Vigyázó Szem...*, i. m., 97–98.

¹⁶ „Az igaz buzgó imádságnak modgya s minden mestersége abban áll, hogy a’ mi akaratunkat mentől inkább lehet minden tehetségünkkel arra vessük, hogy az ő szent akaratyával egyget értsen, s-eggyé legyen.” TARNÓCZY, *Jó Akarat...*, i. m., 82.

Avilai Teréz mellett számos más misztikusról is olvashatunk, legtöbbször Szent Gertrúd/Grót (1256–1301 k.) neve fordul elő. A *Választott Nyílban* kétszer is megjelöli forrásként Gertrúd könyvét (in suo lib. sapi.; lib. 3 cap. 23.).¹⁷ A hagyomány szerint Krisztus meghagyta neki, hogy úgy éljen minden cselekedetében és munkájában, hogy cselekedeteit, gondolatait, szavait az ő szavaihoz egyezteti. Ehhez kapcsolódóan olvashatunk Tarnóczynál arról a látomásról, amelyben Krisztussal együtt Szent János evangélista is megjelent neki. A tanítvány íráshoz kezdve először tintába mártotta pennáját, így feketével, aztán Krisztus oldalába mártva a tollat vörös betűkkel írt. A jezsuita szerző ehhez fűzött értelmezése, a beszéd tárgyára való alkalmazása így kezdődik:

ezen látással tuttára akarta adni, Christus Urunk szent Grotnak, a' vagy Gertrudnak, hogy a' fekete bötük, nem egyebet jelentnek, hanem a' jámbor, és Istenes életű léleknek az ő közönséges Szokott cselekedetit a' vörös, és piros bötük pedig, jelentik azokat a' cselekedeteket, mellyeket a' Christus szent vérevel, és szenvedésével meg-egyezzvén végbe viszünk [...].¹⁸

Tarnóczy számos esetben különböző erények gyakorlása kapcsán példalózik Gertrúddal. Így többek között a szenvedés, testi nyavalyák elfogadásában való példamutató magatartásáért említi őt, akinek lázas betegségében megjelent az Üdvözítő, egyik kezében a betegséget tartva, másikban az egészséget. Az Úr kérdésére, hogy melyiket választja, a szerzetesnő az isteni akarathoz igazodva Krisztusra bízta a döntést.¹⁹ Szintén az isteni akarat kérdéséhez kapcsolódóan, a halál készséges elfogadásában állítja példaképnek egy másik életrajzi eseményre utalva: a szent életű szerzetesnő egy nagyobb esést túlélve sajnálatát fejezte ki, hogy nem kerülhetett rögtön Krisztus elé.²⁰

Tarnóczy több művében is idézi Mechtild látomását Gertrúdról. A *Jó Akaratban* az Úr Mechtildnek kinyilatkoztatott elismerő szavai szerint: ahogy a kéz és szem rögtön azt cselekszi, amit az akarat parancsol, úgy

---

¹⁷ A szerzőségeet illető kérdések máig sem tisztázottak. A 2. rész önéletrajz, ezt Gertrúd írta, de a négy többi könyv más tollából származik. – Kurt RUH, *A nyugati misztika története, II: A 12. és 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Bp., Akadémiai, 2006, 359–361.

¹⁸ TARNÓCZY, *Választott Nyíl...*, i. m., 88.

¹⁹ „Oh édes meg-váltó Jesusom, én Uram s-Istenem, én egyebet nem választok, hanem csak azt, a' mitt akarsz, nékem mind egy, csak tellyék bé a' te szent akaratod.” TARNÓCZY, *Jó Akarat...*, i. m., 179–180.

²⁰ *Uo.*, 190–192.

Gertrúd is késedelem nélkül teljesíti az ő akaratát.²¹ A *Vigyázó Szemben* Mechtild látomásáról hosszabb idézetet találunk:

Az szent Mechtildis látott vala egykor, egy ilyen látást: A' Christus üle egy királyi székbén, és hogy ő kerüllette az ő szerzetén-való szerelmes nénnye Szent Gertrúd, nagy alázatossan, böcsüllendő, s-tisztelendő képpen jár vala, szokása felettvaló módon, úgy hogy vala melly felé fordúlna mindenütt szeme előtt vólna a' Christus: a' midön Mechtildes ezen álmétkodnék, azt mondá néki, a' mi édes Jéusunk: Az én kedves, választott Gertrud leányomnak olyan az élete, a' mint itt látod lenni, ő mindenkor az én szemeim előtt jár, kél, és mindeneket cselekeszik, egyebet nem kíván, hanem hogy egyedül csak engem ismérien, az én akaratomat, és parancsolatimat végbe vigye, és be-teljesítse, és hogy minden fáradságát, s-tehetségét az én dicsőségemre, igazán, és hiven föl áldozza.²²

Ugyanitt a jegyesszimbolika képeivel él: Gertrúd úgy viselte magát, „mint az szerelemben eset Jegyes”, aki soha el nem engedi kedvese kezét.²³

A fentiekén kívül számos más női misztikus neve felbukkan a jezsuita szerző könyveiben. Genovai Szent Katalin (1447–1510) neve több Tarnóczy-műben is előkerül. Krisztus jelenlétén való elmélkedés kapcsán hozza példaként Katalin látomását a véresen keresztjét hordozó Jézusról.²⁴ Máshol a *Miatyánk* imádkozásával kapcsolatos kinyilatkoztatásról olvashatunk: az Úr parancsa, hogy mindenkor különösen figyeljen a „legyen meg a te akaratod” szavaira, úgy rágja meg, mint lelki eledelt.²⁵ Ismét más helyen éppen ennek beteljesítőjeként nevezi meg őt, idézve szavait: „a' mitt az Isten akar, azt akarom én-is”.²⁶

A *Választott Nyíl*ban a szolgálat fontosságát hangsúlyozva említi egy újabb misztikus, Sziénai Szent Katalin (1347–1380) látomását. Ebben az Úr így inti őt: „édes leányom, gondolkodgyál én felőlem, s-légy jó emlékezettel rólam, hogy én is emlékezzem felőled. Ne légyen semmire másra gondod, hanem csak az én szolgálatomra, dicséretemre, és nevemnek fel-magasztalására, mentül jobban lehet [...]”.²⁷

A Tarnóczy műveiben fellelhető férfi misztikusok közül Clairvaux-i Bernátot (1090–1153) és Henricus de Susót (1295–1366) emeljük ki. Szá-

²¹ *Uo.*, 200–201.

²² TARNÓCZY, *Vigyázó Szem...*, i. m., 136–137.

²³ *Uo.*, 138.

²⁴ *Uo.*, 75.

²⁵ TARNÓCZY, *Jó Akarat...*, i. m., 229.

²⁶ *Uo.*, 201.

²⁷ TARNÓCZY, *Választott Nyíl...*, i. m., 55–56.

mos alkalommal idézi Bernát *Énekek énekéhez* írt kommentárját (*Sermones super Cantica canticorum*). A *Nagy mesterség a jó életben* a 4. beszédre történik utalás. Eszerint az ima mint misztikus találkozás feltételezi az emberi lélek őszinte alázatát, mivel csak így mehetünk be a mennyei udvarba, a királyoknak királya elé.²⁸

A Bernát beszédeit átható jegyesszimbolika képei szintén tetten érhetők Tarnóczy műveiben. A bernáti szent szerelemben a menyasszony a kiválasztottak egyháza és minden Istent kereső lélek. Ebben a misztikus kapcsolatban a hangsúly nem a tiszteletadáson, hanem a szereteten van: az égi vőlegény és földi jegyese szeretik egymást (*purus amor*).²⁹ A lélek és Isten kapcsolatán kívül Szűz Máriára vonatkoztatva szintén idézi Tarnóczy az *Énekek éneke* sorait: a gránátalma tökéletességével ruházva fel őt (Én 4, 13–14).³⁰ Máskor elvonatkoztat: saját igyekezeteinknek, törekvéseinknek kell a jegyeshez hasonlónak lenniük, aki maga olyan (az *Énekek éneke* szerint – Én 3, 6), mint az égbe szálló mirha- és tömjénfüst.³¹

Henricus de Suso (Heinrich Seuse) esetét a *Jó akaratban* közvetlenül a fent említett Mechtild-látomás előtt olvashatjuk. A domonkos szerzetes addig gyakorolta az isteni jelenlét tudatosítását, amíg ez szokássá nem vált benne. Így „győzhetetlen békességes-tűrőssével” viselte a külső és belső szenvedéseket. Tarnóczy tehát annak példájaként állítja az olvasó elé Henriket, hogy bárki elérheti a belső békét.³² Máshol pedig ugyanezen témáról szólva idézi őt: az Isten dicsőségét azzal szolgálhatja az ember leginkább, ha beteljesíti az ő akaratát.³³

Az eddig felsorolt, név szerint említett misztikusok mellett Tarnóczy számtalan esetben névtelenül példálózik egy-egy szent életű emberrel, szerzetessel.³⁴ Minden általa említett misztikus istentapasztalat közül az egyik legterjedelmesebben elmesélt látomás alanya éppen egy ilyen szerzetes, aki

---

²⁸ TARNÓCZY, *Nagy mesterség a jó élet*, Nagyszombat 1680 (RMK I. 1252), 129–130.

²⁹ RUH, *i. m.*, I, 290.

³⁰ TARNÓCZY, *Választott Nyil...*, *i. m.*, 115–116.

³¹ *Uo.*, 121–122.

³² TARNÓCZY, *Vigyázó Szem...*, *i. m.*, 135–136.

³³ TARNÓCZY, *Jó Akarat...*, *i. m.*, 15.

³⁴ Lásd még: a csodák övezte szerzetes példája (*Uo.*, 98–103); egy szent életű koldus és egy teológus párbeszéde (*Uo.*, 118–126); Sanctulus nevezetű szerzetes példája Gergely pápa írásából, aki egy rab helyett önként életét adná, de Isten csodával menti meg őt a hóhér kezéből (*Uo.*, 192–194).

kinyilatkoztatásban azt látja, hogy Krisztus királyi trónján ülve arany gyűrűt tart, amelynek közepét célozva három embercsoport íjjal lövöldöz. Tarnóczy közli a szimbolikus jelenet Istentől kapott magyarázatát is.³⁵

Bár a jezsuita szerzők általában szívesen idézik Kempis Tamás *Krisztus követése* című művét, Tarnóczyra ez nem jellemző. A *Jó akarat* Bercsényinek szóló ajánlásában hivatkozik rá, röviden idézve őt a türelmesség erénye kapcsán: „a’ melly dolgoknak iobulasa nem áll akaratumkon s-hatalmunkon. Kempis Tamás-kint; quod non possumus emendare, debemus patienter tolerare, annak vétke nem tulajdonéatik embernek; mert csak békeséges tűrés akkor dolga.”³⁶

Tarnóczy István elmélkedésgyűjteményeiben a jezsuita meditációírás hagyományához kapcsolódik. Meditációinak központi témája az Istenhez való közeledés, a vele való bensőséges kapcsolat elérése. Ehhez vezető leghatásosabb módként pedig az emberi akaratnak az isteni akaratához való alakítását ajánlja, amely egyféle misztikus megismerést is feltételez. Ugyanakkor a képzelet és az érzékek használatának (*applicatio sensuum*) ignáci jelentősége meditációiban szintén szerepet kap. Hangsúlyos gondolata, hogy az Isten éppen az érzékeken keresztül ajándékozza meg bőségesen az embert: „valami vigasztalásunk, segítségünk, örömünk, és gyönyörűségünk lehet, a’ teremtetett állapotokból, ugy mint az iz, az étekben, az szén a’ festékben, a’ hallás a’ musikában, a’ szag a’ drága festékben, és jó illató izekben, azt az egész testünknek tagjaival közli.”³⁷

³⁵ „Az aranyos karika, avagy gyűrű jelenti az Istennek irgalmasságát, a’ kinek közepén a’ kegyes Jésus szive, a’ ki minden érdemivel tellyes, valamit érdemlet szent halála, és szenvedése által tellyes életiben; A kéz éjjasok pedig három rendbéli emberek, a’ kik kiválképpen való módon az Isten szolgálattára, és a’ tökéletes életre atták magokat...” TARNÓCZY, *Választott Nyil...*, i. m., 56–60.

³⁶ TARNÓCZY, *Jó Akarat...*, i. m., [7.]

³⁷ *Uo.*, 86.

KOVÁCS ESZTER

A Makula nélkül való tükör cseh forrása

A *Makula nélkül való tükör*, a 18–19. század egyik legolvasottabb hitbuzgalmi műve először 1712-ben jelent meg Nagyszombatban, Újfalusi Klára költségén. A kiadvány szövege egy Nagyszombatban élő klarissza apácától, Újfalusi Judittól származik, aki az előszóban annyit mond forrásáról, hogy „cseh, vagyis tót nyelvből” fordította. Vida Tivadar 1967-ben a fejezetcímek és a szöveg egyes részeinek összehasonlítása után valószínűsítette, hogy a *Makula nélkül való tükör* cseh forrása Martin von Cochem *Das Grosse Leben Christi* című művének cseh változata volt,¹ amelyet a fordító tudatosan átszerkesztett, más forrás használatát nem feltételezte.² Később Kedves Csaba hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Piry-hártya* néven ismert nyelvemlékünk erős hasonlóságot mutat a *Makula nélkül való tükör* „égi pör” jelenetével. Kedves Csaba úgy gondolta, hogy a két szerző azonos forrásból dolgozott, és a hiányzó részekre alapozva kizárta, hogy Újfalusi Judit ismerte volna a kódexet.³ A közelmúltban Lauf Judit rámutatott arra, hogy a *Makula nélkül való tükör* „égi pör” jelenete olyan erős hasonlóságot mutat a *Piry-hártyával*, hogy bizonyosan a nyelvemlék kódexe alapján készült.⁴ Ez a felfedezés bizonyította, hogy a *Makula nélkül való tükör* nem csupán az említett Cochem-mű fordítása, hanem rajta kívül más forrás(oka)t is használt, amelyek feltárásához az első lépés a *Makula nélkül való tükör* teljes szövegének és feltételezett cseh forrásának összehasonlítása.

¹ VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 1967, 250–253.

² *Uo.*, 250–251.

³ KEDVES Csaba, *Magyar nyelvű drámatörések a 15. sz. végétől = A magyar színház születése: Az 1997. évi egri konferencia előadásai*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2000 (A régi magyar színház, 1), 203.

⁴ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 2012, 234–255; *Uő.*, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384.

A *Makula nélkül való tükör* távolabbi forrása Martin von Cochemnek *Das Grosse Leben Christi* című munkája lehetett, amely először 1677-ben jelent meg, és kisebb-nagyobb változtatásokkal számos kiadást ért meg. Cseh fordítását az 1681-es kiadás alapján Cochem cseh rendtársa, Edelbert Nymburský készítette el.¹

Edelbert Nymburský 1667-ben lépett a kapucinus rendbe. Eleinte a prágai újvárosi kolostorban élt, később számos rendházban megfordult, így Jihlavában, Fulnekben, Olomoucban, Žatecban, Horsovský Týnben, Litoměřicében, végül Roudnice nad Labenben halt meg 1705-ben.² A *Das Grosse Leben Christi* cseh fordítását a horsovský týni kolostorban fejezte be. Nymburský fordítói munkamódszeréről a következőképpen ír az első kiadás előszavában: „[...] minden, ami ebben a könyvben található, valóban és kizárólag a szerzőtől [...] származik, mivel egyetlen egy szót sem tettem hozzá a saját fejemből, a legkisebb mértékben sem változtattam rajta, hanem ahogy a német szövegben [...] találtam, egyszerűen, híven a mi cseh nyelvünkre lefordítottam [...]”.³

Miloš Sládek a cseh fordítást német forrásával összevetve ugyanerre az eredményre jutott. Nymburský nem változtatott az eredeti szövegen, csak apróbb stilisztikai javításokat engedett meg magának. Az egyetlen komolyabb különbség, hogy kihagyta a legtöbb támadást kiváltó fejezetet, amelynek címe Az Ádám felett tartott ítélet, valamint az Irgalmasság és az Igazságosság vitája az Atyaistennel volt.⁴

Nymburský fordításának első kiadása 1698-ban jelent meg, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny [...]* címmel (*Knihopis* 5359), ezt követően apróbb változtatásokkal többször újra kiadták.

A *Das Grosse Leben Christi* cseh változata alapján magyar nyelvre a nagyszombati klarissza kolostor egyik nővére, Újfalusi Judit fordította le. Újfalusi

¹ Miloš SLÁDEK, *Zrcadlo zrcadlu nastavené aneb několik vět na okraj životů Kristových* = Martin z KOCHEMU, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejmilejší a nejsvětější matky Marie Panny [...]*, ed. Miloš SLÁDEK, Lucie PEISERTOVÁ, Tomáš BREŇ, Praha, Argo, 2007, 10.

² *Uo.*, 10–11.

³ Martin z KOCHEMU, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejmilejší a nejsvětější matky Marie Panny [...]*, ed. Miloš SLÁDEK, Lucie PEISERTOVÁ, Tomáš BREŇ, Praha, Argo, 2007, 57.

⁴ SLÁDEK, *i. m.*, 11.

Judit Magdolna (1676–1738) 1692-ben tett fogadalmat a nagyszombati klarissza zárdában. 1722-ben, 1728-ban és 1738-ban is házfőnöknek választották.⁵ Vida Tivadar megállapítása szerint Újfalusi Judit már családi környezetből ismerhette a szlovák, illetve cseh nyelvet, mivel minden bizonnyal a Nyitra megyei Divékújfalun nőtt fel, ahol vegyes lakosság volt jellemző.⁶ További érdekes kérdés, hogy miként juthatott hozzá Újfalusi Judit a cseh kiadáshoz. Szintén Vida Tivadar mutatott rá, hogy a nagyszombati klarisszák 1683-ban Thököly hadai elől Morvaországba menekültek, és ott igen jó viszonyt alakítottak ki a morva egyházi és világi előkelőségekkel. Lehetőséges, hogy később is érkeztek adományként könyvek Morvaországból.⁷

Mivel a *Makula nélkül való tükör* megjelenése (1702) előtt csak egy cseh kiadás volt, Újfalusi Judit az 1698-as kiadást használhatta. Ő másfajta fordítói elveket vallott, mint cseh elődje, nem törekedett pontos fordításra, hanem meglátása szerint rövidítette, kiegészítette és átszerkesztette az eredeti szöveget.

A cseh és a magyar szöveget összevetve szembetűnő, hogy a magyar szöveg lényegesen rövidebb, mint a cseh. A *Veliký život* első 27 fejezete, amelyekben rövid teológiai és történeti alapvetést találunk a későbbi fejezetekhez, teljesen hiányzik. Később is kimarad néhány fejezet, végül az utolsó kilenc fejezetet (Szent János, valamint Mária és Márta történetének befejezése, a Szentföld története Jeruzsálem pusztulásáig, a Szentföldről általában és Jézus életének színtereiről) szintén nem fordította le.

A meghagyott fejezetek is lényegesen rövidebbek, mint az eredetiben. A cseh változatban a fejezetekben számos imádságot találunk, minden fejezet rövid elmélkedéssel végződik, amelyek a magyarban nagyrészt elmaradnak. Ugyancsak kihagyja azokat a fejezeteket, amelyek az eseményhez kapcsolódó ünnepről szólnak (pl. 42. Az ádventi időről; 63. Háromkirályok ünnepéről; 68. Gyertyaszentelő ünnepéről). Ettől a magyar változat más jellegű művé válik. A cseh az egyházi év ünnepeihez igazodik, és elsősorban kiegészítő olvasmányként szolgál az év minden napjára, míg a magyar változatban a történetiségen van a hangsúly, kihagyva azokat a részeket, amely megakasztják az események menetét.

---

⁵ SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum, 1994 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 6), 80–81.

⁶ VIDA, *i. m.*, 253.

⁷ *Uo.*, 253.

A *Makula nélkül való tükör* szövegét tartalmilag három nagyobb egységre lehet osztani. Az első Szent Emerencia történetétől Krisztusnak a Jordánban való megkeresztelkedéséig tart, a második Jézus sírba tételéig, a harmadik Szűz Mária mennybevételéig. A magyar változat ritkán utal az egyházi év ünnepeire, de a cseh változathoz látszik, hogy az elsőt a karácsonyi, a másodikat a nagyböjti, a harmadikat a húsvéti időben olvasták.

Az első szakasz Jézus születésének előzményeit és gyermekségtörténetét meséli el. Ebben a szakaszban ragaszkodik leginkább a magyar fordítás a cseh szöveghez, amit ugyanakkor erősen lerövidít. Az imádságok szinte mindenütt elmaradnak, az elmélgések is rövidebbek lesznek, felesleges magyarázatok, ószövetségi előképek értelmezései kimaradnak, néhány fejezetet nem fordít le (pl. 42. Az ádventi időről; 43. Miért kívánták annyira az ősök és a szent atyák Jézus Urunk eljövetelét; 44. Hogyan várták a szent atyák lelkei és az angyalok a Megváltó eljövetelét; 46. Az angyali üdvözlés napjáról; 63. Háromkirályok ünnepéről; 68. Gyertyaszentelő ünnepéről). Idegen betoldást itt csak egy helyütt találunk, a 43. fejezet (Hét esztendő korától fogva, tizenkettőig mit mivelte az édes Jesus) végén egy pár soros imát.⁸

Az első érdemleges kiegészítést Jézus megkísértésének történeténél találjuk. Az eredeti cseh fejezetben a történet befejezetlen, ezért Újfalusi Judit kiegészítette egy rövid záró bekezdéssel.⁹ A részlet forrását nem sikerült azonosítani, az biztos, hogy nem a cseh szövegből fordította. A következő betoldást a jeruzsálemi bevonulásról szóló fejezetben találjuk, a betániai megkenés történetét.¹⁰ Ez a mozzanat korábban szerepelt a cseh változatban is, külön fejezetben, de biztos, hogy a magyar változatnak nem a cseh volt a forrása. Az ezt követő fejezet (58. Miként kérték Kristus Urunkat nagy hétfőn, hogy a Mártha házában egye meg a Húsvéti Báránt) a cseh eredetiből teljesen hiányzik.¹¹

A passiótörténet bevezető fejezetei nagyrészt nem a cseh szövegből vannak, annak ellenére, hogy a fejezetcímek majdnem azonosak. A cseh 96.

⁸ *Makula nélkül való tükör* [...] ÚJFALUSI Judith által cseh nyelvből [...] fordítottat [...] Újfalusi Klára asszonynak [...] Karancs Berényi György [...] házastársának költségén [...], Nagyszombat, 1712, 189. (Petrik IV. 64.)

⁹ *Uo.*, 232–233.

¹⁰ *Uo.*, 252–253.

¹¹ *Uo.*, 260–261.

fejezet (Miként adatott el Jézus Urunk) és a magyar 60. fejezet (Miként Judás a' Kristust harmincz pénzen el-adta, és miként vacsorált Nagy Szerdán Kristus Bethaniában) témája hasonló, de tartalmilag és szövegszerűen is eltér, úgy, mint a következő fejezet is¹² (61. Miként jelentette meg Kristus az ő Szent Annyának maga kinszenvedésit, és micsoda kéréseket tött a Szűz Mária az ő szent Fiától). A két fejezet a magyar szövegben egymáshoz kapcsolódik, egy lehetett a forrásuk, ez azonban nem a cseh szöveg. A következő fejezet témája Jézus és Mária búcsúja (magyarul: 62. Miként Kristus Sz. Annyának szolgálattját megköszönte és tüle el-búcsúzott; csehül: 97. Miként búcsúzott el Jézus édesanyjától és kívánt neki jó éjszakát). A cseh és a magyar fejezet címe lényegében megegyezik, tartalmuk hasonló. A magyar szöveg elsődleges forrása egyértelműen ugyanaz, mint az előző két fejezeté, de itt már jóval több és hosszabb részletet vett át a cseh szövegből. Ugyanez a szerkesztési mód jellemző a következő fejezetekre is (63. Miként a' vég vacsorát meg-ette Urunk, és a' láb mosásról 's az Oltári Szentség szerzésről; 64. Miként Kristus Urunk a' Tanítványokkal a' kertbe ment). Az ismeretlen forrást kombinálja a cseh szöveg fordításával.

Az ezt követő fejezetek újra a cseh szöveg fordításai, a megszokott rövidítésekkel, egészen a 69. fejezetig (Miként tartatott tanács az ártatlan JESUSra). Ez a fejezet teljes egészében hiányzik a cseh szövegből. Tartalmilag ez egy „égi pör” és „arma Christi” jelenet. Ez a részlet Lauf Judit kutatásai szerint egy 15. század végi nyelvemlékünk, a *Piry-hártya* szövege alapján készült. A magyar szöveg 71. fejezete (Miként Nagy-Csötörtökön estve a Szűz Mária Bethániában nagy keserűséget érzett sziveben) szintén kompiláció, forrása a *Máriabesnyői töredék* néven ismert nyelvemlékünk lehetett.¹³ További kiegészítéseket találunk a 78. és a 89. fejezetben. A 78. fejezet végén szereplő „ácsjelenet,” amelyben Szűz Mária betér az ács műhelyébe, aki keresztfát készít fiának,¹⁴ és a 89. fejezet záróimádsága a cseh szövegben nem szerepel.¹⁵ A passió többi részében a forrás egyértelműen a cseh szöveg, legfeljebb apróbb, pár szavas kiegészítéseket találunk. Így például a

---

¹² *Uo.*, 265–268.

¹³ LAUF, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya...*, i. m.; UÓ., *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése*, i. m.

¹⁴ *Makula...*, i. m., 340.

¹⁵ *Uo.*, 379.

magyar szöveg megnevezi a szolgát, akit Péter megsebesített,¹⁶ az asszonyt, aki kendőt nyújt Jézusnak a Golgotára menet,¹⁷ és a látnokot, akinek Szűz Mária egy jelenésben elmondta, hogyan kapott hírt fia elfogásáról.¹⁸ Ezeket valószínűleg a *Bibliából* és olvasmányáiból egészítette ki Újfalusi Judit, nincs okunk feltételezni más forrás használatát. Ugyancsak a *Bibliából* egészítette ki Jézus utolsó szavait a kereszten.¹⁹ Kisebb változtatásokat is találunk, így a Jézust megerősítő angyal neve a cseh szövegben Gábrriel, a magyarban Mihály.²⁰ Egy másik helyen a pokol kínjairól azt írja, hogy rövid ideig is rettenetes szenvedés lenne kibírni, a cseh szövegben az a rövid idő három matyánknyi, míg a magyarban három óra.²¹ Egyéb apróbb eltérések is vannak a két szöveg között, de ezek a fordító javításainak tekinthetők.

A húsvéti események elbeszélésénél szintén nem a cseh szöveg volt az egyetlen forrása. A 108. (Mint őriztetett Urunk Jesus koporsója, és Jóseff Nicodémus meg-fogásokról), 109. (Urunk Jesus halottaiból fel támadásáról, és miként jelent-meg az ő Sz. Annyának), 110. és 112. (Miként Urunk Jesus az Emausban menő két tanítvánnak meg-jelent) fejezet a cseh szöveg és más, ismeretlen forrás kombinációja. Az ezt követő fejezetek újra a cseh szöveg fordításai, majd a 119. fejezettől a 123-ig újra olyan részek következnek, amelyeket nem találunk a cseh eredetiben. (119. Miként hárman bizonytságot tettek, hogy Urunk Jesus felment Mennyországban az ő Szent Atyához; 120. Miként adott Nicodemus tanácsot, hogy a Jézust az hegyekben keressék, és mint hiták, és fogadták Jósefet a magok tanácsában; 121. Miként bizonyították újjobban az három férjfiak a Christus fel-támadását; 122. Miként Lencinus és Garinus, mindenekről bizonytságot töttek; 123. A Szent Atyák örömoökrül, és Paradicsomban vitelekrül.) A szövegek összetartoznak, és tartalmi kapcsolataik miatt valószínű, hogy ugyanaz a forrásuk, mint a 108. fejezetben lévő betoldásoknak. A 123. fejezet (A Szent Atyák örömoökrül, és Paradicsomban vitelekrül) végén Pilátus levele Tiberius császárhoz megtalálható a cseh szövegben is, de egy korábbi fejezet (141. Miként őrizték Jézus Urunk sírját, és miként vitték meg Rómába a császárnak

¹⁶ *Uo.*, 321; z KOCHEMU, *i. m.*, 577.

¹⁷ *Makula...*, *i. m.*, 390; z KOCHEMU, *i. m.*, 697.

¹⁸ *Makula...*, *i. m.*, 337; z KOCHEMU, *i. m.*, 603.

¹⁹ *Makula...*, *i. m.*, 428; z KOCHEMU, *i. m.*, 763.

²⁰ *Makula...*, *i. m.*, 311; z KOCHEMU, *i. m.*, 565.

²¹ *Makula...*, *i. m.*, 344; z KOCHEMU, *i. m.*, 611.

halálhírét) része.²² A hozzá fűzött pár soros bevezető és záró kiegészítés viszont csak a magyar szövegben szerepel. Az ezt követő fejezet (124. Miként Tiberius császár Jesusért követet küldött Jerusalemben) elsődleges forrása szintén a korábban követett ismeretlen forrás, de a cseh szövegből is átvesz részeket. Ezután visszatér a cseh szöveghez, és egészen a könyv végéig nem találunk újabb, máshonnan vett betoldást. Az utolsó fejezet végén lévő elmélkedést Szűz Máriáról és a könyvet záró imádságot nem sikerült a cseh szövegben azonosítani. A két kompilált imádság közti ima (*Szűz Mária Menyben menetele napjára való imádság*) viszont a cseh szöveg egyik korábbi fejezetéből való, a Szűz Mária haláláról szóló fejezet záróimádsága.²³ A cseh változat utolsó fejezetei a magyar fordításból kimaradtak.

A fordító munkamódszerére mindenütt jellemző, hogy remek stilisztikai érzékkel kihagyja a többször ismétlődő gondolatokat, a cseh szövegben gyakori költői kérdéseket, hatást fokozó felkiáltásokat, a feleslegesen hosszúra nyúlt elmélkedéseket, siralmakat pedig lerövidíti.

Újfalusi Judit műveltségének bizonyítéka, hogy az eredetiben megjelenő bizonyos igen naiv elképzelések vagy teológiai tévedések a magyar szövegbe nem kerültek be. Például a cseh szövegben olvashatunk arról, hogy az angyalok hogyan készítenek maguknak testet a levegőből, mielőtt megjelennek valakinek, milyen gonddal ügyelnek arra, hogy ez a test nagyon szép és jó illatú legyen.²⁴ Ugyancsak kihagyta azt a részt az angyaloknak a megszületett Jézus feletti örömeikéből, amikor arra kérik a kisdedet, hogy legyen irgalmas hozzájuk. „Úristen, Isten Báránya, az Örök Atyának Fia, aki elveszed a világ bűneit, irgalmazz nekünk, ki az Atya jobbán ülsz, könyörülj rajtunk, hallgasd meg kérésünket, mert egyedül te vagy a Szent, te vagy az Úr [...]”²⁵ Az imádságnak ez a része emberekhez illik, nem a szent angyalokhoz, akik nem vétkeztek.

A szerző és a cseh fordító is férfi szerzetes volt, de a magyar változatot egy szerzetesnő készítette. Amikor az elmélkedések során önmagára reflektál, nem követi az eredeti szöveget, hanem nőnemű alakot használ. Így például az elmélkedésekben magát „lányodnak” vagy „szolgálódnak” nevezi az

---

²² z KOCEMU, *i. m.*, 812–813.

²³ *Uo.*, 941–942.

²⁴ *Uo.*, 249.

²⁵ *Uo.*, 317.

eredeti szövegben található fiad és szolgáló helyett.²⁶ Itt tetten érhető, hogy a szöveget nemcsak fordította, hanem értelmezte is. Valószínűleg nemcsak saját női mivolta miatt változtatott az eredeti szövegen, hanem azért is, mert elsősorban női olvasókra számított.

Mindezek megerősítik Vida Tivadar feltételezését, hogy a *Makula nélkül való tükkör* elsődleges forrása Martin von Cochem *Das Grosse Leben Christi* című művének Edelbert Nymburský által cseh nyelvre fordított változata volt. Ugyanakkor az összevetés során kiderült, hogy Újfalusi Judit a *Piry-hártya* kódexén kívül is használt más forrásokat. Ezek azonosítása részben már megtörtént, részben az elkövetkezendő kutatások egyik legfontosabb és legérdekesebb feladata.²⁷

²⁶ Fiad helyett lányod: z KOHEMU, *i. m.*, 741; *Makula...*, *i. m.*, 413. – z KOHEMU, *i. m.*, 770; *Makula...*, *i. m.*, 432. – Szolga helyett szolgáló: z KOHEMU, *i. m.*, 931; *Makula...*, *i. m.*, 521.

²⁷ A *Makula nélkül való tükkör* középkori nyelvemlékforrásainak azonosítását Lauf Judit végzi. A függelékben a szerző hozzájárulásával ebből már további részeredményeket is közlünk. Vö. *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükkör*, konferencia-előadás: Misztika a 16–18. századi Magyarországon, A Lelkiségtörténeti Műhely 5. konferenciája, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012. április 13–14. (Megjelenik a Magyar Könyvszemlében.) Egyéb cseh források azonosítása (pl. a *Čtení Nykodémovo*) jelenleg folyamatban van. A kutatás jelenlegi fázisában ezekről még nem lehet biztos kijelentéseket tenni. Eddigi közös eredményeinket szlovák nyelven publikáltuk: Eszter KOVÁCS, Judit LAUF, *Madarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Újfalusi = Studia Bibliographica Posoniensia 2012*, Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012, 97–112.

Függelék

A *Veliký život Pána* [...] és a *Makula nélkül való tükör* eltérő fejezetei

Kterák Pán Ježíš na Květnou neďeli do Jeruzaléma na oslátku jel (93. kap.)	Miként ment Kristus Virág Vasárnap Jerusalemben (57. rész)	Cochem + ismeretlen forrás
–	Miként kérték Kristus Urunkat nagy hétfőn, hogy a Mártha házánál egye meg a Húsvéti Báránt (58. rész)	<i>Érsekájvári kódex</i>
Kterák Pán Ježíš učedlníkům svým své umučení vyjevil (94. kap.)	Miként Kristus Tanítványinak az ő kinszenvedésit ki-nyilatkoztatta (59. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš prodán byl (95. kap.)	Miként Júdás a Kristust harmincz pénzen el-adta, és miként vacsorált Nagy Szerdán Kristus Bethaniában (60. rész)	Ismeretlen forrás
Kterák Pán Ježíš své milé matce umučení své vyjevil (96. kap.)	Miként jelentette meg Kristus az ő Szent Annyának maga kinszenvedésit, és micsoda kéréseket tött a Szűz Mária az ő szent Fiától (61. rész)	Ismeretlen forrás
Kterák Pán Ježíš s svou matkou se rozzěhnal a jí dobrou noc vinšoval (97. kap.)	Miként Kristus Sz. Annyának szolgáltyát megköszönte és tüle el-búcsúzott (62. rész)	Ismeretlen forrás + Cochem
Kterák Pán Ježíš učedlníkům svým nohy myl (98. kap.)	Miként a vég vacsorát megtette Urunk, és a láb mosásról a az Oltári Szent-ség szerzéséről (63. rész)	Ismeretlen forrás + Cochem
Kterák Pán Ježíš na horu Olivetské šel (99. kap.)	Miként Kristus Urunk a Tanítványokkal a kertbe ment (64. rész)	Ismeretlen forrás + Cochem
–	Miként tartatott tanács az ártatlan Jesusra (69. rész)	A <i>Piry-bártya</i> kódexe (<i>Piry-bártya és Máriabesnyői töredék</i>)

Kterák Pán Ježíš na hoře Olivetské krví se potil a od Anjela posilněn byl (104. kap.)	Miként Kristus vérrel veritékezett és az Angyaltúl erősítettet (70. rész)	Cochem
–	Miként Nagy-Csötörtökön estve a Szűz Mária Bethániában nagy keserűséget érzett sziveben (71. rész)	<i>A Pity-bártya kódexe (Máriabesnyői töredék)</i>
Kterák Pán Ježíš nepřátelům svým v cestu šel (105. kap.)	Miként ment Kristus bátor szível ellenségei eleiben (72. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš byl zajatý (107. kap.)	Miként Kristus Urunkat megfogták (73. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš k Annášovi veden byl (108. kap.)	Miként Urunk Jesus Annáshoz vitetett (74. rész)	Cochem
Kristus před Kaiffšem (109. kap.)	Kristus Kaiffas előtt való létéről (75. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš byl posmíván (110. kap.)	Miként Urunk Jesus Kaiffas előtt csúfoltatott (76. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš tu ostatní noc posmíván byl (111. kap.)	Miként csúfoltatott Kristus Urunk azon éjjel (77. rész)	Cochem
Kterak Rodičce boží oznámeno bylo zajetí Páně (112. kap.)	Miként Urunk Jesus megfogását a Szűz Máriának hírré vitték (78. rész)	Cochem + <i>Érsekújvári kódex</i>
Kterak hrob Pána Ježíše stráží opatřen byl a jeho smrt do Říma císaři se donesla (141.)	Mint őriztetett Urunk Jesus koporsója, és Jóseff Nicodémus megfogásokról (108. rész)	Cochem + <i>Nikodémus-evangélium</i>
Kterak Pán Ježíš do předpeklí vstoupil (142. kap.)	–	
O veliké slávě velikonoční (143. kap.)	–	
O slavě Velikonočního hodu božího (144. kap.)	–	
O slavném zmrtyvýchstání Pána Ježíše Krista (145. kap.)	Urunk Jesus halottaiból fel támadásáról, és miként jelent-meg az ő Sz. Annának (109. rész)	Cochem + Ismeretlen forrás + <i>Érsekújvári kódex</i> ²⁸

²⁸ Szent Bonaventurára hivatkozik. A forrás azonosítása további filológiai kutatást igényel.

Kterák Pán Ježíš ponejprv se své milé matce zjevil (146. kap.)		
Kterak tři Marie k hrobu šly (147. kap.)	Miként a három Mária a koporsóhoz mentek (110. rész)	Cochem
Kterak se Pán Ježíš Máří Magdaléně zjevil. (148. kap.)	Miként Urunk Jesus, Maria Magdolnának meg jelent (111. rész)	Cochem
Pán Ježíš dvoum učedlníkům do Emauz jdoucím se zjevuje (149. kap.)	Miként Urunk Jesus az Emausban menő két tanítvánnak meg-jelent (112. rész)	Cochem
Kterak Pán Ježíš slavně na nebe vstoupil (155. kap.)	Urunk Jesus dicsőséges mennybe meneteliről (117. rész)	Cochem
Kterak Pán Ježíš slavně na nebi korunován byl (156. kap.)	Urunk Jesus dicsőséges koronázattjáról (118. rész)	Cochem
Kterak se k přístí Ducha svatého hotoviti máme (157. kap.)	–	
–	Miként hárman bizonyoságot tettek, hogy Urunk Jesus felment Mennországban az ő Szent Attyához (119. rész)	<i>Nikodémus-evangélium</i>
–	Miként adott Nicodemus tanácsot, hogy a Jesust az hegyekben keressék, és mint hiták, és fogadták Jósefet a magok tanácsában (120. rész)	<i>Nikodémus-evangélium</i>
–	Miként bizonyították újjobban az három férjfiak a Christus fel-támadását (121. rész)	<i>Nikodémus-evangélium</i>
–	Miként Lencinus és Garinus, mindenekről bizonyoságot töttek (122. rész)	<i>Nikodémus-evangélium (szövegegyezés: Érsekújvári kódex)</i>
–	A Szent Attyák örömökről, és Paradicsomban vitelekről (123. rész)	<i>Nikodémus-evangélium</i>

–	Következik Pilatus levele kit Jesusról írt Romában Tiberius Császárnak (123. rész)	Cochem ²⁹ (tartalmi egyezés: <i>Nikodémus-evangélium</i>)
–	Miként Tiberius császár Jesusért követet küldött Jerusalemben (124. rész)	Cochem + <i>Nikodémus-evangélium</i>

²⁹ A Cochem-féle szövegben máshol szerepel, a 141. fejezet része (Kterak hrob Pána Ježíše stráží opatřen byl a jeho smrt do Říma císaři se donesla). Vö. z KOCHEMU, *i. m.*, 812–813. Ugyanez a szöveg megtalálható a *Nikodémus-evangéliumban* is. Cochem is ezt használhatta forrásként.

LESTI JUDIT

Hajnal Mátyás SJ: Szíves könyvecske

(Bécs, 1629)

Hajnal Mátyás (Nagyszombat, 1578. április 23. – Bécs, 1644. május 28.)¹ nyomtatásban megjelent írásait élete utolsó negyedében, névtelenül adta ki² (*Az igaz isteni tiszteletnek tiszta tükre*, 1638; *Kitett cégér*, 1640), főműve a *Szíves könyvecske*, melynek eredeti címe: *Az Jesus Szívét szerető szíveknek újatosságára Szíves képekkel kéjformáltatott és azokrul való elmékedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*.³ A könyv 1629-ben Bécsben látott napvilágot 18 metszettel (később 1642-ben Pozsonyban 20 képpel; modern szövegkiadása 1932-ben jelent meg, majd 1974-ben, 1992-ben).⁴ A művet Esterházy Miklós nádor második feleségének, Nyáry Krisztinának⁵ ajánlotta a szerző.

A mű semmilyen hagyományos műfajba nem sorolható.⁶ A könyv első részében Hajnal a misztikus hármas út (via purgativa, via illuminativa, via unitiva) 18 állomásán vezet végig, a könyv második felében elmékedések és himnuszok következnek. Hajnal a sorozat képeit és a hozzájuk tartozó verseket készen találta, ezeket latinról magyarra fordította, és mindhez egy három-három „punt”-ből álló elmékedést és végül egy könyörgést kapcsolt. Ipolyi Arnold kutatta ki, hogy a metszetek készítője Antoine Wierix († 1624)

---

¹ Hajnal Nagyszombatban a város első iskolájának volt a tanulója, Grácban Pázmány eminense, majd tanártársa. 1598-ban Olmützben lépett be a Jézus Társaságába. Hivatására egy évtizeden át készült fel. 1619-től Nagyszombatban élete végéig Esterházy Miklós udvarának lelki gondozója volt: magyar hitszónok, gyóntató, térítő, nevelő. A tizennyolc éves koráig protestáns Esterházynek mindkét feleségét ő térítette át a katolikus vallásra. Esterházy felnőtt fejjel tanult Hajnaltól filozófiát, matematikát és teológiát. – CSAPODI Csaba, *Esterházy Miklós*, Bp., 1942, 152; idézi HOLL Béla, [Tanulmány] = HAJNAL Mátyás, *Szíves könyvecske*, Bp., Balassi – MTA Irodalomtudományi Intézete, 1992 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 27), 14.

² HOLL Béla, *Hajnal Mátyás elmékedő könyvének versei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1970, 519.

³ RMK I. 576.

⁴ Ma mindössze 3 példány ismert belőle, mind csonka állapotban.

⁵ Thurzó Imre 1624-ben katolikussá lett özvegye volt.

⁶ KLANICZAY Tibor, *A magyar barokk irodalom kialakulása* = K. T., *Reneszánsz és barokk*, Szeged, Szukits, 1997, 315; idézi: GÁBOR Csilla, *A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica Latina, 2000/1, 140.

antwerpeni rézmetsző volt. A képek *Cor Jesu amanti sacrum* (A szerető Jézusnak szentelt szív) címen kerültek forgalomba hatsoros latin versikékkal. Wierixnek a rézkarcaihoz írt szövegeit több nyelvre is lefordították, a jezsuiták közül is többen írtak elmélkedő szövegeket a rézkarcokhoz. Hajnal Mátyás azonban nem használta fel ezeket, valószínűleg nem is találkozott velük, úgy tűnik, meditációit, elmélkedéseit és imádságait ő maga írta a képekhez.¹ A történetben Jézus meghódítja, megtisztítja, virágzó erényekkel, majd saját keresztyével felruhazza, végül megkoronázza a szívet. Ezen az úton az elmélkedő emberi szív találkozik Jézus Szívével.

A Jézus Szíve-tisztelet története

A legkorábbi századokban a Krisztus nyitott oldalából kiömlő vér és víz misztériuma jelentette a devóciók, elmélkedések alapját. Az első tíz században a tisztelet a Szent Sebeknek szólt. A 11. és a 12. századtól jelent meg a Szent Szív iránti tisztelet. Ez a Szív az oldalseben keresztül vált fokozatosan elérhetővé. Ennek a misztikus behatolásnak a képei előhívják Bonaventura (1221–1274) gondolatait *De perfectione vitae ad sorores* című munkájából: „Menj közelebb szeretettel, szolgálóleány, Jézus sebeihez, melyeket érted kapott, Jézus tövissel való megkoronázásához, és szögeihez a keresztfán. Nézd meg, de ne csupán a szögek nyomát Krisztus kezein, mint Szent Tamás, és ne légy elégedett azzal, hogy beteszed ujjaidat a sebbe, hanem lépj be az oldalseb ajtaján, és menj fel Jézus szívéhez [...]”.² Bonaventura arra ösztönözte a nővéreket, hogy ne csak megérintsék Krisztus sebeit, mint Tamás apostol, hanem lépjenek be az oldalseb kapuján, és jussanak el egészen Jézus szívéig. Az ő szavait már megelölegezte Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) is: „Engedd látni nekünk a látható sebeiden keresztül a láthatatlan szeretet sebet”.³ Ezek az idézetek is mutatják az utat a sebtől a szívhez, a külsőtől a bensőhöz, a fizikai-

¹ ZEMPLÉNYI Ferenc, *Egy magyar jezsuita emblematikus: Hajnal Mátyás = A reneszánsz szimbolizmus: Tanulmányok*, szerk. FABINY Tibor, PÁL József, SZÓNYI György Endre, Szeged, JATEPress, 1998 (Ikonológia és Műértelmezés, 2), 146.

² BONAVENTURA, *De perfectione Vitae ad Sorores*, VI. 2.; az idézetet angolból (BONAVENTURA, *Holiness of Life*, ed. Fr. WILFRIED OFM, London, 1928, VI. 63) ford. Lesti Judit.

³ Jeffrey F. HAMBURGER, *The Rothschild Canticles, Art and mysticism in Flanders and the Rhineland circa 1300*, New Haven and London, Yale University Press, 1990, 73.

tól a spirituálishoz. Szent Bernát a legédesebb Szívről beszélt (Cor Jesu dulcissimum).⁴ A Szív sebe szimbolizálta az isteni szeretet sebtét. Krisztus sebtét szó szerint belépésként értelmezték a misztikusok, akik egyesülésre vágytak vele lélekben. Az elragadtatás számukra eggyé válást, egyesülést jelentett a sebekkel. Krisztus emberségének az esszenciáját a sebeiben látták.

Olykor túlszínezve ábrázolták a lándzsa által okozott oldalsebet, amelyből áradt, ömlött a víz és a vér. Helftai Szent Gertrúdnak (1256–1301) volt egy víziója: a fejét a Megváltó oldalán nyugtatta, és hallotta dobogni az isteni szívet. Majd megkérdezte János evangélistától egy látomásban, hogy ő is érezte-e az utolsó vacsorán az isteni dobogást, és ha igen, miért nem beszélt róla? Ő azt felelte, hogy ennek a kinyilatkoztatásnak egy későbbi korban kell megtörténnie, amikor a már kihűlt világnak szüksége lesz rá, hogy újraélessze magában Krisztus szeretetét.⁵ Gertrúdnak volt egy másik látomása is, amikor egy alkalommal áldozás után a miniatúrával díszített imádságos könyvébe mélyedt. Így ír erről a tapasztalatáról: „[...] úgy tűnt nekem, mintha a könyv jobb oldalán, a festett fészületből a napfény sugara hegyesen, mint egy nyíl, kilövellt volna egy pillanatra, majd visszahúzódott volna. Amíg tartott, gyöngéden hatott rám, de mélyen.”⁶ (Ahogy már említettem, ekkor még nem az Isteni Szívre irányult a vallásos tisztelet, hanem a Megfeszített oldalsebére, amelyből a szentségek fakadnak, innen vetült ki a szeretet nyila, és sebezte meg Gertrúd szívét is). A seb jelzi Krisztus emberségét és szentségét is egyszerre – ezért nevezhető emberi és isteni mivolta közötti átjárónak. A seb fokozatosan kapuvá vált a szívhez. Johannes Tauler (1300–1361) prédikációi keretében misztikus teológiát fejtett ki, az egyesülés lehetőségével foglalkozott Isten és a lélek között. Tauler a rábízott nővérek számára Krisztus öt sebének tiszteletét ajánlotta, Jn 10, 9-re utalva („Ego sum ostium [...]” – „Én vagyok az ajtó: aki rajtam keresztül megy be, üdvözülni, bejár és kijár, és legelőre talál”). Tauler az öt sebet nyitva álló kapuknak nevezte, melyeken keresztül az ember lejuthat tulajdon alapjáig, a lélekalapig.⁷

---

⁴ ZEMPLÉNYI, *i. m.*, 147.

⁵ *Szimbólumok lexikona*, szerk. Michel GUILLEMOT, Bethsabée BLUMEL, ford. SÓVÁGÓ Katalin, [Bp.], Saxum, 2009, 548.

⁶ Jeffrey F. HAMBURGER, *The Visual and the Visionary: Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*, New York, Zone Books, 1998, 127.

⁷ Louise GNÁDINGER, *Johannes Tauler: Lebenswelt und mystische Lehre*, Beck, München, 1993; idézi: Louise GNÁDINGER, *Jézus Krisztus és az őt követő ember teljessége Johannes Tauler*

A 13. századtól a 16. századig a devóciót személyes módon végezték a misztikus rendek. A tridenti zsinatot követően, a 16. századtól a devóció átalakult, elvált a misztikától, aszketizmusba hajlott. A Szent Szív-devóció továbbfejlődött a 17. században, ekkor elsősorban a jezsuiták terjesztették, ám igazi kibontakozását Alacoque Szent Margit Mária alapozta meg 1675-ben Burgundiában, amely hely a Jézus Szíve-tisztelet központja lett. Hajnal Mátyás műve azonban az ő fellépése előtt már készen állt, így megelőzte a 17. század második felében felvirágzó Jézus Szíve-tiszteletet.

A Szíves könyvecske

A *Szíves könyvecske* olyan utat vázol, amelyben a szemlélő az ábrázolt szereplőkön keresztül alakíthatja ki Istennel személyes kapcsolatát. Hajnal hangsúlyozza, hogy ebben a szeretetkapcsolatban nem földi értelemben vett szerelemről van szó, hanem a középkorban már tért hódított jegyesmisztikáról, a lélek egyesüléséről Istennel.

A képsorozat alapvető témája a szív-motívum, vezérelve pedig a megtérés teológiai indoklása, a keresztény teológia kegyelemtanának⁸ módszeres kifejezése.⁹ Hajnal ebben túlhaladta mesterét, Pázmányt, aki műveiben a kegyelemtant elkerülte.¹⁰

A játékos képek ellenére a szövegekben teljes súlyával, komolyságával jelenik meg a vezérmotívum, a kegyelemtan odatartozó része. A tizennyolc meditáció a via purgativa, illuminativa és unitiva misztikus útját járja be, az út végén a szívet Jézus koronázza meg. Mindegyik úthoz hat-hat meditáció és metszet tartozik.¹¹ A menyasszony (a lélek) és jegyese (Jézus) misztikus

műsztatagógiájában: Vázlatos megfontolások egy összetett kérdéskörhöz, ford. GÖRFÖL Tibor, Vigilia, 2004/6, 402–410.

⁸ A kegyelemtan a tridenti zsinat után került a teológiai viták középpontjába. Vö. HOLL, *Hajnal Mátyás...*, i. m., 521.

⁹ HOLL, [Tanulmány], i. m., 19.

¹⁰ HOLL, *Hajnal Mátyás...*, i. m., 521.

¹¹ Loyolai Szent Ignác *Lelkiyakorlatos könyvében* a lélek három erejét mozgatja meg: a megértést, az emlékezést és az akaratot. Ennek első része, hogy a lelkiyakorlatos elképzeljen egy adott helyet, azonban Hajnalnál nem nyer ekkora teret a képzelet, annak helyét itt metszetek, képek töltik ki. Hajnal Mátyás meditációjának ugyanakkor szoros kapcsolata van a formális Szent Ignác-i jezsuita meditáció szerkezetével. Vö. ZEMPLÉNYI, i. m., 152. – A

nászát jelenítik meg mind a metszetek, mind a hozzájuk tartozó elmélkedések. Ehhez az *Énekek Éneke* szerelmi stilisztikáját, kép- és teológiai gondolatvilágát használta fel Hajnal (összesen húsz alkalommal idéz az *Énekek Éneke*ből).¹² Hajnal nyelvezete inkább a középkori misztika nyelvével rokon, mint a barokkal.¹³ A tridenti zsinatot követően a szeretet hangja, az erosz nyelvezete elhalkult. A tridenti korszakban a spiritualitás legfontosabb eleme a semmi lett. Ebből a szempontból Hajnal nyelvezete az *Énekek Éneke*hez köthető szerelmes szavak használatával a középkori jegyesmisztika köréhez tartozik még (ez jellemzi Avilai Szent Teréz vagy Keresztes Szent János írásait is).

A *Szíves könyvecske* metszetein a gyermek Jézus és a szív látható (eleinte láng nélkül, majd lánggal). A szív az irgalom attribútuma a 13–14. századtól kezdve.¹⁴ A lángoló szív pedig a szerelem és szenvedély szimbóluma. A *Biblia* összes könyvei közül *Siráé fia könyvében* esik a legtöbb szó a szívről. A kereszténységben a szív az Isten iránti szeretet és a felebarát iránti szeretet székhelye. A szív az attribútuma Szent Ágostonnak, Sziénai Szent Katalinnak, Páduai Szent Antalnak, Svédországi Szent Brigittának, Xavéri Szent Ferencnek, Avilai Nagy Szent Teréznek, Loyolai Szent Ignácnak.

A most következő elmélkedések, képek bemutatása során a Hajnal Mátyás által használt Káldi György-féle bibliafordításra hivatkozom, amely 1626-ban jelent meg Bécsben.

---

lelkigyakorlatozó személynek az elmélkedés tárgyát a lehető legintenzívebben kell elképzelnie és átélnie. A gyakorlat célja, hogy a képek beivódjanak a gyakorlatot végző személy elméjébe, s Krisztus követésére buzdítsák. Szent Ignác könyvének legfontosabb újdonsága az volt, hogy a középpontba a képzelet működését helyezte, amely a lelkigyakorlatozó aktivitására épül.

¹² KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 397–401; idézi: HOLL, [Tanulmány], *i. m.*, 17.

¹³ *Előszó* = HAJNAL Mátyás, *Az Jesus szívét szerető szíveknek ajátatosságára szíves képekkel kifejlesztett és azokról való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*, kiad. a budapesti Szent Margit-leánygimnázium, Bp., [1932] (Magyar Irodalmi Ritkaságok, 17), 4.

¹⁴ ZEMPLÉNYI, *i. m.*, 148.

Via purgativa

(1–6. elmélkedés) – a megtisztulás útja – a segítő kegyelem

1. elmélkedés – Jézus lángoló szívéről

Holl Béla elvitatja, hogy Hajnal műve a Jézus Szíve-kultusz egyik első megjelenése lenne.¹⁵ Ugyanakkor Zemplényi Ferenczel egyetértve úgy gondolom, hogy a szövegek összefüggnek a Szent Szív-tisztelettel: egyrészt az első elmélkedés Jézus Szívéről szól, másrészt magának a műnek a címe: *Jézus Szívét szerető szíveknek [...]*, valamint minden oldal tetején olvasható sor a fejléccen: „Jesus Urunk Szívéről”. Ezekon a helyeken konkrétan Jézus Szívéről esik szó, nem pedig a szívről általában, vagy az Istent kereső lélek szívéről.

¹⁵ HOLL, [Tanulmány], *i. m.*, 16.

2. elmélkedés – A bűnnel megterhelt szív

Isten a próféta által ígéretet tett a bűnbánat alázatával kapcsolatban: „Ha vétkeitek olyanok is, mint a skarlát, fehérek lesznek, mint a hó.” (Iz 1, 18). Ragyogó fehérnek kell lennie annak a léleknek, amelyben a Bölcsesség magának szállást vesz. Szent Bernát értelmezése szerint annyiban fekete a mennyasszony, amennyiben a földi ember képmását hordja, és annyiban szép, amennyiben a régi állapotát az égire cserélte.

3. elmélkedés – Jézus a szív bezárt aijtáján zörget

Isten zörget, ő a kezdeményező. Kezdő, indító kegyelemről van szó (*gratia prima*).¹⁶ A *Jelenések könyvének* (3, 20) leírása kapcsolható még az *Énekek Éneke* mellett a képhez: „Íme, az aijtónál állok és zörgetek. Ha valaki meghallja szavamat és aijtót nyit, bemegyek hozzá, vele étkezem és ő énvelem”.

Hajnal hangsúlyozza, hogy a lélek hányszor megvárakoztatta Istent, aki az alvó szívet ébresztgette zörgetéssel, hogy a három ellenségtől (test, világ, ördög) elvonva eljegyezze magának

örökre: „Nyisd meg nékem, én húgom, én szeretóm, én galambom, én szeplőtelenem, mert rakva a fejem harmattal és a fodorétott hajam éjjeli cseppekkel” (Én 5, 2); és a lélek milyen gögösen felelt a zörgetésre: „Levettem köntösömet, mint öltözzem abba? Megmostam a lábaimat, mint mocskoljam meg azokat?” (Én 5, 3).

¹⁶ GÁBOR, *i. m.*, 141.

4. elmélkedés – Jézus tüzes nyíllal a szívre lő

Jézus nyíllal lő a szívre, mely Isten kegyelmének folytonosságára utal (*gratia efficax*).¹⁷ Isten türelmét mutatja be, noha nem bocsátották be, azért ott marad, és tüzes nyíllal lőni kezd a kemény szívre, amíg azt meg nem hódítja magának. A rest menyasszony büntetése lehetne, hogy kedvese elhagyja: „Felkelék, hogy megnyitám az én szerelmesemnek; ő pedig eltért vala és elébb ment vala; az én lelkem megolvadott, hogy szóla; keresém és nem találám őtet, hívám és nem felel nekem.” (Én 5, 6). Itt azonban Isten tovább várakozik, és a szeretet tüzes nyiljaival szüntelen a szívre lő. A kép az *Énekek Éneke* 4, 9-et is megjeleníti: „Megsebezted szívem, húgom, mátkám, megsebezted szívemet szemed

egyetlen tekintetével”. Krisztus sebe az emberiség iránti szeretetének a szimbóluma, és az emberi szív sebe viszonzza, mutatja ezt a szeretetet Krisztus iránt.

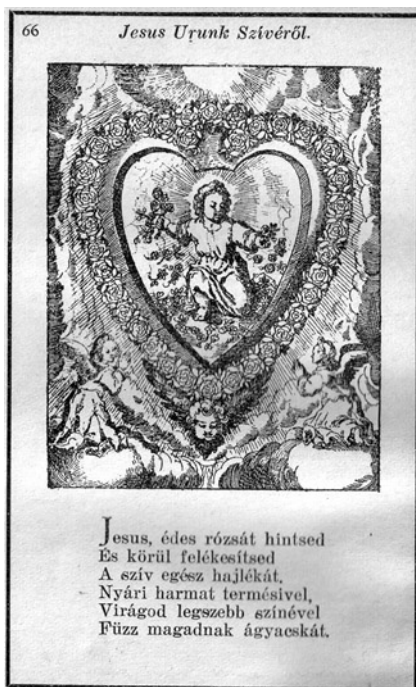
Via illuminativa (7–12. elmélkedés) – a megvilágosodás útja –
a megszentelő kegyelem (*gratia sanctificans*)

Ez a szakasz a megszentelő kegyelemről (7), erényekről és a Krisztus keresztjéből áradó kegyelmi erőről szól. A megszentelő kegyelem két fő hatása: a bűnök eltörlése és a bűnös személy benső megújulása.¹⁸

¹⁷ *Uo.*, 142.

¹⁸ ELŐD István, *Katolikus dogmatika*, Bp., Szent István Társulat, 1978, 404; idézi: GÁBOR, *i. m.*, 142.

9. elmélkedés – A lelket felékesítő (megszentelő) kegyelemről

A megszentelő kegyelem megtisztítja a lelket a bűnöktől, és felékesíti azt tökéletességeknek virágaival, mint „a hit szegfűje”, „a remény rozsmaringja” vagy „a szeretet rózsája”. Az így felékesített lélek Jézus virágoskertje lesz: „Az én szerelmem alá-ment az ő kertébe, a fű-szerszámok táblájához, hogy a kertekben legelgyen és liliomokat szedjen.” (Én 6, 1). Erről a drága kertről pedig így dicsekszik a lélek: „Az én szerelmem enyim és én övé” (Én 2, 16). Öröm hallania a léleknek: „Jöjj el az én kertembe, én szerelmem: learattam myrrhámát az én fű-szerszámaimmal együtt [...]” (Én 5, 1).

Úgy gondolom, hogy a középkori eredetű hortus conclusus (elzárt kert) témához kapcsolódik Hajnal elmélke-

dése (a képtípus a 13–14. században alakult ki). A hortus conclusus az időn kívülség tere, az égi elhívását vállalónak, Krisztus misztikus jegyesének a lakhelye. A hortus conclusus bekerített, elzárt tere biztosítja a misztikus találkozás helyét Krisztus és a lélek számára.¹⁹ Itt Krisztus megbékél a lélekkel, aki bűneitől már megtisztult, és kivezeti a lelket a bűnökkel teli életből. Később, a 14., de jellemzőbben inkább a 15. században jelent meg a Paradicsomkert mint képtéma, amely szintén visszanyúlik az *Énekek Éneke* egyik hasonlatához: „Elzárt kert vagy, mátkám, húgom, elzárt kert, lepecsételt forrás.” (Én 4, 12). Krisztus és a lélek a szív „elzárt kertjében” tud csak találkozni. Ahol tetőznek a tiszta erények, ott a misztikus házasság megkötetik.

¹⁹ A hortus conclusus az a szimbólumegyüttes, amely a krisztianizált természeti jelképeket foglalja össze. A jelképeggyüttes eredete az *Énekek Éneke*, ahol az ifjú pár szerelmi egymásra találásának története, Salamon király és Szulamit keleties erotikájú, természeti hivatkozásokban gazdag dalgűjteménye allegorikusan értelmezendő. Vö. GÉCZI János, *A tudás forrása: a kert*, Magyar Pedagógia, 1999/3, 227.

10. elmélkedés – Krisztus kínszenvedésének eszközei (kereszt, szög, korbács) a szívben

Krisztus kínszenvedésének szívünkben való hordozását mutatja be a metszet. A *Szentírás*ban Isten azt kéri: „A keznek jótéteményét el ne feledd, mert lelkét adta értedd” (Sir 29, 20). Krisztus kínszenvedésének eszközei fegyverek a világ, test és ördög ellen. Hajnal kéri Jézust, hogy mélyen helyezze lelkébe ezeket az eszközöket, hogy ennek bélyegét hordozza magán: „Kötés mirha nékem az én szerelmem [...]” (Én 1, 13).

11. elmélkedés – Jézus tüzéről a szívben

A szeretet kínjáról való elmélkedés képe, mely szent tűzzel a szív minden részét behinti: „Erős, mint a halál a szeretet; kemény, mint a pokol a buzgó szerelem; annak lámpási tüzes és lángos lámpások.” (Én 8, 6).

12. A négy utolsó dologról való elmélkedés

Önismeret hiánya ellen való orvosság a Hajnal által megnevezett négy utolsó dologról (halál, ítélet, pokol, mennyország) való elmélkedés. Az ezekről

való elmélkedés önismeretre vezet, alázatra int, és segít abban, hogy ne értékelje túl a lélek önmagát, mintha királynék közül való volna, holott lehet, hogy csak leányzócskák között tartják számon: „Hatvanan vannak a királynék; nyolcvan az ágyasok, a leányzócskáknak pedig nincsen számuk.” (Én 6, 7). Tanításul ezt kapja a lélek: „Ha magadat nem ismered, ó te legszebb az asszonyok között, menj ki és eredj a nyájak nyomdokai után és legeltesd gödölyéidet a pásztorok sátori mellett.” (Én 1, 7).

Via unitiva (13–18. elmélkedés) – az egyesülés útja – Istennek belénk öntött szeretete (charitas infusa)

Megistenülés, deificatio, ez a szorosán vett misztika szakasza. „Aki engem lát, az Atyát látja, aki Jézusban van, az Istenben van, aki misztikusan Jézussá válik, az valóságosan megistenül”.²⁰ A megistenülés, a deificatio (egy lélek lenni Istennel, egy lélek és lényeg lenni vele)²¹ alapvető feladata a keresztény embernek. A kereszténység szerint a deificatio azon alapul, hogy az emberben Isten imagója rejlik. Nyugaton Ágoston által vált ismertté a fogalom. Az ember itt Isten jelenlététől megfosztatik, a lélekben működő Isten számára a saját működésének helye is önmaga: Isten önmagában működik.²² Ezért használja a misztika az erosz nyelvét szerelmes kifejezéseire, hiszen

²⁰ *Olasz misztikus írók*, szerk. Giovanni POZZI, Claudio LEONARDI, Bp., Európa, 2001, 56.

²¹ A görögség, a latin egyházatyák, a 12. századi monasztikus teológusok foglalkoztak a témával.

²² GNÁDINGER, *Jézus Krisztus...*, i. m., 410.

zus aludna: „Én aluszom de az én szívem vigyáz.” (Én 5, 2).

16. elmélkedés – A vigasztalásról

A bánat utáni csend, béke képe következik. Hajnal arra int, hogy az öröm idején emlékezzünk a szomorúságra, a bánat óráiban az örömrre. A vigasz órái elaltatták a lelki menyasszonyt: „Kényszerítetek titeket Jerusalemnnek leányai, a vadkecskékre és a mezei szarvasokra, hogy fel ne költsetek, se fel ne serkentsetek, az én szeretőmet, valámig maga nem akarja.” (Én 2, 7). A Vőlegény karjában aludva a menyasszony minden erőfeszítést el-

Isten iránt megnyilvánuló szeretet/szeretlem, Istennek az istenszeretete, szeretete önmaga iránt. Ehhez e világban az erosz nyelve szükséges: az ölelés utáni vágy hasonlatai teszik lehetővé az embernek Isten felé és Istennek ember felé való törekvését.

15. elmélkedés – Próbátételek, vigasztalanság, lelki szárazság (szív közepén békésen alvó Jézus)

A hűség igazi próbája a vigasztalanság ideje, annak fájdalma, hogy Isten is elhagyta a lelket. Isten próbára teszi a lelket, megfosztja a vigasztól, úgy látszik (ahogyan a képen is), mintha Jé-

hagyva pihen, mivel külső érzékei már elhaltak, mégis virraszt. Az alvás az ekstázis csúcса, hiszen itt a Vőlegény a lelket már teljesen önnön rejtettségébe vonta. Ez tehát a misztikus felemelkedés utolsó állomása. Ez a nagyon mély alvás szimbolizálja, hogy a lélek a világ számára elaludt, de ebben az állapotban indul Isten arcának látása („visio Dei”) felé. Avilai Szent Teréz erről az állapotról így fogalmazott:

Álomféle – mondom – mert a nyugalom imájában a lélek tényleg úgy van, mint ha bóbiskolna, amennyiben látszólag sem nem alszik, sem nincs ébren. Itt azonban teljesen alszunk, és pedig mélyen alszunk a világ dolgai és önmagunk számára, amennyiben tényleg addig a rövid ideig, ameddig tart, az ember nem érez semmit, és nem képes semmire sem gondolni. Itt nem kell azon mesterkednünk, hogy felfüggesztjük értelmünk működését. A lélek, ha ugyan szeret, még csak azt sem tudja, hogyan szeret, ki az, akit szeret, sem azt, hogy mit akar. Egyszóval úgy van, mint aki teljesen meghalt a világ számára, hogy annál jobban éljen Istennek. Nem képzelhető édesebb halál. A lélek mintegy el van szakítva mindazoktól a működésektől, amelyeket testben szokott végezni. Édes halál, mert bár a lélek látszólag elválik a testtől, annál jobban érzi magát Istenben.²³

18. *elmélkedés – Mennyei boldogság, koronázás – a misztikus házasság megköttetik*

Ez a metszet azt mutatja, hogy a lélek elfoglalja helyét Krisztus mellett, aki megkoronázza őt. A misztikus házasság megköttetett. A metszet egyben határt is jelöl, jelzi, hogy az ember számára elérhető misztikus út végső állomásához érkezünk. A misztikus házasság fogalma elsőként a *Talmud*-ban jelent meg, amely Isten és Izrael kapcsolatát mint spirituális házasságot értelmezte. Az *Énekek Énekének* a *Szentírás*-ba kerülése legitimé tette az érzéki képek és a jegyesi nyelvezet használatát, amely Isten és a lélek

²³ Jézusról nevezett Szent TERÉZIA [Avilai Szent TERÉZ], *A belső várkastély*, ford. SZEGHY Ernő, [Győr], Győri Kármelita Rendház, 1996, 89 (Ötödik lakás, I. fejezet).

szerető kapcsolatának a kifejezője lett. A házasság elképzelése Isten és az Egyház (Istent szeretőink inkarnációja) között igen korán megjelent a keresztény tradícióban, alátámasztva Szent Pálnak az *Efezusiakhoz írt levelével* (Ef 5, 22–33) az 1. századból, amely párhuzamot von a két ember közötti házasság, valamint Krisztusnak az Egyházzal kötött misztikus házassága között. Assisi Szent Ferenc is használta a misztikus házasság koncepcióját a „Donna Poverta”-val kötött felbonthatatlan közösségvállalásának kifejezésére.²⁴ Más korai ferences szöveg, mint a *Sacrum Commmercium Sancti Francisci cum Domina Paupertate* már elsősorban a misztikus házasságra helyezi a hangsúlyt.²⁵ A misztikus házasság Isten és a szerető lélek között kötött, amely a középkori vallásos nők közösségének az alapját határozta meg (megjelent férfi közösségekben is, de a nőknél jelentősen meghatározóbb volt). Okai között szerepel az a tény is, hogy már a 4. századi teológusok arra bíztatták a nővéreket, hogy úgy éljenek, mintha Krisztus jegyesei volnának. A kolostori, elzárt élet fejlődésében a misztikus házasság (*connubium spirituale*) a női monasztikus élet elkülönült részévé vált. Mária Isten jegyese volt, ezt a titokzatos házasságot a liturgiában ünnepelték, és a 12. század néhány kommentárjában is felbukkant az *Énekek Énekének* a magyarázataiban, így Mária az örök modellt szolgáltatta a nővérek számára.²⁶ Amiként Mária Isten jegyese, ők úgy Jézus jegyesei.

A Hajnal Mátyás által vezetett misztikus utazás végső állomásához érkezünk a 18. és egyben utolsó elmélkedéssel és metszettel. A misztikus házasságnak a beteljesülése jelenti az emberi tapasztalat által elérhető legtávolabbi fokot.

²⁴ Szent Ferenc misztikáját Dante jelenítette meg az *Isteni színjátékban* (Paradicsom, 11. ének). Szent Ferenc életének jelentős eseménye volt, amikor a nyilvánosság előtt lemondott vagyonáról, és átadta magát a szegénységnek, Donna Povertának. Ez azonban nem igazodik a jegyesmisztika koncepciójába, melyet az *Énekek Éneke* közvetített, ahol Krisztus (mint Vőlegény) a lelket (a menyasszonyt) a borospincébe vagy a hálószobába vezeti be. Szent Ferencnél nem a szeretetben való egységről van szó, hanem a megvettségben való közösségvállalásról.

²⁵ *Women and Faith: Catholic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present*, ed. Lucetta SCARAFFIA, Gabriella ZARRI, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1999, 35.

²⁶ Giovanni BONA, *De discretionem spirituum in vita spirituali deducendorum*, Roma, 1872, 193; idézi: *Women and Faith, i. m.*, 35.

MACZÁK IBOLYA

Ferences vagy jezsuita?

(Misztikus jegyek a barokkban egy ferences prédikáció

– makula nélkül való – tükrében)*

Korábbi filológiai kutatásaim során igazoltam, hogy Kelemen Didák nagypénteki beszédében a ferences és jezsuita elemek sajátos keveredése tapasztalható, ám eddig kevés gondot fordítottam a jelenség lelkiségtörténeti magyarázatára.

A Kelemen Didák minorita szerzetes neve alatt *Buza fejek* címmel 1729-ben megjelent prédikációs kötetben a nagypéntekre való második beszéd jelentős mértékben kompiláció. Legfőbb forrásának sokáig Pázmány Péter második nagypénteki beszédét tartotta a szakirodalom.¹ Megjegyzendő, hogy a prédikáció szerzősége nem tisztázott, vélhetően szerepe van benne a jelenleg csaknem ismeretlen Bernárd Pál plébánosnak. Mindazonáltal a szöveget a megjelenési adatok alapján Kelemen Didákhoz kapcsolom.² A későbbiekben azonban igazolást nyert, hogy e beszéd legfőbb forrása a *Makula nélkül való tükrök*, Pázmány Péter első nagypénteki beszédéből egy rövidebb rész, illetve feltételezhető egy harmadik forrás is: az ír származású jezsuita, Guilielmus Stanihurstus *Dei immortalis [...] historia* című műve.³ Filológiai szempontból jezsuita (két-három forrás) és ferences (egy forrás) orientáltságú művel van tehát dolgunk, így elsősorban e két rend lelkiségének hatásai érvényesülnek benne.

Joggal merül fel az a kérdés, hogy vajon milyen szempontok szerint váltogathatta a forrásokat a hitszónok, egyáltalán „tudatosnak” tekinthetjük-e

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. A tanulmány az OTKA K 101571 számú pályázat támogatásával készült.

¹ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 436–448; HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001, 638–656.

² Ennek okairól bővebben: MACZÁK Ibolya, „*Enyim csak foldozás...*”: *Szerzőségi és szövegalkotási kérdések Pázmány Péter, Kelemen Didák és Bernárd Pál tevékenységének háromszögében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2010, 163–169.

³ A kapcsolódó forráshasználatról bővebben: MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, [2010], 118–138.

kompilációját abban az értelemben, hogy valamilyenfajta rendszer, átlátható struktúra szerint történt-e a szövegszerkesztés. Úgy tűnik, igen. Ez pedig leginkább akkor derül ki, ha megvizsgáljuk, hogy milyen forrásokat nem használt a kompilátor. A kérdésre adható válasz ebben a formában értelmetlen, ám érdemes megfigyelni, melyek lehetnek azok a forráscsoportok, amelyeket joggal használhatott volna, mégsem tette.

A Pázmány-források tekintetében a legszembetűnőbb jelenség, hogy a jezsuita hitszónok három beszéde közül kettőt kompilált a *Buza fejek* összeállítója: az egyiket jelentős mértékben, a másikat alig. Előbbi az „egész Passiónak rendit” beszéli el, utóbbi azt, hogy „mit kell a’ Christus szenvedésében szemlélnünk és abból minémű hasznot kell vennünk.” Ez mindenképpen tudatos forrásválasztásra utal.¹

Érdekes azonban, hogy a Kelemen Didák-beszéd alapvetően nem követi a jezsuita prédikáció felépítését. Pázmány beszéde ugyanis a propozíció alapján a következőképpen épül fel:

Mivel a’ Pokolbéli Sárkánynak Hét feje vagyon, melynek fulákjával mérgeési a’ Világot; az emberi Gonoszságna Hét forrása és kút-feje vagyon, melyből áradnak minden Bűnök; az Isten haragjának is Hét edénye vagyon, mely reánk öntetik: Christus Urunk-is Hét helyen akara szenvedni a’ Vég-vacsora után. Először, a’ Kertben; a’ hol vérrel verítkezék, és meg-fogaték. Másodszor, az *Annas* házá-nál; a’ hol arczul csapdostaték. Harmadszor, *Cajfás*-nál; a’ hol meg-pöködözteté. Negyedszer *Pilátos*-nál; a’ hol hamisan vádoltaték. Ötödször, *Heródes*-nél; kitül bolondnak ítélték. Hatodszor, ismét *Pilátos*-nál; a’ hol meg-ostoroztaték, tövissel koronáztaték és halálra ítélték. Hetedszer, a’ *Calvaria* hegyén; a’ hol meg-feszítették. Igen méltó tehát, hogy mí-is nemcsak hétszer dicsírjük minden-nap az Ur Jesust, ezért a’ Hét helyen-való Szervedésért: hanem a’ mái Napon elmélkedéseinkkel mind-ezekre a’ Hét helyekre, Christus után *processiót* járjunk; és lásuk rend-szerént mindenik helyen, mit mivel és szenvedett Üdvözítőnk.²

Ha a prédikáció másik fő forrását, a *Makula nélkül való tiükör* című kegyességi művet tekintjük, a szerkezetére vonatkozóan megállapíthatjuk,

¹ A Pázmány–Kelemen-kapcsolatról bővebben: TASI Réka, *Kelemen Didák prédikációinak dramatisztikus jegyei, avagy a popularitás egy változata a barokk prédikációirodalomban = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., PPKE BTK–METEM, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák, 1), II, 770–780; BARTÓK István, „*Stabat mater*”(?: *Jegyzetek egy Pázmány-prédikációhoz = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 35–40.

² PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk*, Pozsony, 1636, 485–486.

hogy Jézus élettörténetét a teljesség igényével adja elő. Szempontjai a következők:

Imé egy igen szép makula nélkül való Tükör akada kezembe, a' mellyben Szüz Szent Klára Anyánk gyakran belé tekingetvén, meg útálta ez világ hívságát, és Szent Ferencz Atyánk második Szerzetének első Plántája lett.³

Vagyis Jézus életét azért kell szemlélni, hogy a kísértéseknek (világi hívságoknak) könnyebben ellenállhasson a szemlélő. A tükör-metaphora alapja vélhetően Assisi Szent Klára Prágai Boldog Ágneshez írt negyedik levelében (1253) keresendő, amelyben a következők olvashatók:

[...] megadatott, hogy élvezd a mennyei egyesülést Azzal, [...] ki a dicsőség ragyogása, az örök világosság fényessége és makula nélkül való tükör. [...] Ó kedvesem, ha e tükörbe nézel, az isteni kegyelem fog gyönyörködtetni. [...] A tükör végén pedig lásd meg a kimondhatatlan szeretetet mellyel szenvedni és becstelen halállal meghalni akart a kereszten.⁴

Nem meglepő tehát, hogy a *Makula nélkül való tükör*ből nyilvánvalóan csak az utolsó fejezeteket szerepeltette a kompilátor. Azonban megjegyzendő, hogy a szerkesztő nem követte a könyv tagolását (fejezetbeosztását), sőt olykor a benne lineáris igénnyel felsorolt események sorrendjét sem. (Nyilván nem a passió történéseivel kapcsolatban mondható ez el, hanem a betániai jelenettel, amely a szövegben szokatlan helyen fordul elő: Krisztus ostorozása után.)

Tény, hogy a szerző nem követte a Szent Bonaventura misztikus művei közül a Jézus szenvedésével kapcsolatos gondolatokat rendszerezve közreadó írás, az *Élet fája* rendszerét sem. Ezt a fa szimbolikája határozza meg, amelynek szenvedéstörténetre vonatkozó részét a következőképpen fogalmazta meg a szerző:

V. GYÜMÖLCS: BIZAKODÁSA A VESZÉLYBEN

Jézus, elárult szeretet,
Jézus, esdve imádó
Jézus, tömegtől körülvevett,
Jézus, kötözve járó.

VI. GYÜMÖLCS: TÜRELME A JOGTALANSÁGOK KÖZEPETTE

Jézus, nem ismert ismerős,
Jézus, elrejtett orca,

---

³ *Makula nélkül való tükör*, Nagyszombat, 1712, [Előszó].

⁴ *Acta Sanctorum*, I, 508. Idézi: DIÓS István, *A szentek élete*, <http://www.katolikus.hu/szentek/szent80.html>.

Jézus a helytartó előtt,
Jézus, halálra vonva.

VII. GYÜMÖLCS: ÁLLHATATOSSÁGA A SZENVEDÉSBEN

Jézus, világtól megvetett,
Jézus, keresztre fűzött,
Jézus, latrok közé vetett,
Jézus, epét ki ízlett.

VIII. GYÜMÖLCS: GYŐZELME HALÁLTUSÁJÁBAN

Jézus, kit meggyászolt a nap,
Jézus, vasláncza-járta,
Jézus, kínjában egy csatak,
Jézus, sírjában árva.⁵

Egészében úgy tűnik, mintha a Kelemen Didák-beszéd tudatosan építene le mindazokat a szerkezeti sémákat, amelyek nyomán a forrásművek felépülnek. És bár alapvető szerkezeti magként az evangéliumi történet bontakozik ki előttünk, ennek nyomán halad a prédikáció, mégis, az előbbie-
ek alapján egyfajta szerkesztetlenséget figyelhetünk meg. Mindez annak fényében tűnik figyelemre méltónak, hogy akár az említett forrásműveket tekintjük, akár a Bonaventura által fémjelzett ferences hagyományt, a források kifejezetten és hangsúlyozottan szerkesztettek voltak. (Ehhez adalékul szolgálhat még az is, hogy a *Makula nélkül való tükrök* szoros rokonságot mutat a szigorú szabályok szerint szerkesztett evangéliumharmóniákkal is.) Ebből adódóan nem alaptalan az a feltetelezés, hogy a második nagypénteki Kelemen Didák-beszéd összeállítója egyfajta tudatos „szerkesztetlenséggel”, illetőleg egy eddigiektől eltérő szerkesztési logikával élt. Ennek bemutatására jogosnak tűnik a prédikáció propozícióját a forrásművekéhez hasonlóan megvizsgálni.

A Kelemen Didák-beszédben más helyen is olvasható utalás a misztikus tapasztalás szempontjaira. Az alább idézett szövegben ezt egyrészt a jegyeszimbolikával,⁶ másrészt a jelen idejű tapasztalatok kilátásba helyezésével⁷ éri el a hitszónok:

Azért mint egy halandó Fiú Attyának halálát nézné: úgy nézzünk mi-is Lelki szemeinkkel a' Kristus kinnyát; és meggondolván, hogy illy Felsőges Isten, illy ártatlan, 's kegyelmes Király szenved érettünk, gerjeszszük Lelkünköt szanakozásra,

⁵ Szent BONAVENTURA *Misztikus művei*, kiad. BARSÍ Balázs, VÁRNAI Jakab, Bp., Szent István Társulat, 1991 (A lelki élet mesterei, 5), 78.

⁶ Vö. Giovanni POZZI, *A szentek ábécéje = Olasz misztikus írónők*, szerk. Giovanni POZZI, Claudio LEONARDI, Bp., Európa, 2001, 50–51.

⁷ *Uo.*, 35.

csudálkozásra, hállaadásra, szeretetre, tekéletes szolgálattýára; Lépünk bé azért elsöben az Geczemanni kertben, a' hova elöttünk bé-ment az Lelkek Vö-legénye, 's mint egy igaz szerető jegyes mátkájának kinnyát nézte; úgy nézzük miis Lelki szemeinkkel a' Kristus kinnyát, szomorúságát, halálos fogságra jutását, kegyetlen ostorozását, sok szenvedése után az Kálvária hegyén végsö ki-múlását.⁸

A misztikus szempont bevezetésével egyszerismind magyarázatot kapunk a prédikáció szerkesztetlenségére is – ami a misztikus szövegek jellemzőjeként ismert. Természetesen a szerkezeti „fésületlenség” nem misztikus kritérium, ahogyan az Bonaventura példáján is látható volt, azonban kétségtelen, hogy Giovanni Pozzi a misztikus szövegeket „szétfeszlett szöveteknek” tartja – részben azért, mert a kifejezhetetlent kívánják kifejezni.⁹

Ezek nyomán érdemesnek tűnik megvizsgálni, milyen misztikus elemek lehetnek ezekben a beszédekben. Annak, hogy miket, mi alapján tekinthetünk misztikus elemeknek, az eddigi kutatások hiányainak ismeretében filológiai alapot igyekszem adni.

Misztikus szerzők több ízben is megjelennek a szövegben, egy példa:

Sz. Mechtildis egy üdöben Kristustól kérdezkedett, mondván: oh én Szerelmem! micsoda ajtatossággal indittassam a' te kinszenvedésédért? Az édes Jézus meg fellevén arra tanította előszször, emlékezzél-meg melly nagy szeretettel mentem el-lenségim elejben, midön kardokkal, dorongokkal, mint Tolvajt halálra kerestek: én pedig elejkebe mentem, mint Atya Gyermeke elejbe, csak hogy öket a' Pokol-béli farkas torkából ki-ragadhassam.¹⁰

A fenti idézetben utalt misztikus jegyes többször előfordul a műben: „Oh véres Völegényem édes Jézus! meg réműlve nézem, a' te véres veritékedet”;¹¹ „Jöj ide, oh ajtatos lélek! tekincsd meg a' te sebes véres Völegényedet mint áll anya-szült mezitelen [...]”.¹² Sőt, a prédikációt záró imádságban – retorikai szempontból igencsak hangsúlyos helyen – is megjelenik a jézusi jegyesre utaló kép:

Oh Jézus én egy szerelmem! ki magad életénél inkább szerettél engem, ki különön érettem, úgy minden emberekért kész lettél vólna meg halni, ki a' mint Sz. Brigyittának mondád: Ha lehetne még egyszer szeretetből örömezt meg halnál érettünk. Azért ha még is tégedet nem szeretlek, nem vagyok méltó, hogy éllyek. Oh drága kincsem, 's minden reménségem! édes Jézusom! nincs nékem

---

⁸ KELEMEN Didák, *Buzza fejeke*, Kassa, 1729, 282.

⁹ POZZI, *i. m.*, 34.

¹⁰ KELEMEN, *i. m.*, 289.

¹¹ *Uo.*, 285.

¹² *Uo.*, 336.

nálad nélkül jobb barátom, mert se Apám, se Anyám, senki más életét értem le nem tette. No tehát ennek utánna tégedet foglak mindenek felett szeretni, leg job barátomnak tartani, nem akaroktöbbé ellened véteni, 's undok vétkeimmel újjobban meg-feszíteni. Ezt cselekedgyük édes Halgatoim!¹³

A jegyes-, szerelmesszimbolikával összhangban az *Énekek Éneke* is megjelenik:

Ebbe a' hasadékba hija Kristus a' Hiveket mikor azt kiáltya: *veni columba mea in foraminibus Petrae, Cant. 2. V. 14.* Jöj Galambom a' kö lyukakba, jöj a' kö bányások hajlékába. Kell fel azért keresztény ember, hadd el a' világ hajlékit, az ördög vendég fogadóit, lakjál ebben a' kösziklában, mint egy galamb, csinálly itt fészket Lelkednek. Ha büneid rettetgettnek, fuss a' Kristus oldala nyílásában; és eszedbe vévén, hogy nagyobb az Isten Irgalma, hogy sem a' te vétke, meg bátorodol. Ha az Isten haragját fejed felett látod, meny-bé az igaz köszikla szakadásába, és meg szünik rettegésed: Ha az ördög, és világ kisirteti ostromolnak, *Petra refugium erinacis* szaladgy a' köszikla hasadásába, és meg üresedel félelmedtől: Ha világi keresztetek, és sanyarúságok szorongatnak: Ha ellenségid praedára keresnek, repülly a' kö lyukba, és ótalom alatt lésszesz.¹⁴

A via unitiva megjelenése ez, amint a jelen idejűség is. Ugyancsak a közvetlen istentapasztalatra utal a párbeszéd formája.

Oh hatalmas Isten! meg rettenek ha Sz. Péter esetit meg gondolom, mert én tellyes vagyok külső, és belső kevélységgel, 's nem csak magamot tartom jónak, hanem másoktól is kívánok jónak tartatni. Ha másokat látok bűnben esni nem győzőm itülni, és meg sem gondolom, hogy én-is belé eshetem. Azért kérlek, hogy éltemben, ugy halálomkor a' kesértettől meg ne győzettessem; Azért méltó, hogy mindenütt óva járjunk, tudván, hogy cserép edényben nagy kincset hordozunk [...].¹⁵

A fenti példák alapján megállapítható, hogy Kelemen Didák első nagypénteki beszéde számos olyan vonást tartalmaz, amelyet hagyományosan a misztikus szövegek sajátjaként tart számon a szakirodalom. A filológiai kutatások tükrében ez mind a *Makula nélkül való tükörről*, mind pedig Pázmány prédikációjáról elmondható, hiszen az idézett szövegek közül több – az *Énekek éneke*-hivatkozás is – Pázmány-beszédből származik.

Az idézett források alapján ezt nem tarthatjuk meglepőnek, hiszen a jezsuita hagyományban mindenképpen nagy szerepet kap a középkori misztikus művek ilyen irányú tanulmányozása. Loyolai Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyvének* direktóriumában, a 35. fejezetben kifejezett utalás történik erre. A

¹³ *Uo.*, 346.

¹⁴ *Uo.*, 342–343.

¹⁵ *Uo.*, 300.

fejezet tárgya a lelkigyakorlatok harmadik hete, amikor is megszilárdul és megerősödik a jobb élet választása.

Ez a megszilárdítás azáltal történik, hogy szemünk elé állítjuk Urunk és Üdvözítőnk szenvedését, ezt a csodálatos, fenséges példát. Szenvetésében ugyanis érnei még sokkal ragyogóbban tündökölnék, és követésükre is hatásosabban hívnak. Bizony, nagy kincsek rejlenek itt. Látjuk is a szenteknél: mindnyájan a szenvedéstörténettel foglalkoztak a leghatékonyabb módon. Ez írásaikból is kitűnik. Az elmékedőt tehát ebbe a világba is a leggyöndosabban vezessük be.¹⁶

Az idézett szövegrész természetesen nem arra utal, hogy a lelkigyakorlatozót mindenképpen a szentek által írt elmékedések világába vezesse be a lelkigyakorlat kísérője, de a hivatkozás arra inspirálhatta a lelkivezetőket, hogy tanulmányozzák a jelzett szövegeket. Pázmány pedig igazoltan saját lelkigyakorlatos beszédeit tette közzé prédikációiban.¹⁷ Ily módon tehát nem meglepő, hogy kompiláció révén ezek a Kelemen Didák-beszédekbe is bekerültek.

Összességében tehát elmondható, hogy a Kelemen Didák nevével fémjelzett nagypénteki beszéd kompilált szövegrészei is rávilágítanak arra, hogy a misztikus tapasztalatok írásba foglalása, közreadása összekötő kapcsot jelenthetett az egyébként eltérő lelkiséggel rendelkező szerzetesrendek képviselőinek írásaiban. Ha tehát az a kérdés, hogy a szöveg ferences vagy jezsuita irányultságú, vélhetően az a helyes válasz, hogy mindkettő – mert misztikus.

---

¹⁶ Loyolai Szent IGNÁC *Lelkigyakorlatos könyve*, kiad. BÁLINT József, HEVENESI János, Bp., Szent István Társulat, 1986 (A lelki élet mesterei, 2), 191.

¹⁷ ÖRY Miklós, *Pázmány az íge szolgálatában*, Szolgálat, 1969/2, 53.

MILLEI RITA

Az Illyés-parafrázisok és forrásaik textológiai megközelítése

Bevezetés

Illyés István a katolikus megújulás keveset emlegetett alakja, aki közkedvelt gyülekezeti énekek tiltása helyett azok „jobbításával” és közreadásával közösségi alkalmakra és egyéni ájtatosság idejére hitelvi szempontból kifogástalan anyanyelvi szövegekkel gazdagította a katolikus ájtatossági irodalmat. A módosítások textológiai elemzésének középpontjába ezúttal a bensőséges Istenhez fordulás dávidi hagyományának nyelvi megoldásait helyezük, de kitérünk a protestáns elődöktől megtartott részekre is.

Illyés a lelkeségtörténetben

A hatalmas, mozdulatlan hitt római egyház is jelentős változáson esett át a reformáció idején, és ezt a protestáns felekezeteknek is komolyan kellett venniük, még akkor is, ha a reformáció által felvetett kérdések egy részét csak a II. vatikáni zsinat irataiban válaszolta meg. A katolikus egyházban „hivatalosan” a tridenti zsinathoz köthető az ellenreformáció kezdete, bár korábban is történtek ilyen jellegű próbálkozások.¹

A magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Pázmány Péter

a protestantizmus létét tudomásul vette. Harcolt vele, sok képviselőjével vitakozott, de gyakorlati megsemmisítésére sem az érseki kinevezés előtt, sem az után nem tett semmit. Világosan le kell szögezni, hogy a protestantizmusban olyan valóságot látott, amellyel együtt kell élnie.

Az erőszak a templomoknál lépett be Pázmány Péter és a protestánsok kapcsolatába. Valóban sok jobbágyot megfosztott a református vagy az evangélikus vallásgyakorlat lehetőségétől. A római katolikus egyház hívek nélküli állapotát kívánta felszámolni, és ezt csak úgy érthette el, ha a többi felekezet vallásgyakorlatát akadályozza.

Saját vallását viszont felkínálta Pázmány a templomaiktól megfosztott protestánsoknak. Prédikációk hosszú sora tanúsítja ezt az igyekezetet. A nép nyelvéből

---

¹ Vö. SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története*, II, Bp., Ecclesia, 1987, 133.

vett fordulatokkal, az ő életükből ellesett példákkal magyarázta a magas műveltségtől távol élő emberek előtt a katolikus tanításokat. Még stílusa is leegyszerűsödött, ha egyszerű emberek meggyőzésén fáradozott.

A század utolsó harmadában tevékenykedő főpapok közül viszont sokan úgy indultak a protestantizmus kiirtására, hogy előzőleg a védekezés minden eszköztől megfosztották az ellenfelet. Szétszórt könyvtárak, máglyára juttatott könyvek, bujdosásba kényszerített iskolák, fogságra vetett protestáns lelkészek, gályára hajtott prédikátorok és tanítók, megalázott gyülekezetek szenvedték az erőszakos ellenreformáció támadásait.¹

Illyés István annak a Pázmánynak az örökébe lép, aki az egyik legnagyobb hangsúlyt lelkipásztorainak eredményes és hitből, imádságos életből fakadó apostolkodásának támogatására helyezte.

Lelkipásztori munkája során maga is tapasztalta, hogy a protestáns gyülekezeti énekek igen népszerűek saját felekezetén belül. „Katolizálásuk” számára azt jelentette, hogy átírta az „eretnek” gondolatokra, tanításokra utaló helyeket; s ha már a jobbításhoz fogott, „magyarított” is rajtuk, valamint összevetette őket a latin nyelvű zsoltárokkal.

Természetesen parafrázisok lévén nem várható el, hogy sorról sorra, híven adják vissza a zsoltáros szavait. Illyés is csupán közelíteni próbálta annak szó- és képhasználatához a protestáns forrásszövegeket.

A középkorban is léteztek magyar nyelvű népénekek, de csak liturgián kívül. Ennek köszönhetően és a korban énekeltek protestáns eredete miatt a katolikusok között némi bizonytalanság jellemezte a használatukat. Idővel azonban – számtalan forrás megerősít bennünket ebben, többek közt Illyés István is a *Sóltári énekek* előszavában – elterjedt éneklésük. Mintájukra megindult a katolikus énekköltés is. Sokkal inkább ájtatossági célzattal, mint a liturgia számára íródtak.²

Forráskezelésével kapcsolatban ő maga így vall bevezetőjében:

Notájokat a’ mint tudtam, mindinkáb megtartottam; Söt kezdeteket is, hogy a’ kik azokhoz szoktak, mindjárt kezdetekből tudhassák. Egyebaránt, a’ Sz[ent] Bibliának bötüjéhez, a’ menyire érkeztem, a’ soltárokat alkalmaztattam; Kihagyván sok egyéb olly verseket, mellyek ott irva nincsenek, hanem némelly Compositorktól, idegen és eretnek értelemmel is hozzá-adattak.³

¹ PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995 (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8), 181–185.

² Vö. DOBSZAY László, *A magyar népének*, I, [Veszprém], Veszprémi Egyetem, [1995], 9.

³ ILLYÉS István, *A keresztény Olvasónak szóló level, 1. rész* = I. I., *Sóltári énekek [...] és Halottas énekek*, Nagyszombat, 1693.

Illyés-vizsgálatok

A vizsgálat legfontosabb célja a protestáns források megnevezése és az ehhez kapcsolódó legszélesebb adatgyűjtés. Ezt egészíti ki az a tevékenység, amelybe jelen tanulmányunk kíván betekintést nyújtani.

Az eddig ismert adatok összegyűjtését, táblázatban történő rögzítését 2005-ben elvégeztük.⁴ Azóta kéziratban folyamatos javításon és bővítésen esett át. A tervek szerint mindezen adatok az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport által készített, az 1800 előtti Magyarország katolikus egyházi népénekeit és vallási céllal készült egyéb verseit tartalmazó internetes adatbázisba kerülnek be.

A táblázatot egy elsődleges, csupán jelentéstani szöveg-összehasonlító munka egészítette ki, melyben az azonosságoknak és a jelentős, felekezeti alapú módosításoknak szenteltünk figyelmet egy kiválasztott zsoltárparafrázis esetében.

A következőkben egy szöveg-összehasonlításon már átesett Sztárai-parafrázist⁵ vetünk össze az illyési változattal. Császár Ernő a 12. *zsoltár* parafrázisát alapvetően a *Vulgata* megfelelőjével (11. *zsoltár*) vetette egybe. A textológiai elemzésben természetesen a *Vulgata* zsoltára itt is részt vesz. Káldi György bibliafordításának⁶ vizsgálatától eltekintünk. Bár Illyés már hozzáférhetett, mivel a *Soltári énekek* bevezetőjében nem tesz említést a használatáról, nem szükséges számolnunk vele. A Káldi-fordítás egyébként is viszonylag kis példányszámban jelent meg, így nyelvezete nem vert gyökeret sem a nép, sem a költészet nyelvében.

---

⁴ Nyomtatásban megjelent: MILLEI Rita, *Illyés István zsoltárparafrázissai = A zsoltár a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRÓCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2011 (Károli Könyvek), 279–302.

⁵ CSÁSZÁR Ernő, *A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1902, 163–166.

⁶ *Szent Biblia*. [...] Magyarra fordította A Iesus alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati KÁLDI György Pap, Bécs, 1626. – A 2. kiadás Nagyszombatban jelent meg 1732-ben.

Szövegvizsgálati megfontolások

A szövegvizsgálat elméleti háttéréhez

Egy szöveghű fordítás, annál inkább egy műfordítás számtalan vonatkozásban magán viseli a fordító személyét. Átdolgozás esetében pedig még jelentősebb a szerzői szabadság. Ezt tovább erősíthetik a forrásszöveg és az átdolgozás közt húzódó kor-, illetve kulturális különbségek. Ide kíváncznak Szabó Zoltán megállapításai: „Az író a közlés során válogat a rendelkezésre álló nyelvi eszközök között. Keresi a legmegfelelőbbet, többnek is mérlegeli az értékét. A kifejezésmód jellege és hatása végső módon a válogatástól függ.”⁷

A nyelvben sok párhuzamos értékű elem létezik, melyek között csupán stíláriis jellegű különbségek vannak, és a stílus ezek szerint módosul, színeződik. Ilyen párhuzamosság lelhető fel a következő jelentéstani kategóriákba sorolható nyelvi elemeknél is:

- a) rokon értelmű szók és szókapcsolatok
- b) szinonim nyelvtani formák
  - szavak szintjén
  - gyakoriság (pl. jajgat/jajong)
  - mondattani szinonimika
  - az időviszonyok ábrázolásának különböző megoldásai (pl. igeneves szerkezet/időhatározói mellékmondat)
- c) többalakúság (pl. aluszik/alszik).⁸

Saját írói stílusán túl a *Soltári énekek* szellemi és nyelvi környezete jócskán befolyásolta Illyést az úgynevezett válogatásban. Ideértjük magának a műfajnak, azaz a zsoltárnak a stílusjegyeit, a latin, illetve a magyar forrásszövegeket, hisz különböző okokból, de mindkét forrás felhasználásakor törekedett a szöveghűségre. A parafrázisok használata szintén meghatározta, és az ellenreformáció szerzői törekvéseivel is nyilván összhangban állt. Végül korának, a barokknak stílusjegyei, eszméi is nagy hatással lehettek rá.

⁷ Vö. SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar stílusztika*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 30.

⁸ Vö. *Uo.*, 30.

A zsolttár nyújtotta lehetőségek

A legfontosabb adottságok, amelyek egy zsolttárfeldolgozás során feltétlenül meghatározóak, a műfaji jegyek. Azon belül további műfajokat különböztet meg a bibliatudomány. Ezek „meghatározása, szabályainak megállapítása tehát rendkívüli fontosságú egy-egy zsolttár megértése, helyes értelmezése szempontjából.”⁹

Az egyes műfajokat az izraelita költészetben nem annyira a külső formák szilárdsága és következetessége határozza meg, hanem sokkal inkább a tartalom s a tartalomban megnyilvánuló költői teremtő erő, melyek természetszerűen kihatással vannak a külső formákra is. Világosan felismerhetők a Zsolttároskönyvben a következő műfajok: himnusz, diadalének; egyéni hálaének; közösségi hálaének; prófétai intő énekek; történeti és tanító költemények; kérés imák; nyilvános, közösségi siralmak és egyéni siralmak.¹⁰

Ezek a tematikai alapon kialakított műfajai csoportok arra bátorítanak, hogy a szöveg textológiai értelmezésében bátran haladjunk a szövegjelentés síkján. A zsolttár, ahogy a zsolttárparafrázis is, személyes hangvételű, érzelmes irodalmi szöveg. Hol vallomás, hol segélykérés, hol panasz, hol tanítás, mely a szereplők közti beszélgetésnek (dialógus, monológ) eszközével is él. A valóság megidézését, ábrázolását elsősorban a cselekedetek bemutatásával teszi. Középpontjában az imádkozó ember és az ő megszólítottja, az Isten áll. Ez egészül ki egy harmadik valósággal, ami témánként más-más. Lehet személy, például a hűtlen barát, vagy akár fogalom, például az imádkozó bűnei. Mindig az a valóság, ami fohászra indítja az istenfélőt. Az esetleges különbségek tehát ebből adódhatnak. A zsolttárok összehasonlíthatósága kedvéért ezt nevezzük el imaszándéknak (voluntas).

A szövegvalóság ezen három pontjához – nevezzük őket alanynak – nyelvileg, szerkezetileg lebontható a zsolttár teljes, mondhatni, szövete. Ez alatt azt értjük, hogy a legfontosabb cselekvés, állapot, esemény, tárgy vagy tulajdonság valamelyikhez biztosan kapcsolható, és így megrajzolható maga a szövegháló is. A *11. zsolttár* Illyés István által készített parafrázisa kérés ima. Tehát itt háromról beszélhetünk: az Istenről, az istenfélőről és az ellenségről mint „imaszándékról.”

---

⁹ SZÖRÉNYI Andor, *Bevezetés* = SÍK Sándor, *Zsolttárok könyve*, Bp., Szent István Társulat, 1961, 30.

¹⁰ *Uo.*, 31.

Számtalan sajátos stilisztikai jegyet viselhet magán egy zsoltár. A legfigyelemreméltóbb ismertetését Szörényi Andorra bízzuk:

A sémi népeknek közös kincse az ún. gondolatrítmus (paralellismus membrorum). A gondolatrítmus a mondatok párhuzamában, összecsengésében áll, mely abból keletkezik, hogy a költő gondolatát két (esetleg több) részre, mondatra, vagy mondatrészeire osztja, s a második mondat vagy mondatrész az első valamiképpen kiegészíti, kifejleszti, megvilágítja. Ez a költői forma sehol sem fejlődött olyan tökéletességre, mint Izraelben. Háromféle gondolatrítmust különböztetünk meg.¹¹

A parafrázisait a *Vulgata*hoz közelítő Illyésnek bizonyára ezzel is volt feladata. A vizsgálat során kitérünk rá, összevetve a protestáns forrásszöveg nyelvi megoldásaival.

A parafrázisok nyújtotta lehetőségek

Mindenekelőtt rendelkezünk kell a protestáns parafrázis szövegével (Pr). A vizsgálatot mindig ezzel kezdjük, hisz ehhez képest született a katolikus szöveg (Kt). Harmadikként szerepeltetjük a latin nyelvű *Vulgata* megfelelő zsoltárát (Vt).

A strófák rendjében is a protestáns szöveg a mérvadó. Számozás helyett A-B-C-vel jelöltük őket. Valamennyi szöveg sorainak számozását szerepeltetjük. Az Illyés- és a latin szöveget a protestánsnak feleltetjük meg, így ha valamelyik strófa náluk nem szerepel, azt a strófahelyet kihúzzuk (∅).

A szöveg-összehasonlító táblázatban a két parafrázist (PF) és a zsoltárt (ZS) hasonlítjuk össze, soronként feltüntetve az egyezéseket és az eltéréseket. Szövegazonosság (A) alatt a szó szerinti egyezést értjük. Ezeket a parafrázisokban vastagon szedtük. Szöveghasonlóságként (H/Pr) jelöljük a fentebb részletezett, a párhuzamosság jegyében felsorolt nyelvi megoldásokat. Sorszámmal kiegészített jelölést kapnak Illyésnél azok a sorok, amelyek előzménye a protestánsnál más sorban van. Kisebb vagy nagyobb toldásnak számítanak (t/T) a *Vulgata* megfelelő zsoltárához szövegileg vissza nem vezethető részek. Illyés István *Vulgata*hoz közelítő módosításait (M) szintén feltüntetjük az érintett sorokban. Kurzíváljuk Illyésnél a bibliai zsoltárnak nem megfelelő, saját vagy a protestánsból átvett szakaszokat.

¹¹ *Uo.*, 9–10.

A szöveg-, illetve mondatszerkesztési megoldások követhetőbb összehasonlításához bevezetjük az úgynevezett jelentésmezők fogalmát. Ezek az alanyokhoz kapcsolható, a zsoltár adta valóság bizonyos részletei: (1) maga az alany; (2) az alanyhoz kapcsolódó cselekvés, cselekmény; (3) az alanyhoz vagy annak cselekményéhez kapcsolódó bővítmény.

A parafrázisok énekversek, általában valamely egyházi ének dallamára íródtak, izostrófikusak. Így a soronkénti szótagszámokkal, illetve a rímekkel kapcsolatos adatok szerepeltetését is lényegesnek tartjuk a stilsztikából ismeretes költői képek azonosítása, összehasonlítása mellett.

A „Salvum me fac Domine” kezdetű zsoltár szövegeinek elemzése

Szöveg-összehasonlító táblázat

	Sztárai Mihály (RMKT V, 77–78.)	Sorjel- lemzés		Illyés István (<i>Sóltári énekek</i> , 1693, 86–89.)	Sorjel- lemzés		<i>Vulgata</i> (<i>Psalmorum</i> <i>liber</i> , 11, 2–11, 8)
		PF	ZS		PF	ZS	
A.	Szabadíts meg és <i>tarts meg</i> uram Isten! Mert ez földön immár szent ember nincsen, Igaz beszéd az embe- reknél nincsen, Mert többire minden em- ber hitetlen.	A	t	Szabadíts-meg és <i>tarts-meg</i> Uram Isten Mert el fogyott a Szent ember e földön. Igaz mondók <u>meg- kevesedtek</u> igen: Hamisságban el-merült inkább minden.	A	t	Salvum me fac Domine quoniam defecit sanctus quoniam am <u>deminutae</u> <u>sunt</u> veritates a filiis ho- minum ²
		H	t		H	t	
					M		
			T		T		
B.	Tudván mert oly nagy hívságokat szólnak, 5 Egymás kömyül minden- kor csalárdkodnak , Mind hazudnak ő fele- barátjoknak , Szívek szerint es csak abban forgódnak.	H	t	Hívságot mert ő felebarátjának 5 szollott <u>kiki</u> csalárd- ságot egy-másnak: <u>kettős szívek</u> az <u>álnok</u> <u>ajakoknak</u> szín mutató beszéddel <u>szóllottanak.</u>	H	M	Vana locuti sunt <u>unusquisque</u> ad proximum suum <u>labia</u> <u>dolosa in</u> <u>corde</u> <u>et corde</u> <u>locuti sunt</u> ³
		H			H	M	
		H	T			M	
			T		Pr7	t	

C.	Az ur nyelveket és ő ajakokat Elszaggassa, eltörülje azokat , 10 Ajakokkal valakik csalárdkodnak, És nyelvekkel csak nagy kevélyen szólnak.	H		Az Úr Isten el-veszti mind azokat , Az álnokság forraló ajakokat : 10 Nagy kevélyen kérkedező nyelveket , utálja ő az ilyen embereket.	Pr10	M	Disperdat Dominus <u>universa</u> labia <u>dolosa</u> <u>linguam</u> <u>magnilo-</u> <u>quam</u> ⁴
		H			Pr11	M	
		H	t		Pr12	M	
		H	t			T	
D.	Rovaszságban bízván a kik ezt mondják , Hol nyelveket nagyon felmagasztalják , Ajakokat hazugságra tanítják, 15 Az Úristent nem félik, nem uralják.	H	t	Kik <i>kevélyen ő magokban mondanak</i> : Mi nyelveink felmagasztaltassanak : Az ajakink nem <i>de mivelünk vannak?</i> 15 Kicsoda az, <i>kit vallyunk mi Urunknak?</i>	H	M	Qui dixerunt linguam <u>nostram</u> magnificamus labia <u>nostra</u> a <u>nobis sunt</u> <u>quis noster</u> dominus <u>est</u> ⁵
		H			H	M	
		H	t			M	
			t			M	
E.	Az Úristen ezek ellen azt mondja , Majd felkelek , minden ember meglátja, Mert én szemem az szegényeket látja , Híveimnek fohászzkodását szánja. 20	A	T	Az Úr Isten ezek ellen azt mondja : majd felkelek minden ember meglátja . Mert én szemem a szegényeket látja , <u>szükölködök fohászkodásit szánja</u> . 20	A	T	Propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc exsurgam dicit Dominus ^{6a}
		A	t		A	t	
		A	t		A	t	
		K+A	t		K+A	t	
F.	Idvözítő, szabadító mert vagyok , Szegényeket, árvákat ótalmazok, Beszédemben nagy hívés gel megállók, Gonoszokon ezentől bosszút állok .	A	t	Üdvözítő szabadító mert vagyok , szegényeket árvákat oltamazok: Beszédemben nagy hívés gel megállók, Gonoszokon ezentől bosszút állok .	A	t	ponam in salutari fiducialiter agam in eo ^{6b}
		A	T		A	T	
		A	t		A	t	
		A	T		A	T	
G.	Meghígyjétek az Istennek beszédét, 25 Kik várjátok csak az ő segítségét. Mert oly tiszták az Istennek beszédi , Kiket hisznek az Istennek hívei.		T	∅			∅
			T				
		H ₁	T				

H	Igazak és szintén olyan igen tiszták , Mint az ezüst kit földből elválasztalak, 30 Az ötvösök kohókban olvasztottak, És hétszer megeresztvén tisztítottak .	H ₂	t	Te beszédid Uram tiszta beszédek, 25	H	M	Eloquia Domini eloquia casta argentum igne examinatum probatum terrae purgatum septuplum ⁷
		A+K	T	Mint az ezüst , mely <u>tüzzel próbáltatik</u> ;	A+K	M	
			T	és az által földtől elválasztatik ,	Pr30	M	
		H	t	Igen szépen hétszer megtisztítottatik .	H	t	
I.	Hatalmaddal tarts meg minket Úristen, Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen, Hogy örökké kik leszünk igaz hitben, 35 Megmaradjunk az te esméretedben.	H	t	Azért hisszük hogy megtartasz teminket ,	H	M	Tu Domine servabis nos et custodies nos a generatione hac et in aeternum ⁸
		H	t	Teljesítvén a szép igireteket: 30	K	T	
		K	T	Esmeg-őríz e nemzet ségtől minket,	Pr34	M	
		K	T	meg zablásván ő kegyetlenségeket.	K	T	
J.	Az hitetlen és kegyetlen pogánok, Mi körülünk járnak mint oroszánok, Az egyházi fejedelmek gonoszok, Azért győznek az hitetlen pogánok. 40	H	t	Az hitetlen és istentelen népek	H		In circuitu impii ambulans secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum. ⁹
		A+K	t	mi körülünk járnak , és kerengenek:	A+K	M	
		K	T	Reád Uram a mi szemink néznek; 35	K	T	
		K	T	szabadítást mert töled reménlenek.	K	T	
K.	Lám ezeket Dávid ír versekben , Énekének tizenkettő részében, Mikor volna nyavalyában, ínségben , Saul király miatt számkivetésben.	A	T	Ez igéket David írta versekben ,	A	T	∅
		A+K	T	Énekének tizenegyed részében:	A+K	T	
		A+K	T	Mikor volna gonoszok közt ínségben ,	A+K	T	
		A+K	T	A hamisak miatt keserűségben. 40	A+K	T	
L.	∅			Mi is azért Istenhez folyamodgyunk, szabadulást oltalmat tőle várjunk.	K	T	∅
				Dicsíretet nékie azért mondgyunk.	K	T	
				Dicsírtessél Szent Háromság Egy Urunk. Amen.	K	T	

Szerkezeti megfeleltetések alany–cselekedet–bővítmény alapon

Strófa	Isten (Dominus)			Istenfélő (Pius)			Voluntas azaz az „Istentelen”		
	Alany	Cselekedet	Bővítmény	Alany	Cselekedet	Bővítmény	Alany	Cselekedet	Bővítmény
A	Pr	uram Isten	szabadíts meg, tarts meg	szent ember	nincsen	igaz beszéd			
	Kt	Uram Isten	szabadíts meg, tarts meg	szent ember, igaz mondók	elfogyott, megkevesedtek				
	Vg	Domine	salvum me fac	sanctus, veritates (?)	deficit, deminutae sunt	veritates (?)			
B	Pr							szólnak, csalárdkodnak, hazudnak, forgódnak	hívságok, (ő felebarátjoknak)
	Kt							szollott	hívság, (ő felebarátjának), csalárdság, kettős szívek, álnok ajakok, szín mutató beszéd
	Vg							locuti sunt, locuti sunt	vana, (ad proximum suum), labia dolosa, in corde et corde

C	Pr	úr	elszag- gassa, eltörülje				(azokat)	csalárd- kodnak, szólnak	nyelve- ket, ajakok, ajakok, nyelvek, kevél- lyen
	Kt	Úr Isten, ő	el- veszti, utállya				(azokat (?)), ilyen emberek		azokat (?), álnok- ság forraló ajakok, kevél- lyen kérdé- ző nyelvek
	Vg	Domi- nus	disper- dat						labia dolosa, linguam magni- loquam
D	Pr	Úristen					akik	mondják, felmagasz- talják, tanítják, nem félik, nem uralják	ravasz- ság, nyelvek, ajakok, hazug- ság
	Kt	mi Urunk					kik	monda- nak, fel- magasztal- tassanak, mi- velünk vannak, vallyunk	kevéllyen, nyelve- ink, ajakink
	Vg	noster Domi- nus	est				qui	dixerunt, magnifi- cabimus, nobis sunt	linguam nostram, labia nostra

E	Pr	Úris- ten	mondja, felkelek, látja, szánja	szemeim	szegé- nyek, híveim		fohász- kodása	ezek		
	Kt	Úr Isten	mondgya, fel- kelek, láttya, szánnyja	szemem	szegé- nyek, szüköl- kődök		fohász- kodásit	ezek		
	Vg	Domi- nus	exsur- gam, dicit,		inopum, paupe- rum		miseriam, gemitum			
F	Pr	Idvö- zítő, sza- badító	vagyok, ótalma- zok, megál- lók, bosszút állók	beszé- demben, hívség- gel	szegé- nyek, árvák			gono- szok		
	Kt	Üdvö- zítő, szaba- dito	vagyok, oltalma- zok, meg- állók, bosszút állók	beszé- demben, hűséggel	szegé- nyek, árvák			gono- szak		
	Vg		ponam, agam	in saluta- ri, fiduci- aliter	in eo					
G	Pr			beszéde, segítse- ge, tiszták, beszédi	hívei	meghigy- jétek, várjátok, hisznek				
	Kt	Ø								
	Vg	Ø								

H	Pr			igazak, tiszták, mint ezüst						
	Kt	Uram Isten		Te beszé- did, tisztá, mint ezüst						
	Vg	Do- mini		eloquia, casta, argen- tum						
I	Pr	Úris- ten	tarts meg, őrizz	hatal- mad	min- ket, min- ket	leszünk, megma- radjunk	igaz hit, esmé- reted	kegyet- len nemzet		
	Kt		meg- tar- tasz, meg- őrisz	igiretek	temin- ket, min- ket	hisszük		e nem- zetség		kegyet- lensé- gek
	Vg	Tu Do- mine	serva- bis, custo- dies		nos, nos			generati- one hac		
J	Pr							hitetlen és kegyet- len pogá- nok, hitetlen pogá- nok	kör- nyö- lünk járnak, győznek	mint oroszlánok
	Kt	Uram, tőled		szaba- dítás		reménle- nek	sze- me- ink	hitetlen és isten- telen népek	körülünk járnak, keren- genek	
	Vg		multi- plicas- ti	altitudi- nem tuam				impüi	in circuitu ambulant	

K	Pr				Dávid	írta	éneke, nyava- lya, ínség, számki- vetés	Saul király		
	Kt				Dávid	írta	éneke, ínség, keserűség	gono- szok, hamisak		
	Vg ∅									
L	Pr ∅									
	Kt	Isten, Szent Háromság Egy Urunk, nékie	dicsir- tessél			folyamod- gyunk, várjunk, mond- gyunk	dicsiretek, szabadu- lás, olta- lom			
	Vg ∅									

Következtetések

Az alábbiakban elsőként számszerű adatokkal kívánjuk összefoglalni az első táblázat tanulságait. Majd strófánként szöveg-összehasonlításból eredő megállapításokat teszünk, és kiegészítjük a második táblázat érdekességeivel, melyben vastagon szedtük a tárgyalt részeket.

Mindkét zsoltparaphrázis negyvennégy sorból áll. Sztárai a paraphrázisában mintegy 63%-nyi toldást írt a *Vulgatához* képest. Ezek nagyobb része a bibliai sorok képeinek kibontásából, a kisebb pedig a paraphrázis aktualizálásából származik. Illyés 49%-nyi toldásának fele szintén magyarázó jellegű, ami az eredeti strófaendhez igazodás eredménye. Tehát az eredeti szöveg 14%-át elhagyta, vagy közelítette a zsoltpárhoz.

Illyés a Sztárai-szöveg 27%-át teljes egészében átvette (A). Itt szerepelnek nem szorosan bibliai eredetű részek is. Több esetben fordul az elő, hogy szövegazonosság és különbség is van egy soron belül (K+A/A+K). A Sztárai-paraphrázis 34%-át kisebb igazításokkal vette át (H/Pr), a teljes paraphrázis 39%-át pedig „jobbította” (M). A *Vulgata* szerinti átdolgozás 30%-a emlékeztet Sztáraiéra, 9%-a nem.

A kezdősor érintetlen Illyésnél, ezzel is segítve a gyorsabb befogadást. A 2. és 3. sorban egy *Vulgata*-alapú módosítás található Illyésnél: „nincsen” helyett az „elfogyott”, illetve a „megkevesedtek”. A 3. sor egy további figyelemre méltó dologgal szolgál a számunkra. Az eredeti „veritates a filiis hominum”-ot Sztárai, bár nem fordítói szándékkal, de „igaz beszéd az emberek-nél”-nek felelteti meg, helyesen. Illyés egyszerűen „igazmondók”-ról szól, ami szintén helytálló, de csak ritmikai vagy egyéb okokból indokolható a módosítása. A 4. sornak nincs bibliai előzménye. Sztárai itt magyarázatot ad a fenti sorokra, Illyés összefoglalja az eddigieket.

A B strófáról így ír Császár Ernő: „Sztárai nem értette meg a *Vulgata* rossz szövegét, s így parafrázisa sem elég hű.”¹² Illyés is a latinból indult ki. A protestáns forrás szóhasználatát, mondanivalóját követi, majd kísérletet tesz a „labia dolosa in corde et corde locuti sunt” szerepeltetésére.

A C strófában Illyés visszaállítja a Sztárainál feloldott metonímiákat, a bibliai jelzők is eredeti helyükre kerülnek. Az így keletkezett, rövidebb szöveg egy forrást nélkülöző, saját gondolattal egészül ki: magyarázza Isten tetteinek okát. Sztárai a bővítményt, amely egyben az alany helyettesítője is, hisz metonímia, egy kövérthetőbb, követhetőbb elbeszéléssé alakítja.

A folytatásban Sztárai idézés helyett elbeszéli az ellenség tetteit. Illyés visszatér az eredetihez, és újra passzív szerkezetbe helyezi a mondanivalót. Ezen kívül szinte az összes protestáns toldást elhagyja.

A toldásokban igen gazdag E strófában, Illyés alapvető szándékai ellenére is, csak egy módosítás lelhető fel: a „híveim” helyett a *Vulgata*-alapú „szűkölködők” szerepel. A következő versszakot pedig egy az egyben át is veszi. Az önmagát kinyilatkoztató Isten képe feltételezéseink szerint elsősorban lelkipásztori megfontolásokból maradhatott. Az ide vonatkozó latin szakasz kurta-sága miatt a katolikus változat amúgy is toldást igényelt volna. A parafrázisok közös „újításait” közelebbről vizsgálva az E és F strófában azt mondhatjuk, hogy fontossá válik az istenfélő élethelyzetének hangsúlyozása, aki ellenségtől szorongattatva él, és ezt Isten szemei látják is. Az Úr megindultsága ezzel még inkább kifejezésre jut. Az F strófában Isten önmagáról tett egyszerű kijelentése a magyar szövegekben egy monumentális kinyilatkoztatássá növekedik. Ehhez szükségképpen jelenik meg újításként az Isten-alany és az ellenség-alany mint a két ellentétes valóság, amelyek közt az istenfélő hétköznapiját éli.

---

¹² CSÁSZÁR, *i. m.*, 163.

A latin eredetit nélkülöző G strófát Illyés elhagyja. A zsoltározó alakját háttérbe szorító prédikatori gondolatok több szempontból is elrugaszkodtnak tetszhetnek a *Bibliát* szorosán követni kívánó szerzőnek.

A H strófában Isten beszédének metaforáját bontja ki mindkét parafrázisíró, azzal a különbséggel, hogy Sztárai hasonlattá alakítja, és elbeszéli benne a tűzpróba folyamatát, Illyésnél azonban az ezüst marad a középpontban újfent a passzív szerkezeteknek köszönhetően. Ez egy szerencsés köztes megoldásnak tűnhetett a számára. „Az ötvösök kohókban olvasztottak” sor elhagyása a *Vulgata*hoz igazítás szándéka mellett például indokoltnak tűnik.

A folytatásban a protestáns szövegben a latinnal ellentétben Istent megszólítja, kéri. Illyés visszatér az eredetihez: a zsoltáros tanúságtevőként szól Istenéhez. Itt is szüksége van egy 4. sorra, aminek nincs latin megfelelője. Sztárai többször is használt „kegyetlen” jelzőjét kapcsolja a nemzethez.¹³ Illyés feltehetőleg ebből kovácsolja a maga záró sorát.

A J strófa több szempontból is nagyon tanulságos az elemző számára. Császár is erről a szakasról ír tanulmányában a legnagyobb részletességgel:

Sztárai a *Vulgata* e zsoltárának utolsó versét nem dolgozza át a maga teljességében, csak az első gondolatát tartja meg, a másodikat elhagyja. E rövidítés okát abban kell keresnünk, hogy a *Vulgata* 9. versének első és második fele között nincs meg az összefüggés. Ha a latin verset híven akarjuk magyarra fordítani, így kell tennünk: A gonoszok körben járnak: nagyságodhoz képest elszaporítottad az emberek fiait. Ennek így nincsen értelme, s ezt az érthetetlen szöveget Sztárai nem is vehette át.¹⁴

A második táblázat is ezt támasztja alá. Jól látható, hogy a szövegváltozatok együttállása legkevésbé a J strófáról mondható el.

Illyés az első két sor szerkezetét, néhány szó szerinti rész kíséretében, átveszi. Jelentős elhagyásnak számít az újszövetségi levelekből származó, kerengő oroszlán képe, hisz az a latin megfelelőben sem szerepel. A versszak másik felét teljesen megújítja. Sztárai vélhetően a katolikus egyházi vezetők felelősségére, rossz példájára utal parafrázisában. A katolikus variációban Istent szólítja meg a zsoltáros, és újabb hitvallást fogalmaz meg. A protestáns szöveghez hasonlóan a *Vulgata* vonatkozó részét ő sem emeli be.

„A *Vulgata* zsoltára itt véget ér, de Sztárai befejezésül még elmondja a zsoltár szerzőjének nevét, a zsoltár számát és a szerzetetés körülményeit.”¹⁵

¹³ Sztárai 34. és 37. sorában vannak.

¹⁴ CSÁSZÁR, *i. m.*, 165.

¹⁵ *Uo.*

A K strófában Illyés ezt is átveszi, módosítva a zsoltárszámot és Dávid király szorongatásának körülményeit.

Az L strófa csak Illyésnél olvasható. Ennek köszönhető, hogy azonos versszakszámú a két parafrázis. A megírás és közreadás korában persze ennek lehetett jelentősége. A strófa egy lekipásztori buzdítással összekapcsolt doxológia, amely többek közt himnuszok végén szokott állni. A zsolozsma zsoltárait követően Szentháromság-dicséret áll. A gondolat ebből a liturgikus gyakorlatból szintúgy származhatott. Ez az egyetlen katolikus toldás a parafrázisában, ami egyébként megerősíti népének mivoltát.

A záró strófa szerkezetvizsgálata nagyszerűen körvonalazza az illyési üzenet lényegét: a cselekedet-jelentésmező a helyes istenfélő magatartás jellemzőit, majd a bővítmények az istenfélő letisztult életkörülményeit, ha mindezeket gyakorolja.

Ritmikai adattábla

Strófa	Szótagszám		Sorvégrím			
			Egy mgh-ra		Két mgh-ra	
			Pr	Kt	Pr	Kt
A	11/11/11/11	11/11/11/11	a a a a	a x a a	a a a a _v	a x a a
B	11/11/11/11	11/11/11/11	b b b b	b b b b	b b b b	b b b _v b _v
C	11/11/11/11	11/11/11/11	c c c c	c c d d	c c c c	c c d d
D	11/11/11/11	11/11/11/11	d d d d	e e e e	d _v d d d	e e e e _v
E	11/11/12/11	11/11/11/11	e e e e	f f f f	e _v e e e	f _v f f f
F	11/11/11/11	11/11/11/11	f f f f	g g g g	f f g g	g g h h
G	11/11/11/11	∅	g g h h	∅	g g h h	∅
H	11/12/11/11	11/11/11/11	x i i i	x h h h	x x i i	x i i i
I	11/11/11/11	11/11/11/11	j j j j	i i i i	j k j k	j k j k
J	11/11/11/11	11/11/11/11	k k k k	j j j j	l l m m	k l k l
K	11/11/11/11	11/11/11/11	l l l l	k k k k	n _v n n n	m _v m m m
L	∅	11/11/11/11	∅	l l l l	∅	n m n m _v

Következtetések

Mindkét parafrázis négysoros strófákból épül fel, egyenként tizenegy-tizenegy szótagból állnak. Sztárainál az E és a H strófában van egy-egy hiba. Ezeket Illyés észreveszi és korigálja: a 11. sorban „szemeim” helyett „szemem”-et ír, a 30. sorban nagyobb szövegmódosításban helyesbít.

A rímek faragása már nagyobb kihívás volt mindkettejük, különösképpen Illyés számára. A legnagyobb szabályosságot akkor adják a rímek, ha az utolsó, sorvégi magánhangzóra érvényes bokorrímben gondolkodunk. Az érdekesség kedvéért megvizsgáltuk a kérdést az utolsó két magánhangzóra is.¹⁶ Így még több szabálytalanság állapítható meg. A bokorrím helyett pár-rímet, keresztrímet is találunk. Sztárainál a szabályos rímek 95%-a, Illyésnél pedig a 90%-a ragrím, és ez még inkább alátámasztja a következőket.

Énekversről lévén szó, leszögezhetjük, Illyés nem volt költő. Elsősorban a szöveg bibliai hitelessége, énekelhetősége és a gyors befogadás ügye vezette tollát. Ez utóbbit a népszerű, protestáns elődök sorainak átvételétől várta.

---

¹⁶ A szokástól eltérve előfordulhat, hogy strófa első rímje kap „variáció” jelet. Mindezt az áttekinthetőbb szemléltetés érdekében tettük.

Költői képek vizsgálata, összehasonlítása

	Sztárai		Illyés		Vulgata
	Szöveg	Elemzés	Szöveg	Elemzés	
A	Mert ez földön immár <u>szent ember</u> <u>nincsen</u> , (...) Mert többire minden <u>ember</u> <u>hitetlen</u>	anafora, gond.ism. (= Vulg.)	∅	felszakadt a gondolatismétlés	quoniam <u>defecit sanctus quoniam deminutae sunt veritates</u>
	Mert ez földön immár <u>szeny ember</u> <u>nincsen</u> , <u>Isasz beszéd</u> az <u>embereknél</u> <u>nincsen</u>	epifora, töredezett gond.ism. (a tagok egyeznek, de más a sorrend)	∅	a fordítói szándéknak* köszönhetően nem szerepel a kifejezés	<u>defecit</u> ill. <u>deminutae sunt</u> *
B	∅	alany az A strófában	<u>kettős szívek az álnok ajakoknak</u>	metonímia (=Vulg.), metonímia	<u>labia dolosa (in corde et corde)</u>
C	<u>nyelveket és ő ajakokat</u>	metonímia (=Vulg.); a jel-zők hiányoznak, illetve jelentésüket állításban bontja ki	<u>álnok(ság forraló) ajakokat: (...keréllyen) kérkedező nyelveket</u>	2./3.: metonímia (=Vulg.), metonímia (=Vulg.), gond.ism., alliteráció	<u>labia dolosa linguam magniloquam</u>
	<u>...nyelveket és ő ajakokat</u> <u>Elszaggassa, eltörülje azokat</u>	halmozás, alliteráció	∅	∅	∅
	<u>nyelveket és ő ajakokat (...)</u> <u>Ajakokkal</u> <u>valakik csalárdkodnak</u> , És <u>nyelvekkel</u> csak nagy <u>keréllyen szólnak</u>	metabola, gond.ism.	∅	∅	∅
∅	∅	<u>Az Úr Isten</u> <u>el-veszti mind azokat</u> , (...) <u>utállya ű</u> az <u>ilyen embereket</u> .	1./4.: keretes szerkesztés a már elemzett belső sorok (ott gond. ism.) körül	∅	

D	Hol nyelveket _T nagyon <u>felmagasztalják</u> Ajakokat _T hazugságra <u>tanítják</u>	folytatódik a metonímia (=Vulg.), gond.ism., megszemélyesítés	Mi nyelveink _A <u>fel-magasztalás-sanak</u> : Az ajak _A kink _A nem de mi-velünk <u>vannak</u> ?	folytatódik a metonímia, (=Vulg.), gond.ism.	linguam nostram <i>magnificabimus labia nostra a nobis sunt</i>
	∅	∅	kit vallyunk mi Urunknak?	költői kérdés (=Vulg.)	<i>quis noster dominus est</i>
	Az Úristent <u>nem félik</u> , <u>nem uralják</u>	halmozás	∅	∅	∅
	...mondják/...felmagasztalják/ ...tanítják/...nem uralják	gond.ism. a sorvégekkel	...mondanak/ ...fel-magasztalassanak/ ...vannak	gond.ism. a sorvégekkel	∅
E	∅	∅	∅	∅	<i>miseriam inopum et gemitum pauperum</i> (halmozás)
	... <u>azt</u> <u>mondja</u> /... <u>meglátja</u> / ... <u>szegényeket</u> <u>látja</u> / ... <u>fobászkodását</u> <u>szánja</u> ^A	gond.ism. a sorvégekkel	<i>azt</i> <u>mondja</u> / ... <u>meg-látja</u> / ... <u>szegényeket</u> <u>látja</u> / ... <u>fobászkodását</u> <u>szánja</u> ^A	gond.ism. a sorvégekkel	∅
	szemein az szegényeket ^A	alliteráció (+ többes számok)	szemem szegényeket ^A	alliteráció	∅
F	Idvöztő, szabadító mert <i>vagyok</i> , Szegényeket, árvákat <i>óltalmazok</i> ^A	halmozás	Üdvöztő szabadító mert <i>vagyok</i> , szegényeket árvákat <i>oltalmazok</i> ^A	halmozás	∅
	... <i>vagyok</i> /... <i>óltalmazok</i> / ... <i>megállók</i> /... <i>állók</i>	gond.ism. a sorvégekkel	... <i>vagyok</i> / ... <i>óltalmazok</i> / ... <i>meg-állók</i> / ... <i>állók</i>	gond.ism. a sorvégekkel	∅

G	Megbízottak az Istennek beszédét, (...) Mert oly tiszták az Istennek beszédei,	1./3.: epifora	∅	∅	∅
	Kik várjátok csak az ő segítségét. (...) Kiket hisznek az Istennek hívei	2./4.: anafora	∅	∅	∅
H	(...) tiszták, Mint az ezüst kit földből ehválasztalak, Az ötvösök kohókban olvasztottak, És hétszer megeresztvén tisztítottak	hasonlat	<i>Te beszédid</i> <i>Uram tiszta beszédek,</i> Mint az ezüst, <i>melly tiszta próbáltatik és az által földtől ehválasztatik,</i> <i>Igen szépen hétszer megtisztítottatik.</i>	megszólítás, hasonlat	<i>Eloquia Domini</i> <i>eloquia casta</i> argentum igne <i>examinatum</i> <i>probatum</i> <i>terrae purgatum septuplum</i> (metafora)
	...ehválasztalak/...olvasztottak/...tisztítottak	gond.ism. a sorvégekkel	...próbáltatik/ehválasztatik/...megtisztítottatik	gond.ism. a sorvégekkel	∅
I	(...) <u>tarts meg minket</u> Úristen, <u>Őrizz minket</u> (...)	gond.ism., megszólítás (=Vulg.)	(...) <u>hogy megtartsz teminket</u> , (...) <u>Esmeg-örisz e nemzetségtől minket</u> ,	1./3.: gond.ism (=Vulg.).	<i>Tu Domine servabis nos et custodies nos</i>
	∅	∅	<u>Teljesítvén a szép ígéretek</u> : <u>Esmeg-örisz e nemzetségtől minket,</u> <u>meg szabályán</u> öj <u>kegyetlenségeket</u> .	2./4.: gond.ism., 3./4.: alliteráció, metonímia	∅
	(...) <u>leszünk igaz hitben,</u> <u>Megmaradjunk az lej esméretedben.</u>	gond.ism.	∅	∅	∅

J	<i>Az hitetlen és kegyetlen pogánok, Mi körülünk járnak mint oroszlánok</i>	hasonlat	∅	∅	∅
	∅	∅	<i>mi körülünk járnak, és kerengenek: Reád Uram a mi szemcink néznek; szabadítást mert tőled reménnének.</i>	halmozás, megszólítás, metonímia (megszemélyesítés)	∅
K	<i>Mikor volna nyavalyában, ínségben, Saul király miatt számkivetésben.</i>	halmozás	∅	∅	∅
	<i>...versekben,/</i> <i>...részében,/</i> <i>...ínségben,/ számkivetésben.</i>	gond.ism. a sorvégekkel	<i>...versekben,/</i> <i>...részében:/</i> <i>...ínségben,/ keserűsége.</i>	gond.ism. a sorvégekkel	∅
L	∅	∅	<i>(...) folyamodgyunk, szabadulást oltalmat tőle várjunk. Dicsíretet nékie azért mondgyunk. Dicsírtessél Szent Háromság Egy Urunk.</i>	gond.ism. a sorvégekkel, halmozás, anafora, megszólítás	∅

Következtetések

A parafrázisok leggyakoribb költői eszköze az ismétlés. A zsolnárszövegek már tárgyalt eszköze, a gondolatritmus vagy gondolatismétlés mindkét parafrázisban előfordul.

Sztárainál tizenegy gondolatismétlés olvasható. Ezeknek közel felét sorvégen találjuk, akár egy teljes strófán keresztül is. A szerkesztési módnak köszönhető elsősorban a sok ragrím. Illyésnél szintén tizenegy szerepel, sorvégi pedig eggyel több, hat. Öt sorvégi szó szó szerint vagy némi módosítással a protestáns szövegből származik. Az utolsót maga alkotta a záró strófában. Két Sztárainál olvasható (A strófa) nála nem szerepel a *Vulgata*-hoz igazításnak köszönhetően, annak ellenére, hogy a latinban egy szerepel. Illyésnél a szorosabb jelentéskövetés előbbre való volt a költői szerkezetnél.

A latin zsoltárban fellelhető költői eszközök közül néhányat a katolikus parafrázis, mondhatni, visszafogad: a D strófában a költői kérdést, a H strófában a megszólítást.

Összességében elmondhatjuk, Illyés leginkább Sztárai megoldásait követi, önálló ötletei, megoldásai nincsenek, a latin szöveg ezen a téren kevésbé szolgál mintául a számára.

A vizsgálat eredményei és folytatása

Császár Ernő már említett tanulmányában értékeli a Sztárai-átdolgozást a *Vulgata* fényében:

Ez az összevetés meggyőzhetett arról, hogy Sztárai az első hat verset kissé szabadon dolgozza át, a nélkül azonban, hogy az eredetin lényeges módosítást követett volna el. E zsoltár utolsó verseinek feldolgozásánál azonban eltért az eredetitől a *Vulgata* szövegének hibái miatt, elhagyja, a mit nem értethetett meg hallgatóival. Pótolta új gondolatokkal és érzelmes szólamokkal.¹⁷

A fentieket elfogadva vizsgálatunk részletesen foglalkozik Sztárai újításaival. Az egyik legkiemelkedőbb talán a G strófája. Nem Dávidként, nem zsoltárosként szól, hanem lekipásztorként. A zsoltárok közt persze vannak tanító célzatúak, ám ennek az eredetije nem tartozik közéjük. A kérő imától idegen ez a hang.

Illyés parafrázisában visszatér a zsoltárhoz. A hívek megszólítása, buzdítása azonban az ő szövegéből sem hiányzik. A zsoltáros leteszi lantját a J strófában. A K-ban elhangzik, honnan származik az ének. Ezt követően már számára is megengedhető, sőt, szükséges, hogy tanítson, buzdítson. Ennél jelentősebb „jobbítása” nem volt.

Kisebbségi igazítás mellett a *Bibliának* megfelelően helyreállított más nyelvi szerkezetet is, felszámolva ezzel Sztárai egyszerűsítő módosításait. Az igényes, művészi megformáltság nem szerepelt az elsődleges céljai között, újítóként aligha járt el. A meglévőket átvette Sztáraitól, vagy igyekezett igazodni hozzá, ahogy csak a bibliai szöveghűség engedte.

A módszer kiterjesztése valamennyi beazonosított Illyés-parafráziszra több vonatkozásban is hozhat újabb eredményeket.

---

¹⁷ CSÁSZÁR, *i. m.*, 165–166.

Feltevésünk szerint jól megragadható stílusjegyek birtokába kerülhetünk, ami Illyés István írói stílusát illeti. Ehhez persze szükségesnek tartjuk más magyar nyelvű írásainak tüzetesebb vizsgálatát is.

Közben az érintett protestáns parafrázisok szerzőiről is újabb stilisztikai természetű megállapításokat tehetnénk. Legmerészebb elképzeléseink szerint pedig a stílusjegyek hozzásegítenének újabb Illyés-források beazonosításához.

Minden történeti múlttal bíró irodalmi szöveg textológiai vizsgálata szükségyszerűen elvezet nyelvtörténetileg izgalmas kérdésekhez is. Például Illyés „magyarító” szándékának sikerességét ezen a területen joggal vethetnénk vizsgálat alá.

A *Soltári énekek* az ellenreformáció és a barokk irodalom részét képezi. Ilyen irányú kutatások gazdagítására szintúgy alkalmasak az Illyés-vizsgálatok, a magyar egyháztörténetről nem is szólva. A protestáns ájtatosági irodalom válogatott és „jobbított” beemeléseivel korát meghaladó szemléletről és bátorságról tett tanúságot. A keresztény egyházak közti párbeszéd egyik említésre méltó, közös pontjává is tehető a zsoltárköltészet.

Saját felekezetében alakjának méltatlan háttérbe szorulása azzal is magyarázható, hogy írásos életművének részletes feldolgozása még nem történt meg, és ez nyilvánvalóan a filológusokra vár.

SZABÓ FERENC SJ

Szent Bernát hatása Pázmány misztikájára

Különös jelenség ebben a szekularizált és vallástalan nyugati világban: egyre terjednek az ezoterikus, okkult gyakorlatok, erősödik a keleti vallások iránti érdeklődés, a hinduizmus és a buddhizmus bizonyos elemeinek átvétele, a New Age „kevert” „misztikája”, szekták keletkezése. Röviden: fokozódik, szemben a modern racionalizmussal, az élmény, az átélés hangsúlyozása, öntudatlanul is egy bizonyos istentapasztalat, mondjuk: a misztika keresése.

Négy évtizeddel ezelőtt Karl Rahner jezsuita teológus kijelentette: „A közeljövőben a vallásos emberek »misztikusok« lesznek, olyanok, akik »megtapasztaltak« valamit, vagy egyáltalán nem is lesznek vallásos emberek.” Tíz évvel később így módosította: „A jövőben a keresztények misztikusok lesznek, vagy egyáltalán nem is fognak létezni többé.” Rahner szerint a személyes és közvetlen istentapasztalat a döntő, és ebben minden hívőnek része lehet a Lélek által szívébe öntött isteni szeretet révén.¹

Mi a misztika?

A misztika a görög müsztikosz, azaz titokzatos szóból származik, a misztériummal, titokkal kapcsolatos. Egyik tág meghatározása ez lehet: olyan vallási tapasztalat, amelyben valamiképpen létrejön a tapasztaló ember és a megtapasztalt Isten(ség) egysége. Mert sok jelentése van a fogalomnak. A keresztény lelkiségben jelenti az Istenhez való felemelkedést (szemlélődésben, imában), illetve az Istennel való kegyelmi egyesülést. Régen megkülönböztették az aszketikát és a misztikát, tehát az életszentség aszketikus és misztikus útját. Ma már a keresztény teológia együtt tárgyalja a kettőt a keresztény spiritualitás (lelkiség) neve alatt. A keresztény spiritualításra – a *Szentírás* spirituális/misztikus értelmezésével – jelentős befolyást gyakorolt a platonikus és újplatonikus „filozófiai spiritualitás”: Keleten Alexandriai Ke-

---

¹ Alois M. HAAS, *Felemelkedés, alászállás, áttörés: A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*, Bp., Vigília, 2011, 109–115 (hivatkozások K. Rahnerre).

lemen, Órigenész, főleg az 5. századi Areopagita Dénes (Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész), Nyugaton Szent Ambrus, aki még jelentősen függ a görög atyáktól, továbbá főleg az újplatonikus Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely, majd a középkori és az újkori augusztinizmus egészen Lutherig.

A keresztény misztika a megismerés és a szeretet síkján „a Bibliában megrajzolódó Krisztus-titokból táplálkozik [...] A misztikusok ezen a horizonton beszélnek istentapasztalatukról, mint olyan egyesülési tapasztalatról, amelynek során egészen bensőséges módon jelenvalóvá válik számukra az isteni Ige, azaz maga Jézus Krisztus.”¹ Az Isten és az ember közötti „csodálatos csere” az Ige megtestesülésével valósult meg. Az egyházatyák ezt így fejezték ki: Isten emberré lett, hogy az ember Istenné legyen, megistenüljön (theoszisz), részesedjék az isteni életben. A keleti atyák formuláját a nyugatiak is átvették, és ez a dogmatikai igazság az egyházi hagyományban a misztika kulcsfontosságú tétele lett századokon át. Mindjárt látjuk, hogy Szent Bernátnál is központi fontosságú a léleknek a megtestesült Igével való szeretetkapcsolata.

A megistenülésről, a csodálatos cseréről szóló tétel tehát lényeges marad, de az egyes középkori misztikusoknál újplatonikus elemekkel színeződik, majd ennek felfelé emelkedő mozgását, a lélek Istenhez emelkedését ellensúlyozzák a Fiú önküresítő (Fil 2, 7), a végsőkéig leereszkedő mozgásával, és Istent a lélek legmélyén akarják megtapasztalni. Az újplatonikus gyökerű misztika tehát az alászállási és a felemelkedési utat veszi alapul, de már Clairvaux-i Szent Bernáttól, majd a 14. századi domonkos misztikától fogva „újfajta alászállási misztikának lehetünk tanúi, amely a *mons contemplationis* helyett az alázat völgyét vagy később a lélek befoghatatlan mélységekbe nyúló alapját választja metaforául.”²

Egyedülálló az ún. „jegyesi misztika” személyes dimenziójánál fogva. „A jegyesi misztika nem csupán forrásánál (az Énekek énekét idéző tapasztalattal), hanem belső lényegénél fogva is közösségi, vagyis egyházi irányultságú” – hangsúlyozza Hans Urs von Balthasar nyomán Haas.³ Látjuk majd, hogy az *Énekek énekén* kívül más bibliai helyekre hivatkoznak az egyházatyák, Órigenésztől Szent Ágostonon és Szent Bernáton át Pázmány Péterig.

¹ *Uo.*, 20.

² *Uo.*, 61–62.

³ *Uo.*, 63, 102. jegyzet.

Szent Bernát misztikája

Szent Bernát clairvaux-i apát, egyházdoktor (1090–1153) számára a lényeg: Istennek az emberrel való egysége.⁴ Főbb művei: *Az alázatosság és a gőg fokozatai* (1124), *A kegyelem és a szabad akarat* (1128 előtt), *Az Isten szeretetéről* (*De diligendo Deo*; 1132–1135 között) – amely a teremtés és a megváltás jótéteményeiről elmélkedve kifejti a szeretet négy fokozatát –, végül az *Énekek énekét* kommentáló liturgikus beszédei (1135-től). Ez utóbbiakban kidomborítja Jézus Krisztus, az Istenember páratlan nagyságát és közvetítő szerepét, aki egyesíti az Atyával a Szentlélekben egyházát mint jegyesét és benne a lelkeket.

Bernát kezdetektől fogva Szent Benedek *Reguláját*, majd az *Énekek énekét* magyarázta, és (főleg leveleiben) a saját lelki tapasztalatára is hivatkozva fejtette ki az alázatosság és a szeretet fokozatait.

A *De diligendo Deo* című traktátusában⁵ először az Isten szeretetének indokairól és fokozatairól (1–11. fejezet) tárgyal, a második rész (12–15. fejezet) valójában 11. levelének átmásolása, ahol kifejti a szeretet törvényét. A 8–11. fejezetben olvasunk a szeretet négy fokozatáról: 1. megtérés: elfordulás az érzéki vagy önszeretettől; 2. Isten szeretete a jutalom reményében; 3. a szeretet megtisztítása: ez a tiszta, igaz és ingyenes szeretet, de még nem misztikus; 4. a misztikus szeretet. Ez utóbbinak lényege nem az, hogy Istenben szeretem önmagam, hanem annak módozata. Szent Bernát itt a 10. fejezetben szól saját tapasztalatáról, elragadtatásáról, „megistenülésétől”; ez nem panteisztikus élmény, hanem Istenhez hasonulás: „sic affici, deificari est [...] sic omnem tunc in sanctis humanam affectionem [...] in Dei penitus transfundi voluntatem”, azaz minden földi vonzalmat teljesen Istenbe akar átömlesztetni. A négy fokozat nem kizárólagos. Másutt, pl. az *Énekek éneke* kommentárjaiban⁶ Bernát a szeretet (szerelem) három csókjáról, három

---

⁴ A következőkhöz lásd *Dictionnaire de Spiritualité*, I, Paris, Beauchesne, 1937, 1463–1464, 1474, 1476–1489. A szerző, Anselme Le BAIL OCR gyakran hivatkozik Étienne GILSON Szent Bernátról szóló művére: *La Théologie mystique de saint Bernard*, Paris, J. Vrin, 1934. – Továbbá: Étienne GILSON, *A középkori filozófia szelleme*, Bp., Paulus Hungarus–Kairosz, 2000, főleg a XIV. fejezet. – Szent Bernát szövegeit a római ciszterci kritikai kiadásban olvastam: S. BERNARDI *Opera*, ed. Jean LECLERQ, Henri ROCHAIS, Roma, Editiones Cistercienses, 1966.

⁵ *Patrologia Latina* [a továbbiakban: PL], 182, 973–1000.

⁶ *In Cantica Canticatorum sermones*, 3–9, 31, 33, 57, 59.

állomásáról, az Úr három látogatásáról beszél. A lényeges az, hogy saját tapasztalata szerint megkülönbözteti az aszketikus és a misztikus időt. Ez utóbbi nem áll az ember hatalmában: Isten ragadja el a lelket.

Szent Bernát nem írt külön traktátust a misztikáról. A „mézajkú doktor” számára a misztikus egyesülés egyszerűen a szeretet utolsó, legfelső fokozata. A misztika isteni működés: felemeli a lelket tökéletes szeretetre, jegyesi egységre. A misztikus egység lelki házasság a lélek és az Ige között. Ezt kifejezi az *Énekek énekéről* szóló 83. beszéd, amelyet – mint mindjárt látjuk – Pázmány is idéz: „Talis conformitas maritat animam Verbo, cum cui [...] similem nihilominus ipsi se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilecta est. Ergo, si perfecte diligit, nupsit.”⁷ Az Igéhez való teljes hasonulás házasság: ha a lélek úgy akar szeretni, ahogy szeretve van, tehát ha tökéletesen szeret: házasságra lép.

Szent Bernát szerint a földi misztikus szeretet, vagyis az Igével való jegyesi egyesülés követi a lélekbe költöző és onnan távozó Ige viszontagságait. Bernát szerint Isten és a lélek szeretetkapcsolata drámai, annak a léleknek a drámája, aki teljesen Isten szeretetének akarja szentelni magát. „Haec est lex aeterna, creatrix et gubernatrix universitatis. Siquidem per eam facta sunt universa”.⁸ Ez a mindenséget teremtő és kormányzó örök törvény, minthogy mindenek a szeretet által lettek.

Minden bizonnyal e szemlélet miatt választotta Szent Bernátot vezetőül Dante a *Divina Commediában* az égi körökben. Emlékezzünk az *Isteni színjáték* utolsó soraira:

Csüggedtem volna, lankadt képzelettel,
de folyton-gyors kerékként forgatott
vágyat és célt bennem a Szeretet, mely
mozgat Napot és minden csillagot.

(Babits Mihály fordítása)

⁷ PL 183, 1182.

⁸ *De diligendo Deo*, cap. 12.

Pázmány Péter lelkisége és misztikája

Pázmány Péter jezsuita kiképzéséről és lelkiségéről Óry Miklós SJ jelentős tanulmányokat írt.⁹ Különösen is kiemeli a Collegium Romanum házfőnöke, Bellarmin Szent Róbert és a spirituális Gianbattista Ceccotti hatását.¹⁰ Ez utóbbi lelki olvasmányul a rendalapító lelki hagyatékán kívül szívesen ajánlotta Szent Ágoston *Soliloquiáit*, vagy a mézajkú Szent Bernátnak szerzetestestvéreihez intézett meleg hangú leveleit.

Óry Pázmány lelkiségét elemezve rávilágít¹¹ arra, hogy Pázmány Jézus-ezsménye Szent Ignác lelkiségében, nevezetesen a lelkigyakorlatok Jézus-teológiájában fogant. Ebbe a lelkiségbe vezették be római mesterei: Bellarmino, Ceccotti, valamint a harmadik próbaév instruktora, Fabius de Fabiis. Pázmány Jézus életének misztériumait dolgozza fel – a *Lelkigyakorlatok* nyomán – huszonhat Jézusról szóló prédikációjában, a *Kalauz*nak Krisztusról szóló fejezetében, *Imádságos könyvének* számtalan könyörgésében.

Új monográfiámban megmutattam: Pázmány Krisztus egyedülálló szerepét a teremtésben és a megváltásban már összefoglalta a gráci *De incarnatione Verbi*, az Ige megtestesüléséről szóló traktátusát bevezető csodálatos Krisztus-himnuszában,¹² amelynek tartalmát később kifejti, és alapvető gondolatai visszatérnek prédikációiban is. A hosszú himnusz Pázmány krisztológiájának összefoglalása.¹³ Most két szakaszt idézek belőle saját fordításomban.

Krisztusban nemcsak Isten bölcsességének és tudományának összes kincse rejlik (Kol 2, 3) [...] hanem Benne lakik testileg az Istenség egész teljessége (Kol 2, 9) [...] nem hiába nevezi az Úr Krisztust a Szentírás Isten Arcának [...] Amint ugyanis az embert arcáról, úgy Istent az Úr Krisztusról ismerjük fel. Aki ugyanis

---

⁹ ÓRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt, Prugg, 1970; Uő., *Pázmány lelkisége = Pázmány Péter lelkisége*, összeáll. Ó. M., Klagenfurt, Carinthia, 1964, 16–31. Vö. még SZABÓ Ferenc, *A teológus Pázmány: A gráci „theologia scholastica” Pázmány műveiben*, Róma, Detti, 1990.

¹⁰ ÓRY, *Pázmány Péter...*, i. m., 96–117.

¹¹ ÓRY, *Pázmány lelkisége*, i. m., 18–19.

¹² Petrus PÁZMÁNY, *Theologia Scholastica [...]*, rec. Adalbertus BREZNAY, Desiderius BITA = Petri cardinalis PÁZMÁNY *Opera Omnia*, V, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1901, 355–359.

¹³ SZABÓ Ferenc, *Krisztus és egyháza Pázmány Péter életművében*, Bp., Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan, 2012 (Jezsuita Könyvek – Isten és Tudomány; Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 11), 85–88.

„engem lát, látja Atyámat is” – mondja Krisztus (Jn 14, 19), minthogy Ő lényegének képmása (Zsid 1, 3), a láthatatlan Isten képmása.

Ezután Pázmány még számos szentírási idézettel megmutatja, hogy Isten Krisztusban és Krisztusért teremtett mindent (Kol 1, 15–16), hogy az örök isteni üdvösségtervben Krisztus szerepe az, hogy mindent összefoglaljon, megújítson (Ef 1, 10). Ezután a latin traktátus elején költői szárnyalással az *Énekek éneke* képeit alkalmazza Krisztus és a lélek kapcsolatára. Látjuk mindjárt, hogy a keresztény misztikus hagyomány Órigenésztől Szent Bernáton át Pázmány koráig (Nagy Szent Terézsig és Keresztes Szent Jánosig) az ószövetségi szerelmi költemény szimbolizmusát alkalmazza. Idézek Pázmány himnuszának második feléből:

Ahogy a jegyes az *Énekek Énekében* mondja: feje nem tűzzel tisztított vagy mesterséggel fényesített, hanem természetes tisztaságában tündöklő színarany. Krisztus Feje ugyanis Isten (1Kor 11, 3). Szemei tisztán tündöklők, mint Hesbon tavainak vizei, átlátják a mindenséget, a dolgokról pontos tudást szereznek. Fejének hajként pálma a koronája, fekete, mint a holló; magasztos tervei és gondolatai kifürkészhetetlenek, homályosak halandóknak [...]

És még hosszan alkalmazza az *Énekek éneke* leírását Krisztusra.

Ha másodszor az Úr Krisztust hozzánk való viszonyában szemléljük, könnyen kimutathatjuk, hogy Ő érdemei nagyságával és méltóságával messze felülmúl mindent, ami Isten alatt van. Tőle ered ugyanis mint minta-októl minden, és hozzá mint mindenek céljához, az egek és a földek aranycsatjához összpontosulnak mindenek, hogy mindenek Alfájának és Ómegájának, Kezdetének és Végének nevezhessük. Isten minden kifelé való működésének mintegy a célja az Úr Krisztus volt; Isten először őt tekintette és mindent hozzá rendelt. [...] Az Apostol egészen világosan kijelenti (Zsid 2, 10 és Kol 1, 16), hogy Isten mindent Krisztusért és Krisztusban teremtett, ő előbb van mindennél, és minden benne áll fenn, hogy mindenben övé legyen az elsőség. [...]

Figyelemre méltó, hogy Pázmány már latin traktátusa elején hivatkozik az *Énekek énekére*, de értekezésében csak egyszer utal kifejezetten az *Énekek énekét* kommentáló Szent Bernátra, akít – mindjárt látjuk – több prédikációjában igen gyakran és hosszan idéz.

Szent Bernát idézése Pázmány prédikációiban

Az első karácsonyi prédikáció¹⁴ előbb részletes tájékoztatást ad Krisztus Urunk születésének idejéről, módjáról és helyéről, utána, Szent Bernát nyomán,¹⁵ az emberré lett Isten példáját, alázatosságát állítja elénk.¹⁶

Szintén az alázatosságról szól korábban Advent III. vasárnapjának első prédikációja.¹⁷ Itt a vasárnapi evangéliumból (Jn 1, 19–28), Keresztelő Szent János példájából indul ki, de főképpen Jézus alázatosságát mutatja be, mert mindenekelőtt „az alázatosságot böcsületessé és kívánatossá teszi a mennyei Mesternek, a Christus Jézusnak tanítása és példája”. Majd ezt részletezi, idézve az evangéliumokat (Mt 11, 29 stb.), követve Szent Bernát *Énekek éneke*-kommentárját¹⁸ Krisztus alázatosságáról,¹⁹ majd Aranyaszájú Szent János egyik homíliáját,²⁰ aki – más egyházatyákkal – azt tanítja, hogy az alázatosság minden tökéletesség „fondamentoma, gyökere, forrása, sőt anyja, dajkája, erőssége, kincs-tartó háza”. Ezeket a jelzőket aztán sorban értelmezi, költői hasonlatokkal konkretizálja.²¹ A továbbiakban Ágostont idézve megmutatja, hogy az alázatosság a legjobb út a mennyországba, és hogy Isten az alázatosaknak ad kegyelmet.²²

A prédikáció második részében azt világítja meg, mennyire segít az alázatosság megszerzésében önmagunk, fogyatkozásaink, vétkeink ismerete. Utal Szent Tamásra²³ és arra, hogy Advent III. vasárnapjának következő második prédikációja²⁴ ezt a témát fejti ki.

Az alázatosság témája gyakran visszatér Pázmány több prédikációjában. Mindenekelőtt példaképünk Jézusnak, a megtestesült Isten Fiának leereszkedése, aki felvette „szolgai alakját” (Fil 2). Advent III. vasárnapjának 2. prédikációja – az elsőtől eltérően – bőségesen idézi a pogány bölcséket,

---

¹⁴ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából [...] prédikációk*, s. a. r. KANYORSZKY György = PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, VI, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1903 [a továbbiakban: PPÖM, VI], 127–139.

¹⁵ Bern. Ser. 3. de Nativ. initio.

¹⁶ PPÖM, VI, 136–137.

¹⁷ *Uo.*, 63–81.

¹⁸ Bern. Ser. 42. in Cantic. in medio.

¹⁹ PPÖM, VI, 66–68.

²⁰ Chrysost. homil. 30. in Act. c.14. ultra medium.

²¹ PPÖM, VI, 69.

²² *Uo.*, 71–72.

²³ S. Thom. [*Summa Theologiae*] 2. 2., q. 161. art. 2.

²⁴ PPÖM, VI, 81–98.

különösen is a sztoikus Senecát. De hangsúlyozom, hogy a pogányok erkölcsi intelmeit túlszárnyalja a keresztény lelkiiség, nevezetesen az ignáci lelki-gyakorlatok elvének „beépítésével”.²⁵

Krisztológiai szempontból fontos a Jézus nevééről szóló beszéd Kiskarácsony (január 1.) ünnepén.²⁶ (Régen ez volt a Jézus Társasága, a jezsuita rend főünnepé.)

Pázmány, miután utalt arra, milyen fontos a névadás a *Szentírás*ban, ó- és újszövetségi idézetekkel világítja meg azt, hogy a „kedves és gyönyörűséges Jesus” Üdvözítőt és Szabadítót jelent. Közben teológiailag elmélyíti Jézus üdvözítő művét. Jézus az egyetlen Üdvözítő: „A mint egy az Isten és több nem lehet, úgy az Üdvözítő JESUS, csak egy, a ki-nélkül senki nem üdvözülhet, mert nem adatott más név ezen-kívül, az üdvösségre [vö. ApCsel 4, 12].”²⁷

Következnek Krisztus istenfiúi mivoltára, mindenek feletti elsőbbségére vonatkozó idézetek Szent Páltól:

Christus Urunkról azt mondgya Szent Pál, hogy röviden és summa-szerént, magában foglalja és kapcsolja, *instaurat, recapitulat* [Ef 1, 10], valami jó menyben és földön vagyon: mert mindenek ő-érette teremtettek; mindenek az ő dicsősségére rendeltettek; mindenek tekkéletessége és jósági ő-benne foglaltattak: *ut sit in omnibus primatum tenens* [Kol 1, 15kk]. [...] valaményi neve vagyon Istennek, ebben az Üdvözítő névben, a JESUS-ban, foglaltatik. Azért, ez a név, *est super omne nomen* [Fil 2, 9]; minden nevek-felett dicsősséges és böcsülletes.²⁸

Ez a szakasz egyértelműen emlékeztet bennünket a gráci *De Incarnatione Verbi* traktátus bevezető, ragyogó Krisztus-himnuszára.

Pázmány a továbbiakban is – szentírási idézetekkel és néhány egyházatyára, teológusra hivatkozva – Jézust dicsóíti. Utal arra, hogy az *Ószövetség*ben a királyokat és főpapokat olajjal kenték fel, de

olajnál méltóságosb kenettel emeltett Üdvözítőnk ezekre a tisztekre: *unxit te Deus, prae participibus tuis* [Zsid 1, 9]. Mert, a Szent Atyák magyarázattya-szerént,

²⁵ Óry Miklós e prédikációról megjegyvezte: „[ez] nem más, mint a lelki-gyakorlatok bűnelmélkedésének »nagy összehasonlítása«, amelynek utolsó tagja: »Micsoda az Isten, aki ellen vétkeztem? [...]«” (ÓRY Miklós, *Pázmány az ige szolgálatában*, Szolgálat, 1969/2, 53). Óry ugyanebben a tanulmányában egy párhuzamos táblázatban jelzi Szent Ignác *Leleki-gyakorlatos könyve* fundamentumának és első hete elmélkedéseinek megfelelőit Pázmány prédikációiban (52).

²⁶ PPÖM, VI, 194–204.

²⁷ *Uo.*, 197.

²⁸ *Uo.*, 197–198.

először; az isteni személynek egyesülése-által, Isten ő-maga volt a kenet: mellyel a Christus lelke és emberi természete felséges méltóságra emeltetett; ő-benne lévén *omnis plenitudo divinitatis corporaliter* [Kol 2, 9], az istenségnek tellessége. Másodsor; *unxit eum Deus Spiritu Sancto* [ApCsel 10, 38; vö. Iz 61, 1 és 11, 2]; Szent Lélek ajándékival-is, mint valami drága kenettel, oly bévségesen felkenete őtet Isten, hogy az ő kifolyó telyes-voltából árad mí-reánk-is, valami üdvösséges jót veszünk Istentől.²⁹

Ezután a Jézus Társaságának szerzetese „ennek az áldott névnek” hasznát részletezi, és a „mézes-nyelvű” (doctor mellifluus) Szent Bernátot idézi, aki az *Énekek éneke* első versét kommentálja költői elragadtatással 15. beszédében.³⁰

A JESUS neve pedig, *mel in ore, in aure melos, in corde jubilus*,³¹ méz a szájban, musika a fülben, gyönyörűség a szűben.³² Végezetre, a JESUS neve orvossága minden lelki nyavalyánknak. Ha a világ inségi-közöt, szomorúság fojtogatya szűvedet: semmivel inkább nem vigasztaltatik, mint ha JESUST szűvedben és szájadban forgatod. Ha bűneidnek sokasága és súlyos úndoksága lenyom, és kétségbe akar ejteni: jusson eszedbe, hogy JESUS-od vagy; oly szabadítód vagy, a ki bírád és szószóllód, mindgyárt megbátorodol. Ha a harag gerjeszt; ha kevélység felragad; ha a testi kívánságok édesgetnek; ha a restség tartóztat; ha egyéb vétkek izgatnak: jusson eszedbe JESUS, és minden vétkes indulatok megenyhődnek. [...] Ez az oka, keresztyének, hogy ő-maga a mí jegyesünk azt kívánja tőlünk: *pone me, ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum* [Én 8, 6]; hogy szívünkön és kezünkön, mint valami jelt, úgy viseljük szűnetlen az ő nevét. [...] hogy szívünkön és kezünkön viseljük az ő nevét; *az-az omne quodcumque facimus, in nomine Domini JESU* [Kol 3, 17]; valamit gondolunk és cselekedünk, JESUS nevében, ő-érette, az ő tisztességére cselekedjük.³³

Valóban ez az ignáci jelmondat kommentárja: „Omnia ad maiorem Dei gloriam!”

Pázmány beszédeinek forrásairól írva Bitskey István³⁴ joggal kiemeli Szent Bernát befolyását. „Természetes, hogy Pázmány is jól ismerte a »keresztény misztika atyját«, szinte minden beszédében idézi valamelyik művét

---

²⁹ *Uo.*, 200.

³⁰ *Uo.*, 202–203.

³¹ Bern. Ser. 15. in Cantic.

³² Emlékezzünk Szent Bernát híres himnuszára: „Jézus édes emlékezet / te adsz szívünknek örömet. / Se méz, se semmi nem lehet / jelenlétednél édesebb. // Hallani boldogabb soha / nincs, se dalolni muzsika, / sem elgondolni idea, / mint Jézus, az Isten fia.” *Ujjongása Jézus nevére* (Babits Mihály fordítása).

³³ PPÖM, VI, 203.

³⁴ BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 8), 80.

(összesen 102 esetben), ennek ellenére azonban a misztikus szellem átvételének sehol sincs nyoma.” És még: miként a jezsuita rend, „Pázmány is elsősorban a stílusművészt, a kiváló rétor látja benne [...]” Majd példaként idéz a Jézus nevééről szóló beszédből, amelynek teológiáját, miként más beszédekét, homályban hagyja.

Bitskey elnagyolt állítását árnyalnom kell. Ő maga is szinte rácáfol saját állítására, amikor éppen a most elemzett Pázmány-szöveget hozza fel példának. A nagypénteki misztikus szárnyalású beszédekben Pázmány gyakran a misztikus Szent Bernátot idézi. Például a passióról szóló beszédét közlő követi, teljesen magáévá téve, mélyen átélve a mézajkú doktor compassióját, együtt szenvedését Jézussal.

Hogy Pázmány magáévá tette a bernáti misztikát, annak bizonyítására elég lesz részletesen ismertetnem Pázmány két beszédét. Az egyik a Pünkösöd utáni 17. vasárnapi, *Az isteni szeretetről*:³⁵ ez a beszéd Ágoston mellett főleg Szent Bernát *De diligendo Deo* című értekezését követi.³⁶ A másik a Pünkösöd utáni 19. vasárnapi, *Isten a mi lelkünk jegyese*:³⁷ ez közlő követi Szent Bernát műveit, így pl. *Énekek éneke*-kommentárját.³⁸

Az isteni szeretet misztériuma – „jegyesi misztika”

A Pünkösöd utáni XVII. vasárnap Pázmány az isteni szeretetről prédikált.³⁹ Már a gráci *Theologia Scholastica* traktátusban – Szent Tamást kommentálva – tárgyalt a szeretet isteni erényéről.⁴⁰ Ott főleg Szent János evangéliumára és leveleire, illetve Szent Ágoston János-kommentárjára támaszkodott, miközben a korabeli skolasztikusokkal vitatkozott. Néha érintőlegesen hivatko-

³⁵ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából [...] predikációk*, s. a. r. KANYORSZKY György = PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, VII, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1906 [a továbbiakban: PPÖM, VII], 491–509.

³⁶ Szent Bernát és a ciszterciek misztikájáról lásd GILSON, *i. m.*, XIV. fejezet, főleg ennek függeléke: 269–279.

³⁷ PPÖM, VII, 525–537.

³⁸ *Sermo 17; 83.*

³⁹ PPÖM, VII, 491–509.

⁴⁰ Petrus PÁZMÁNY, *Theologia Scholastica [...]*, rec. Adalbertus BREZNAY, Desiderius BITA = Petri cardinalis PÁZMÁNY *Opera Omnia*, IV, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1899, 667–788.

zott Szent Bernátra is. Az egész traktátus az akkori heves kegyelemvita keretében, valamint a trentói zsinat protestánsok ellen hozott, megigazulásról szóló határozata szellemében érthető. Megjegyzendők még Arisztotelész *Ethica*-jából vett, a barátságról szóló ott szereplő reflexiói, amelyeket Pázmány részletesen átvesz prédikációjába is, amikor az isteni szeretetről szólva azt hangoztatja, hogy Isten barátai vagyunk.⁴¹

De az isteni szeretetről szóló prédikációt – a Szentírásról és Szent Ágostonon kívül – fokozottabban ihlette Szent Bernát *De diligendo Deo* című, fentebb ismertetett műve.⁴²

Pázmány Péter „jegyesi misztikájának” legszebb kifejezése a Pünkösöd utáni XIX. vasárnap prédikációja: *Isten a mi lelkünk jegyese*.⁴³ Ebben – igen gyakran idézve Szent Bernátot és a *Szentírás* számtalan helyét, megmagyarázza, hogy „Christus a vőlegény, menyasszonyok mi vagyunk.”

Még a szokásos propositio (téma-összefoglalás) előtt teológiailag megalapozza bensőséges istenkapcsolatunkat: három oldalon kifejti a *Szentírás* alapján, hogy miért is lehet az istenkapcsolatot a jegyességhez vagy házassághoz hasonlítani. Mindjárt Szent Bernátra hivatkozik, aki egyik beszédében arról szól, hogy Jézus nagy szeretettel barátainak nevezte apostolait (Jn 15, 14). Isten minket, szolgálókat barátainak nevez, mert minket úgy szeret, hogy szent Fiát adta értünk. (Vö. 1Jn 4, 9; Jn 3, 16.) Ő, aki tulajdon Fiát odaadta értünk, hogyan ajándékozna nekünk vele együtt mindent (Róm 8, 32). De nincs határa az isteni jósnak: nemcsak barátainak, hanem fiaivá fogad bennünket és valóban azok is vagyunk (vö 1Jn 3, 1–2): „nem úgy fogad minket fiaivá, mint az emberi szokás tartja, szóval és ajánlással, hanem Szent Lelkét mennyei ajándékkal belénk önti, hogy ezek-által az isteni természetben részesüljünk [2Pét 1, 4]”. Következik még több szentírási idézet. Mivel Isten gyermekei vagyunk, ezért „mindenbe Isten Lelkétől hordoztatunk”; Isten országának és minden javának örökösei vagyunk (Róm 8, 14, 17, 29; Ef 2, 15). „Ezzel sem elégszik Istennek híveihez-való kegyelme-sége, hanem a kiket igaz szolgálattában megkedvellett, azokat eljegyz; sőt állandó házasság kötelével magához kapcsolja. Ki tudná ezt meggondolni, ki merné ezt remélni vagy mondani, ha Isten ő-maga nem mondaná?” A

---

⁴¹ PPÖM, VII, 503–505: öt dolog kívánatik az igaz barátsághoz.

⁴² Háromszor hosszabban idézi (PPÖM, VII, 494, 499, 508), továbbá az 503. oldalon hivatkozik az *Énekek éneke* kommentárjára (Bernard. Sermon. 85. in Cantica).

⁴³ PPÖM, VII, 525–537.

Megtestesüléssel „menyegzőt és csudálatos házasságot szerzett Isten az ő Fiának, mikor [...] egybe-adá a Fiú Isten személyét az emberi természettel, úgy egymáshoz kötven, hogy soha el ne válhassanak egy-mástúl.” E menyegző lakodalmára mindenkit hívat Isten prédikátorai által. De még más lelki menyegzőt is ígér: „tulajdon maga házasságába-is vészen minket.” „A házasság szerelmének sengéje és gyönyörűsége leginkább gerjedez a mátkaságban. Azért Isten Oseas-által [Óz 2, 21–22] sűrű fogadásokkal háromszor mongya egymásután hogy minket jegyesévé fogad: »eljegyvezlek, úgy-mond, örökös mátkámmá tészlek, jegyruhájúl és jegy-gyűrűjúl hitet és igazságot adok néked«; és nevezet-szerént akkor mondgya, hogy a sidó népet mátkájává fogadta, mikor ő-érette mindenét elhagyván Egyiptomban elment vélla a pusztába [Jer 2, 2].” Az Ózeás-idézet is elsősorban Isten és a választott nép között helyreállított szövetségre, házasságra vonatkozik, de Pázmány, mint az egyházatyák, a lélek és Isten szeretetkapcsolatára vonatkoztatja. Következnek még hivatkozások az *Újszövetségből*: Keresztelő Szent János vőlegénynek nevezi Krisztust (Jn 3, 29), sőt maga Krisztus így nevezi magát (Mt 9, 14–15). Szent Pál pedig ezt írja (2Kor 11, 2): „eljegyveztelek titeket egy férfival, hogy tiszta szűzként vezesselek Krisztushoz”. Pázmány itt is, mint mindig, latinul idézi a szöveget, majd így fordítja: „mátkát szerzett nekünk, a Christust, kinek jegyesi lettünk, hogy tiszta szűzességünket néki tarcsuk.”

Pázmány ezután még ismét ószövetségi szövegekre hivatkozik (Óz 2, 16; Jer 3, 14; Ez 16, 8), amelyek a házasságra vonatkoznak. Ezután következik egy hosszú latin Bernát-idézet:⁴⁴ „Szeme-előt viselvén Szent Bernárd ezeket, felkiált: Sponsus est Christus” stb.⁴⁵ Szent Bernát a Vízkereszt nyolcada utáni első vasárnap 2. beszédében a kánai menyegzőről (Jn 2, 1–11) elmélkedik: a víz borrá változtatása Mária közbenjárására alkalmat ad neki arra, hogy a jegyesi misztikára kitérjen. Nagy csoda volt a víz borrá változtatása, de még nagyobb az, aminek ez csak előképe, a Magasságbeli jobbjának műve: „Ugyanis valamennyien lelki menyegzőre hívatunk, amelyben a jegyes maga Krisztus: »in quibus utique sponsus est Christus Dominus [...]«.”

⁴⁴ Bern. *Dom. 1. post Octav. Epiph. Conc 2. sub initium* (I. Sancti BERNARDI Opera, IV: *Sermones I: Sermo 2, 2, 320–321*).

⁴⁵ PPÖM, VII, 528.

Pázmány, mint mindig, most is hosszan latinul idézi Szent Bernátot, majd magyarra fordítja:

Sponsus est Christus; Sponsa vero, nos ipsi sumus. Omnes simul una sponsa, et animae singulorum, quasi singulae sponsae [...] Christus a vő-legény, meny-aszszonyok mí vagyunk. Minnyájan egy meny-aszszony; mindenikünk lelke magán meny-aszszony [...] Semmivel inkább nem magasztaltatik Istenünk szerelme, mint hogy lelkünket házasságába vette.

És itt ismét hivatkozás Szent Bernátra,⁴⁶ az *Énekek énekéről* mondott 83. beszédre, ahol Bernát a szeretet fokozatait fejtegeti:

Sunt gradus in amore: sponsa in summo stat; a fiak és atyák-, az urak és szolgák-közöt szeretet vagyon: de a jegyes mátká és vő-legény szeretete felsőb és elsőb helyt foglal, mivel apját, anyját és minden jó-akaróit elhadgyák egy-másért és ketten egygyé léznek a házasok [vő. Ef 5, 31; Mt 19, 5].⁴⁷

Mindezek után következik a propositio és annak részletes kifejtése ismét szentírási idézetekkel.

Mind-ezekből szép, üdvösséges tanuságokat vehetnénk. Én rövideden a mái napon csak két dologról szólok: először megmutatom, *mely méltán mondatik Isten lelkünk jegyesének: mivel tekkéletesen megteljesíti, valamit a lelki házasság kíván.* Másodsor, röviden megmondom, *micsoða készülétek kívántatnak tőlünk, hogy kedves jegyesi légyünk Istennek.*⁴⁸

A hűséges, tökéletes testi és a lelki házasság párhuzamában sok gyakorlati példát hoz fel Pázmány. Ismét idézi Szent Bernátot, az *Énekek éneke* kommentárjának 17. beszédét. Miután a hűséges férfiről idézte Ef 5, 28-at, így folytatja:

Mind-ezeket punct-szerént [pontosan] megteljesíti Isten lelki jegyesével. Mert, *Fidelis et verax*, [2Tím 2, 13; Jel 19, 11], hív és igaz-mondó. Jegyesével pedig ugyan megesküszik a hívségre [Ez 16, 8]). Igazán hív vagy én Istenem, úgy-mond Szent Bernárd, mert, *Ubique recordans mei; ubique zelans salutem meam, adversus homines superbos et sublimes angelos, in caelo et in terra expugnas impugnantes me: ubique subveniens, ubique assistens, ubique a dextris es mihi, ne commovear [...].*

Következik Pázmány (népies) magyar értelmezése:

mikor az ördöggel harcolok, segítesz; mikor nyavalyákba esem, könnyebbítesz; mikor veszedelmes igyekben forgok, mellettem forogsz és őrizsz, mint szemed-

---

⁴⁶ Bern. Ser. 83. in Cantic. ultra medium.

⁴⁷ PPÖM, VII, 528.

⁴⁸ *Uo.*, 529.

fényét, hogy el ne veszszek [MTörv 32, 10; Zsolt 16, 8]. Azért méltó, hogy mí-is ennek a hívségnek igaz étellel és jámbor cselekedetekkel megfelellünk.⁴⁹

A beszéd II. részében Pázmány azt részletezi, hogy mi kívántatik tőlünk e lelki házassághoz. Itt is idézi Szent Bernátot a tökéletes szeretetről:

Ezt a szeretet írja Szent Bernárd,⁵⁰ hogy szerzője a lelki házasságnak. Mert Anima, si perfecte diligit, nupsit. Vere spiritualis, sanctique connubii contractus est iste, ubi idem velle et nolle idem, unum facit spiritum de duobus; ha Isten szereti a lélek, férjhez ment Istenhez, mivel a lelki házasság törvénye az, hogy két lélekből egy legyen, azont akarják és ne akarjak. Egyébbel a szeretetet meg nem fizethetni, hanem szeretettel.⁵¹

A beszéd végén az összefoglalás:

Megtanulátok, keresztyének, micsoda menyegzőre híja Isten az embereket; megértetek, mely igazán megfelel Isten az igaz házasság kötelének; azt-is meghalátok, mi kívántatik tőltek, hogy Isten jegyesi, sőt házas-társai legyetek.⁵²

A középkori amor sanctus zeng tovább Pázmány szeretetről szóló beszédeiben ilyen szárnyaló fohászokban:

Oh szent és áldott szeretet, mely ennyi jókkal tellyesítéd lelkünket, vastagítod gyarlóságunkat, böcsületes méltóságra emeled kicsinségünket, hogy Isten barátai legyünk! Te vagy a töb jóságok élete és lelke, mert elevenítéd és Isten-előt érdemessé tészed azok cselekedetit. Te vagy a mí lelkünk szárnya, mely-nélkül örök boldogságra nem röpülhetünk. Te vagy hidegségünk melegítő tüze. Te vagy a bűnök halála, a jóságok gyökere, kút-feje és királynéja. Azért valaki érti és érzi a te jóságodat és hasznodat: [*Ha valaki egész vagyonát adja a szerelemért, szinte semminek sem tarlja* (Én 8, 7)]; ha minden javait éretted adgya-is, semminek állíttya, mert annyi jót talál benned, hogy úgy tetczik, semmit nem ád éretted, mikor mindenét éretted adgya, mivel ily nagy jóért keveset ád, a ki mindenét adgya.⁵³

⁴⁹ Bern. Ser. 17. in Cantica. sub finem – PPÖM, VII, 532.

⁵⁰ Bern. Ser. 83. in Cant. ante medium. et, sub finem.

⁵¹ PPÖM, VII, 536.

⁵² *Uo.*, 537.

⁵³ *Uo.*, 505.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

*A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban**

A szentmise kialakulásáról, a szertartás menetéről, értelmezéséről bőven tájékozódhatunk a szakirodalomból.¹ A tridenti szertartású misében a pap a híveknek háttal misézett, latin nyelven. Az V. Pius pápa által 1570-ben kötelezően elrendelt római misekönyv (néhány változtatással²) a II. vatikáni zsinatig volt használatban. Az egyház liturgikus életének e központi dokumentuma meghatározta a szertartás rendjét, külsőségeit, de hogy a fenséges külső mögötti isteni titok mikor mennyire érintette/érintette meg a laikusokat, erről a szakirodalomban keveset olvashatunk. A liturgia szépsége, Isten köztünk való megjelenése felette áll az azt vonzóvá, széppé és érdekessé tenni akaró igyekezetünknek,³ s ez lehetővé teheti a misét celebráló pap és a laikus jelenlévők számára a misztériummal való találkozást. Évszázadok óta gyönyörűvé kristályosodott műalkotást szemlélhetnek a hívek, de hogy mikor mennyire voltak tájékozottak a szentmise eseménysorában, a kutatás még nem tisztázta.

A szentmisét celebráló pap szerepével jóval többet foglalkozik a szakirodalom, mint a hívő nép bevonásának kísérleteivel, a szentmise nagyszerűségének laikusokban való tudatosításával. A 20. századi liturgikus mozgalom⁴ előtti törekvésekről csak elvétve esik szó.

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

¹ Josef Andreas JUNGSMANN, *Missarum Sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, Wien, 1948¹, I–II; rövid magyar nyelvű változata: J. A. JUNGSMANN, *A szentmise*, ford. SÁNTHA Máté, Eisenstadt, Prugg Verlag, 1977; PÉTERY József, *A szentmise története*, Bp., Szent István Társulat, 1946²; Polycarpus RADÓ, *Enchiridion liturgicum*, Roma, 1966, I–II.

² 1570 után 1604-ig a misekönyv és a *Vulgata* egyeztetése történt meg, 1634-ben a rubrikák váltak áttekinthetőbbé, 1884-ben jelentősen ritkult a szentek száma a kalendárium-részben, 1906-ban a római graduálé új kiadása miseénekek reformját jelentette, néhány évvel később pedig a vasárnapi misék jobb érvényesülése érdekében a szentek ünnepeinek a csökkentésére került sor.

³ XVI. Benedek pápa 2007-ben Heiligenkreuzban arra figyelmeztetett, hogy ha csak ezzel törődünk, vége a liturgiának.

⁴ A mozgalom képviselői, például az osztrák Pius Parsch vagy a magyar Szunyogh Xavér Ferenc a 20. század első felében a liturgiát nemzeti nyelvű fordításokkal és teológiai kutatásokkal népszerűsítették.

Tanulmányomban magyarországi források felsorolásával kérdőjelezem meg azt az általános véleményt, hogy a tridenti zsinattól a II. vatikáni zsinatig tartó időszakban a latin mise „inkább a papság liturgiája volt, a nép legfeljebb csak éneklésével fejezte ki jelenlétét, az áldozatba való aktív bekapcsolódása hiányzott.”¹

Vajon a 17–18. századi egyházi rendelkezések, hitbuzgalmi művek, az egyre nagyobb számban megjelenő imádságos- és énekeskönyvek² mennyiben szorgalmazták a szentmise lényegéhez való közelebb kerülést, a szentmise cselekményébe való bekapcsolódást?

Jóllehet a tárgyalt korszakban sokféle szertartással (búcsúk, zarándoklatok, az oltárszentség szentmisén kívüli imádása: úrnapi körmenet, szentségimádás) találkozunk, a szentmise központi helye, a vásár- és ünnepnap mi-shallgatási kötelezettség végig megmaradt. A szentmise tanító részében a prédikáció előtt a pap a prédikálás nyelvén (magyarlakta területen magyarul) is felolvasta az evangéliumot. Az imakönyvek többségének, a 18. század közepe után mindegyikének, része volt a szentmiséhez készült fejezet. Mi volt ennek a tartalma? Tényleg annyira érdektelen és használaton kívüli fejezetek voltak ezek, hogy nem irányították a hívők figyelmét a lényegre? Mikor alakult ki (ha kialakult), miért alakult ki az a helyzet, hogy a hívek a szentmisén annak cselekményétől függetlenül imádkozgattak és énekelgettek? Ha ki tudjuk mutatni a hívek folyamatos és nagymértékű bekapcsolódási lehetőségét a szentmise cselekményébe, akkor kérdésünket valószínűleg így kell átfogalmaznunk: Mi volt az oka a helyenként és területenként, bizonyos időszakokban a szentmise iránt kétségtelenül kimutatható igénytelenségnek?

Gregor Rippel 1723-ban kiadott, 1754-ben magyarul is megjelent *Anyaszentegyháznak ceremóniái és szertartási* című művében azt állítja, hogy „A közembereknek, akik olvasni tudnak, a szentmisének magyarázása és annak titkai az imádságos könyvekben elégségesen megvannak: miképpen lehet nékik a szentmisét áhétatoson meghallgatniok, mindenik rész mit foglal magában, és mindenik része alatt minémű elmélkedésekben és imádságokban kell magokat foglalniok.”³

¹ *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, XIII, Bp., Szent István Társulat, 2008, 108.

² Az alábbiakban nem vizsgálom a katekizmusok, prédikációk, püspöki körlevelek ez irányú útmutatásait.

³ RIPPEL Gergely, *Anyaszent-egyháznak ceremóniái és szertartási*, ford. SZENT-ILLÓNAY József arbai püspök [...] nagyszombati plébános, Nagyszombat, 1754, 224.

A tridenti zsinat nyomán meginduló rekatolizáció Magyarországon hosszú ideig tartott, bőven egybeért a 18. század közepének megújulási folyamatával. Magyar nyelvű katolikus imakönyvek a 16–17. század fordulójától jelentek meg, egyre növekvő számban. A laikusok a szentmise eseményeihez kapcsolódó imákkal e kötetekben találkozhattak. Úgy vélem, ha még felirat is jelzi a könyvben, hogy a szentmise egy-egy mozzanatához kapcsolódó imáról van szó, s a következő kiadásokból, összeállításokból ezen imák nem tűntek el, akkor azokat imádkozhatták. A mise szinte minden részéhez imák, gyakran énekek kapcsolódtak, a mise cselekményének megfelelő tartalommal. A szentmiséhez kapcsolt imák száma általában harminc–negyven közötti volt, köztük természetesen gyakran a szentmise állandó részeinek (*Gloria, Credo* stb.) fordításaival. Ez azt jelenti, hogy a laikusok kezében olyan imakönyvek voltak/lehettek, amelyek segítségével bekapcsolódhattak a liturgikus cselekményekbe.

Az imakönyveket készítőik egyértelműen megfogalmazták szándékukat. Baranyi Pál jezsuita szerzetes 1700-ban kiadott *Lelki paradicsom*ából idézek: „A misehallgatásnak és kommunikálásnak gyümölcse többnyire attól függ, hogy miképpen járulsz hozzá. Ha azért, mintegy szokásból, némely közönséges imádságocskákat mondasz mise alatt, avagy communió előtt és utána is, kevés gyümölcsöt és lelki vigasztalást vészel abból.”⁴ „Intenciódat, avagy szándékodat foglald össze a papéval, azaz a pappal együtt mutasd bé az Istennek a szentmisét és így te is részes leszel a Krisztusnak szent testében és vérében.”⁵ „Mivelhogy a szentmise áldozatja a Krisztus Jézusnak a keresztfának oltárán lett véres áldozatjának eleven példája, azért igen hasznos a szentmise-hallgatás idején azokról elmélkedni, és a szentmisében szokott ceremóniákon, hogy mit jelentsenek.”⁶

Az általam bemutatott imakönyvek többsége folyamatosan kapható volt, általában a 20. század elejéig. Ha megvizsgáljuk a 18. századi könyvterjesztői jegyzékeket, állandó tételekként találkozunk velük. Ám az imakönyvek többsége elhasználódott, ezért megsemmisítették, máskor a halott mellé temették, ma csak kevés példányt sikerül találnunk. Az Országos Széchényi Könyvtár több évtizede folyó, hazai és külföldi könyvtárakra kiterjedő feltá-

---

⁴ BARANYI Pál, *Lelki paradicsom*, Nagyszombat, 1700, Sss r.

⁵ *Uo.*, Bbbb v.

⁶ *Uo.*, Zzz r.

ró munkájának eredményeként azonban a korábbi időszakoknál jóval kedvezőbb helyzetben vagyunk,⁷ a fennmaradt példányok digitalizálása is új lehetőséget teremt.

A 17. század elején a szentmiséhez Pázmány Péter,⁸ Ferenczffy Lőrinc,⁹ Kopcsányi Márton¹⁰ imádságoskönyvei, az *Útitárs* című kötet¹¹ egyaránt közöltek szentmiseimádságokat. Néhol ez azonos a szentmisében elhangzó latin szöveggel, másutt tartalmilag kapcsolódik ahhoz. Időben előre haladva nemcsak a miseimádságokat közlő imakönyvek száma, hanem a közölt imádságok mennyisége is növekedett.

1680-ban Kiss István jezsuita szerzetes, Báthory Zsófia fejedelemasszony végrendeletének eleget téve, Bécsben *Három szép imádságos könyvecske* címmel adott ki reprezentatív kötetet,¹² amelyben a szentmiséről 35 egészlapos metszet és imádságok találhatóak. A kinyitott könyv bal oldalán közös keretbe komponált metszetek a szentmise egyes részeit (és a felső harmadban annak Jézus életéből vett előképeit) ábrázolják, mindkettőhöz címirat társul. A két rész közt tartalmi, prefigurációs kapcsolat van. Például az alább látható képen a pap áldozás utáni imája, felette a feltámadás jelenete látható.

A kinyitott könyv jobb oldalán az adott szentmiserészhez kapcsolt könyörgés áll latinul és magyarul. Irodalmi művekben az egyházatyáktól kezdve gyakori volt az előképekkel élés. Jézus szenvedéstörténetének a szentmiséhez társításai olyanok, mint az ószövetségi előképek újszövetségre utalásai a középkori kéziratos és nyomtatott *Biblia pauperum*okban, a *Speculum humanae salvationis*ban és a *Concordiae caritatis*ban. Az ott kialakult motívumrendszert

⁷ Ma is akadnak leírásokból ismert kiadványok, amelyeket nem sikerült azonosítanunk. *A szentmise ájtatos hallgatásának módja* vagy *A szentmise áldozatja* című képeskönyvek bizonyára a *Lelki kincs* (esetleg csak a szentmisére vonatkozó részének) kiadásai, de hogy a Nagyszombatban 1771-ben nyomtatott *Kétszeri imádságnak. Azaz a szentmise szolgálatja alatt* (12rét, 6 krajcár) címmel jelzett munka milyen kiadvány, nem tudjuk.

⁸ *Imádságos könyv*, Bécs, 1606¹. (Pázmány *Imádságos könyvének* kiadásairól lásd: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*, összeáll. ADONYI Judit, MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely, Bibliográfiák – Katalógusok, 1), 23–33.)

⁹ *Imádságos könyvecske magyar nyelven*, Prága, 1615.

¹⁰ *Keresztény imádságos könyvecske*, Bécs, 1622².

¹¹ *Úti-társ*, Pozsony, 1639¹.

¹² *Három szép imádságos könyvecske. Az első régen németből magyarrá fordítottat. A második Szűz Mária örökövalóságának haynala. Az harmadik A szentséges misebeli áldozatnak felséges titkai.* Melyet a nagy jóemlékezetű Báthori Sophia fejedelem asszony költségével nyomtattak, Bécs, Joh. Jacob Kürner, 1680. 8r, 365, [7] l. (RMK I. 1241b.)

követi imakönyvünk is. Előfordul a szentmise 14 képsoros Jézus életére vonatkoztatása is. Mindkét tipologikus változatot helyeselték az imakönyvkészítők.

Bécs, 1680

Nagyszombat, 1755

„Isten előtt is sokkal kellemetesebb a Krisztusnak keserves szenvedéséről, haláláról, vagy szentséges életéről elmélkedni, hogyszem bujdosó elmével az olvasót vagy más imádságokat is elmondani.”¹³

Krisztus kereszttáldozatának ábrázolásai és az ószövetségi előképek éppúgy a szentmise mélyebb megértését szolgálták, mint a hozzájuk kapcsolódó rövid imádságok. E szemlélődést segítik gyakran a szentáldozás utáni, középkori eredetű imák. De a könyv 17. századi első kiadása is érezte, hogy nem minden tulajdonos mélyed el ennyire a jelenvalóvá tett eseményekben, ezért a képsorozat előtt választási lehetőséget kap a könyv használója:

¹³ RIPPEL, *i. m.*, 189.

„imádkozhatol olvasón is”. Ez az „engedélyadás” másutt is előfordul.¹⁴ A 19. század elejéig állandóan kapható volt a *Mindenkor magával hordozandó lelki kincs, melyből miképpen kellésék ájtatosan hallani a Szent Misét, és maga mindennapi ájtatosságát végbe vinni, kitetszik* című (vagy némileg eltérő címváltozatú) kiadvány, melynek 1718-ból Kassáról, 1719-ből Nagyszombatból ismerünk kiadását, aztán sűrűn megjelent Nagyszombatban, Kassán, Kolozsvárott, majd másutt, még a 20. században is.

A szentmise tipologikus ábrázolása metszetekkel kísértén vagy a metszetek elhagyásával, bizonyára annak keresett volta miatt, gyakorivá vált 18–19. századi imakönyveinkben. Huszonnyolc 1718 és 1908 közötti kiadást sikerült kézbe vennem, ennek több mint fele képekkel díszített. A nagyszombati 1755-ben megjelent metszetsor felső harmadában ószövetségi előképekkel egészült ki mindegyik metszet. (Ilyen metszetsort közölt 1764-ben a budai Landerer-nyomda is.)

A 19. század közepétől a korábban külön keretben ábrázolt bibliai jeletekkel oltárképeken találkozunk. A pesti egyetemi nyomda 1824-ben közölte nyomdai díszzeit, amelyben szintén szerepel egy metszetsor.¹⁵ Ebben a nyomdában volt szedő, majd autodidakta réz- és fametsző is Hederich Frigyes, akinek az 1802-ben jegyzett metszetsorát a váci nyomda 1845-ben, az 1808-ben jegyzettet pedig a pesti Trattner nyomda 1854-ben használta.¹⁶

Gyakoriak az olyan imádságos könyvek is, amelyek a prefigurációs metszetek nélkül közlik a metszetek melletti magyar nyelvű imákat (könyörgéseket). 1710-ből és 1711-ből maradt ránk a nagyszombati nyomdából Báthory Zsófia imádságos könyve. Metszetek nélkül találhatjuk a könyörgéssort Baranyi Pál már említett könyvében,¹⁷ Pongrácz Eszter először Nagyszombatban 1719-ben kiadott *Arany koronájában*.¹⁸

¹⁴ Pl. PONGRÁCZ Eszter, *Arany korona*, Nagyszombat, 1719, 101: „Ha pedig csak az Olvasón akarsz szentmise alatt imádkozni, mondd el elébb ezt az imádságot a szent áldozatnak gyümölcsös voltáért. Mennybéli Atya Úristen, áldlak téged és szent nevedet magasztalom a népek között [...]”

¹⁵ *Verzierungen in Abgüssen für die Pressen der Königlichen Ungarischen Universitäts-Buchdruckerey*, Ofen, 1824, nr. 261–294.

¹⁶ PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 138. – A képeket lásd a következő lapon.

¹⁷ BARANYI, *i. m.*, Yyy2 r–Zzz2 v.

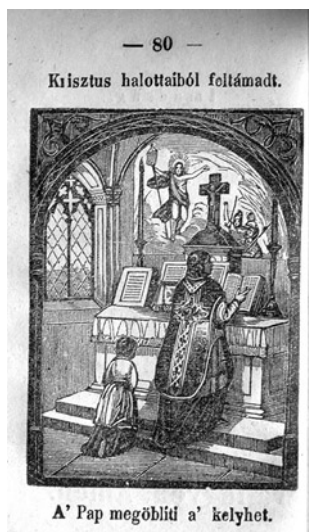
¹⁸ PONGRÁCZ, *i. m.*, 94–101.

Vác, Plessel, 1845. (Hederich, 1802)

Pest, Trattner-Károlyi, 1854. (Hederich, 1808)

Pest, Bucsánszky, 1853.

Verzierungen in Abgüssen für die Pressen der königlichen ungarischen Universitäts-Buchdruckerey, Ofen, 1824, nr. 291.

Sajátos, hogy egy-egy imakönyv egyéb jellemzői hatással vannak a szentmiséhez kapcsolt imádságokra is. Például a *Lenkötelecske* című kötetből több 18. századi kiadást ismerünk. A ferencesek kordás társulatának kiadványáról van szó, benne a szentmiséhez Szent Mechtild és Szent Gertrúd műveiből kapcsolódnak misztikus imarészletek és magyarázatok.¹⁹ A középkori misztikus imádságok anyanyelvi imakönyveinkben új életre keltek, és gyakran megjelentek, miként azt Martin von Cochem 1681-től magyarul is sok kiadást megért összeállítása és az abból más imakönyvekbe átvándorló imádságok tanúsítják.²⁰

Néhány imádságos könyv csak a 18. század közepén fogadta magába (a reggeli imák utáni helyen) a szentmiséhez kapcsolt imasorozatot. A *Lelki fegyverház* című kötetnek több kiadása volt már a 17. században, a szentmiseimádságok betoldásaival azonban a ma hozzáférhető példányokban csak 1769-től találkozunk. A magyarul először 1701-ben kiadott Jézus Szíve társulati kötetben, a *Jó illatú rózsás kert*ben 1748-tól vannak miseimák, azokat valószínűleg az *Útitárs* című kötetből vették át. Mindezek a kötetek az 1700-as évektől két évszázadon át jelentettek lelki táplálékot a magyar ajkú katolikus hívőknek.

Az olvasni tudó ember a szentmise tanító részének változó szövegeihez is hozzájuthatott. A 17. század elejétől gyakran megjelentek prédikációs kötetekben, sőt külön, esetleg rövid elmélkedések kíséretében a vásár- és ünnepnapok perikopák magyar szövegei, 1642-től ezek már a nagybójtai napok szentírási szövegeit is tartalmazzák, s követik a római liturgia rendjét. A perikopa-fordítások megjelenésének gyakorisága (néha latin–magyar változatban) azt bizonyítja, hogy volt arra igény.

¹⁹ Például a 136., „Szerelmes Uram Jézus Krisztus, a te édes szívednek szerelmiért [...]” kezdetű *Könyörgés Krisztus Urunkhoz az Úr magadhoz vétele előtti imához* fűzött magyarázat: „Egy üdöben áldozás előtt, kérlette Szent Gertrudis Urunktól, mit nyert volna azon könyörgések által, melyekkel néki esedezett, hogy szentséges testét illendőképpen szállítsa szívébe? Megfelelt Urunk: azt nyerted, hogy az egész mennybéli seregem előtt gyönyörűséges szép rózsává változtál. L. 3. Cap. 34. Szent Mechtildis pedig mikor készülne az Úr vételeihez, könyörgési közt megjelent Urunk, és az ő imádságát szívébe aranyba foglalva lenni mutatta. Lib. 3. Cap. 21.” *Len-kötelecske, azaz Serafikus Sz. Ferencz Atyánk Magyar-Országgi Bóldog-Arszszonyi Provinciában el-terjedett Korda-Viselő Atyafiak Congregációjának Reguláit, vagyis Rendtartását [...] Búcsúit, némelly lelki ájatosságokat, azon Korda-viselésnek eredetét, folyamattját, más szép tanításokat maghában foglaló könyvecske [...] Pater Sebestyén Pankl [...] engedelmével, Győr, Strebig Gergely János, [1749], 101.*

²⁰ A *Gertrudenburg* 1681-ben jelent meg először magyarul Ágoston Péter fordításában *Mennyei követelek [...]* címmel, a 18. században a kötet új kiadásainak címe: *A két atyafi szent szűzek, Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve.*

A 17. század végi egyház- és liturgiátörténeti kutatások nyomán Európá- szerte gyakoribbá váltak a szentmisével kapcsolatos kiadványok. A Rómá- ban meglehetősen nagy létszámban tanuló magyarországi papok találko- zhattak Giuseppe Maria Tomasi teatinus szerzetes, bíboros (Tomasi Szent József, † 1713), jeles liturgiátörténész liturgiát ismertető és megújító ered- ményeivel.²¹ Zsoltárkiadását, amelytől papjai számára a zsolozsma imádko- zásának elmékedő megértését remélte, Esterházy Imre az esztergomi pa- pok számára 1735-ben megjelentette. A zsoltárokból laikusok számára Tomasi által összeállított imádságokat Esterházy érsek magyarul adatta ki.²² Domenico Passionei bécsi nuncius szorgalmazta a deáktalanok számára Tomasi szentmiséről szóló rövid oktatásának kiadásait. A kötet magyar fordítása német nyelvből készült, 1754-ben Bécsben jelent meg.²³ Tartalma a szentmise részeinek sorrendjében fordítás vagy jól illeszkedő könyörgés, rövid ima. Van a kötetecskeben egy egészen rövid imákból álló, mischallga- táshoz ajánlott „rövid summa” „különbféle indulatokban”.

Az iskolázottság növekedésével egyre jelentősebb azoknak a laikusoknak a száma, akiknek műveltsége lehetővé tette, sőt igényük követelte a liturgiá- nak pontos követését. Pierre Le Brun oratoriumbéli pap 1726-ban franciául kiadott misemagyarázatait és fordítását²⁴ 1740-ban olaszra fordítva adta közre Antonio Maria Donado teatinus szerzetes,²⁵ a kiadványt Lodovico Antonio Muratori a Magyarországon is nagy hatást gyakorló *Della regolata divozione*

---

²¹ *Psalterium cum Canticis versibus prisco more distinctum argumentis et orationibus vetustis novaque literali explanatione brevissima dilucidatum*, ed. Josephus Maria THOMASI, editio tertia ad usum cleri Dioecesis Strigoniensis [cum *Dissertatione de Psalmis* ab Jacobo Benigno BOSSUET], Vienna Austriae, Monath, 1735.

²² *A' Zsoltárokból összegyűjtött imádságok*, melyeket régenten ki-bocsátott Cardinalis Josef Maria TOMMASI, mostan pedig a' keresztény hívek ajtosságának gyarapítására és lelkek vigasztalására szokott nyelvünken rendbe vetettetett és [...] Esterhazi Imre esztergami érsek rendeléséül be-nyomtattatott, Nagy-Szombatban, az Akadémiai bötűkkel, 1735.

²³ THOMÁSI József, *Rövid oktatás, mellyel kiki taníttatik, miképpen kellésék a szent mise áldozatott, lelki képpen, és az anyaszentegyháznak szándéka szerént hasznosan meg halgatni*, először olasz nyel- ven kibotsáttatott [...] most pedig németből magyarra fordítottatott Fr. ZERÉNYI Stanislaus által, Bécs, Özv. Schilgin Mária Eva, 1764. Az olasz eredeti: *Breve instruzione del modo di assistere fruttuosamente al santo sacrificio della Messa [...]*, Roma, 1710¹.

²⁴ *Explication literale, historique et dogmatique des prieres et des ceremonies de la messe, suivant les anciens auteurs, et les monumens de toutes les eglises du monde chretien avec des dissertations et des notes sur les endroits difficiles, et sur l'origine des rits*, par le R. P. R. Pierre LE BRUN, I, Paris, 1726.

²⁵ *Spiegazione letterale, storica e dogmatica delle preci e delle cerimonie della messa* del m. r. p. Pietro LE BRUN [...] tradotta in italiano da d. Antonmaria DONADO c. r., I, Verona, 1740.

című, 1747-ben megjelent lelkiségi művében előzményként említette. Muratori e fontos munkája magyarországiak számára latinul is megjelent, Sélyei Nagy Ignác pedig püspöke, Koller Ignác megbízásából magyarra fordította (1763-ban jelent meg). A latin fordítás fő terjesztője Klimó György pécsi püspök volt.²⁶ Barkóczy Ferenc esztergomi érsek környezetéből is ránk maradt ugyanezen műnek egy kéziratos magyar fordítása. Nagy Ignác később, székesfehérvári püspökként imakönyvkiadásába az általa fordított, szentmiséről szóló fejezeteket behelyezte.²⁷ Muratori művében leszögezte, hogy a keresztény ember életének központjában a *Szentírásnak* és a szentmisének kell állnia. A szentmise eseménysorát, történetét, imáit a szentmisén részt vevő deáktalan híveknek is ismerniük kell. (Anyanyelvre fordítva közé is tette a szentmise teljes szövegét, a Vízkereszt utáni 5. vasárnap propriumával. Az egyes részekhez alapos magyarázatot fűzött.) Művének 16. fejezete a laikusok szentmisében való részesüléséről szól. A közölt szövegek bizonyítékok arra, hogy a jelen lévő hívek a pappal egyetemben viszik végbe az áldozatot. „Egyedül a consecratio (átváltoztatás) az a rész, amely csupán a papot illeti, senkinek sincsen egyébnek hatalma avagy hathatós ereje, hogy az kenyeret és bort az Isten szavainak erejével felszentelje.” Muratorinál mintegy elvi megalapozását olvashatjuk az általunk vázolt folyamatnak: fontos, hogy a laikusok a szentmisének ne csak hallgatói, ne csak a szentmisén jelen lévő, ott saját jámborságukkal elfoglalt személyek legyenek, hanem a liturgiát értő és annak eseményeit átélő személyek.

A 18. század második felében megjelentek a szentmise cselekményét végigkövető miseénekek. A *Jertek, keresztény hívek, az Istent dicsérni* első ismert magyar nyelvű előfordulása 1746,²⁸ az *Ím, arcunkra borulunké* 1785.²⁹ Perikopális olvasmányénekekből is sok jelent meg, de nem terjedtek el.³⁰

²⁶ SZELESTEI N. László, *Klimó György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében = Klimó György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva, SZILÁGYI Mariann, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 2011, 70–85.

²⁷ *A' kereszténynek ájtatossága, és hitbéli tanúsága, melyben rövideden meg-magyaráztatik minden, a' mi az idvességre szükséges*, Posony, Landerer, 1789, 21–105: Muratori művének 14–19. fejezetei.

²⁸ *A' Jézus Társaságából való szerzetes papok által Magyar-Országban tartandó apostoli missiók' alkalmazhatóságával össze-gyűlt hívektől ének vagy fel-szóval mondatni szokott Áhítatosság*, mellyet a Nagy-Győri keresztény áhítatos híveknek istenes költségével azon Jesus Társaságából lévő pap újonnan ki-nyomtatott, Győr, Streibig, 1746. (Az éneklés ideje: A mise kezdése, Gloria,

Nem hagyhatjuk ki szemlénkből Leonard Goffine premontrei szerzetest (1648–1719), akinek *Handpostille*ként kiadott művét az 1700-as és 1800-as évek világi hívek számára írt missaléjaként emlegetik. Az először 1690-ben kiadott mű³¹ magyarul Csánky Gábor piarista szerzetes fordításában jelent meg a 18. század végén,³² a 19–20. században új fordításban, többszöri igazítással adták ki gyakran.³³ A kötet a vasár- és ünnepnap i szentmisék változó szövegeihez ad kimerítő magyarázatokat egyszerű, érthető nyelven, gyakorlati tanácsokkal, útmutatásokkal. A könyv az olvasni tudó cselédes gazdák számára készült, általában kérdés-felelet formájú, különösen német és osztrák területeken, valamint a Kárpát-medencében vált igazi népkönyvvé.³⁴ Az első és második kötet (az első *De sanctis*, a második *De tempore*) felépítésében szereplő állandó rovatok: szentmise kezdetére adott magyarázat (szenteknél a szent életéről, anyaszentegyháznak könyörgése, epistola szövege és magyarázata, evangélium szövege és postilla, befejező könyörgés. Gyakran előfordulnak betoldott hasznos tanulságok és erkölcsi oktatás. A harmadik kötet³⁵ imádságos könyv, benne külön fejezet tartalmazza *A keresztény katolikusok isteni szent áldozatjának magyarsága* címmel a szentmise állandó részeinek fordítását és magyarázását. E kötettel vált mintegy teljessé a „nép-

---

Evangelium, Credo, Úrfelmutatás után, Pater noster, Agnus Dei, Domine non sum dignus, a mise vége.)

²⁹ *Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal a' Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház szolgálatjára* Székes Fejérvári Püspökségben, Pest, Landerer, 1785. (Az éneklés ideje: Introitus, Gloria, Evangelium, Credo, Offertorium, Sanctus, Úrfelmutatás után, Communionio, Ite missa est/utolsó áldás.)

³⁰ Ilyen énekeket találunk az előző jegyzetben leírt *Énekek könyvében*; Szentmihályi Mihálynál (*Egyházi énekes könyv*, Eger, 1797–1798); Bozóki Mihálynál (*Katolikus kar-béli kótás énekes könyv*, Vác, 1797).

³¹ Leonhard GOFFINE, *Handpostille oder Christkatholische Unterrichtungen auf alle Sonn- und Feyer-Tagen des ganzen Jahrs*, Mainz, Grünewald, 1690.

³² Leonhard GOFFINE, *Apostoli és evangéliumi tudományra oktató könyv*, ford. CSÁNKI Gábor, I–II, Pest, Trattner, 1790–1793. (Új kiadás: 1822–1823.)

³³ *Katolikus oktató és épületes könyv* címmel 1852-ben, 1871-ben, 1887-ben, 1895-ben, 1902-ben, 1928-ban.

³⁴ Vö. FÉNYI Ottó, *Egy elfelejtett premontrei közkezdvelt népkönyve: Goffine Lénárd Oktató és épületes könyve*, Gödöllő, 1944. (Különlenyomat a Jászóvári Premontrei Kanonkrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziuma 1943–44. évkönyvéből.)

³⁵ Leonhard GOFFINE, *Keresztény embernek mindennapi kézi eszköze, vagyis [...] Goffine úrnak [...] oktató könyvének harmadik része: Imádságos-könyv*, ford. CSÁNKY Gábor kegyes iskolabéli pap, Kolosvárat, Hochmeister Márton, 1798.

könyv”, ezzel a kor egyéb imádságos könyveivel együtt segített abban, „hogya a deáktalan nép maga nyelvén is az áldozó pappal annál kellemetesebben bémutathassa Isten Ő Szent Felségének az ő lelki áldozatját”. „A Goffiné” a szentmise állandó részei mellett annak az említett változó részeit is anyanyelven közli, népszerű tanítás és magyarázatok kíséretében. A szentmise néhány változó tartalmú énekelt részéhez (introitus, collecta, graduale) ide illő imádság áll.

Az 1800 utáni imakönyveket rendszeresen nem vizsgáltam. Megjegyzem azonban, hogy a reformkor nagyon népszerű imakönyve, a *Magyar kis officium* a Szentháromságról teljes misét ad magyarul, a propriumot az ordináriumba illesztve.³⁶

A barokk korszak imakönyveiben a szentmise szövegéhez illeszkedő könyörgések, imádságok, képi ábrázolások a laikusok szentmiseáldozatba való bekapcsolódását segítették. Nagyon jellemzően fogalmaz egy 18. század második feléből ránk maradt kéziratos imádságos könyv, amelynek „előjáró beszéd”-éből idézek: „A szentmise-áldozat alatt való imádságok [...] felgerjesztik az embereknek akarátját [...]; mivelhogy a mennyben uralkodó Krisztus Jézusnak szentséges személye ezáltal magát e földön jelen állítja, és mink ezen emberré lett Istent az oltáriszentségnek színe alatt elrejtve szeminkkel látjuk és a mi szánkkal esszük, akit a mennyei boldog lelkek színről színre látnak a mennyországban.”³⁷ Ebben az imakönyvben a szentmise tanító része alatt a hét egyes napjain más-más téma kerül sorra. Csütörtökön például a mennyei boldogságnak kívánása, pénteken Jézus Krisztus szenvedése és halála.

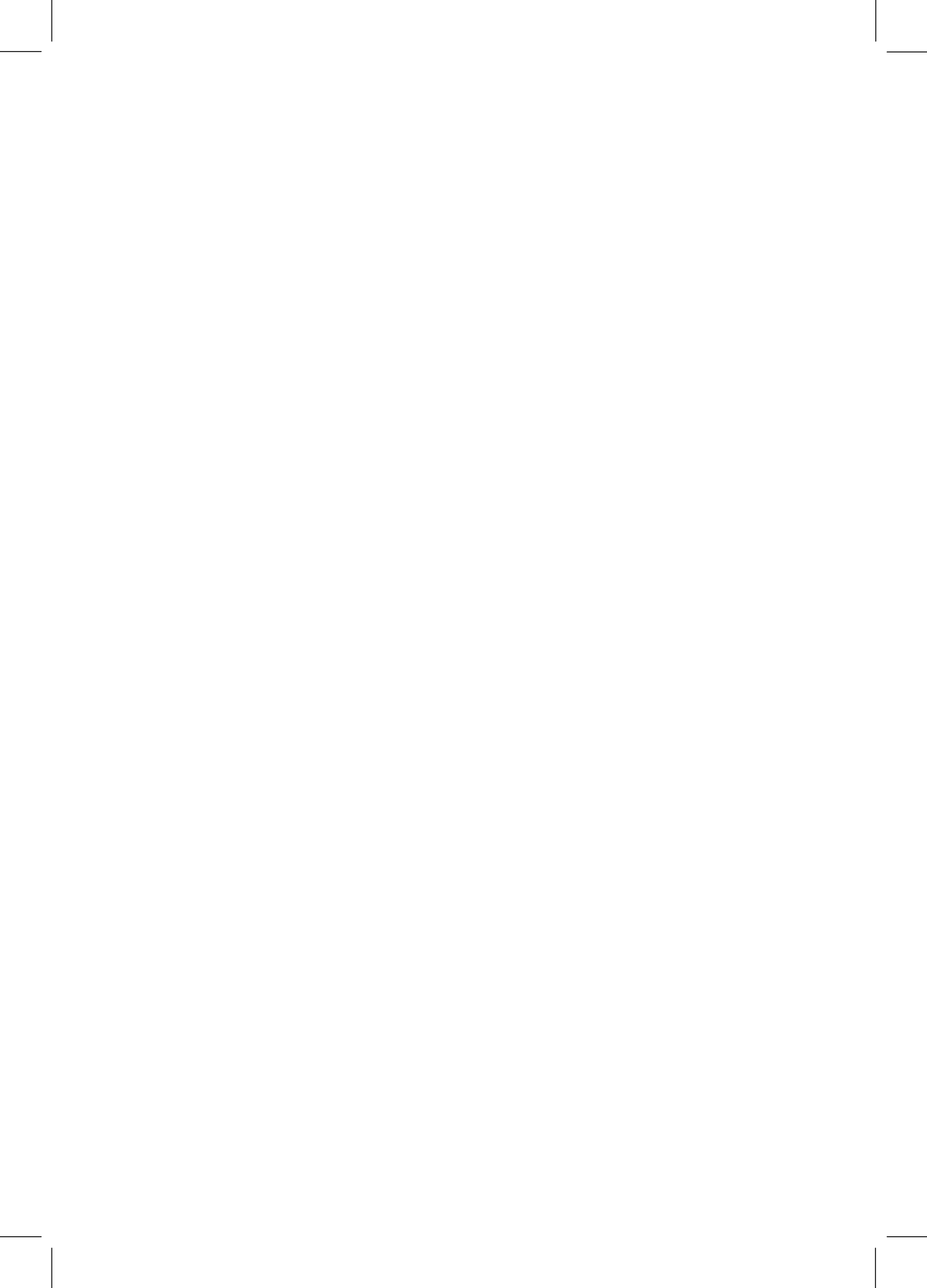
A szentmise eseményeihez kapcsolt imák, fordítások, parafrázisok, képi ábrázolások, énekek éppúgy, mint a szentmise latin szövegének fordítása törekvés arra, hogy az említett föld és mennyország közötti kapcsolatot, Jézus Krisztus áldozatát átélhetővé tegyék. A modern ember a felvilágosodás előtti vallásos érzésfolyammal nehezen boldogul. Dolgozatomban én is elsősorban a szentmise-magyarázatokkal, az ún. tridenti latin misét megérteni akaró szándékokkal foglalkoztam. Mégis gyakran állt el lélegzetem: a

³⁶ *Magyar kis Officium, avagy: mindennapi ájtatos gyakorlások, melyekben minden időre alkalmaztatott imádságok és énekek találhatók.* 1822 és 1855 közöttől 12 kiadásból találunk példányt.

³⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Hung. 112. ff. 2, 3.

földről égbe vágyódó, szentmiséhez kapcsolt szövegek és képek sok lelki és irodalmi örömmel ajándékoztak meg.

Végezetül a tanulmányom elején feltett kérdésre kell válaszolnom. A laikusok számára kiadott és azok által életben tartott imádságos könyvekből a 17–18. századi laikus kellő mértékű segítséget kaphatott a szentmisén való részvételhez.

SZIGETI JENŐ

Egy 18. századi gulyáslegény látomásai

A 18. századi magyarországi római katolikus lelkiségtörténet egyik kulcskérdése az, hogy az organikus, népi kezdeményezésre létrejött, a licenciátusok által vezetett lelki közösségeket hogyan lehet organizálni, a hierarchikus egyházi rendbe beilleszteni, és a protestáns hitre térítetteket visszavezetni a régi egyházba. Erre a bonyolult, sok szálból szövődő helyzetre vezethetőek vissza a hierarchia és a népi vallásosság között kialakuló feszültségek, belső harcok. A hierarchikus rend katonái a szerzetesek voltak. Nem véletlen, hogy ez a század volt a magyarországi szerzetesség virágkora. De kik álltak a front másik oldalán?

A spontán népi vallásos szokások rendezése, irányítása érdekében az egyház különböző kongregációkat, a klérus által irányított laikus lelkiségi mozgalmakat szervezett, a középkori magyar kultikus szokások felelevenítésére törekedett. A régi búcsújáró helyeket megerősítette, és újakat kanonizált. Ebben a században sokféle népi vallásos elem épült be az egyház hivatalos rendjébe, tegyük hozzá, nem kis harcok árán. A klerikalizálódó, vagy inkább bürokratizálódó egyház nem tudta tolerálni a hit egyéni útjait, a népi vallásosság biblikus gyökerű formáit, kegyességi gyakorlatát. Ennek a nagyon színes lelkiségtörténeti folyamatnak egy apró kis elemét, egy írástudatlan gulyáslegény országossá dagadó ügyét szeretném megvizsgálni.

A Pozsonyi Királyi Helytartótanács 1750. december 17-én felterjesztést küldött Mária Terézia királynőnek egy Gál József nevű, egri születésű emberről, akinek katolikus apja és kálvinista anyja volt, a katolikus hitben nevelkedett, és ebben a hitben élt 27 éves koráig.

Ekkor azonban álmában kapott csodálatos látomások és kijelentések arra indították, hogy csatlakozzon a kecskeméti helvét vallást követőkhöz. Miután kálvinistává lett, ide-oda bolyongott a birodalomban, az utazásokhoz magának hamis passust csináltatván. Négy hamis pecsétet is csináltatott magának Rimaszombatban az ottani prédikátor, Szentgyörgyi Sámuel tanácsára az ácsok és kőfaragók vásárában. [...] A fent nevezett látomásait, vagy inkább kitalálásait isteni sugallatra hivatkozva több katolikus összejövetelel elmesélte: végül azonban, midőn Tolna megyében tartózkodott, pert indított ellene a megyei magisztrátus, s nem-

csak hitehagyásért, hanem imposztorságért is egy esztendei börtönre vetette, napenkénti kenyéren és vízen való böjtölésre ítélve.¹

Miért vert fel ilyen nagy port egy csavargó pásztoember ügye? Miért kellett az 1750. március 7-én összeült Tolna megyei bűnügyi és vizsgáló íté-lőszéknek a Helytartótanácsához fordulni egy ilyen apróságnak tűnő ügyben?

A rendelkezésünkre álló források alapján az alábbiakban tudjuk össze-foglalni azt, amit Gálról tudunk.² Gál József 1708–1710 táján Egerben szü-letett római katolikus vallásúnak. Apja, Gál Márton – látomásainak egyik Székelyudvarhelyen őrzött, 1773-ban másolt példánya szerint³ – „a kurucz világkor a veres inges katonák kapitánya” volt. „Oskolában soha nem jár-tam, azért se írni, se olvasni nem tudok” – vallotta kihallgatásakor. Külön-böző alföldi helyek bejárása után – ahol mint béres, pásztor vagy gulyás szolgált – került Kecskemét határába, ahol látomását kapta vallomása sze-rint 1734/1735-ben. Korábban a hitét gyakorló katolikus volt, 14 éves korá-tól évente gyónt és áldozott, mint ahogyan ez a pusztai embereknél szokás-ban volt.

A rendelkezésre álló kéziratokban több-kevesebb részletességgel és szí-nezéssel megtaláljuk Gál látásának és megtérésének, vagy ahogyan ő mond-ta, „megvilágosodásának” a történetét. A bíróság előtt ezt vallotta erről: a kecskeméti pusztán 1734 karácsonya után találkozott Szana János nevű kálvinista diákkal,⁴ kivel „a hit dolga felől tusakodott”. Ez a vita megingatta korábbi hitét, „bár ekkor még a kunyhójába térdelve imádkozni kezdett, hogy lelkét megnyugtassa”. Eközben szózatként *Jeremiás könyve* 17. fejezeté-nek 5–7. versét hallotta.⁵ Elmondása szerint ekkor megrémült, és földre

¹ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancellária Lt. Litt. Cons. Loc, 1751. No 11. – Közöl-ve: MOLNÁR Ambrus, SZIGETI Jenő, *Református népi látomásirodalom a XVIII. században*, Bp., Református Zsinati Iroda, 1984 (Theologiai Tanulmányok: Új folyam, 19), 73–104.

² MOLNÁR, SZIGETI, *i. m.*, 11–20.

³ Idézi: GYENIS Vilmos, *Késő-barokk és népies irodalom (XVIII. századi protestáns víziók)*, Iroda-lomtörténeti Közlemények, 1968, 12.

⁴ Szana János nevű diákot nem ismerünk, de egy Szana István nevű, kecskeméti illetőségű diák 1767. március 1-jén mint togátus beiratkozott a debreceni kollégiumba. Így 1751 táján születhetett – talán az ismeretlen Szana János utódaként(?). Szana István 1774–1777 között Kunhegyesen volt rektor, Utrechtben tanult, majd Ványán volt lelkipásztor haláláig (1790). THURY Étele, *Iskolatörténeti adattár*, Pápa, 1908, 279, 286.

⁵ „Ezt mondja az Úr: Átkozott a férfiú, ki bízik az emberben, és erősségét helyezteti a testben, és az ő szíve eltávozott az Úrtól. És olyan lészen, mint a hangafa a pusztában, és nem látja, mikor eljő a jó; hanem lakozik a pusztában való szárazságokban, a sovány földön,

esett. A szózat hatására „elhanyagoltam és azon estvétül fogvást, mely csütörtök este vala, következett szombatnak éjszakáján este tíz óráig a földön feküdtem.” Ekkor látomásban látott hosszú öltözetben két tanút, akik lényegében a szentségek felől – vagyis hogy az úrvacsora vagy a miseáldozate az érvényes szent cselekmény – vitatkoztak. Felébredése után elmondta a történeteket Szana Jánosnak, aki csodálkozva hallgatta Gál látomását. A kecskeméti ferencesekhez is elment. „Ott is a páter gvardiánnal a velem történt dolgomról beszélni kívántam, de ideje nem lévén meghallgatásomra egy hetet hagyott, én pedig azon hagyott időre nem jelenhettem, hanem egy hónapnak utána.” Ekkor már más gvardiánt talált, akit nem ismert. Természetesen a reánk maradt kéziratokban Gál történetének ezek az epizódjai színeződtek, és sok kedves népies ízű történettel gazdagodtak, amelyek sok élő vallásos hiedelmet vetítettek rá Gál sokszor elmondott élményére.

A történetek után megkereste a nagy tekintélyű Ölvendi András kecskeméti prédikátort,⁶ elbeszélte élményét, úrvacsorát kért, mivel a látomásbeli vita meggyőzte arról, hogy nem a római katolikus áldozás a helyes, hanem az úrvacsora. Ölvendi nem szolgáltatta ki ezt a szentséget Gálnak, hanem Helmeczi K. István⁷ nagykőrösi szuperintendenshez utasította, aki felvette Gált a református egyház kebelébe, és úrvacsorát adott neki. A bírósági tárgyalás során Gál elmondta, hogy „senki nem kényszerített [arra, hogy református legyek], hanem a velem történt dolgok és a kálvinisták által a szent írásnak magyarázata vezetett arra”. A vallomás szerint Gál 1736-ban megházasodott, de 1750-ben még gyermektelennek mondta magát. Ekkor felesége Nagykőrösön élt.

A különböző ránk maradt kéziratok szerint mindenütt hirdette látásait, amerre járt. Simontornyán, kihallgatásakor viszont azt vallotta, hogy „a

---

a hol nem lakoznak. Boldog az a férfiú, ki bízik az Úrban, és kinek bizodalma az Úr.” *Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott Szent Írás*, magyar nyelvre fordítatott KÁROLYI Gáspár által, Bp., Brit és Külföldi Biblia-Társulat, 1883.

⁶ Életrajzát Polgár Mihály írta meg, és Filó Lajos tette közzé a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 1887. évi kötetének 389. oldalán. A folyóirat egyik korábbi számában (1885, 433–434) olvasható Ölvendi 1749. október 2-ai levele Gróf Bethlen Sámuelhez. FÖLDVÁRY László, *Adalékok a Dunamelléki ev. ref. Egyházkerület történetéhez*, Bp., 1898, II.

⁷ Helmeczi K. István rövid életrajza megtalálható: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, Bp., Református Zsinati Iroda, 1977, 249; TORMÁSSY János, *Adalékok a dunamelléki ev. ref. püspökök életéhez*, kiad. MOKOS Gyula, Pápa, 1892; FÖLDVÁRY, *i. m.*, II, 92–100.

följegyzett látásimtul indítottam az után a prédikátorok által megüresítetem”. Amikor vallatói arról kérdezték, hogy hogyan beszélt hitéről, ezt vallotta: „Pusztákon nem jártam, hanem praedikátorokhoz egybengyűlt népnek látásimat beszéltem.” Vallomása szerint ez nem volt állandó tevékenysége, csak 1741-től járt ilyen utakra. „Nem szoktam minden esztendőben járni” – mondta. Ajánlólevelet csak egyszer kapott, de igazoló passzust mindig kért, és kapott is. Adományokat is gyűjtött. Ezekről bevallotta: „magamnak szedtem s nyaválambúl, mivel az nehéz nyavala bántott, orvosoltattam magamat, a többit feleségemnek s adóra elköltöttem.” Vallomásából kitűnik, hogy Gál „misszióját” a református lelkészek és a diákok támogatták. A felvett jegyzőkönyv erre vonatkozó szakasza különösen érdekes.

Második kihallgatása során megkérdezték tőle: „Mit tartanak felőled és látásid felől a praedikátorok?” Gál erre ezt válaszolta: „Azt tartják némelyek, hogy enciánus⁸ vagyok, azért csak azt tartom, amit a lélek sugárol.” Elfogatásakor hamis papírokat találtak nála, sőt hamis pecsétet is.

Arra való nézvést csináltattam, hogy legelső commendatorianál és passusnak kivételénél galibám volt, lévén Kecskeméten két nótárius, úgymint pápista és kálvinista, azok is mivel ki-ki maga religiobeliek pártját fogja, s az illendő cammendatoriát és passust a kálvinista nótárius a másíknak híre nélkül pecsételi. Ezen okból azért és az akkori Rimaszombatban lévő Szentgyörgyi Sámuel⁹ nevű prédikátornak jóindulatából leveleimen lévő pecsétekhez hasonló pecsétet ugyan Rimaszombatban, a vásárban mecsettem, de a mesterember hova való volt, nem tudom.

Gál maga vallotta, hogy iskolába nem járt, és írni, olvasni nem tudott, mégis látásai sokféle variációban országszerte hamar elterjedtek. Gál látásait és szükséges okiratait református kollégiumi diákok írták meg – szívésségből. Azt az iratot, amelyet Simontornyán nála találtak, vallomása szerint 1749-ben „némely pataki diák” írta, és a csináltatott pecséttel meg is pecsételte. A közel húsz ránk maradt látomás szövege kéziratban terjedve népszerű olvasmány volt a 18. század második felében és a 19. század elején, és több ponton tükrözik a kollégiumi diákok nézeteit. Ezért van az, hogy Gál látomásainak szövege az iskoladrámák hatását is tükrözi, amelyek jelentős szerepet játszottak a 18. század második felének népi, félnépi közkulturájában.

⁸ holdkóros

⁹ ZOVÁNYI, i. m., 593; MAKLÁRI PAP Lajos, *Adatok Szentgyörgyi Sámuel tiszáninneni első reform. szuperintendens életrajzához*, Sárospataki Füzetek, 1863, 63–66.

1750-ben Gált Tolna megyében letartóztatták és bíróság elé állították, mint „apostatát és impostort”, mivel a megye területén „izgatott a hiszékeny paraszti nép között.” A bírósági iratok tanúsága szerint alaposan kivallatták, látomását is jegyzőkönyvbe vették, és egy év börtönre ítélték „minden napos kenyéren és vízen éléssel.” A kiszabadulása után a helytartónácshoz küldött jelentés szerint Gál visszatért a katolikus hitre. Erről viszont a látomások szövegei nem tudnak, sőt, arról van feljegyzésünk, hogy késő öregkorában református hitben hunyt el Dömsödön.

Gál látásainak hosszú ideig sikere volt. Harsányi István szerint

a nép körében, a maga korában nagy szenzáció lehetett József gulyás története, amelyet kéziratban, kézről-kézre adva, olyan nagy érdekléssel olvastak, akárcsak egy híres-nevezetes ponyvairodalmi terméket. Az egyszerű parasztember története, aki hitéért, mennyei kijelentéssel is megpecsételt vallásos meggyőződéséért zaklatást, sőt börtönt is szenvedett, mélyen meghatotta a jámbor olvasót, mert sorsa a gályarabokra emlékeztette őket.¹⁰

Ezt a megállapítást igazolja egy Győrffy István hagyatékából ránk maradt, 1740-től 1759-ig vezetett parasztnapló – a „Gazda ember mindenek könyve” –, melyben Gál látásainak rövid kivonatai is megtalálhatók.¹¹

Népszerűségének okát Gyenis Vilmos így indokolta:

A paraszti nép érdeklődését, kíváncsiságát valószínűleg a látomás barokkizált csodája és a protestáns népi érdekeknek megfelelő eszmekör kelthette fel. Emellett – egy népi olvasó vagy hallgató nem utolsó sorban a mesét – egy népi alak fordulatos élettörténetét – is kereste s találta meg a munkában.¹²

A 18. század végén – a felvilágosult racionalizmus évtizedei alatt – már gyanúsán csengett Gál neve az egyház hivatalos tanítói előtt. Szombathy János (1749–1823),¹³ a tudós sárospataki egyháztörténész professzor példá-

---

¹⁰ HARSÁNYI István, *Adalékok látomásirodalmunk történetéhez*, 10. A kézirat megtalálható: Sárospataki Nagykönyvtár Kat. 4044; Néprajzi Múzeum EA. 2587 sz.

¹¹ MOLNÁR, SZIGETI, *i. m.*, 12. – Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, Győrffy István anyaga.

¹² GYENIS, *i. m.*, 16.

¹³ HORVÁTH Cyrill, *Adalékok Szombathy János irodalmi munkásságához*, Sárospataki Füzetek, 1904, 82–86; KAZINCZY Ferenc, *Sáros-Pataki professor, Szombathy János élete*, Tudományos Gyűjtemény, 1824, XI, 57–59; BENDA Kálmán, *A kollégium története 1703-tól 1849-ig = A Sárospataki Református Kollégium: Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Bp., A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, 109–110; KONCZ Sándor, *A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között = A Sárospataki Református Kollégium: Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Bp., A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, 131–132.

ul az egyik kéziratban maradt munkájában így emlékezik meg róla: „Sem az iskolai tanítások, sem a praedikátorok munkái véghez nem vihették azt, hogy a köznép között még ebben a században is holmi haszontalan ámítók, látomás látók és jövendölők ne támadnának, akiknek a tudatlanabbak közül mindjárt sokan hittek.” Példaként először a „romlott, fekete vérű Schultz György”-öt¹⁴ említi, „akit közönségesen György Prófétának neveztek”, majd nyilvánvalóan Gál próféciaira utal. „Ilyenek voltak ugyanazon időtájban Tisza-Füred és Ketskemét körül holmi mezei emberek, akik különb látásokkal s jövendő dolgok tudásáról dicsekedtek. Azonban találtattak sokan, akik ezeket tsudálták és nekik hittek.”¹⁵

Hatásáról, a mű utóéletéről nagyon sokat mond az a feljegyzés, amit egy Székely István nevű fülöpszállási parasztember jegyzett fel a látás másolatának elejére 1874-ben. Érdeemes hosszabban idézni:

Hogy már én háromszor másoltam le, ennek oka az, hogy amidőn még 1833-ban meghallotta Burány Éva asszonyság, hogy van olyan irat, amely Gál József látását tartalmazza, sietett azt megtudni és megolvasni. Melyre azt felelte, hogy az igaz történet volt, úgy hogy igen jól emlékezem arra, hogy mikor én Kecskeméten gyermekkoromat élveztem, még ennek az álomlátásnak nagyban volt a híre, de a római vallás, büntetés alatt tiltotta. Én ezt tulajdon szájából hallottam a nevezett asszonyságnak, mint aki már akkor is 80. évét meghaladta. Tulajdon szavából hallottam még Lukács Mária asszonytól, aki nem rokonom volt, hogy ő néki volt gyámánya, kicsiny korában az, aki volt először Makádon papné, és ő még Makádon lakott, többször volt náluk, és az első férje, mint pap többször meghívta az álomlátó Gált, és szép volt hallgatni beszédit. Csudálatra méltó volt az, hogy olyan egyszerű ember, hogy tud oly böcs beszédet tudni; és az a tájéki papok el-tartották a látása elbeszéléséért, az volt a szerencsés, ki megnyerhette barátságát, és a Duna sziget tájékát legjobban szerette nyugalmanak, midőn már öreg és igen ősz volt. Különben a református helyeket kedvelte, mert a római vallás üldözte. Három évvel halála előtt elkészítette koporsóját és többször abban hált. Késő vénségében meghalt. Dömösön van eltemetve. Minthogy pedig nem haszontalan szájából hallgattam ezeket, ennél fogva lettem bátor újra elmásolni és megjegyzésemben említést tenni, mint hogy meggyőződtem ennek igazságáról. Melyre nézve lássuk most már, és olvassuk meg ezen történetet. Ámbár hosszú ugyan, de én mindenkinek figyelmébe érdemesnek tartván tisztelettel ajánlom.¹⁶

¹⁴ SZIGETI Jenő, *Schultz György látomásai és próféciai = Protestáns népi látomások a XVIII. századból*, I, közread. SZIGETI Jenő, Bp., L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2006, 13–29.

¹⁵ SZOMBATHY János, *A magyarországi reformáció története*, 1799. Kézirat. Török József 1803-as lejegyzése. Ráday Levéltár, K.1. 157/b, 59.

¹⁶ SZÉKELY István kézírata (1874), 8–9. Kecskeméti Református Egyházi Könyvtár, K. 194.

Gál József népszerű látásáról, amelyet több mint egy évszázadig másoltak, és kézről kézre adtak, az irodalomtudomány az első híradást Dézsi Lajos egyik tanulmányának pár mondatos utalásából kapta,¹⁷ aki egy későbbi dolgozatában is megemlékezett róla egy fél mondatos utalással. Jó szemmel észrevette, hogy ez egy olyan munka, „melynek keretébe katechizmus és katolikus-protestáns polémia van beillesztve.”¹⁸ Gál József látomásainak kéziratát először Harsányi István ismertette egy kéziratban maradt dolgozatában, melyet a Magyar Néprajzi Társaság 1923. februári ülésén olvasott fel, bár a dolgozat már 1914-ben elkészült.¹⁹

Gál József látásainak formája eltér a korábbi és későbbi, rendszerint nagyon képgazdag látomásokról, mint amilyen például Fiátfalvi György barokk kori pokolbeli látása (1626)²⁰ vagy Szécsi János „rettenetes dolga”.²¹ Török Susanna több évtizeddel későbbi álombeli látomása (1825)²² is eltér stílusában Gál látásától. Ez a sok variációban készült irat képszegény, pusztán egy hitvitázó dialógus, ami ellene szegül a ferences, minorita és a többi szerzetesrendek által gyakorolt térítő prédikációknak.²³ Népszerűségének ez lehetett az oka. Szövege mintegy húsz, egymásra vissza nem vezethető 18–

¹⁷ DÉZSI Lajos, *Az irodalomtörténet kutatás feladatairól*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1904, 3.

¹⁸ DÉZSI Lajos, *Régi magyar verses könyvek ismertetése, IV: Mihály deák codexe*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1915, 439.

¹⁹ MADARASSY László beszámolója róla: *Ethnographia*, 1923/1924, 56: „Februári ülésünkön [...] Harsányi István vál. tagtársunk pedig eddig kiadatlan, a sárospataki főiskola könyvtárában kéziratban fennmaradt XVIII. sz.-beli népies ú. n. »látomásokat« ismertetett”. – Az előadás szövege: HARSÁNYI István, *Adalékok látomásirodalmunk történetéhez: Gaál József kecskeméti gulyás látása, 1740; György próféta próféciája, 1751 = Vallási néprajz, II: Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok*, szerk. DANKÓ Imre, KÜLLŐS Imola, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 1985, 190–217.

²⁰ Szövege: SZABÓ T. Attila, *Fiátfalvi György pokolbeli látomása 1626-ban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1931, 71–86; *Régi magyar költők tára XVII. század, 4: Az unitáriusok költészete*, kiad. STOLL Béla, TARNÓC Márton, VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1967 [a továbbiakban: RMKT XVII/4], 138–152, 569–571. – SZABÓ T. Attila, *Adatok Fiátfalvi György életéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1939, 179–180.

²¹ A szövege *Mihály deák kódexében* maradt fenn (OSZK Quart. Hung. 17, 97a–104a). – DÉZSI, *Régi magyar verseskönyvek...*, i. m., 431–444; ALSZEGHY Zsolt, *Ki járt a pokolban?*, Irodalomtörténet, 1933, 206–207. (Összeveti Fiátfalvi énekét és Szécsi János látomását. Erről: RMKT XVII/4, 570–571.)

²² SZIGETI Jenő, *Török Susa álombeli látása 1825-ből = Extázis, álom, látomás*, szerk. PÓCS Éva, Bp., Balassi, 1998, 113–122.

²³ SZIGETI Jenő, *Imádságos könyvek – ponyván = Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére: A 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, 2008/1, 141–154.

19. századi kéziratban maradt ránk, amelyek különböző színvonalú lejegyzései az alaptörténetnek.²⁴ Az ismertetett dokumentumokból és a ránk maradt kéziratokból is kitűnik, hogy a lejegyzők nagyrészt protestáns kollégiumi diákok, vidéki lelkipásztorok voltak, akik többféle módon is segítséget adtak Gál különös „evangelizációihoz”, térítő útjaihoz. Ezeken Gál nem tett mást, mint elmondta látását. Ez az írásban ránk maradt szövegek szerint rendszerint abból állt, hogy látott egy oltárt és egy szószéket. Az oltárnál álló pap a katekizmus szövegét mondta, a szószéken álló prédikátor pedig bibliai igékkel cáfolta a katekizmus szövegét. A pontos idézetek minden bizonnyal meghaladták Gál képességeit. A 18. századi szövegek vizsgálata nyomán már Gyenis Vilmos is észrevette, hogy

nem a 18. század eleji népi nyelvnek a rögzítése található benne, mert az írásba foglalás műveltebb közreműködőtől ered. De kétségtelen, hogy itt az alsóbb és felsőbb társadalmi rétegek nyelvkincse rendkívüli közelségbe kerül egymáshoz, s erősen áthatották egymást. Némely alkalommal meglepő a kifejezésbeli választékosága és nyelvi igényessége: pl. „Tűzlángban tündöklő égi tanítók” stb. Mindent összevetve, máig élvezhető stílusban valóban népszerű irodalmi olvasmányt tudott nyújtani korának.²⁵

A 18. század a „katolikus megújulás” vagy a protestáns egyháztörténezszer szóhasználatára szerint a „vértelen ellenreformáció” kora. Míg a katolikus hitre térő kedvezményekben részesült, addig a protestáns hitre térés büntetendő cselekmény volt. Mária Terézia a katolikus vallás elhagyását saját vallása, királyi felsége elleni merényletnek minősítette. Ezért Gál hitvitázó dialógusai, bibliaiszöveg-idézetei felségsértésnek minősültek. A katolikus hierarchikus szervezet elleni agitációnak tartották a kortársak azt, hogy egy egyszerű gulyáslegény a bibliai szövegekből összeállított látásairól beszél az összegyülekezett emberek előtt. A látások párbeszédese formájú lejegyzése a protestáns iskoladrámákhoz hasonló szövegeket hagyott ránk.²⁶ Az iskoladrámáknak erről a hatásáról Knapp Éva is említést tett a barokk kori római katolikus társulatok kézikönyvei kapcsán, melyekben a 18. században egyre gyakoribbak lesznek a párbeszédese prózai részek, fiktív dialógusok és

²⁴ MOLNÁR, SZIGETI, *i. m.*, 18–20. – Tíz kéziratot sorolnak fel, amit az utóbbi évek kutatása jelentősen kibővített. Ezeknek kiadásra előkészítése folyamatban van.

²⁵ GYENIS, *i. m.*, 16–17.

²⁶ BERNÁTH Lajos, *Protestáns iskoladrámák*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1899, 253–286, 403–426; UÓ., *A protestáns iskoladrámákról*, *Protestáns Szemle*, 1901, 389–395, 475–490, 573–588, 745–756; 1902, 21–31.

az oktató jellegű párbeszéddek.²⁷ Gál látásainak ránk maradt szövege sokban hasonlít ezekre a képszegény, de hitvitázó dialógusokban gazdag szövegekre, például a Kordás Társulat 1720-ban kiadott és 1768-ig további három kiadást megélt kézikönyvére. Ebben a korda eredetéről, viseléséről adott exemplumot dialógus követi a kordások elleni szemrehányásokkal és az arra adandó feleletekkel. Az 1725-ös kordás kézikönyv egy katekizmus jellegű „keresztényi beszélgetést” közöl a hitről.²⁸ Ezek a dialógusok meglehetősen hasonlítanak Gál látásainak lejegyzett szövegeire. A szövegek összehasonlítása nyomán az a gyanú támad bennünk, hogy Gál látásai fiktívek. Hiszen az 1750-es periratok alapján Gál József azzal védekezett, hogy ő nem térített, nem vitatta a katolikus hitet, hanem csak csodálatos „látását” beszélte el az embereknek.

Gál „látása” az erőszaktól sem mentes katolikus „térítésnek” az ellenhatása, aki – ez a népi, félnépi lejegyzésekből is kitűnik – sokat töprenghetett magában a mindennapi életet, a népies hitgyakorlást átható kérdéseken: Hol van az igazság? Melyik felekezet hiszi, vallja helyesen Jézus Krisztus tudományát? Ez a töprengés lehetett a lelki motívuma látásainak, melyeket nagy pszichológiai hitellel mondott el kortársainak.

Miért volt hát fontos, hogy Gált egy évre, kenyéren és vízen tartva, börtönbe zárják? Miért volt ekkora bűn, hogy az árral szemben úszott ez az írástudatlan gulyáslegény? Miért lettek látásai annyira népszerűek, hogy jó-nak látták eleink számos másolatban ránk örökíteni? A válasz csak az lehet, hogy az államhatalom meg a hivatalos egyház perben, haragban volt a népi vallásosság organikus, a hivatalos vallásosság formáitól eltérő valóságával. Az élő, különböző formákban testet öltő organizmus nehezen organizálható. Egy népszerű „paraszt evangélista” – ahogyan Csáj Pál Gált nevezte²⁹ – irigységet, értetlenséget vált ki a hatalmukat, befolyásukat féltő egyházi és

---

²⁷ KNAPP Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9), 167.

²⁸ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században*, Néprajzi Látóhatár, 1992/3–4, 8–36; GYÖRGY Lajos, *A kordaviselők legrégebb magyar nyelvű rendtartása*, A Hírnök, 1934. január 15., 15–16.

²⁹ Csáj Pál 1959. szeptember 9-én kelt levelében azt írta a Néprajzi Múzeum igazgatójának, hogy *Gál József paraszti evangélizátor* címen tanulmányt írt, amit elküldött az Egyháztörténet című folyóiratnak. Ráday Levéltár K.o. 416. – SZIGETI Jenő, *Bevezető = Protestáns népi látomások a XVIII. századból*, I, közread. SZIGETI Jenő, Bp., L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2006, 7.

világi hivatalosokból. De Gál esete arra is fényt vet, hogy a felvilágosodás felé haladó protestáns teológia liberalizmusa is szembekerül a biblikus alapokat kereső népi vallásossággal. Ez a feszültség vezetett el a 19. századi szabadegyházi közösségek kialakulásához.³⁰

---

³⁰ RAJKI Zoltán, SZIGETI Jenő, *A szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*, Bp., Gondolat, 2012, 29–39.

Személynévmutató

Jézus Krisztus a gyakori előfordulás miatt nem szerepel a névmutatóban.

- Ábel Jenő 41
Acquavia, Claudio 127, 132
Ádám 178
Adonyi Judit 252
Aegidius Romanus 33
Ágnes, Prágai Boldog 205
Ágoston Péter 115, 116, 118, 121, 122, 124, 256
Ágoston, Szent 32, 33, 46, 62, 66, 88, 89, 91, 105, 139, 142, 149, 193, 199, 236, 239, 241, 244, 245; lásd még: Pszeudo-Ágoston
Ajkay Alinka 204
Akiba ben József (Rabbi Akiba) 42
Alexa Károly 13, 65, 66, 68, 69, 71, 146, 147
Almási Ágnes 24
Alszeghy Zsolt 269
Ambró Ferenc Ignác 115
Ambrus, Szent 32, 43, 65, 66, 142, 236
András, Szent → Zoerard, Szent
András, Szent, apostol 167
Andreas Burgundus 107
Andreas Pannonius 10, 41, 42–44, 47–51, 53–55, 57–63
Angelus Silesius 88
Angyal Endre 146
Anna, Szent 149, 150
Annás 186, 204
Antal, Páduai Szent 104, 117, 139, 193
Antal, Remete Szent 58, 155
Anzelm, Canterburyi Szent 32
Anzelm, Laoni 43
Arisztotelész 33, 57, 245
Arndt, Johann 82, 87, 88
Áron 46
Astell, Ann W. 43, 44
Augustinus, Aurelius → Ágoston, Szent
Avenarius → Habermann, Johann
Axemacher, Elke 82
Babits Mihály 238, 243
Bach, Johann Sebastian 97–100, 141, 145
Bajáki Rita 9, 13, 66, 204
Balassi Bálint 69, 146
Bálint József 209
Balthasar, Hans Urs von 236
Bán Izabella 10, 23
Baranyi Pál 251, 254
Bárczi Ildikó 31
Bárdos Lajos 98, 100
Barkóczy Ferenc 258
Barsi Balázs 96, 206
Bartók István 204
Bartók Zsófia Ágnes 166
Báthory Zsófia 142, 252, 254
Baur, Chrysostomus 52
Becker, Felix 154
Bellarmino, Roberto → Róbert, Bellarmin Szent
Belting, Hans 74
Bencard, Johann Melchior 115
Benda Kálmán 267
Bene Sándor 41
Benedek, XVI., pápa 93, 98, 249
Benedek, Nursiai Szent 56, 78, 119, 159, 237
Benedek, Szent, remete 165–167

- Benedikt von Calcar 115
 Bercsényi Miklós 176
 Berényi György, Karancsberényi 180
 Berhidai Lajos Piusz 9, 31
 Bernárd Pál 203
 Bernardo, Aldo S. 60
 Bernát, Clairvaux-i Szent (Bernardus Claraevallensis) 9, 13, 32–34, 36, 38, 81, 88, 89, 110, 119, 139, 141, 174, 175, 190, 191, 195, 235–241, 243–248; lásd még: Pszeudo-Bernát
 Bernáth Lajos 270
 Bethlen Sámuel 265
 Birckmann, Arnold 57
 Bíró Csilla 10, 41, 47, 50, 51, 53–55, 60
 Bitá Dezső 239, 244
 Bitskey István 133, 243, 244
 Bleul, Peter Paul 115
 Blossius, Ludovicus 106
 Blumel, Bethsabée 191
 Boeckl, Christine 164
 Bogár Judit 9, 65
 Bohl, Cornelius 36
 Boka László 41
 Bona, Giovanni 169, 171, 202
 Bonaventura, Szent (Bonaventura de Bagnoregio) 9, 31–39, 62, 66, 104, 119, 139, 142, 186, 190, 205–207, lásd még: Pszeudo-Bonaventura
 Bonelli, Vincenzo 159
 Boor, Friedrich de 87
 Bornio da Sala 41
 Boronkai Iván 41
 Bors Mihály 101
 Bossuet, Jacques Bénigne 257
 Botta István 162
 Boulad, Henri 99
 Bozóki Mihály 259
 Breň, Tomáš 178
 Breznay Béla 239, 244
 Brigitta, Svéd Szent 67, 119, 139, 142, 146, 151, 193, 207
 Bucsánszky Alajos 115, 255
 Bunnars, Christian 82
 Burány Éva 268
 Burgundus András → Andreas Burgundus
 Butler, Alban 156
 Buxtehude, Dietrich 88
 Caillau, Armand Benjamin 158
 Canisius, Petrus → Péter, Canisius Szent
 Cantalamessa, Raniero 98
 Capozzo, Guglielmo 160
 Cascini, Giordano 158
 Cato, Marcus Porcius, Maior 45, 58
 Ceccotti, Gianbattista 239
 Chrysostomus → János, Aranyszájú Szent
 Cicero, Marcus Tullius 45, 58, 128, 129
 Cochem, Martin von 10, 113–115, 117–123, 125, 177, 178, 182–188, 256
 Constable, Giles 60
 Conticello, Baldassare 159
 Cunningham, Lawrence S. 172
 Csáj Pál 271
 Csánky Gábor 259
 Csapodi Csaba 189
 Császár Ernő 213, 225, 226, 233
 Csertő György 99
 Csete István 128
 Dalnoki Fanni, M. 52
 Dám Ince 41, 44
 Dandini, Vincenzo 167
 Danielik József 154
 Dankó Imre 269
 Dante Alighieri 202, 238
 Dávid 54, 55, 76, 77, 163, 164, 219, 224, 227, 233
 Dávid, Augsburgi 36
 David, Jan 75, 80
 Deák Viktória Hedvig 44
 Debreceni Szőr Gáspár 14, 19, 20
 Demeter Júlia 177
 Demetrius 52

- Dénes, Areopagita Szent 32, 48, 62, 63, 88, 236; lásd még: Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész
- Déri Eszter 11, 73, 75, 77, 79
- Dézi Lajos 269
- Dienes Dénes 89
- Dinzelbacher, Peter 118
- Dionüsziosz Areopagitész; Dionysius Areopagites → Dénes, Areopagita Szent
- Diós István 23, 54, 205, 250
- Diotallevi, Alessandro 76
- Dobozy Nóra Emőke 166
- Dobszay László 96, 212
- Doms, Mísia Sophia 85
- Donado, Antonio Maria 257
- Draisma, Douwe 77
- Dulcelina, Szent 106
- Dyck, Anton van 157
- Eckhart mester 32, 90, 169
- Egan, Keith J. 172
- Elffen, Nikolaus 127–130, 132–134
- Elizeus 54
- Elm, Kaspar 88, 89
- Előd István 196
- Emerencia, Szent 180
- Emődi András 102
- Endreffy Zoltán 93
- Erasmus, Rotterdami 58
- Erdélyi Zsuzsanna 113, 141
- Erdő Péter 48
- Erdődy Gábor 162
- Erzsébet, magyar királyné 143
- Esterházy Imre 257
- Esterházy Károly 163
- Esterházy Miklós 189
- Esterházy Pál 95, 99
- Ezekiel 246, 247
- Fabiny Tibor 190
- Fabiüs, Fabius de 239
- Fajt Anita 10, 81
- Farkas Mária 9, 93, 99
- Farmati Anna 9, 101
- Fényi Ottó 259
- Ferenc, Assisi Szent 26, 35, 37, 39, 59, 60, 71, 101, 106, 110, 111, 139, 149, 202, 205
- Ferenc, Xavéri Szent 193
- Ferenczffy Lőrinc 252
- Ferenczy Jakab 154
- Fiátfalvi György 269
- Filipczak, Zirka Zaremba 157
- Filó Lajos 265
- Fodor János 137
- Fodor Zsuzsanna 137
- Földvály László 265
- Förköli Gábor 166
- Fraknoi Vilmos 41
- Francke, August Hermann 87
- Frauhammer Krisztina 10, 113
- Frický, Alexander 165
- Friedrich Orbán 167
- Gábor Csilla 11, 127, 171, 189, 195, 196
- Gábrriel, Szent, főangyal 182
- Gaetano, Ottavio 156
- Gajtkó István 65, 68, 137, 139, 140, 142, 145
- Gál Ferenc 54, 56
- Gál József 263–272
- Gál Márton 264
- Garinus 182, 187
- Gaudier, Antoine 127
- Géczi János 197
- Geich János 24
- Gellért, Szent 166
- Gerézdi Rabán 147
- Gergely, I., Nagy, Szent, pápa 32–34, 42, 45, 46, 55, 56, 175, 236
- Gergely, Nazianzoszi Szent 158
- Gergely, Nisszai Szent 98
- Gerson, Jean 57
- Gertrúd, Helftai Szent 10, 28, 29, 113–117, 119–124, 149, 173, 174, 191, 256
- Gilson, Étienne 237, 244

- Girardus 37
 Gnädinger, Louise 191, 199
 Goffine, Leonard 259, 260
 Görfölv Tibor 46, 192
 Göttler, Christine 74, 75
 Gregorius Magnus → Gergely, I., Nagy, Szent
 Gregorius Nazianzenus → Gergely, Nazianzoszi Szent
 Grót, Szent → Gertrúd, Szent
 Grünwald 259
 Grönn Orbán 115, 116
 Gryphius, Andreas 85
 Guigo, II. 62
 Guillemot, Michel 191
 Guillon, Marie-Nicolas-Silvestre 158
 Gulyás István 67
- Gyenis Vilmos 264, 267, 270
 Györfly István 267
 György Lajos 271
- Haas, Alois M. 13, 90, 235, 236
 Haberland, Irene 154
 Habermann, Johann 14, 16–18
 Haimo, Auxerre-i 46, 49
 Hajnal Mátyás 10, 189, 190, 192–195, 197, 198, 200, 202
 Hamburger, Jeffrey F. 190, 191
 Hamm, Berndt 81
 Hanula Gergely 52
 Hargitai Andrea 203
 Hargittay Emil 66, 204
 Harsányi István 267, 269
 Háry János 48
 Hämmerle, Albert 154
 Häußling, Christian 128
 Heckenast Gusztáv 115, 165
 Hederich Frigyes 254, 255
 Hedvig, Szent 157
 Hegyi Katalin 140
 Heidl György 105
 Helmecci K. István 265
- Heltai Gáspár 13, 16–18
 Hemerken, Thomas 71, 176
 Hercules Estensis 41
 Heródes Antipász 204
 Herp, Hendrik 45, 57, 63
 Hetény János 113
 Hevenes Gábor 157, 166
 Hevenes János 209
 Hieronymus → Jeromos, Szent
 Hilárion, Gázai Szent 58, 59
 Hills, Helen 167
 Hobbins, Daniel 57
 Hochmeister Márton 259
 Holl Béla 71, 115, 116, 137, 142, 147, 189, 192–194
 Honorius Augustodunensis 43
 Horváth Cyrill 267
 Horváth János 139, 140
 Horváth János, ifj. 41, 48
 Horváth Sándor 10
 Hölscher, Jakob 128
 Hubert Ildikó 10, 137
 Hugó, Szentviktori (Hugo de Sancto Victore) 32, 33, 110
 Hunyadi Mátyás, magyar király 41, 58
 Huszár Dávid 13, 15
 Huszár Gál 13, 14, 16, 162
 Huszti József 41
- Ignác, Loyolai Szent 11, 67, 68, 94, 106, 127–134, 151, 192, 193, 208, 209, 239, 242
 Ilkó Krisztina 11, 153, 166, 167
 Illés 50, 54
 Illyés István 11, 211–217, 224–229, 232–234
 Imre Sándor 147
 Imre, Szent 166
 Incze Gábor 139
 Ingegneri, Marc Antonio 97, 99
 Ipolyi Arnold 189
 István, I., Szent, magyar király 157, 165, 166

- Izajás 96, 195
 Izidor, Sevillai Szent 45–47, 51
 Izsák, apát 56
- Jakab 44
 Jakab Péter 166
 Jálics Ferenc 118, 119
 Jankovits László 41, 42
 János, Aranyoszájú Szent 33, 45, 51–53, 55, 57, 63, 88, 139, 241
 János, Duns Scotus, Boldog 154
 János, Keresztelő Szent 241, 246
 János, Keresztes Szent 34, 71, 94, 193, 240
 János, Nepomuki Szent 27, 28
 János, Szent, apostol 14, 33, 36, 94, 96, 108, 173, 179, 191, 240, 241, 244–246
 Janus Pannonius 42
 Jäcklin, Johann 115
 Jeremiás 75, 246, 264
 Jeromos, Szent 32, 42, 58, 59, 88, 155
 Jób 45–47
 Johannes Cassianus 56
 Johannes Chrysostomus → János, Aranyoszájú Szent
 József, Arimateai 182, 186, 187
 József, Szent 134
 József, Tomasi Szent 257
 Júdás, Iskarióti, apostol 181, 185
 Juhász Ferenc 141
 Jungmann, Josef Andreas 249
 Jusztin Péter 11
- Kaifás 186, 204
 Káldi György 193, 213
 Kanyorszky György 241, 244
 Kapi Anna 70
 Karacs Berényi György → Berényi György, Karacsberényi
 Károli Gáspár 265
 Károly, Borromeo Szent 167
 Károly, Nagy, frank király 158
 Károly Róbert, magyar király 143
- Károlyi András 14, 17, 18
 Kasper, Walter 119, 120
 Katalin, Genovai Szent 174
 Katalin, Sziénai Szent 99, 174, 193
 Kaufmann, Thomas 82
 Kazinczy Ferenc 267
 Kazy Ferenc 129
 Kecskeméti Gábor 177
 Kecskeméti János 128–130, 132–134
 Kedves Csaba 177
 Kelemen, XIII., pápa 163
 Kelemen, Alexandriai Szent 235, 236
 Kelemen Didák 203, 204, 206–209, 269
 Keleti Magda 165
 Kelly, John Norman Davidson 52
 Kempis Tamás → Hemerken, Thomas
 Kerekesi György 160
 Kertész Balázsne; Kertész Balázsne Bíró Csilla → Bíró Csilla
 Kertsch, Manfred 52
 Khrüszosztomosz → János, Aranyoszájú Szent
 Kilian, Georg Christoph 11, 153–160
 Kilian, Philipp 154
 Kirschbaum, Engelbert 156, 166
 Kisfaludy Sándor 164, 165
 Kiss István 252
 Klaniczay Tibor 189, 193
 Klára, Assisi Szent 139, 205
 Klímo György 258
 Knapp Éva 28, 138, 154, 270, 271
 Knoblauch, Johannes 67
 Koch, Ernst 89
 Kochem, Martin → Cochem, Martin von
 Kodály Zoltán 99
 Kohányi István 161
 Kokovics Ferenc 163
 Koller Ignác 258
 Koncz Sándor 267
 Kónya Franciska 11, 169
 Kopcsányi Márton 137, 142, 252
 Korondi Ágnes 141, 147
 Korponay Ferenc 160, 161

- Korvin Mátyás → Hunyadi Mátyás
 Kósa Jenő 139
 Kovács Dániel 161, 162
 Kovács Eszter 10, 177, 184
 Kovács Sándor, V. 41
 Kószeghy Péter 66
 Krabbe, Otto 82
 Küllős Imola 269
 Kürner, Johann Jacob 252
- La Cattura, Girolama 159
 Landenberg 115
 Landsberg, Johann Justus (Lansperg) 120
 Lapede, Cornelius a 160
 Laskai Osvát 9, 31, 32, 34, 35, 37–39
 László, I., Szent, magyar király 159, 166
 László Vince 139
 Lauf Judit 10, 177, 181, 184
 Lázár 165
 Le Bail, Anselme 237
 Le Brun, Pierre 257
 Leclercq, Jean 237
 Lehmann, Leonhard 117, 118
 Lencinus 182, 187
 Leonardi, Claudio 199, 206
 Lescsanky András 163
 Lesti Judit 10, 189, 190
 Lipót, I., magyar király 82, 162
 Liszt Ferenc 99, 100
 Loher, Dietrich 57
 Lohse, Bernhard 88
 Lukács László 128
 Lukács Mária 268
 Lukács, Szent 44, 50, 96, 153
 Luther, Martin 81, 88, 90, 236
- Maczák Ibolya 11, 203, 252
 Madarassy László 269
 Madas Edit 67
 Magyar Árpád 101
 Maklári Pap Lajos 266
 Manni, Giovanni Battista 73, 75, 77, 78, 80
- Máramarossy Gottlieb Antal 115
 Máray Bertalan 161
 Marchesinus de Regio Lepidi, Johannes 35
 Margit, Alacoque Szent 27, 119, 192
 Mária de Ágreda 10
 Mária, Jakab anyja 187
 Mária Magdolna, Pazzi Szent 106
 Mária Magdolna, Szent 149, 150, 156, 187
 Mária Szalóme 187
 Mária, Szent (Márta testvére) 179
 Mária, Szűz 25–27, 29, 39, 43, 44, 48, 49, 62, 69, 78, 113, 116, 124, 134, 139, 142, 144, 147–151, 163, 175, 178, 180–183, 185–187, 202, 246, 252
 Mária Terézia 263, 270
 Márk, Szent 50, 96
 Marosvásárhelyi Gergely 127
 Márta, Szent 179, 180, 185
 Martí Tibor 102
 Martini, Carlo M. 67
 Máté, Szent, apostol 50, 96–100, 153, 241, 246, 247
 Matthias Corvinus → Hunyadi Mátyás
 Maximilian Heinrich → Miksa Henrik, Bajorországi
 Mechtild, Szent (Mechtild von Hackeborn) 10, 28, 113–124, 139, 173–175, 207, 256
 Medgyesy S. Norbert (Medgyesy-Schmikli Norbert) 36, 103, 204
 Mertens 115
 Metras, Mike 156
 Meyer, Dietrich 83
 Miguel, Dom Pierre 108
 Mihály deák 269
 Mihály, Szent, főangyal 182
 Mikó Gábor 166
 Miksa Henrik, Bajorországi, választófejedelem 128
 Millei Rita 11, 211, 213
 Minnis, Alastair J. 42
 Mokos Gyula 265

- Moller, Martin 81, 82
 Molnár Ambrus 264, 267, 270
 Molnár András 99
 Monath, Peter Conrad 257
 Monok István 67
 Monteverdi, Claudio 97
 Mór, Boldog 166
 Mózes 46, 47, 50, 62
 Muratori, Lodovico Antonio 257, 258
 Musculus, Andreas 82
 Müller, Heinrich 82, 83, 87, 89–91
 Müller Lajos 65
- Nadal, Jerónimo 74, 80, 132
 Nádasi János 132, 154
 Nagy Gábor, Otrokócsi 71
 Nagy Ignác, Sélyei 258
 Németh István 165
 Németh Péter 28
 Nicolaus de Mirabilibus 41
 Nieberle, Aemilianus 101, 102, 106
 Nigg, Walter 169
 Nikodémus 182, 186–188
 Nottenstein Veronika 115
 Nymburský, Edelbert 178, 184
- Nyáry Krisztina 189
- O'Malley, John W. 127, 132
 Ocskay György 203
 Odendall, Thomas 115
 Órigenész 42, 43, 52, 88, 236, 240
 Orlovsky Géza 41
 Osmont, Joannes 66
 Ózeás 246
- Ölvendi András 265
 Óry Miklós 209, 239, 242
 Óze Sándor 36, 204
- Pabel, Hilmar M. 58
 Pál, VI., pápa 93
 Pál József 190
- Pál, Szent, apostol 46, 54, 60, 62, 202,
 242, 246
 Palestrina, Giovanni Pierluigi da 97
 Pankl Sebestyén 26, 256
 Pap Leonárd 101, 102
 Parsch, Pius 249
 Passionei, Domenico 257
 Pataky Dénes 254
 Pauer János 153
 Pavercsik Ilona 115
 Payr Sándor 82
 Pázmány Péter 9, 13, 65–71, 128, 139,
 141, 142, 144, 145, 150, 189, 192, 203,
 204, 208, 209, 211, 212, 235, 236, 238–
 248, 252
 Péchy György 160
 Pécsi Lukács 66
 Peisertová, Lucie 178
 Penner Ferenc 163, 166
 Pesthy Mónika 42
 Péter, Alcantarai Szent 28, 94
 Péter, Canisius Szent 66, 67, 120
 Péter, Damiáni Szent 156
 Péter Katalin 212
 Péter László 137
 Péter, Szent, apostol 182, 208, 245
 Peter Tamás 153
 Péterffi Kornél 102
 Péterfi Bence 166
 Pétery József 249
 Petrarca, Francesco 41, 45, 59–61
 Petrarca, Gherardo 61
 Petrik Géza 115
 Petrőczy Éva 141, 213
 Petrus Lombardus 33, 34
 Pettő Zsigmond 161
 Pichler, Amos 119
 Pilátus → Poncius Pilátus
 Pilinszky János 141, 145
 Pius, V., pápa 249
 Plessel (Plöszl) Lipót 115, 255
 Pócs Éva 269
 Pohánka Éva 258

- Polgár Mihály 265
 Poncius Pilátus 182, 188, 204
 Pongrácz Eszter 70, 114, 254
 Possidonus 77
 Pozzi, Giovanni 199, 206, 207
 Prokopp Mária 9
 Pszeudo-Ágoston 66
 Pszeudo-Bernát 34, 89
 Pszeudo-Bonaventura 35, 37
 Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész 48,
 132, 170, 236
 Pukur Klára 143
 Purcell, Henry 99
 Puskely Mária 23
- Radó Polikárp 249
 Rafael, Szent, főangyal 78
 Rahner, Karl 93, 235
 Rajki Zoltán 271
 Rákóczi Ferenc, II. 161
 Rákos-Zichy Johanna 52
 Regius, Carolus 133
 Révész Imre 139
 Révész Mária 41
 Rice, Eugene F., Jr. 58
 Richárd, Szentviktori 32, 62
 Richstätter, Carl 120
 Rippel, Gregor 250, 253
 Róbert, Bellarmin Szent 169, 239
 Rochais, Henri 237
 Romuald, Szent 156
 Rónay György 65, 66
 Roth, Konradin 115, 117
 Rotondi, Giuseppe 59
 Rozália, Palermói Szent 11, 153–165, 167
 Ruh, Kurt 32, 36, 46, 56, 63, 120, 121,
 124, 132, 170, 173, 175
 Rupp Jakab 164
 Ruth, Albrecht 118
- Salamon 42–44, 86, 197
 Sanctulus 175
 Sántha Máté 249
- Sas Péter 101
 Saul 219, 224
 Scaraffia, Lucetta 202
 Schilgin Mária Eva 257
 Schmidt, Margot 120
 Schulte, Johannes Chrysostomus 118
 Schultz György 268
 Schütz Antal 110, 140, 141
 Schwarcz Katalin 137, 143, 144, 179
 Seeböck, Philibert 115
 Seewald, Peter 98
 Segneri, Paolo 76
 Seidel, Johann Esaias von 115
 Seneca, Lucius Annaeus 88, 242
 Senk Márton 160, 161
 Seuse, Heinrich 90, 169, 174, 175
 Sigray Erzsébet 27
 Sík Sándor 125, 215
 Simon Árkád 56
 Sinibaldi 158, 159
 Sintzel, Michael 115
 Sirák 193, 198
 Sládek, Miloš 178
 Sodi, Manlio 66, 67
 Sólymos Szilveszter 166
 Somos Róbert 42
 Sóvágó Katalin 191
 Söveges Dávid 56, 68, 70, 172
 Spajzer Ferenc 27
 Stanihurstus, Guilielmus 103, 203
 Stelechius 52
 Stemler Ágnes 41
 Stierli, Josef 119, 120
 Stoll Béla 269
 Stramberg, Christian von 128
 Streibig Gergely János 26, 256, 258
 Streibig József 115
 Strohmer János 163
 Suso, Henricus de → Seuse, Heinrich
- Szabó András 141, 213
 Szabó Ferenc 9, 13, 68, 129, 235, 239
 Szabó G. Zoltán 214

- Szabó Károly 115
 Szabó T. Attila 269
 Szalaszegi György 14, 16, 17
 Számmer Pálné 153
 Szana István 264
 Szana János 264, 265
 Szántó Konrád 211
 Száraz Orsolya 76
 Szécsi János 269
 Szeghy Ernő 34, 201
 Székely István 268
 Szelestei N. László 11, 27, 249, 258
 Szenci Fekete István 81–83, 85, 87, 89, 90
 Szentgyörgyi Sámuel 263, 266
 Szent-Illónay József 250
 Szentkuthy Miklós 140, 145
 Szentmártony Imre 160
 Szentmihályi Mihály 259
 Szigeti Jenő 10, 139, 263, 264, 267–272
 Szilágyi Mariann 258
 Szilárdfy Zoltán 154, 160, 165
 Szinnyei József 116
 Szombathy János 267, 268
 Szőnyi György Endre 190
 Szörényi Andor 215, 216
 Szörényi László 214
 Sztárai Mihály 213, 217, 224–226, 228, 229, 232, 233
 Sztáryszky Hiador 115
 Szulamit 42, 44, 197
 Szunyogh Xavér Ferenc 249
- Tabacco, Giovanni 156
 Takács Antal 102
 Takács Ince 102
 Tamás, Aquinói Szent 33, 44, 88, 241, 244
 Tamás, Celanói 111
 Tamás, Szent, apostol 190
 Tapodi Zsuzsa 42
 Tarjányi Béla 50
 Tarnóc Márton 269
 Tarnóczy István 11, 169–176
- Tasi Réka 9, 177, 204
 Tauler, Johannes 32, 81, 88, 90, 169, 191
 Tedeschi, Gregorio 165
 Telek József 153–160
 Temesvári Pelbárt 39
 Teres Gusztáv 98
 Teréz, Avilai, Nagy Szent 71, 78, 94, 172, 173, 193, 201, 240
 Tersteegen, Gerhard 169
 Thieme, Ulrich 154
 Thököly Imre 82, 179
 Thurston, Herbert 156
 Thury Etele 264
 Thurzó Imre 189
 Tiberius, római császár 182, 183, 188
 Timóteus 247
 Toldy Ferenc 165
 Tomasi, Giuseppe Maria → József, Tomasi Szent
 Tormássy János 265
 Tornyoossy Tamás 161
 Torrisi, Maria 156
 Török József 268
 Török Zsuzsanna 269
 Trajcsik András 161–163, 167
 Trattner-Károlyi István 255
 Triacca, Achille Maria 67
 Tschochner, Friederike 156, 158, 166
 Turner, Jane 154
 Tüskés Gábor 132, 154, 271
- Újfalusi Judit 114, 177–180, 182–184
 Újfalusi Klára 177, 180
 Uray Pirooska 66
- Ürmössy Zsuzsanna 52
- Vadas András 166
 Vanyó László 52
 Varga Bernadett 41
 Varga Imre 269
 Várnai Jakab 206
 Vásárhelyi Judit, P. 41

Vazul, Nagy Szent 158
Victoria, Tomás Luis de 94, 96, 99
Vida Tivadar 177, 179, 184
Vilmos, Saint-Thierry 58
Virzi, Bernardo 160
Voci, Anna Maria 61
Vorgrimler, Herbert 93

Walter Lipót 163
Wick Béla 160, 162, 163, 166

Wierix, Antoine 189, 190
Wilfried 190

Zarri, Gabriella 202
Zemplényi Ferenc 190–194
Zerényi Szaniszló 257
Zoerard, Szent 165–167
Zoványi Jenő 265, 266
Zrínyi Miklós 157
Zvara Edina 101, 102

|| *Inhalt*

Das Programm der 5. Konferenz der Forschungsgruppe zur Frömmigkeitsgeschichte	9
BAJÁKI RITA Die Mystik und die ungarsprachigen Gebetsbücher vor Pázmány	13
BÁN IZABELLA Bruderschaftgebetsbücher im Dienste der Mystiks	23
BERHIDAI LAJOS PIUSZ Bonaventura-Tradition in den Predigten von Osvát Laskai	31
BÍRÓ CSILLA Die Aufstieg-Mystik und die Berg-Metapher im Kommentar über das Hohelied Salomos von Andreas Pannonius	41
BOGÁR JUDIT Das Weiterleben der mittelalterlichen mystischen Tradition im <i>Gebetsbuch</i> von Péter Pázmány	65
DÉRI ESZTER Das ewige Gefängnis der Hölle – Abschreckung oder der Weg zu Gott?	73
FAJT ANITA Mystik für Anfänger	81
FARKAS MÁRIA Die Möglichkeit mystischer Erlebnisse in unserem liturgischen Musikdienst	93
FARMATI ANNA „Du verlässt deinen Orden, wenn du nicht brennen und Seraph sein willst“ Die mystische Erfahrung als argument- und identitätsbildende Sprache in einem Exerzitienbuch von Franziskanern	101

FRAUHAMMER KRISZTINA	
„Die Schätze der Seele“	
Erfahrungen über das Übersinnliche in der Interpretierung	
von der Heiligen Gertrud, Mechtild und Martin von Cochem	113
GÁBOR CSILLA	
Mystik, Struktur, Textgebrauch – das Beispiel eines Ignatius-	
kommentars aus dem 17. Jahrhundert.....	127
HUBERT ILDIKÓ	
Mystik in einem beliebten Gebetsbuch	
(<i>Liliengärtlein</i>)	137
ILKÓ KRISZTINA	
Die Ikonographie des Stiches über die Heilige Rosalia	
von Palermo von Georg Kilian Christoph (1757)	
und die Denkmale der Verehrung der Heiligen in Kaschau	153
KÓNYA FRANCISKA	
„Entferne den Bösen von dir, tue Gutes	
und versöhne dich mit Gott“	
Mystische Erkenntnis in den Meditationsbüchern	
von István Tarnóczy.....	169
KOVÁCS ESZTER	
Die tschechische Quelle vom <i>Makula nélkül való tükör</i>	177
LESTI JUDIT	
Mátyás Hajnal SJ: „Herzensbuch“	
(Wien, 1629)	189
MACZÁK IBOLYA	
Franziskaner oder Jesuit?	
(Mystische Merkmale im Barock	
im – makellosen – Spiegel einer Franziskanerpredigt)	203
MILLEI RITA	
Textologische Annäherung von Illyés-Paraphrasen	
und ihren Quellen.....	211

SZABÓ FERENC SJ	
Die Wirkung des Heiligen Bernhard auf die Mystik von Pázmány	235
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
Die Messengebete der Gläubiger in der Frühen Neuzeit.....	249
SZIGETI JENŐ	
Die Visionen eines Rinderhirten aus dem 18. Jahrhundert.....	263
Personenverzeichnis	273

